

ՍՍՀՄ ՊԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ
7-րդ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

„ԼՈՒՅՍ“

ՍՍՀՄ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
ՍՍՀՄ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

Մ. Վ. ՆԵՉԿԻՆԱ, Պ. Ս. ԼՆՅԲԵՆԳՐՈՒՐ

ՍՍՀՄ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ 7-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

Հաստատված է ՍՍՀՄ լուսավորության
մինիստրության կողմից

ԻՆՆԵՐՈՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

A II 95715

М. В. НЕЧКИНА, П. С. ЛЕЙБЕНГРУБ

ИСТОРИЯ СССР

Учебное пособие для 7 класса

№ 702 1974

Б4 6-6-1

74

(на армянском языке)

Издательство «Луйс»

Ереван—1974

ՆԱԽԱԿ ՅՈԹԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆՑԻՆԵՐԻՆ ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԶԵՌՆԱՐԿԻ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻՑ

Սիրելի բարեկամներ:

Դուք փոխադրվել եք VII դասարան: Ուսումնական նոր ձեռնարկը դրված է ձեր առջև: Դուք գիտեք, թե ինչ է պատմությունը: Դեռ IV դասարանից դուք ծանոթացել եք ՍՍՀՄ-ի պատմության վերաբերյալ զրույցներին: Երկու տարի ուսումնասիրել եք արտասահմանյան երկրների պատմությունը. V դասարանում՝ հին աշխարհի պատմությունը և VI դասարանում՝ միջին դարերի պատմությունը: Բազմիցս կարդացել եք գեղարվեստական երկեր՝ պատմական թեմաներով:

Բայց VII դասարանում դուք պետք է սկսեք այն դասընթացի ուսումնասիրությունը, որն առանձնահատուկ կարևորություն ունի մեր երկրի յուրաքանչյուր քաղաքացու համար: Դուք պետք է ուսումնասիրեք ձեր հայրենի երկրի, ձեր հայրենիքի՝ Սովետական մեծ Միության պատմությունը:

Մեր հայրենիքի պատմությունը մեզ համար և աշխարհի առաջադեմ մարդկանց համար հատուկ կարևորություն ունի ամենից առաջ այն պատճառով, որ դա պատմությունն է մի երկրի, որի ժողովուրդները առաջինն են տապալել շահագործողների տիրապետությունը, առաջինն են կառուցել սոցիալիզմ և այժմ մարդկության համար հարթում են կոմունիզմի ուղին:

Մեր հայրենիքի ժողովուրդներն ունեն դարերի խորքից եկող, հուզիչ պատմություն, որը հարուստ է անդուլ աշխատանքով, դասակարգային մարտերում, արտաքին թշնամիներից հայրենի երկրի պաշտպանության գործում ցուցաբերած հերոսական սիրանքներով և գիտնականների, գրողների, արվեստի գործիչների մեծ աշխատանքով:

Ձեր առջև կրացվեն մեր հնագույն պատմության դրվագները՝ մարդկանց կյանքը նախնադարյան-համայնական կարգերում, Անդրկովկասի, Միջին Ասիայի և մերձսևծովյան ստրկատիրական պետություններում: Դուք կիմանաք, թե ինչու և ինչպես մեր երկրում առաջացան ֆեոդալական կարգեր, որոնք գոյություն ունեցան շուրջ հազար տարի:

Կարևոր շատ իրադարձություններով է հարուստ մեր հայրենիքի պատմությունը:

Ռուս, ուկրաինական և բելոռուս ժողովուրդների նախնիները հար-

յութամբական շարունակ հերոսական պայքար են մղել Արեւելքի քոչվոր ցեղերի՝ խազարների, պեչենեգների, պոլովցիների դեմ: Օտարերկրյա շատ ներխուժումների են ենթարկվել Միջին Ասիայի և Անդրկովկասի ժողովուրդները: Ռուս ժողովրդի հետ ձեռք ձեռքի տված գերմանական ֆեոդալների ագրեսիայի դեմ պայքարել են Մերձբալթիկայի ժողովուրդները:

Մեր երկրի ժողովուրդների պատմական բախտը ընդհանուր կողմեր շատ ունի: Բազմիցս նրանք միասին դուրս են եկել դասակարգային հարստահարողների դեմ: Բազմիցս պայքարել են արտաքին ընդհանուր թշնամիների դեմ:

...Մեկ էլ տեսար Միջին Ասիայի, Անդրկովկասի, Ռուսիայի խաղաղ քաղաքներն ու գյուղերը ներխուժեցին մոնղոլական խաների հորդաները. շաշում են սրերը, խորտակվում են քերդերի պարիսպները, հրկիզվում են քաղաքներն ու գյուղերը:

Ավելի քան երկու դար նվաճողների լուծը ծանրանում է մեր երկրի վրա: Բայց երկիրը հավաքում է իր ուժերը և հակահարված տալիս գավառիչներին: Ո՞վ չի լսել Ալեքսանդր Նևսկու և Չոդ լճի վրա գերմանական ապստամբների դեմ հազարավոր մարդկանց տված ճակատամարտի ռասին, մոնղոլ-թաթարական ստրկացնողների դեմ Կուլիկովոյի դաշտի ճակատամարտի մասին:

Դուք կիմանաք, թե ինչպես աճեց երբեմնի փոքրիկ քաղաք Մոսկվան, ինչպես աստիճանաբար նրա շուրջը միավորվեցին ռուսական հողերը, կազմավորվեց և հզորացավ Ռուսաստանյան պետությունը: Տարիներ անցան: Ռուսաստանին միացվեցին Պոլովժիեն, Սիբիրը, Ուկրաինան կամավոր վերամիավորվեց Ռուսաստանին: Աճեց Ռուսաստանի միջազգային նշանակությունը: Մոսկվա են գալիս օտարերկրյա շատ պետությունների դեսպաններ: Բայց ահավոր վտանգ էր սպասում միավորված երիտասարդ երկրին XVII դարի սկզբին. և՛ արևմուտքից, և՛ հյուսիս-արևմուտքից թշնամիները հարձակվում են նրա վրա, թալանում նրա երկրամասերը, խլում նոր ստեղծված հսկայական տերության հողերը: Երկիրը փրկում է ինքը՝ ժողովուրդը: Բոլոր կողմերից ռուս մարդիկ գալիս են պաշտպանելու հայրենիքը, միացյալ ջանքերով նրանք հաղթում են թշնամիներին: Ո՞վ չգիտի Մոսկվայի Կարմիր հրապարակում գտնվող Միհնիի և Պոժարսկու հուշարձանի մասին:

Այնուհետև դուք կիմանաք ֆեոդալական կարգերի վերջին դարերի մասին, այն մասին, թե ինչպես այդ կարգերը սասանում էին գյուղացիական հզոր ապստամբությունները՝ Ստեպան Ռազինի, Եմելյան Պուգաչովի ստաջնորդությամբ, այն մասին, թե ինչպես ֆեոդալ-կապիտալ տերերից ազատագրման ծարավ ժողովուրդը պահպանում և սիրում էր իր հայրենիքը:

...1812 թվականին ֆրանսիական կայսր Նապոլեոն Բոնապարտի հսկայական բանակը ներխուժում է Ռուսաստան, և բազմաթիվ երկրներ նվաճողը պստող հակահարված է ստանում. Ռուսաստանը ոչ միայն իրեն է փրկում, այլև ստրկացնողներից ազատագրվելու համար օգնում է ամբողջ Եվրոպային:

Դուք կիմանաք, թե ինչպես ծագեցին և զարգացան հեղափոխական շարժումները մեր երկրում:

...Պետերբուրգյան մառախլապատ մի առավոտ՝ 1825 թվականի դեկտեմբերի 14-ին Սեմատի հրապարակ են դուրս գալիս ազնվականական հեղափոխական-դեկաբրիստները՝ ինքնակալության և ճորտատիրական իրավունքի դեմ պայքարի առաջին մարտիկները: Քառորդ դար հետո նրանց պայքարը շարունակում են հեղափոխական դեմոկրատները՝ գյուղացիների շահերի պաշտպանները: Ովքե՞ր էին նրանք: Ո՞րն էր նրանց սկրագործությունը: Ինչո՞ւ ենք մենք հարգում նրանց հիշատակը: Այս հարցերի պատասխանները նույնպես դուք կիմանաք ՍՍՀՄ-ի պատմության դասընթացից:

Դուք կիմանաք նաև, թե ինչպես և ինչու ֆեոդալական Ռուսաստանին փոխարինելու եկավ կապիտալիստական Ռուսաստանը, ինչպես էր աճում մեր երկրում հասարակական ամենահզոր ուժը՝ քանվոր դասակարգը: Անցյալ դարի կեսին նա արդեն աճել ու ամրապնդվել էր աշխարհի շատ երկրներում: Կարլ Մարքսը և Ֆրիդրիխ Էնգելսը դարձան նրա գաղափարների մունետիկները: Արձակված է հեղափոխական կոչը. «Պրոլետարներ բոլոր երկրների, միացե՛ք»: Կապիտալիզմի դարաշրջանում հանդես է գալիս և աճում է պրոլետարիատը՝ կապիտալիզմի գերեզմանափորը, բոլոր աշխատավորների և ընչազուրկների պայքարի ղեկավարը:

Պրոլետարիատի մեծ առաջնորդ Վլադիմիր Իլյիչ Լենինը հեղափոխական պայքար սկսեց անցյալ դարավերջին: Լենինը ստեղծեց բոլշևիկյան կուսակցությունը՝ կոմունիստների կուսակցությունը, որը շահագործողական կարգերի դեմ գրոհի տարավ ամբողջ Ռուսաստանի քանվորներին ու գյուղացիներին:

Ամբողջ Ռուսաստանի քանվորներ ու գյուղացիներ... Ի՞նչ է նշանակում դա:

Ցարական Ռուսաստանը բազմազգ երկիր էր: Մեծ Հոկտեմբերի հալածեին նրա սահմաններում միավորված էին նաև այն բոլոր ժողովուրդները, որոնց մի մասը կամավոր մտել էր, մի մասն էլ նվաճման հետևանքով մտցվել նրա կազմի մեջ: Ռուսաստանի պրոլետարիատի կազմում կային ոչ միայն բազմաթիվ ռուս քանվորներ, այլև ուկրաինացիներ, բելոռուսներ, վրացիներ, հայեր, ադրբեջանցիներ, լիտվացիներ, լատիշներ, էստոնացիներ, ուզբեկներ և շատ ու շատ այլ ազգություններ:

բանվորներ։ Ռուսաստանի գյուղացիությունն էլ միայն ռուս գյուղացիներից չէր կազմված, որոնք բնակվում էին երկրով մեկ սփռված հազարավոր ռուսական գյուղերում։ Հսկայական Ռուսաստանի հարստահարվող գյուղացիության կազմի մեջ մտնում էին բոլոր ազգությունների, բոլոր ժողովուրդների գյուղացիները։ Ահա թե ինչ պետք է հասկանալ «ամբողջ Ռուսաստանի բանվորներ և գյուղացիներ» ասելով։ Նրանք ունեին ընդհանուր թշնամիներ՝ կապիտալիստները և կալվածատերերը։ Հենց այս թշնամիներին էլ տապալեց Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունը 1917 թվականին։

Ռուսական բանվոր դասակարգի շուրջը համախմբված աշխատավոր մասսաների գրոհի տակ համաշխարհային պատմության մեջ առաջին անգամ կործանվում են շահագործողական կարգերի ամբողջությունը։ Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունը մեր դարագլուխ քայլեց մարդկության պատմության մեջ։

1918—1920 թվականներին ետ մղելով միջազգային իմպերիալիզմի առաջին ռազմական հարձակումը, կոմունիստները, կոմերիսականները, սովետական երկրի բոլոր հայրենասերները անձնազոհ հերոսական աշխատանքով անցյալում հետամնաց իրենց հայրենիքը դարձրին սուսաշավոր, սոցիալիստական տերություն և ձեռնամուխ եղան կոմունիզմի կառուցմանը։

Սոցիալիզմի երկրի խոշոր առավելությունները, սովետական մարդկանց ջերմ սերը իրենց սոցիալիստական հայրենիքի նկատմամբ հզոր ուժով դրսևորվեցին Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին (1941—1945 թթ.), որի ընթացքում սովետական ժողովուրդը ջախջախեց ֆաշիստական ագրեսորներին և մարդկությանը փրկեց ստրկացման և կործանման սպառնալիքից։

Ովքեր էլ որ դուք լինեք ազգությամբ՝ ռուսներ թե ուկրաինացիներ, էստոնացիներ թե վրացիներ, բելոռուսներ թե ուզբեկներ, տաջիկներ, դազախներ, կիրգիզներ, մոլդավացիներ, լատիշներ, լիտվացիներ, հայեր, ադրբեջանցիներ, թուրքմեններ կամ մեր երկրի այլ ժողովուրդների երեխաներ, դուք Սովետական Միության պատանի քաղաքացիներ եք, սովետական մարդիկ։ Սովետական Միությունը ձեր հայրենի երկիրն է, ձեր հայրենիքը։ Դուք կիմանաք նաև ձեր հանրապետության՝ Ուկրաինայի, Հայաստանի, Թուրքմենիայի, Լատվիայի անցյալը, ձեր երկրի պատմությունը, հիշեցե՛ք, որ դա մեր ամբողջ բազմազգ հայրենիքի՝ Սովետական Միության պատմության մի մասն է։

Է՛լ ինչպե՞ս չիմանալ այն՝ մեր հայրենիքի պատմությունը։ Ահա և մենք սկսում ենք ուսումնասիրել այն VII դասարանում։ Ինչ կսովորեք դուք ձեր հիշողության մեջ պետք է մնա ամբողջ կյանքի ընթացքում։

Ուսումնական ձեռնարկի հեղինակներ

ԻՆՉՊԵՍ ԱՇԽԱՏԵԼ ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿՈՎ

Դուք գիտեք, որ յուրաքանչյուր դասագիրք ունի բաժիններ, բաժինները ունեն գլուխներ, գլուխները՝ պարագրաֆներ: Բացեք ցանկը գրքի վերջում և կարդացեք, թե ի՞նչ մասերից է բաղկացած այն:

Ինչպես և պատմության ուրիշ դասագրքերում, յուրաքանչյուր պարագրաֆ բաժանված է մի քանի փոքր մասերի, որոնց վերնագրերը գետեղված են ձեռնարկի բուն տեքստի մեջ և տպագրված են ձախ կողմում ավելի թալ տառերով: Այսուհետև, համատու լինելու համար, մենք դրանք կանվանենք կետեր: Յուրաքանչյուր կետում քննարկվում է մի առանձին հարց, որը և նշված է նրա վերնագրում:

Այն, ինչի վրա հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել, տպագրված է կա՛մ թալ տառերով, կա՛մ շեղատառերով:

Յուրաքանչյուր գլխի վերջում տրված է «ամփոփում», որտեղ ամփոփված է նրա բովանդակությունը, տրված են հարցեր ու առաջադրանքներ թեմայի կրկնության համար:

Ահա մի քանի խորհուրդներ, թե ինչպես պետք է պատրաստել դասը:

1. Հանձնարարված դասը ամբողջությամբ կարդացեք: Պարագրաֆի տեքստը կարդալով առաջին անգամ, մի ջանացեք անմիջապես նտապահել կարդացածի բովանդակությունը, այլ աշխատեք միայն հսկանալ այն, թափանցել իմաստի մեջ:

2. Ուսումնական ձեռնարկի կողքին դրեցեք պատմության քարտեզների ալբոմը և բացեք դասի թեմային համապատասխանող քարտեզը: Քարտեզի վրա գտեք դասի տեքստում հիշատակվող աշխարհագրական բոլոր անունները՝ գետերը, քաղաքները, պետությունների սահմանները, ժողովրդական ապստամբությունների, ռազմական ամենախոշոր ճակատամարտերի վայրերը և այլն: Աշխատեցեք բառերով որոշել, թե որտեղ են գտնվում դրանք:

3. Ուշադրությամբ դիտեցեք պարագրաֆին վերաբերող նկարները. դրանք ոչ միայն լուսարանում են ուսումնական ձեռնարկի տեքստը, այլև լրացնում են այն:

4. Հասկանալով ուսումնական ձեռնարկից կարդացած տեքստի բովանդակությունը, նախապատրաստեցեք այն հարցերի պատասխաններ:

րը, որոնք գետեղված են պարագրաֆի վերջում կամ առաջադրվել են ուսուցչի կողմից:

Շատ հարցեր ձեզնից կպահանջեն ինքնուրույն դասողություններ, ուսումնական ձեռնարկի տեքստի, նրանում գետեղված փաստաթղթերի և նկարների վերլուծություն:

Եթե դասի ժամանակ դուք տետրի մեջ գրել եք թեմայի պլանը կամ աղյուսակ էք կազմել, կարդացեք գրառումները ուսումնական ձեռնարկով աշխատելու ժամանակ:

5. Պետք է հաստատ իմանալ, թե ե՞րբ են կատարվել ձեր կողմից ուսումնասիրվող պատմական իրադարձությունները: Ժամանակագրական ստավել կարևոր տարեթվերը ուսումնական ձեռնարկում ընդգծված են թափ տառերով: Այդ նշանակում է, որ դրանք պետք է հիշել: Որպեսզի դրանք կրկնելը հեշտ լինի, ուսումնական ձեռնարկի վերջում տրված է ժամանակագրական հիմնական տարեթվերի ցանկ:

6. Պատմեցեք առաջադրված պարագրաֆը: Եթե դա դժվար է, մի անգամ ևս կարդացեք այն և փորձեցեք դասը պատմել մախ ըստ առանձին կետերի, իսկ հետո՝ արդեն ամբողջությամբ: Ավելի լավ է դա անել բարձրաձայն: Ուսումնական ձեռնարկի տեքստը քերականացի անելու կարիք չկա: Անհրաժեշտ է կարողանալ պարագրաֆի հիմնական բովանդակությունը շարադրել սեփական բառերով:

ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ-ՀԱՄԱՅՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍՏՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԵՐԸ

Գլուխ I

ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ-ՀԱՄԱՅՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍՏՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԵՐԸ ՄԵՐ ԵՐԿՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ: ՀԻՆ ՍԼԱՎՈՆՆԵՐԸ

§ 1. ՄԵՐ ԵՐԿՐԻ ՀԵԱԳՈՒՅՆ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԸ

Նախնադարյան-համայնական հասարակարդը մարդկության անց-
յալի առաջին, ամենաներկայապահ աստիճանն է: Նա դոյություն է ունե-
ցել միլիոն տարուց ավելի: Սկզբնական շրջանում մարդիկ բնակվում
էին Հարավային Ասիայում, Աֆրիկայի մի մասում, Եվրոպայի հարա-
վային երկրներում: Հետագայում նրանք տարաբնակվեցին երկրագնդի
այլ շրջաններում ևս, այդ թվում նաև մեր երկրի տերիտորիայում:
Աշխարհում չկա այնպիսի մի ժողովուրդ, որն իր պատմական զար-
գացման ընթացքում այդ աստիճանը անցած չլինի: Այդ աստիճանը
անցել են նաև ՍՍՀՄ-ի բոլոր ժողովուրդները՝ նախնիները:

1. Նախնադարյան մարդիկ: Մեր երկրում առաջին մարդիկ հայտնե-
վեցին խոր հնադարում՝ 700—600 հազար տարի առաջ: Կլիման այն
ժամանակ ավելի մեղմ էր ու ավելի տաք, քան հիմա, երկիրը պատած
էր հարավային հարուստ բուսականությամբ: Նախնադարյան մարդ-
կանց փոքր խմբերը թափառում էին սնունդ որոնելու համար: Հավա-
քում էին պտուղներ, փորում-հանում էին ուտելի արմատներ: սրսում
էին կենդանիներ: Մարդկանց կյանքը հեշտ չէր և լի էր վտանգներով:
Մարդիկ հաճախ քաղցած էին մնում: Գիշատիչ զաղառները՝ թրի նման
ատամներ ունեցող վագրերը, առյուծները և հովազները զարանակա-
լում էին մարդուն, սպառնում նրա կյանքին:

Բայց հնադարյան մարդիկ արդեն տարրերովում էին կենդանիներից.
նրանք կարողանում էին աշխատանքի գործիքներ պատրաստել, հար-

մարեցնել փայտը և քարը կենդանիներ որսալու, պտուղ վայր գցելու, գետնից ուտելու, արմատներ հանելու, գազաններից պաշտպանվելու համար: Մի կերպ հղկելով մի կտոր կայծքար և պատրաստելով Բաւն հատիչ, մարդը դրանով գնում էր որսորդության, հանում էր որսի փորոտիքը, կտրատում միսը և մաշկը: Մարդիկ վաղ իմացան կրակի մասին.

Հնագարան քարե գործիքներ (հատիչներ, քերիչներ):

Ի՞նչ պետք է իմանային մարդիկ, որ այգպիսի գործիքներ պատրաստեն:

ավելացնում աշխատանքի արդյունքները, զարգացնում մարդկանց քնդունակութունները և լավացնում նրանց կյանքը:

Մարդկանց համատեղ աշխատանքում զարգանում էր նրանց խոսքը: Նրանք միմյանց հետ պայմանավորվում էին, թե ինչպես գործել, իրար հաղորդում էին իրենց փորձը: Խոսքը օգնում էր մարդու աշխատանքին: Դա մարդու կարևոր տարբերումն էր կենդանիներից:

Աշխատանքն ստեղծեց մարդուն, զարգացրեց նրա մտածողությունը և խոսքը:

Նրանք տեսնում էին, թե ինչպես ծառը վառվում է կայծակից, ինչպես ժայթքում էին հրաբուխները: Նրանք վերցնում էին կրակը և խնամքով պահպանում, չէին թողնում, որ հանգչի: Բայց պահանջվեցին շատ հագուրամյակներ, որպեսզի մարդը սովորեր կրակ վառել: Կրակի օգտագործումը հեշտացրեց մարդկանց կյանքը: Նրանք կարողացան տաքանալ խորոյկի մոտ, պաշտպանվել ցրտից, կրակով կարելի էր վախեցնել-փախեցնել գազաններին, լավացնել սնունդը. մարդիկ սկսեցին կերակուր պատրաստել կրակի վրա:

Դեռ այդ հին ժամանակներում էլ մարդը մենակ չէր ապրում, այլ ապրում էր մյուս մարդկանց հետ միասին. մենակ նա կոչնչանար: Նա չէր կարողանա պաշտպանվել վայրի գազաններից, իրեն ապահովել սննդով: Հարյուր-հազարավոր տարիներ մարդիկ ապրել են ճախնադարյան հոտերով (մոտավորապես 700—100 հազար տարի առաջ): Շատ կարևոր էր, որ մարդիկ աշխատում էին միասին. դա բազմապատկում էր նրանց ուժը,

Այդպես անցավ մոտ վեց հարյուր հազար տարի, Դանդաղորեն, բայց անընդհատ զարգանում էին աշխատանքի գործիքները և մարդու աշխատելու կարողությունը: Բազմապատկվում և աճում էին մարդկային կոլեկտիվները: Աստիճանաբար բնության մեջ կատարվեցին մեծ կարևորություն ունեցող իրադարձություններ, որոնք խիստ փոխեցին մեր երկրի մարդկանց կյանքը:

2. Մարդը և մեծ սառցադաշտը: Սկսվեց երկրի մեծ սառցապատումը: Հյուսիսից սկսեց աստիճանաբար շարժվել վիթխարի սառցադաշտը: Արեմայան նվրոտայում սառցադաշտը հասավ ներկայիս Բեռլինից ավելի հարավ, իսկ մեր երկրում՝ ավելի հարավ այն վայրից, որտեղ ներկայումս գտնվում է Կիևը: Երկու վիթխարի լեզուներով սառցադաշտը շարժվում էր Գնեպրի և Դոնի հովիտներով, ամբողջ տարածությունը զնայի հյուսիս ծածկելով սառույցի զանգվածով, որի բարձրությունը երբեմն հասնում էր մինչև երկու-երեք կիլոմետրի: Երկրի մեծ մասը վերածվեց սառցաանպատի, որտեղ մոլեղնում էին սառնամանիքներն ու ձյունահոդմբրը: Սառցադաշտը մի քանի անգամ հասնում էր, մերթ և մերթ նորից սուսը շարժվում: Առավել դժվարն սառցային ժամանակները տևեցին շուրջ 100 հազար տարի: Անհետացան ջերմասեր բույսերը, նախկին կենդանիները ոչնչացան կամ քաշվեցին զնայի հարավ: Նրանց փոխարինեցին հյուսիսային հողերունի, բեհուղվեսները, քարանձավային արջերը և հսկայական մամոնտները: Սառցադաշտի եզրերին առաջացավ տունդրա, դեպի հարավ տարածվեցին ցրտաշունչ տափաստանները, տեղտեղ աճեցին սոճու և կելու ռնտառներ: Սառցադաշտից փչում էին ցուրտ քամիներ: Մարդկանց համար սկսվեցին ծանր փոքրությունների ժամանակներ: Ապրելու համար մարդը պետք է իր բոլոր ուժերը լարեր դժվար բնության դեմ պայքարելու համար:

Քարանձավային արջերի որս:
Ջ. Բուրիանի նկարից

Եվ մարդը ոչ միայն դիմացավ, այլև շարունակեց զարգանալ աշխատանքի շնորհիվ: Դժվարությունների դեմ սլայքարը կռիւնց ու զարգացրեց նրանց: Առաջ, տաք ժամանակներում, կարելի էր հագուստի մասին համարյա չհոգալ, իսկ այժմ մարդը սովորեց հագուստեղեն պատրաստել: Մարդիկ լավացրին ու շատացրին փաւն գործիքները: Սուր հատիչներով նրանք քերում, մաքրում էին կենդանու մաշկը, ապա դա կտրում էին և զցում իրենց վրա՝ ցրտից պաշտպանվելու համար: Մարդիկ սկսեցին բնակվել քարանձաւներում. առանց կացաւաւնի ապրելն խնայարին էր դառնում:

Առանձնապիս կարեւոր էր կրակը: Առանց կրակի մարդիկ կոչնչանային ցրտից: Եվ մարդը սկսեց կրակ ստանալ ու ավելի լավ պահել այն, հմտորեն օգտվել նրանից: Վառվող օջախը դարձաւ մարդկային համայնքի կյանքի կենտրոնը: Մարդիկ սկսեցին միացյալ ուժերով խուշոր գաղաններ որսալ, օրինակ՝ սարքում էին մամոնտի միատեղ շուրջկալ: Դա մարդկանց տալիս էր շատ օրերի համար սնվելու պաշար: Կրակի օգնութլամբ նրանք քարանձաւից դուրս էին քշում հսկայական արջին և քարանձաւը դարձնում կացարան:

Մարդկանց համար կրակի մեծ նշանակութլունը արտացոլվել է հնագարյան ավանդութլուններում: Դուք հիշում եք հին հունական առասպելը Պրոմեթէոսի մասին, որը մարդկանց համար կրակ հափըշտակեց երկնքից: Առասպելում ասվում է, թէ կրակ հափշտակելու համար աստվածները Պրոմեթէոսին դամեցին Կովկասի լեռներին:

3. Նախնադարյան մարդկանց բնապաւարերը: Մեր երկրում կուպիտքարե գործիքներ օգտագործած մարդկանց ամենահին ժամանակների բնակավայրեր գտնվել են Անդրկովկասում, Միջին Ասիայում և այլ վայրերում:

Հայաստանի մի բլրի վրա տեղի բնակիչները վաղուց ի վեր գտնում էին սև քարեր, որ նրանց թվում էին «սատանայի եղունգներ»: Այդ վայրը այդպիս էլ անվանեցին՝ Սատանայի բլուր: Այժմ այդ բլուրը գիտեն աշխարհի բոլոր հնագետները: Այստեղ համարյա հողի մակերեսին հայտնաբերվել են հնագույն քարե գործիքներ՝ կուպիտ հատիչներ, քերիչներ, սուր ծայրակալներ: Դրանք գտնվում էին 1400 քառ. մ-ից ավելի մեծ տարածութլյան վրա: Գիտնականները որոշել են, որ այդ բլրի վրա մի քանի հարյուր հազար տարի առաջ գոյութլուն է ունեցել հնագույն մարդկանց բնակավայր: Քարե գործիքների մշակման մեջ եղած փոփոխութլուններով հաստատվել է, որ մարդիկ այստեղ ապրել են շատ երկար ժամանակ՝ բաղում հազարամյակներ:

Միջին Ասիայում՝ Փեշկի-Տաշ քարանձաւում (Ուզբեկստան) գտնրվել են ավելի կատարեղագործված և բաղմապիսի քարե գործիքներ:

դադանների ու թռչունների որսը. մարդը սովորեց դրանց հարվածել տասնյակ և նույնիսկ հարյուրավոր քալ հեռավորության վրա:

Հետզհետե մարդիկ սովորեցին ավազով հարթել-հղկել գործիքները՝ քարե գանձակները, կացիները, քերիչները, որոնք դարձան ավելի հարմար, ավելի սուր: Սովորեցին անցք բացել քարի մեջ. դա հնարավորություն էր տալիս քարե գործիքները ամրացնել փայտե ձողերին: Մարդիկ սկսեցին հյուսել ձկնորսական ցանցեր, պատրաստել կավե ամաններ, քործել գործվածքներ:

Փոխվեց նաև մարդկանց կացարանը: Նրանք սովորեցին ոչ միայն օգտագործել բնական քարանձավները, այլև փորել գետնահյուղեր: Վերևից այդ տնակները ծածկում էին մորթիներով, ներսում սարքում էին օջախներ: Հետագայում մարդիկ սկսեցին բնակարաններ կառուցել ճիպտաներից, դրանք ծեփելով կավով, կամ կառուցել գերաններից. երևան եկան տներ:

Մեծ փոփոխություններ կատարվեցին նաև մարդկանց կյանքի բնական պայմաններում: Մոտավորապես 13—14 հազար տարի առաջ եղանակն սկսեց ավելի տաքանալ, Սառցադաշտը աստիճանաբար նահանջում էր դեպի հյուսիս: Սառցահալի ջրերը լայն հոսանքով թափվում էին հարավային ծովերը: Հյուսիսային շատ կենդանիներ ոչնչացան. մնացածները քաշվեցին դեպի հյուսիս՝ երևացին ավելի շատ կանաչ ու ծառեր: Մարդու ապրելու համար ազատվեցին հսկայական հողատաքածություններ, որ առաջնորդում ծածկված էին սառցով: Տոհմական համայնքները բնակվեցին նոր, ավելի ընդարձակ տիրիտորիայում, քան առաջնորդում:

3. Տոհմական համայնք: Ի՞նչ է տոհմական համայնքը: Յուրաքանչյուր տոհմական համայնք ազգակցությամբ, ծագման և տնտեսական կյանքի ընդհանրությամբ կապված մեծ կոլեկտիվ էր: Տոհմական համայնքում, ինչպես դուք գիտեք, բոլոր մարդիկ աշխատում էին համատեղ և ունեին ընդհանուր գույք:

Մեկ վայրում ապրող մի քանի տոհմական համայնքների կազմում էին ցեղ: Ամբողջ ցեղը խոսում էր մի լեզվով, ուներ իր սովորությունները: Ցեղը գլխավորում էր ավագների խորհուրդը:

Տոհմական կարգերի ժամանակ մեր երկրի մարդիկ ընտելացնում էին կենդանիներին, բազմացնում ընտանի առասուկներ: Աստիճանաբար յուրացրին նաև հողագործությունը (մեր Ռվականությունից մոտավորապես 5—2 հազար տարի առաջ): Հողը փխրեցնում էին սուրճոստով կամ քարե քիչով, հատիկ էին գցում հողի մեջ, հավաքում բերքը: Կերակուր պատրաստելու համար հատիկները աղում էին քարե երկաճով: Հողագործությունը հանդիսացավ մարդկանց հսկայական նվաճումը. չէ՞ որ հացահատիկը կարելի էր երկար ժամանակ պահել, դրանով անվել ձմերու:

Հնադարյան որսորդների ընկալությունը Զ. Բուրիանի նկարից

տեսքը դարձան գլխին այնպիսին, ինչպիսին մեր օրերի մարդունն է։ Գիտնականները նրան կոչում են մառդ- բանական։

2. Ջարի և ոսկրի մշակման տեխնիկայի կատարելագործումը։

Տոհմերով ապրելու պայմաններում աշխատանքի գործիքների, կացարանների և հենց իրենց՝ մարդկանց զարգացումը զգալիորեն ավելի արագ է ընթացել, քան առաջներում։ Ապրելով մշտական մեծ կոլեկտիվներով, մարդիկ իրենց կուտակած փորձը հաղորդում էին սերնդից-սերունդ։

Մարդիկ սովորեցին ավելի լավ մշակել քարը։ Բնվե հարվածներով կայծքարից պոկելով բարակ շերտիկներ, դրանց տալիս էին անհրաժեշտ ձև, իսկ ապա ոսկրե ձողիկի սեղմիչի օգնությամբ ստանում կայծքարի մանրագույն կտորներ։ Աշխատանքը տեղում էր շատ ժամեր ու օրեր և պահանջում էր մեծ զգուշություն ու հմտություն։ Անհաջող հարվածից կայծքարը փչանում էր, և հարկ էր լինում ամեն ինչ սկսել նորից։

Լայնորեն տարածվեցին ոսկրից պատրաստված գործիքները՝ ասեղները, եռաժանիկները։ Մարդկանց կյանքում մեծ նշանակություն ունեցավ ձկնորսությունը։

Շատ կարևոր էր նետի ու աղեղի հնարումը. ավելի հեշտ դարձավ

դադանների ու թռչունների որսը. մարդը սովորեց դրանց հարվածել տասնյակ և նույնիսկ հարյուրավոր քայլ հեռավորության վրա:

Հետզհետե մարդիկ սովորեցին ավազով հարթել-հղկել գործիքները՝ քարե դանակները, կացինները, քերիչները, որոնք դարձան ավելի հարմար, ավելի սուր: Սովորեցին անցք բացել քարի մեջ. դա հնարավորություն էր տալիս քարե գործիքները ամրացնել փայտե ձողերին: Մարդիկ սկսեցին հյուսել ձկնորսական ցանցեր, պատրաստել կավե ամաններ, գործել գործվածքներ:

Փոխվեց նաև մարդկանց կացարանը: Նրանք սովորեցին ոչ միայն օգտագործել բնական քարանձավները, այլև փորել գետնահյուղեր: Վերևից այդ տնակները ծածկում էին մորթիներով, ներսում սարքում էին օջախներ, Հետագայում մարդիկ սկսեցին բնակարաններ կառուցել ճիպտաներից, դրանք ծնվելով կավով, կամ կառուցել գերաններից. երևան եկան տներ:

Մեծ փոփոխություններ կատարվեցին նաև մարդկանց կյանքի բնական պայմաններում: Մոտավորապես 13—14 հազար տարի առաջ եղանակն սկսեց ավելի տաքանալ: Սառցադաշտը աստիճանաբար նահանջում էր դեպի հյուսիս: Սառցահալի ջրերը լայն հոսանքով թափվում էին հարավային ծովերը: Հյուսիսային շատ կենդանիներ ոչնչացան. մնացածները քաշվեցին դեպի հյուսիս: Երևացին ավելի շատ կանաչ ու ծառեր: Մարդու ապրելու համար ազատվեցին հսկայական հողատարածություններ, որ առաջնեում ծածկված էին սառցով: Տոհմական համայնքները բնակվեցին նոր, ավելի բնդարձակ տիրիտորիայում, քան առաջնեում:

3. Տոհմական համայնք: Ի՞նչ է տոհմական համայնքը: Յուրափանչյուր տոհմական համայնք ազգակցությամբ, ծագման և տնտեսական կյանքի բնոգհամընթացությամբ կապված մեծ կոլեկտիվ էր: Տոհմական համայնքում, ինչպես դուք գիտեք, բոլոր մարդիկ աշխատում էին համատեղ և ունեին բնոգհամընթաց գույք:

Մեկ վայրում ապրող մի քանի տոհմական համայնքներ կազմում էին ցեղ: Ամբողջ ցեղը խոսում էր մի լեզվով, ուներ իր սովորությունները: Ցեղը գլխավորում էր ավագների խորհուրդը:

Տոհմական կազմերի ժամանակ մեր երկրի մարդիկ բնակացնում էին կենդանիներին, բազմացնում բնական անասուններ: Աստիճանաբար յուրացրին նաև հողագործությունը (մեր թվականությունից մոտավորապես 5—2 հազար տարի առաջ): Հողը փխրեցնում էին սուր ոստով կամ քարե քրիչով, հատիկ էին դրում հողի մեջ, հավաքում բերքը: Կերակուր պատրաստելու համար հատիկները աղում էին քարե երկանքով: Հողագործությունը հանդիսացավ մարդկանց հսկայական նվաճումը. չէ՞ որ հացահատիկը կարելի էր երկար ժամանակ պահել, դրանով սնվել ձմեռը:

Հողագործությունը սկզբում կանացի զբաղմունք էր: Կանայք հող էին տանում երեխաների մասին, տոհմին կերակրելու, կրակը պահպանելու մասին: Իսկ տղամարդիկ գլխավորապես որսորդությամբ ու ձրկնորսությամբ էին զբաղվում: Նրանք հաճախ և կրկար ժամանակով հեռանում էին իրենց քնակատեղևից: Տոհմի կյանքում նրանց դերը փոքր էր կանանց դերից: Տոհմի գլխավորը համարվում էր կինը: Այն ժամանակներում կանանց գծով էր որոշվում նաև ազգակցությունը: Դա մայրիշխանության մայրական տոհմական համայնքի ժամանակ էր:

4. Կրոնի ծագումը: Հարյուր-հազարավոր տարիներ մարդիկ ոչ մի կրոն չունեին: Դա ապացուցվում է նրանով, որ հնագիտական պեղումների ժամանակ գիտնականները չեն գտնում ոչ մի առարկա, որը վկայեր հնագույն մարդկանց կրոնական հավատալիքների գոյության մասին:

Աստիճանաբար հարստանում էր մարդկանց փորձը, զարգանում նրանց մտածողությունը: Մարդիկ փորձում էին հասկանալ բնության երևույթները, իսկ դա նրանց ուժերից վեր էր:

Հնագույն նկարիչների պատկերած կենդանիների նկարներ Բարանդալինի-բի պատկերին

Մարդը ամբողջովին կախման մեջ էր բնության՝ իր համար անհասկանալի ու անազնու ուժերից: Բնության դեմ մղած պայքարում մարդու անկարողությունը էլ հենց առաջացրել է հավատը աստվածների նկատմամբ:

Մարդը դեռ ի վիճակի չէր ճիշտ հասկանալ իրեն շրջապատող կյանքը: Ինչո՞ւ մարդը երազներ է տեսնում, հիվանդանում, մահանում, ինչո՞ւ մի անգամ որսը հաջող է լինում, իսկ ուրիշ անգամ՝ ոչ, ինչո՞ւ է ամպրոպ որոտում, անձրև տեղում կամ երաշտ լինում: Նա կարծում էր, թե աստվածներն են որոտում երկնքում, ճայթեցնում կայծակ, հետո ցրում ամպերը և նորից արև ուղարկում: Աստվածներն են տնօրինում մարդկանց կյանքն ու մահը, բնության անեղ ուժերը, իշխում մարդու վրա:

Մարդը մտածեց, որ աստվածները նույնպես, ինչպես և մարդիկ, լինում են բարի ու չար, որ նրանց կարելի է

սիրաշահել խնդրելով և զոհեր մատուցելով:

Հնադեպեանքը հայտնաբերել են կենդանիների՝ մամռնտի, արջի, եղջերվի, ձիու գունեղ քանդականկարներով պատկերված ժայռեր ու քարանձավներ: Դրանք հին ժամանակներում օգտագործվում էին կախարհություն համար: Պատրաստվելով որսորդության, հնադարյան մարդիկ այստեղ կազմակերպում էին ռազմատենչ պարեր, անեծքներ էին աղաղակում, հարվածներ էին հասցնում կենդանիների պատկերներին, զոհաբերություններ անում: Մարդիկ կարծում էին թե իրենց կախարդական գործողություններով հմայում են բնությունը և ապահովում հաջող որս:

Հին բնակավայրերի պեղումների ժամանակ գտնվել են աստվածների պատկերներ, որոնց մարդիկ մի ժամանակ երկրպագում էին: Հաճախ դրանք կանանց՝ տոհմի հովանավորուհու, պատկերներ էին: Մարդիկ աստվածացնում էին և իրենց մահացած ազգականներին, և՛ կենդանիներին, և՛ բնության ուժերը՝ արեգակը, քամին, որոտը:

Այսպես մտավորապես մի փանի տասնյակ հազար տարի առաջ ծագել է կրոնը՝ հավատը աստվածների նկատմամբ և ճրանց երկրպագելը: Կրոնի մեջ երևակայութեն, աղավաղված էին արտացոլվում մարդկանց շրջապատող բնությունը, ճրանց զբաղմունքները և հասարակական կյանքը:

Պարզ է, որ կրոնը չէր կարող ճիշտ բացատրել բնության երևույթները և մարդու կյանքը: Բայց դա դեռ բավական չէ. կրոնը սկսեց խանդարել մարդկանց՝ ճշմարտություն որոնելու: Կրոնը մարդկանց տանում էր սխալ ճանապարհով, որով չէր կարելի ձեռք բերել ո՛չ փորձ, ո՛չ գիտելիքներ:

5. Հնադարյան հողագործների բնակավայրերը: Մեր երկրում մարդկանց ամենավաղ հողագործական բնակավայրերը գիտնականները հայտնաբերել են Ուիրախնայում՝ Տրիպոլիս գյուղում, Թուրքմենիայում՝ Աշխաբադի մոտ, Հայաստանում՝ Երևանի մոտ:

Վար անհիւս ժամանակ Տրիպոլիս գյուղի մոտ ուիրախնացի գյուղացիները բազմիցս գտել են հին նախշված խեցիներ: Սկսվել են պեղումներ: Հնադեպեանքը հայտնաբերել են հնադարյան հսկայական բնակավայր, որտեղ մարդիկ ապրել են մեր թվականությունից առաջ III—II հազարամյակներում: Բնակավայրի կենտրոնում գտնվել է կլոր հրապարակը, որի շուրջը եղել են կավածեփ միատեսակ տներ: Բնակավայրում ապրելիս են եղել մի քանի հազար մարդ՝ երեխ մի ամբողջ ցեղ: Տրիպոլիսի հնադարյան բնակիչները հողագործներ են եղել: Նրանց տներում գտնվել են հողագործական գործիքներ և քարե երկանքներ, գունավոր նկարներով դեղեցիկ կավե ամաններ՝ հացահատիկ և կաթ սահելու համար: Մի քանի ամաններում գտնվել են ցորենի, գարու, կորեկի հատիկներ: Քանի՛ք են ընտանի կենդանիները՝ ոչխարներ, այծեր, խոզեր, խոշոր կզերավոր հատուկ ցեղի կովերի շատ ու-

Հնադարյան հողագործների բնակավայրում: Ջ. Բուրխանի նկարից

Ջուլադուրեցեի բնադարյան օգտուղների և հողագործների աշխատանքի գործիքները, գրադմուկները և կյանքի պայմանները: Հետևությունն արեմ հասարակության գաղափար-
ման մասին:

կորներ: Դա վկայում է այն մասին, որ տրիպոլիցիների մոտ զար-
գացած էր նաև բնականի անասնապահությունը: Համարյա յուրաքան-
չյուր տան մեջ դտնվել են հողի բերրիության աստվածուհուն պատկերող
կավե քանդակներ:

Աշխարհի քաղաքի մոտ հայտնաբերվել է Անաու հնագույն բնա-
կավայրը, որտեղ մարդիկ ապրել են մ. թ. ա. 3-րդ հազարամյակում:
Նրանք նույնպես զբաղվել են հողագործությամբ ու անասնապահու-
թյամբ: Շոգ կլիմայի պայմաններում բերք ստանալու համար նրանք
կառուցել են ջրանցքներ և ոռոգիկ դաշտերը: Այդ բնակավայրերի մար-
դիկ արդեն կարողանում էին մետաղ մշակել և աղյուսե տներ կառու-
ցել:

6. Նախնադարյան-համայնական կարգերի քայքայման սկիզբը:

Մեր թվականությանից առաջ վերջին հազարամյակներում մեր երկրի
մարդիկ սովորեցին օգտվել մետաղից: Մետաղի մշակման հնագույն
հետքեր են գտնվել Ուրալում, Անդրկովկասում, Միջին Ասիայում, Ալ-
թայում, Հեռավոր Արևելքում և այլ վայրերում:

Սկզբնական շրջանում մշակում էին բնական պղինձ, երբեմն էլ

ուսկի: Պղնձից պարաստոված իրերը շափազանց փափուկ էին, հետագայում սկսեցին այդնձի մեջ ավելացնել անագ և ստացան բրոնզ: Բայց մետաղի իսկական դարն սկսվեց այն ժամանակ, երբ մարդիկ սովորեցին գործիքներ պատրաստել երկաթից: Դա իսկական հեղափոխություն առաջացրեց տեխնիկայի մեջ: Երևան եկավ արորի երկաթե ծայրակալը՝ խուրճ. ավելի արագ ու ավելի հեշտ էր կատարվում հողի մշակումը: Երկաթե կացնով կարելի էր ծառը շատ ավելի արագ հտրել, քան քարե կացնով: Զարգացան աշխատանքային նոր հմտություններ. մարդը սովորեց ճարպկորեն գործել երկաթե դանակով, կացնով:

Երկաթե գործիքների և աշխատանքային նոր հմտությունների շնորհիվ մարդու աշխատանքը ավելի արտադրողական դարձավ. մարդն սկսեց առաջվանից ավելի մեծ քանակությամբ և ավելի արագ արտադրել իրեն անհրաժեշտ իրերն ու մթերքները: Աճեց աշխատանքի արտադրողականությունը:

Հողագործական ցեղերը բրիչային հողագործությունից անցան արո-րային հողագործության՝ հողը երկաթախոփ արորով մշակելուն, օգտագործում էին եղևների ու ձիերի քաբշումը:

Մերձսեծովյան, մերձկասպյան տափաստանային վայրերում, Ալ-բայում և Միջին Ասիայում փոքրաթիվ բնատանի կենդանիներ պահելուց մարդիկ սկսեցին անցնել բոշխուրակա՝ անաենապահության: Քոշեխով մի վայրից մի ուրիշ վայր, անասնապահների ցեղերն իրենց հոտերն ապահովում էին լավ խոտով, իսկ իրենք սննդն ունենում էին կաթի ու մսի մշտական պաշարներով:

Նոր պայմաններում աճեց տղամարդու դերը տոհմական համայնքում. նա զբաղվում էր անասնապահությամբ, նրա ուժը պետք էր հողագործության մեջ, նա ինքն էր արդյունահանում և մշակում մետաղներ: Հայր-տղամարդը իր զույգը փոխանցում էր որդիներին: Այժմ արդեն ազդակցությունը հաշվվում էր հայրակա՝ գծով: Տոհմի պլան-փորը դարձավ տղամարդը: Հասավ հայրիշխանության՝ հայրական տոհմական համայնքի ժամանակը: Դա մոտավորապես մ. թ. ա. II հազարամյակում էր:

Հենց այդ ժամանակ էլ տոհմական կարգերի ներսում տեղի ունե-
պան նաև այլ փոփոխություններ: Մետաղների օգտագործման հետ միա-
ողին երևան եկան աշխատանքի ավելի շատ արդյունքներ, վերացավ
անտեսությունը մեծ տոհմով վարելու անհրաժեշտությունը: Յուրաքան-
չյուր բնատանի կարող էր ինքնուրույն մշակել դաշտը և հավաքել բերքը:
Սկսեց աճել առանձին բնտանիքների տնտեսական ինքնուրույնությունը:
Աշխատանքի գործիքները և արդյունքները այժմ պատկանում էին
բնտանիքին և ոչ թե ամբողջ տոհմին: Այդպես առաջացավ մասնավոր
սեփականությունը: Այժմ արդեն համայնքի անդամների մեջ հավասար-

բությունը չէր կարող պահպանվել. սուանձին ընտանիքներ կուտակում էին մեծ հարստություններ, ուրիշները՝ քայքայվում էին: Այդ ոլատճառով էլ մասնավոր սեփականություն հետ միասին Երևան եկավ նաև գույժային անհավասարություն:

Աստիճանաբար սկսեցին Բայբայվել հախճադարյան-համայնական կարգերը, որոնց ժամանակ մարդիկ աշխատում էին համատեղ, ունեին բնեցանուր գույժ և միահավասար էին:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՌԻԱՆՔՆԵՐ

1. № 1 քարտեզի վրա (ալբոմ) գտեք նախնադարյան հողագործների ու անասնապահների բնակավայրերը, Խմացք, ին նման բնակավայրեր չկան, արդյոք, ձեր երկրամասի (մարզի) տեղիտղթայում:

2. Խնչ տվյալների հիման վրա դիտականները եկան այն Եղրակացության, որ ճրիպոլիի հնադարյան բնակիչները զբաղվում էին հողագործությամբ:

3. Խնչ է կրոնը, Խնչ՞ և այն ծագեց:

4. Ո՞ր հասարակարգն է կոչվում նախնադարյան-համայնական, Խնչ հիմնական փուլեր է անցել այդ հասարակարգը իր զարգացման ընթացքում: Խնչ՞ սկսեց բայժալվել:

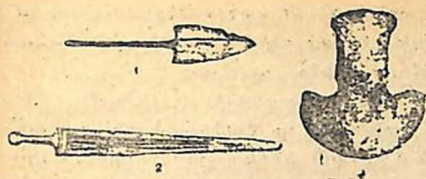
§ 3. ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԱՍԻՍՅԻ ՍՏՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. Մտրկատիրական պետությունների ծագումը: Նախնադարյան-համայնական կարգերին փոխարինելու եկավ ստրկատիրական հասարակարգը, որը մարդկության զարգացման կարևոր աստիճան էր: Այդ մասին դուք դիտեք հին աշխարհի պատմության դասընթացից:

Ստրկատիրական կարգերի ժամանակ կային միմյանց թշնամի հասարակական դասակարգեր: Հիմնական դասակարգերն էին ստրուկները և ստրկատերերը:

Դասակարգերի կազմավորման հետ մեկտեղ երևան եկավ նաև սեփականությունը՝ բնության հատուկ կազմակերպություն, որն անհրաժեշտ էր շահագործողների նկատմամբ շահագործողների ախրապետությունը պահելու համար:

Հնադույն ստրկատիրական պետությունները, ինչպես դիտեք, ծագել են մ թ. ա. IV—II հազարամյակներում՝ Արևելքում՝ Նիլոտոսում, Բաբելոնում, Հնդկաստանում, Չինաստանում: Այս երկրներում, ջրառատ գետերի հովիտներում, հողը առանձնապես արգավտնող էր: Հողը լավ բերք էր տալիս նույնիսկ աշխատանքի փայտի, քարի և պղնձի գործիքներով մշակելու ժամանակ: Բերքը ավելի շատ էր լինում, քան հարկավոր էր մի կերպ կերակրելու նրանց, ովքեր մշակում էին այն և հացահատիկ ու հողագործության այլ մթերքներ հավաքում: Առաջացան մթերքների ավելցուկներ, որոնք կարող էր յուրացնել տե՛հմի ավագանին, ստրուկներին ստիպելով հերկել հողը, կառուցել ամրարտակներ, տնցկացնել ջրանցքներ: Դրա համար սկսեցին գերիներին դարձնել

Ուրարտացիների զենքեր՝ նետի
ծալլապնակ, սուր մարտական կացին:

ստրուկներ և նրանց աշխատեցնել տերերի համար: Հետո սկսեցին ստրուկներ դարձնել նաև իրենց ազաթառացած ցեղակիցներին:

Հետագայում, մ. թ. ա. 11—I հազարամյակներում, ստրկատիրական կարգեր հաստատվեցին նաև այլ երկրներում՝ հին Հունաստ-

տանում, հին Հռոմում: Մոտավորապես նույն ժամանակներում էլ ստրկատիրական պետություններ առաջ եկան նաև մեր երկրի հարավում՝ Անդրկովկասում, Միջին Ասիայում, Սև ծովի ափին:

2. Ուրարտական թագավորությունը և նրա կուլտուրան: Մ. թ. ա. I հազարամյակի սկզբին Անդրկովկասում՝ Արարատ լեռան և բարձր լեռանային Վանա լճի շուրջը առաջացավ Ուրարտական պետությունը: Դրա անվանումը և Արարատ լեռան անունը ծագել են մի ընդհանուր արմատից:

Հողը այստեղ մեծ մասամբ քարքարոտ է: Այն մշակելու համար անհրաժեշտ էին երկաթե գործիքներ: Ուրարտուի բնակիչները դեռ մ. թ. ա. I հազարամյակի սկզբին սովորեցին արդյունահանել և մշակել երկաթ: Ուրարտուում հողը սկսեցին հերկել երկաթե խոփ ունեցող գութանով: Միայն երկաթե գործիքների օգտագործումով Ուրարտուում առաջացան մթերքների ավելցուկներ, որոնք կարող էր յուրացնել տոհմի ավագանին: Ծագեց գույքային անհավասարություն: Կազմավորվեցին ստրկատերերի և ստրուկների դասակարգեր, դրանց հետ միասին առաջացավ նաև պետությունը:

Հազարավոր ստրուկներ էին աշխատում ուրարտական ավագանու տնտեսության մեջ. մշակում էին հողը, կառուցում ոռոգելի ջրանցքներ, արդյունահանում էին երկաթ և դրանից պատրաստում աշխատանքի գործիքներ ու զենք, արածեցնում էին անասունները:

Ստրկատերերը դաժան պատերազմներ էին մղում ավար ձեռք բերելու համար: Գերիների դարձնում էին ստրուկներ:

Ուրարտական թագավորության մեջ զարգացավ այն ժամանակվա համեմատ բարձր կուլտուրա: Այնտեղ աշխատում էին ոռոգման ջրանցքների ու մեծ ջրամբարների կառուցման հմուտ վարպետներ: Ուրարտուում զարգացավ շինարարական արվեստը. մեզ զարմանք են պատճառում ստրուկների կառուցած հսկայական ամրոցների ու պալատների մնացորդները: Պալատների պատերը զարդարված են մարմարով, շարված գունավոր քարերով: Երևանի շրջակայքում պեղել են մի պալատ, որն ունեցել է 120 սենյակ՝ մեծ մասնակերպով, որտեղ

սլահվել են հացահատիկ, զինով լի հսկայական կարասներ: Վաճառ լճի մոտ մի ժայռի մեջ փորվել է հսկայական շինություններ, հավանաբար, Ուրարտուի թագավորների դամբարանների համար:

Ուրարտացիները փառաբանված էին մետաղների մշակմամբ: Թագավորների բռնիկ վահաններն ու դավաթները ծածկված են տաղանդավոր արհեստավորների ստեղծած հրաշալի նկարներով: զրանց վրա պատկերված են առյուծներ, եղևներ, մարտականքեր, զինված ռազմիկներ:

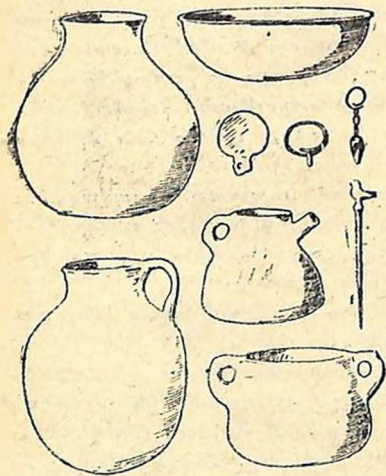
Ուրարտուում դարդացած էր գիրը: Մինչև մեր օրերը պահպանվել են կավե աղյուսակներ և սևագրերով սալաքարեր, որոնք պատմում են տնտեսության և թագավորների ռազմական արշավանքների մասին: Աբգիշտի I թագավորը (մ. թ. ա. VIII դ. կեսին) հրամայել է մի ժայռի վրա, որպես արշավանքներից մեկի հիշատակ, փորագրել հետևյալը. «64071 մարդկանց մի մասին մահվան մատնեցի, մի մասին էլ կենդանի տարա: Տարա նաև 286 ձի, 2251 եղ և 8205 ոչխար»:

Հարևանների դեմ մղած դաժան պատերազմները թուլացրին Ուրարտական թագավորությունը: Նա զոյություն ունեցավ մոտավորապես երեք հարյուր տարի և մ. թ. ա. VI դարի սկզբին ջախջախվեց հարևան ցեղերի կողմից:

Հայ և վրաց ժողովուրդները ուրարտական կուլտուրայի ժառանգորդներն են:

8. Միջին Ասիայի ժողովուրդները հին դարերում: Միջին Ասիայի տեքստորիայում ամենահին ժամանակներից ապրում էին մեր երկրի այժմյան ժողովուրդների՝ տաջիկների, թուրքմենների, ուզբեկների, ղազախների, կիրգիզների նախնիները:

Հարավային Ղազախստանի և Միջին Ասիայի տափաստաններում մ. թ. ա. I հազարամյակում ապրում էին ֆոչվոս անասնապահներ. Ամուդարյա, Սիրդարյա, Զերավշան գետերի ափերին ապրում էին հողագործ ցեղեր: Շոգ և լոր կլիմայի պայմաններում հողը արհեստական ոռոգման ժամանակ հալուստ բերք էր տալիս: Բազմա-

Փղվորների կենցաղային առարկաներ ու զարդաքանդակներ (մ. թ. ա. I հազարամյակի վերջին)

Թիվ ջրանցքներ կենսարար խոնավություն էին սլարգևում ցորենի դաշտ-
րին, խաղողի և մյուս ծաղկող այգիներին:

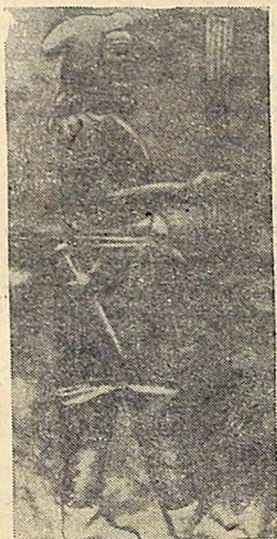
Ամուղարյա գետի ստորին հոսանքի շրջանում առաջացավ Միջին Ասիայի հնագույն պետություններից մեկը՝ խորեզմը: Պարսկաստանում շրջապատված մեծ ավանները և բերդաքաղաքները պաշտպանում էին հողագործ բնակչությանը քոչվոր ցեղերի ասպատակություններից: Հմուտ արհեստավորներն ու սարուկները կառուցում էին հսկայական պաշտպանական և տաճարներ: Մինչև մեր օրերը Միջին Ասիայի անապատներում պահպանվել են երբեմնի ծաղկուն ու հարուստ քաղաքների և ավանների փլատակներ:

Սովետական հնագետները հայտնաբերել են խորեզմի կուլտուրայի նշանավոր հուշարձանը՝ Թոփրակ-Կալայի պղնձե: Վեր էին խոյանում դղյակի երեք աշտարակները: Բազմաթիվ սենյակներում կային վառ, բազմագույն որմնանկարներ, քիվերի ծեփածո դարդարանքներ, տարբեր երանգներով գունազարդված կավե մեծ բանդակներ: ղեմքերը մարմնագույն, հագուստը՝ սպիտակ, կանաչ, երկնագույն, կարմիր, սև գույներով էին ներկված:

Միջին Ասիայի հարստությունները հրապուրում էին շատ նվաճողների:

Մ. թ. ա. VI դարում Միջին Ասիա ներխուժեցին պարսից քաղափորի բազմահազար զորքերը: Նրանց առանձնապես մեծական զիմազրություն ցույց տվեցին քոչվոր ցեղերը: Պարսկական զավթիչներին մեծ դժվարությամբ հաջողվեց իրենց իշխանությանը ենթարկել Միջին Ասիան: Նրկրի ամբողջ տերիտորիան նրանք բաժանեցին առանձին մարզերի՝ սատրապություններ: Յուրաքանչյուր սատրապություն ղըլխավորում էր պարսից թագավորի փոխարքան՝ սատրապը: Նվաճողները կողոպտում էին բնակչությանը, բռնագանձում անհաշիվ հարկեր:

Ժողովրդական ավանդությունը պատմում է, որ անվհեբ պատանի հովիվ Նիրակը մի անգամ ուղեկցողի պատրվակով ճանապարհ ցույց տալով պարսկական զորքին՝ դուրս բերեց մի անջրդի անապատ: Շատ

Միջին Ասիայի բնակիչ (նկար
ուսկն թիթեղիկի վրա)

թշնամիներ ոչնչացան։ Զոհվեց նաև Շիրակը։ Բայց նրա սիրապորժու-
թյան հիշատակը ապրում է զարեբով։

Մ. թ. ա. IV դարում Միջին Ասիա ներխուժեց Ալեքսանդր Մակեդո-
նացու բանակը։ Համարյա երեք տարի կորցրեց հնադարյան հուշակավոր
գործավարը, մինչև նվաճեց Միջին Ասիան։ Նրան առանձնապես տոկուն
դիմադրություն էր ցույց տալիս Սողդիանայի (Ջերավշան գետի ավա-
զան) բնակչությունը։ Սողդիանացիները հարձակվում էին նվաճողների
առանձին ջոկատների վրա, ոչնչացնում նրանց և ազատագրում մակե-
դոնացիների կողմից նվաճված քաղաքներն ու մարդերը։ Նվաճողները
փորձում էին դաժան միջոցներով ճնշել բնակչության դիմադրությունը։
Նրանք ավերում էին քաղաքներ, սպանում բոլոր տղամարդկանց, իսկ
կանանց ու երեխաներին դարձնում ստրուկներ։

Միջին Ասիայի ժողովուրդների պատմությունը օտարերկրյա նվա-
ճողների դեմ անձնագործ պայքարի շատ օրինակներ գիտի։ Միջին Ասիա-
յի բնակչությունը շատ անգամ է բնկել հարևան պետությունների իշխա-
նության տակ։

Ծանր պայմաններում Միջին Ասիայի ժողովուրդները դարգացնում
էին իրենց տնտեսությունը և կուլտուրան. անց էին կացնում ոռոգիչ
բազմաթիվ ջրանցքներ, կառուցում քաղաքներ, կատարելագործում էին
բազմազան արհեստներ, բացում առևտրական ճանապարհներ։

Միջին Ասիայի ժողովուրդները հին ժամանակներից կապել ունեին
հույների, իրանցիների, հնդկների, չինացիների հետ և շատ բան էին
փոխ առնում միմյանցից։ Միջին Ասիայով Զինաստանից մետաքս էին
փոխադրում հեռու Հոմոմ, Հոմմից և Բյուզանդիայից Արևելք էին փոխա-
դրում բյուրեղապակի և նուրբ բազմազույն ապակե իրեր։ Մեծ համբավ
ունեին Ֆերգանայի գետին ու ամանեղենը՝ պատրաստված արծաթից և
սոկուց։ Հնդկաստանից Միջին Ասիա հասավ բամբակի կուլտուրան։ Մի-
ջին Ասիայից բամբակեղեն գործվածքներ էին փոխադրում նույնիսկ
Հոմոմ։ Սամարղանդում կառուցեցին մի ջրմուղ, որը նման էր հոռոմե-
ական ջրմուղի։

Միջին Ասիայի ժողովուրդները մեծ ավանդ ներդրին նին Աեևելի
շատ երկրների կուլտուրայի զարգացման գործում։

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՒԵՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչո՞ւ նախնադարյան-համայնական կարգերին փոխարինեցին ստրկատիրական
կարգերը։

2. Ինչո՞ւ Ուրարտում պետություն և դասակարգեր կարող էին կազմավորվել մի-
այն երկաթի գործիքների հայտնվելուց հետո։

3. Հին աշխարհի պատմության դասընթացից ձեզ հայտնի ի՞նչ ստրկատիրական
պետություններ գոյություն ունեին Ուրարտուի հետ միաժամանակ։

4. Անդրկովկասի և Միջին Ասիայի հին կուլտուրայի ո՞ր հուշարձանների մասին
են պատմում ուսումնական ձեռնարկի տեքստը և նրա նկարները։

§ 4. ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ՄԵՐՁՍԵՎԾՈՎՅԱՆ, ԵՐՁԱՆԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ ՀԻՆ ԴԱՐՆԵՐՈՒՄ

1. Սկյութները: Հյուսիսային մերձսեծովյան տափաստաններում և Ղրիմի տափաստանային մասում մ. թ. ա. I հազարամյակում ապրում էին սկյութների ցեղերը: Նրանցից ոմանք քոչվոր անասնապահներ էին, մյուսները արդեն անցել էին հողագործության:

Դենպրի ստորին ավազանից դեպի արևելք տարածվում էին Բոշ-վոեների ընդարձակ տիրապետությունները: Անասունների բազմաթիվ հոտերի հետ միասին սկյութները տեղից տեղ էին շարժվում հարուստ արտավայրեր գտնելու համար: Կանայք ու երեխաները տեղավորվում էին ծածկասայլերում՝ քառանիվ կամ վեցանիվ սայլերում, որոնց լծում էին երկու կամ երեք ղույզ եզներ: Հաստ թաղերով ծածկված սայլերում կարելի էր ամառը պաշտպանվել տոթից ու անձրևից, ձմեռը՝ ցրտից ու ձյունից: Տղամարդիկ սովորաբար շրջում էին ձի հեծած: Թշնամու հարձակման դեպքում սկյութները արագորեն իրենց ծածկասայլերով շրջան էին կազմում, ստեղծելով լուրատեսակ ամրություն:

Հողագործ սկյութները հատակ-յաց կյանք էին վարում՝ ստորին Դենպրի արևմտյան կողմերում: Նրանք վարելահողը մշակում էին գութանով, որը քաշում էին մի ղույզ, իսկ երբեմն էլ մի քանի ղույզ եզներ: Ցանում էին ցորեն, տարեկան, դարի, կանեփ:

Սկյութների մոտ լավ զարգացած էին զանազան առհեստներ: Հյուսիսային մերձսեծովյան շրջանում սկյութների գերեզմանաթմբերում դառնվել են կավե ամաններ, դեմք, բրոնզից, երկաթից, ոսկուց և արծաթից սլատրաստված առարկաներ:

Հարստության աճման հետ մեկտեղ սկյութների մեջ վերացավ հավասարությունը: Սկյութների ավագանին տիրում էր ոչխարների հսկաչական հոտերի, կովերի, ձիերի և երամակների: Ավագանին ուներ նաև ստրուկներ:

Սկյութական առաջնորդի մահից հետո կազմակերպում էին հանդիսավոր թաղում: Թաղման ծեսի ժամանակ սպանում էին առաջնորդի

Ոսկե սկահակ սկյութական
գերեզմանաթմբից

ծառաներին, նրա ստրուկներին, ձիերին և թաղում մահացածի հետ միասին: Գերեզմանում դնում էին զենք, ոսկե զարդարանքներ: Սկյութները կարծում էին, որ այդ բոլորը առաջնորդին պետք կդառնա մահվանից հետո էլ: Գերեզմանի վրա գոյացնում էին բարձր բլուր: Մինչև հիմա էլ մեր երկրի հարավի տափաստաններում հանդիպում են սկյութական գերեզմանաթմբեր:

Սկզբիսի գերեզմանաթմբերից մեկում գտել են արծաթե հոյակապ սկեհակ, որը, ըստ երևույթին, պատրաստել են հույները, բայց զարդար-

Ոսկե սանր սկյութաձև գերեզմանաթմբից

ված է քոչվոր սկյութների կյանքից վերցրած պատկերներով՝ վայրի ձի բռնելու ու ընտելացնելու տեսարաններով: Ահա երկու ձիեր ազատ արածում են տափաստանում, կողքին սկյութները բռնել են մի ձի և զմլարովյամբ ուղղում են նրան պահել: Մի քիչ հեռվում երեք սկյութներ փորձում են գետնին տապալել բռնած ձիուն: Եվ վերջապես ձին բռնվել է ու ընտելացվել: Նա հնազանդորեն կանգնած է, և սկյութը կռայած կապում է նրա առջևի ոտքերը:

Մի ալլ գերեզմանաթմբում գտնվել է կանացի ոսկե սանր, որի վերևի մասում պատկերված են մարտնչող ուղմիկներ. նը-

բանցից երկուսը հետիոտն են, մեկը՝ ձիու վրա:

Մեր թվականությանից մի քանի հարյուրամյակ առաջ սկյութների մոտ սկսեցին առաջանալ պետություններ, որոնց զլխավորում էին թագավորները:

Սիմֆերոպոլի շրջակայքում դիտնականները հայտնաբերել են սկյութական մի պետության մայրաքաղաքը՝ Նեսապոլ քաղաքը: Այն շրջակայքում էր խոշոր անտառ քարե պարիսպներով. քարերը իրար միացված էին կավե ցեխով: Քաղաքի դարբասները պահպանում էին երկու մարտական աշտարակներ: Քաղաքի ներսում հայտնաբերվել են ավագանու շքեղ տների և հասարակ բնակիչների խղճուկ խրճիթների մնացորդներ: Գտնվել են ժայռերում փորված հացահատիկի պահեստարաններ, հաց թխելու համար պատրաստված կավե կրակարանների մնացորդներ, ամաններ և զարդարանքներ:

Նեապոլի քաղաքային պարսպի կողքին գտնվել է մի մեծ գերեզմանոց՝ դամբարան, որտեղ պահպանվել են ավազանու մինչև 70 թաղումներ։ Հենց այդտեղ էլ գտնվել են հազարից ավելի ոսկե դարդարանքներ։

Հաստատված է, որ սկյութական Նեապոլը գոյություն է ունեցել դրեթև յոթ հարյուր տարի։ Բնակիչները շատ անգամ ամրացրել են քաղաքի պարիսպներն ու աշտարակները, վերականգնել են դրանք ժամանակավոր պարտություններից հետո, համառոտ են պաշտպանվել իրենց անկախությունը։

Գիտնականները գտնում են, որ քաղաքը կործանվել է թշնամի ցեղերի հանկարծակի ներխուժումից։ Բնակիչները փախել են, լքելով իրենց ամբողջ գույքը։ Ահա թե ինչու քաղաքի շենքերում գտնվել են հարուստ պարզարանքներ, բազմաթիվ կահկարասի, մանկական խաղալիքներ։ Ըստ երևույթին, քաղաքի բնակիչներն ստիպված են եղել թողնել իրենց տները, չհասցնելով վերցնել նույնիսկ ամենաթանկագին իրերը։

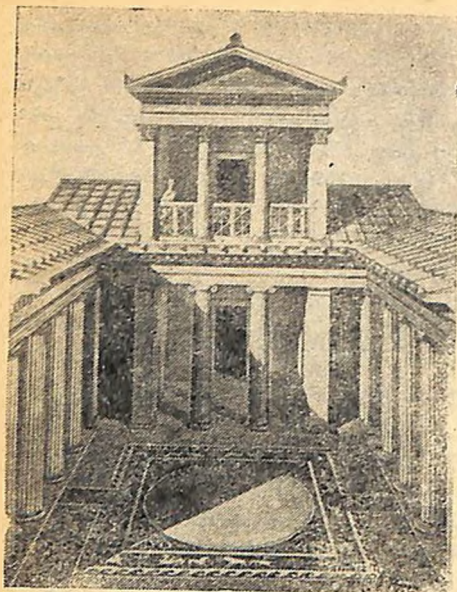
Հյուսիսային մերձսևծովյան տերիտորիայից սկյութներին դուրս են բռնել ուրիշ ցեղեր։

2. Անտիկ քաղաք-պետություններ։ Մ. թ. ա. VIII—V դարերում, մոտավորապես այն նույն ժամանակ, երբ ստորին Դնեպրի և Ղրիմի տափաստաններում ապրում էին սկյութները, Սև և Ազովի ծովերի ափերին աճեցին հունական գաղութներ՝ Պանտիկապեյը (ներկայիս Կերչի տեղը), Օլիվան (հարավային Բուդի գետաբերանում), Խեփսոսեսը (Սև վաստուպոլից ոչ հեռու) և այլն։

Ինչպես գիտեք, այդ բնակավայրերը հիմնադրել են հին Հունաստանից վերաբնակվածները։ Յուրաքանչյուր այդպիսի քաղաք շրջապատված էր քարե բարձր պարիսպով և իրեն հարևան հողերի հետ միասին ինքնուրույն ստրկատիրական պետություն էր։ Քաղաքն ուներ իր կառավարությունը, ղորքը, կտրում էր իր դրամը։

Քաղաքների բնակիչները հերկում էին դաշտերը, աճեցնում խաղողի այգիներ, զբաղվում արհեստներով, աշխույժ առևտուր անում շրջակա բնակչության և Հունաստանի հետ։ Սկյութները այստեղ էին բերում հացահատիկ, անասուններ, ստրուկներ և գնում արհեստագործական իրեր, դիմի, գործվածքներ։ Քաղաքները արագորեն հարստանում էին։

Հարուստ և զեղեցիկ շատ շենքեր կային հունական քաղաք-պետություններում։ Տները հաճախ կառուցում էին քարից և երեսապատում մարմարով։ Դահլիճներում դրվում էին մարմարե արձաններ, պատերը պարզարում գունեղ նկարներով։ Հրապարակներում վեր էին խոյանում գեղեցիկ տաճարներ։ Փողոցները սալահատակվում էին։ Անձրևի ժամանակ ջուրը հոսում էր ջրատար առուներով, որ բացված էին սալահատակների երկայնքով։ Հարմար նավահանգիստներում կանգնում էին

Տուն՝ ներքին փոքրիկ բակով, որ պառիսանել է օլիվացի ստրկատիրոջ (ոսկրոստրուկցիա)

բնակչության մի զգալի մասը սկյուրներ էին՝ ավագանի, վաճառականներ, արհեստավորներ, հողագործներ, ստրուկներ:

Մ. ք. ա. 107 թվականին այստեղ տեղի ունեցավ ստրուկների ապստամբություն: Ապստամբած ստրուկները սպանեցին թագավորին, դրավեցին իշխանությունը և թագավոր հռչակեցին իրենց առաջնորդ Սավմակին: Մեղ են հասել մի քանի արծաթե դրամներ, որոնց վրա կա նրա պատկերը և «Թագավոր Սավմակ» մակագրությունը: Ըստ երևույթի, ապստամբները իշխանությունը պահել են բավականին երկար ժամանակ, մինչև անգամ հասցրել են դրամների կտրել: Մեծ զոհարություն, օգնության կանչելով օտարերկրյա զորքեր, Բոսսյորի ստրկատերերը ճնշել են ապստամբությունը:

Բոսսյորի սկյուրների ապստամբությունը մեծ երկրի պատմության մեջ զասակարգային կեղեքիչների դեմ ստրկացված բնակչության հայտնի ապստամբություններից առաջին ապստամբությունն է:

Հունական բնակավայրերի մեծ մասը ընկավ հին Հռոմի իշխանության տակ: Սև և Ազովի ծովերի ափերին եղած հունական ու հռոմեա-

նակերը՝ մի մասը Հունաստանից ժամանած, մյուսները մեկնելու պատրաստված:

Հունական յուրաքանչյուր քաղաքի հարստությունը և նրա բարեկեցությունը հիմնված էին բազմահազար ըստրուկների ծանր ու հյուծիչ աշխատանքի վրա:

3. Բոսսյորական թագավորությունը: Մ. թ. ա. V դարում Հյուսիսային մերձսևծովյան շրջանում առաջացավ խոշոր ստրկատիրական պետություն՝ Բոսսյորական թագավորությունը: Նրա սահմանները ընդգրկում էին Կերչի ու Թամանյան թերակղզիների տերություններին և Դոնի ստորին տվազանը: Պետության մայրաքաղաքը դարձավ Պանտիկապոլիսը: Հույներից բացի, Բոսսյորական թագավորության

կան րնակավայրերը անվտանգում են անտիկ¹, Հետադաշում դրանցից շատերը ավերվեցին քոչվոր ցեղերի կողմից:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ ստրկատիրական պետություններ գոյություն ունեին մեր երկրի տեղիտուրիայում մ. թ. ա. I հազարամյակում, Գտեք դրանք քարտեզի վրա:

2. Որո՞նք են ստրկատիրական հասարակարգի հիմնական հատկանիշները, Ընդո՞վ է այն տարբերվում նախնադարյան-համայնական կարգերից:

3. Դասագրքի տեքստում գտեք սկյութների և հունական քաղաք-պետությունների միջև եղած կապերի վկայությունները:

4. Ինչի՞ մասին են վկայում սկյութական գերեզմանաթմբերում գտնված սկահակների և կենցաղի ու արվեստի այլ իրերի վրա նկարված պատկերները:

§ 5. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՍԼԱՎՈՆՆԵՐԸ ՀԻՆ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

1. Սլավոնների տեղիտորիան և զբաղմունքները: Սլավոնները եվրոպայում ապրում են վաղ ժամանակներից: Նրանք բաժանվում են արևմտյան, հարավային ու արևելյան սլավոնների: Զբիսերը, սլովակները և լեհերը արևմտյան սլավոններ են: Բուլղարները, սերբերը և խորվաթները՝ հարավային, ռուսները, ուկրաինացիները, բելոռուսները՝ արևելյան սլավոններ:

Արևելյան սլավոնները մ. թ. I հազարամյակում ապրել են Դնեպրի, Նյու վտակների ավերին և Իմեն լճի շուրջը (տես քարտեզը), Նրանք բաժանվում էին շատ ցեղերի: Կիևի մոտ, Դնեպրի աջ ափին, ապրում էին պոլյանները, Պրիպյատի ավերի անտառներում ապրում էին դևլյանները, Դնեպր ու Պրուտ գետերի ավերին (ընդհուպ մինչև Դնեպրի գետաբերանը և Սև ծովի հյուսիսային ափը) ապրում էին ուլիչները և աիվերցիները, Օկա գետի ավերին ապրում էին վյատիչները, Իմեն լճի շուրջը՝ իմենյան սլավոնները: Այդ բոլոր սլավոնական ցեղերը՝ ռուս, ուկրաինական և բելոռուս ժողովուրդների ընդհանուր հնագույն նախնիներն են:

Ժամանակակիցների վկայությամբ սլավոնները բարձրահասակ, ուժեղ, գեղեցիկ ժողովուրդ էին:

Սլավոնների գլխավոր զբաղմունքը հողագործությունն էր: Սլավոնները ցանում էին տարեկան, ցորեն, գարի, կորեկ: Հեշտ չէր հողը մշակելը, ատանձնապես անտառաշերտում. այստեղ պետք էր հողը սկզբում նվաճել անտառից:

Հնարած տեղամասում սլավոնները երկաթե կացիններով կտրում էին ծառերը և թփուտները: Ամբողջ ամառը ծառերը չորանում էին, հաջորդ տարին չորացած փայտը այրում էին: Ծանր տափան-ոստով տա-

¹ Անտիկ նշանակում է հնադարյան (լատիներեն լեզվով), հնադարյան հունական կամ հնադարյան հռոմեական (քաղաք, արվեստի հուշարձան և այլն):

փանում էին դաշտը, մոխիրը խառնվում էր հողի մեքին շերտի հետ, և այդ ժամանակ հացահատիկ էին ցանում: Հողագործության այդպիսի եղանակը կոչվում էր անտառահատական:

Երբ մի քանի բերքից հետո հողը ուժասպառ էր լինում, նոր անդամա էին անտառից մաքրում և ցանքս կատարում, իսկ հին դաշտը շատ տարիներ թողնում էին անմշակ, մինչև որ այնտեղ նոր անտառ էր աճում: Անտառահատական հողագործությունը պահանջում էր հսկայական աշխատանք: Ազգականների բազմամարդ կոնկետիվը դժվարությամբ էր դուրս բերում մի փոքր հողամասի մշակումը:

Սլավոնների մոտ տափաստաններում և անտառատափաստա-

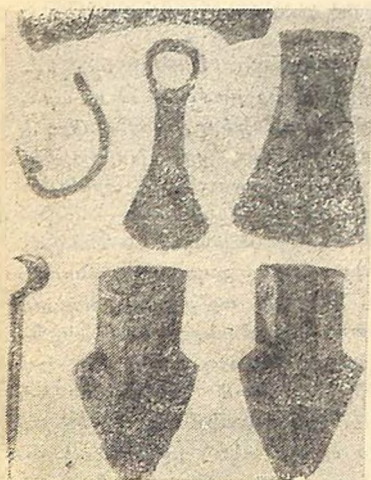
նային գոտում աստիճանաբար զարգանում էր արուհային հողագործությունը: Վարելահողն այստեղ հերկում էին երկաթե ծայրակալ (խուփ) ունեցող արորով:

Հացը սլավոնների ղլխավոր սերունդն էր: Հացի հին սլավոնական «ЖИТО» անվանումը ծագել է սլավոնական «ЖИТЬ» (ապրել) բառից:

Սլավոնները պահում էին ընտանի անասուններ՝ կովեր, ձիեր, ոչխարներ, ինչպես նաև զբաղվում էին ձկնորսությամբ և որսորդությամբ: Անտառներում այն ժամանակ շատ զազաններ էին լինում, իսկ կետերում՝ շատ ձուկ: Հին ծառերի փշակներում մեղուները տափերով մեղր էին կուտակում: Մարդու կողմից մեղունների համար ծառի մեջ փորված փշակը կոչվում էր կոնդափեթակ: Սլավոններն զբաղվում էին վայրի մեղունների մեղր հավաքելով:

2. Սլավոնների հասարակարգը:

Մեր թվականության առաջին դարերում արևելյան սլավոնները ապրում էին տոհմական համայնքներով: Համայնքները միավորվում, կազմում էին ցեղեր: Աշխատանքի գործիքների կատարելագործման և ձիերի կամ եղների քարշուծի օգտագործման հետ միասին համեմատաբար փոքր ընտանիքը կարող էր հերկել ու ցանել հողամասը, իսկ հետո հավաքել բերքը:

VIII—IX դդ. աշխատանքի երկաթե գործիքներ՝ կացին, ձկնորսական կարթ, ուրադ, բրինձ, զգալահատիչ, խուփ:

Հարկահավաք: Ն. Կ. Ռերիսի նկարից
Ուռնեցեմ՝ ինչի՞ց էր բաղկացած հարկը: Ինչու՞ իշխանի կողմից
գտնվում են նրա գլուխները կենդանի:

VI—VIII դարերում տոհմական կապերը թուլացան: Անկ տոհմի ընտանիքները սկսեցին բնակվել առանձին և ինքնուրույնաբար հերկել նոր հողամասեր: Այստեղ էլ բնակություն էին հաստատում նաև ուրիշ տոհմերից սերվածները:

Համայնքը շարունակում է գոյություն ունենալ, բայց այժմ նա սկսում է միավորել հարևաններին և ոչ թե միայն ազգականներին, ձիշտ այնպես, ինչպես հին գերմաների մեջ, արևելյան սլավոնների մեջ նույնպես տոհմական համայնքի փոխարեն առաջացավ հաւաքանալիկ համայնքը:

Ամեն մի ընտանիք այժմ ուներ օգտագործման համար սեփական վարելահողի տեղամաս: Ամեն մի ընտանիքին էին տրամադրում աշխատանքի գործիքներն ու հավաքված բերքը: Դա նրանց մասնավոր սեփականությունն էր: Բայց հարևանները անտառից, մարգագետնից, գետից օգտվում էին միասին՝ համատեղ: Հարևանային համայնքում առանձին ընտանիքների գույքային գրությունը արգեն միատեսակ չէր: Հավագույն հողերն ընկնում էին ավագանուն և ռազմական առաջնորդների ձեռքը: Հենց նրանք էլ ռազմական արշավանքների ժամանակ գրա-

վում էին ավարի մեծ մասը: Այսպես մասնավոր սեփականության հետ միասին առաջացավ նաև գույքային անհավասարություն:

Տոհմական հասարակարդը հետզհետե քայքայվում էր: Հյուսիսում և հեռավոր վայրերում դա ավելի երկար տևեց, հարավում, օրինակ՝ պոլյանների ցեղի մոտ, վերանում էր ավելի արագ:

Սլավոնական ցեղերի մեջ սկսեցին զատվել հարուստ առաջնորդները՝ իշխանները: Նրանց մոտ ստեղծվում էին ռազմիկների ջոկատներ՝ իշխանական դրուժինաներ: Իշխանները հարկ էին հավաքում հպատակ բնակչությունից՝ իրենց «մարդկանցից»: Հարկահավաքումը այդպես էլ կոչվում էր «պոլյուդին»:

Իշխանները սովորաբար «պոլյուդին»-ի էին զնում ձմեռվա սկզբին: Դրուժինիկների ուժեղ ջոկատի ղեկավանքում՝ նրանք մտնում էին սլավոնական ավան և հարկ պահանջում: Բնակիչները՝ իշխանի «հպատակները», նրա համար բերում էին զանազան բարիքներ, սուանձնապես դնահատվում էին կզաքիսի, ջրջան, սկյուռի մորթիները: Բերում էին կժերով և փայտե դուլլերով մեղր, շրջանակով մեղրամոմեր և գյուղատընտեսական այլ մթերքներ: Ավանի բնակիչները նաև իրենց հաշվին կերակրում էին իշխանին և նրա դրուժինային: Իշխանի ու դրուժինիկների ձիերին՝ այնտեղ էր տալ այնքան վարսակ, «որքան կուտեին»:

Իշխանները ռազմական ասպատակություններ էին կատարում միմյանց տիրույթների դեմ: Հաղթանակի դեպքում դա նույնպես հարստացնում էր նրանց:

Սլավոնական ցեղերը մ. թ. VI դարում միավորվեցին միությունների մեջ, որոնց ղեկավարում էին առավել ուժեղ ցեղերի իշխանները: Իշխանների շուրջը աստիճանաբար ձևավորվում և ամրապնդվում էր տեղական ավագանին: Ցեղային միություններից մեկի հիմնական մասը եղավ ռուս կամ ռուս ցեղը, որ հին դարերում ապրում էր Ռոս գետի ափին (Դնեպրի վտակ՝ Կիևից հարավ): Հետագայում այդ ցեղի անվանումը տարածվեց արևելյան բոլոր սլավոնների վրա, որոնց սկսեցին անվանել ռուսներ, իսկ այն տերիտորիան, որտեղ ապրում էին նրանք, Ռուսական երկիր կամ Ռուսիա:

VI—VIII դարերում արևելյան սլավոնների մոտ տեղի էր ունենում նախնադարյան-համայնական կարգերի քայքայման պրոցես, և սկսում էր առաջանալ դասակարգային անհավասարություն: Ցեղային միությունների ներսում աստիճանաբար հասունանում էին պետական միավորումների սաղմեր: Սա հեշտացնում էր արևելյան սլավոնների պայքարը արտաքին թշնամիների դեմ:

Յ. Քոչկորների ասպատակությունները: Սլավոններին միշտ սպառնում էր արտաքին թշնամիների հարձակման վտանգը: Հաճախ արևելքից

ներանց վրա հարձակվում էին բռնիորեն՝ հոները, ավարները: Սև հողմի պես թշնամու ջոկատները հարձակվում էին սլավոնական բնակավայրերի վրա: Շռաշուժ էին զենքերը, հոսում էր արյունը:

Թշնամիները զավթում էին բարիքները՝ հացը, անասունները, հաճի՛ցում էին սլավոնների բնակարանները, ստրկութան էին բռնում տղամարդկանց, կանանց ու երեխաներին:

Սլավոնները հարկադրված էին միշտ պատրաստ լինել հանկարծակի հարձակման դեմ: Քաջաբար էին կռվում նրանք հարապատ երկրի համար, իրենց բնատանիքի համար: Նրանք երբեմն նաև վարը անում էին զինված վիճակում: Սլավոնների մոտ զարգացած էր ռազմական արվեստը: Լճի սլավոնական իշխան հուպարոդեն պատասխանել է բռնիորեն ջեղի տուաջնորդին. «Աշխարհում չի ծնվել ու արեգակի ճառագայթներով չի տաքացել այնպիսի մարդ, որը կարողանար իրեն ննջարկել մեր ուժը»:

Արևելյան սլավոնները հաջողությամբ ետ էին մղում բռնիորեն ցեղերի հարձակումները և պաշտպանում իրենց անկախությունը:

4. Հիմն սլավոնների սովորությունները և հավատալիքները: Սլավոնների կյանքը խիստ կախված էր բնությանից. ժամանակին անձրևներ չտեղան և կամ երաշտ սկսվի՝ բերք չի լինի: Արևը, քամին, ամպրոպը, անտառը՝ այս բոլորը հին սլավոններին պատկերվում էին որպես շնչավոր:

Սլավոնները աստվածացնում էին բնության ուժերը: Նրանց կրոնը հեթանոսական էր: Արևի աստվածը կոչվում էր Գաժդրոգ, քամու աստվածը՝ Ստրիբոգ, ամպրոպի աստվածը՝ Պերուն:

Սլավոնների հավատալիքներում ցայտուն կերպով արտացոլվում էին նրանց հեղադրածակալ զբաղմունքները: Արևի պատվին սլավոնները տուներ էին կազմակերպում: Գարնանը տոնում էին ձմռանը հրաժեշտ տալը և գարնան զիմավորելը, թխում էին կլոր, ինչպես արեգակը, բլիններ: Ձմեռվա ծղոտն խրտվիչակը հանդիսավոր կերպով այրում էին կամ գցում գետը: Շուրջպար էին բռնում և երգում՝

Արի գարուն, կարմիր գարուն,
Բեր մեզ համար ուրախություն,
Երի, արի, դու բարություն,
Խորություն տուր արմատներին,
Առատ ու լի հացով արի:

Փարե կուռք (X դ.)

Սլավոնների հավատալիքներում արտացոլվում էր նաև անասնապա-

հոլթյաժբ նրանց զբաղվելը: Աստվածներից մեկին նրանք համարում էին անասունների աստված, որին անվանում էին Վեւես:

Աստվածներին սիրաշահել էր պետք, նրանց զոհեր մատուցել: Ռուսական լեզվի մեջ մնացել են այդ հին սովորությունների հետքերը. «Թափվիր, անձրև, մեր փրկիչ, մենք քեզ կտանք ամեն ինչ»,— այսպես են երբևիցե ասում անձրևի ժամանակ: Դա անձրևին զոհ մատուցելու հնադարյան խոստում է, որպեսզի ավելի ուժեղ տեղա անձրևը:

Սլավոնները կարծում էին, թե մեռնելուց հետո մարդիկ տեղափոխվում են մի ինչ-որ ուրիշ աշխարհ և այնտեղ շարունակում ապրել: Նրանք մեծարում էին իրենց մահացած նախնիներին՝ տոհմապետերին: Այդպիսի նախնին կոչվում էր «շուր» կամ «շլուր»: Ներկայումս էլ խաղերի ժամանակ երեխաներն ասում են՝ «Уйр меня»: Դա հին ժամանակում նշանակում էր «պահպանիր ինձ, նախահայր»:

Կազմակերպում էին մահացած իշխանների և զորավարների հանդիսավոր թաղումներ: Ներկայումս էլ դեռ բարձր երևում են նրանց դերեզմանների վրա առաջացած թմբերը: Շատ այդպիսի դերեզմանաթմբեր կան Սմոլենսկի մոտ: Իշխանների դերեզմանաթմբերը ունեն 10 մ բարձրություն և 100 մ շրջագիծ: Հնադեմները պեղել ու հետազոտել են հարյուրավոր այդպիսի դերեզմանաթմբեր և աստիճանաբար վերականգնել սլավոնների կենցաղի ու հավատալիքների մանրամասնությունները:

Մահացած իշխանին հաղցնում էին մարտազրահներ, կողքին դնում գնք, տնային կահկարասիներ, ուտելիքի պաշարներ: Հենց այդտեղ էլ սպանում էին իշխանի կնոջը կամ նրա ստրկուհուն, մի քանի ձի: Այդ բոլորը ծածկում էին ջախով, ձողաններով, գերաններով, իսկ հետո հըրկիզում: Երբ խարույկը այրվում-վերջանում էր, մոխրակույտի վրա հող էին լցնում՝ պատրաստում բարձր դերեզմանաթումբ և ի պատիվ մահացածի. դերեզմանաթմբի շուրջը կազմակերպում հոգեհաց՝ ռազմական խաղեր, մրցումներ: Այդպիսի մի դերեզմանաթումբ, որի բարձրությունը հասնում է շուրս հարկանի շենքի բարձրության, գտնվում է Ջեռնիզովում: Այն կոչվում է «Սև դերեզման»:

Գտնվել են նաև չբավոր մարդկանց դերեզմաններ: Դրանք բարձր չեն, այդտեղ չկան հարուստ զենք, զարդարանք, ստրուկների կամ ծառաների կմախքներ: Միայն աշխատանքի մի քանի ամենապահպանակալ զորավարներ և տնային գործածության առարկաներ էին դնում ազգականները մահացածի դերեզմանում:

Այսպիսի հին գերեզմանների պեղումները հնագետներին հնարավորություն տվեցին պարզել սլավոնների ոչ միայն թաղման ծեսերը, այլև տեսնել նրանց մոտ գույքային անհավասարության ծագման սկզբնական էտապները:

Շատ վնասներ էին հասցնում հեթանոսական դավանանքները մարդկանց. վերջիններիս ներշնչում էին սնոտիապաշտական վախ բնության ուժերի հանդեպ, հնթարկում էին սոգեոս գուշակողներին՝ մոգերին ու կախարդներին, պահանջում էին զոհաբերություններ, որոնց ժամանակ ոչ միայն մորթում էին անասուններ, այլև սպանում էին մարդկանց:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՌԲԱՆՔՆԵՐ

1. Քարտեզի վրա որոշեցեք այն տեղիտորիան, որ զբաղեցրել են արեւելյան սլավոնները VIII—IX դարերում: Որտե՞ղ է ապրել դասագրքում նշված ցեղերից յուրաքանչյուրը: Յույց տվե՞ք, թե որտե՞ղ էին ապրում արեւելաւսլավոնական այն ցեղերը, որոնք շեն հիշատակված դասագրքում: Ինչպե՞ս էին նրանք կոչվում:

2. Հողագործության ինչպիսի՞ երկու տեսակ գոյություն ունեին արեւելյան սլավոնների մոտ: Պատմեցեք զրանց մասին:

3. Ինչո՞ւ տեղի ունեցավ անցում սոցմական համայնքից հարեանական համայնքին: Ո՞րն է նրանց տարբերությունը:

4. Ինչո՞ւ սլավոնները աստվածացնում էին բնության ուժերը: Սլավոնների կրոնական դավանանքներում ինչպե՞ս էին արտացոլվում նրանց զբաղմունքներն ու հասարակական կարգերը:

5. Համեմատեցեք հին դարերի արեւելյան սլավոնների հասարակական կարգերը և Անդրկովկասի, Միջին Ասիայի, Հյուսիսային մերձսեծովյան շրջանի ձեզ հայտնի պետությունները մ. թ. ա. I հազարամյակում: Որո՞նք են տարբերությունները:

I գլխի ամփոփում

Հարյուր-հազարավոր տարիներ մեր երկրի տերիտորիայում գոյություն են ունեցել նախնադարյան-համայնական կարգեր: Իրենց զարգացման մեջ, ինչպես ուրիշ երկրներում, այդ կարգերը անցել են մի քանի էտապներ:

Սկզբում մարդիկ ապրում էին փոքր խմբերով՝ նախնադարյան հոտերով (մոտավորապես 700—100 հազար տարի առաջ): Աշխատանքի զործիքների կատարելագործումը փոփոխություններ առաջ բերեց և՛ մարդկանց զբաղմունքների մեջ, և՛ նրանց հասարակական կարգերում: Խոշոր կենդանիների որսը պահանջում էր մարդկանց ալիւլի կաշուն և հաստատուն կռելակալներ: Հետզհետե սկսվեց անցում տոհմական համայնքներին (մոտավորապես 100—40 հազար տարի առաջ):

Տոհմական համայնքներով ապրելու ժամանակաշրջանը տեղի մի քանի տասնյակ հազար տարի (մոտավորապես 40-ից մինչև 3 հազար տարի առաջ, իսկ որոշ ժողովուրդների համար նաև զգալիորեն ավելի երկար):

Նախնադարյան-համայնական կարգերի ժամանակ մարդկանց կյանքը լի էր զրկանքներով ու վտանգներով: Բայց հենց այդ ժամանակ մարդը արեց առաջին կարևոր քայլերը բնության ուժերի ճանաչման գործում, սիրապետեց կրակին, սովորեց ստիզծել բազմազան գործիք-

ներ ու հարմարանքներ, որոնցից շատերից կատարելագործված սևսրով, մարդիկ զգտվում են մինչև հիմա (մուրճ, կացին, դանակ, ասեղ, թել, մակուչկ, անիվ և այլն): Աստիճանաբար սկիզբ առան հողագործությունն ու անասնապահությունը: Ըրեան, եկան արհեստները:

Մշտական աշխատանքում զարգանում էր նաև ինքը մարդը, զարգանում էին նրա աշխատանքային հմտությունները, մտածողությունը, լեզուն: Ծագեցին նաև արվեստի տարրերը՝ ժայռաքանդակ գեղանկարչություն, քանդակագործություն, երգեր ու պարեր:

Նախնադարյան-համայնական կարգերի ժամանակ բոլոր մարդիկ աշխատում էին համատեղ, հավասարաշափ բաշխում իրենց աշխատանքի արդյունքները և հավասար էին իրար նկատմամբ:

Մեր թվականությունից առաջ վերջին հազարամյակներում մեր երկրի նախ հարավում, իսկ ապա նաև այլ վայրերում մարդիկ սովորեցին օգտագործել մետաղը: Հարավում, որտեղ պայմանները հողագործության ու անասնապահության համար ավելի նպաստավոր էին, քան անտառաշերտում, անտեսությունը ավելի արագ էր զարգանում: Այդ հանդամանքը հասցրեց ստացվող մթերքների քանակի զգալի ավելացմանը: Առաջացան մասնավոր սեփականությունը և գույքային անհավասարությունը: Այսպես աշխատանքի գործիքների կատարելագործումը և անտեսությունը զարգացումը առաջացնում էին որոշակի փոփոխություններ նաև հասարակական կարգերում:

Աստիճանաբար ձևավորվում էին իրար թշնամի հասարակական դասակարգեր՝ ալսինքն՝ մարդկանց մեծ խմբեր, որոնցից մեկը յուրացնում էր մյուսի աշխատանքի արդյունքները:

Մեր երկրի հարավում՝ Անդրկովկասում, Միջին Ասիայում, Հյուսիսային մերձսևծովյան շրջանում նախնադարյան-համայնական կարգերին փոխարինելու եկան ստրկատիրական կարգերը, կազմավորվեցին առաջին ստրկատիրական պետությունները (մ. թ. ա. I հազարամյակ):

Ստրկատիրական կարգերի ժամանակ գոյություն ունեին երկու հիմնական իրար թշնամի դասակարգեր՝ ստրուկներ և ստրկատերեր: Ստրկատերերին էին պատկանում հողը, տները, արհեստանոցները, ստրուկները: Ստրուկները շունեին իրենց գույքը և իրենք էլ պատկանում էին ստրկատիրոջը, նրա սեփականությունն էին: Ծանր, հյուծիչ աշխատանքով նրանք ստեղծում էին ստրկատիրոջ հարստությունները: Տնտեսությունն ու կուլտուրան սկսեցին զարգանալ ավելի արագ: Նախնադարյան-համայնական կարգերից ստրկատիրականին անցնելը հասարակության զարգացման մեջ մի մեծ քայլ էր դեպի առաջ:

Ստրկատիրական կարգերը այնպիսի հասարակական կարգեր էին, երբեք ժամանակ գոյություն ունեին երկու հիմնական թշնամի դասակարգեր՝ բոլորովին իրավագուրկ և սեփականագուրկ ստրուկներ

դասակարգը և ստեղծանքների դասակարգը, որին պատկանում էին ոչ միայն ֆիմնական հարստությունները, այլև իրենց ստեղծանքները:

Գյուղացիներին, արհեստավորներին, ստրուկներին հնազանդ պահելու և նրանց դիմագրավելուը ճնշելու համար անհրաժեշտ էր, որ ստրկատերերն ունենալին հատուկ կազմակերպություն: Աշխատավորների վրա բռնության ալյուրի կազմակերպություն էլ հանդիսացավ պետությունը, որն ուներ զորք, աստիճանավորներ, դատավորներ, բանտեր: Պատմությունը ցույց է տալիս, որ պետությունը, որպես մարդկանց հարկադրման հատուկ ապարատ, ծագել է միայն այնտեղ և այն ժամանակ, որտեղ և երբ առաջացել է հասարակության բաժանումը դասակարգերի, այսինքն՝ մարդկանց բաժանումը աշխատի խմբերի, ուղեցից որոշ խմբեր միշտ կարող են յուրացնել ուրիշների աշխատանքը, որտեղ մեկը շահագործում է մյուսին» (Վ. Ի. Լենին): Այդպիսով, դասակարգերի կազմավորման հետ միասին առաջանում էր նաև պետությունը: Կրոնը ևս ստրկատերերին օգնում էր հնազանդ պահել ժողովրդական մասնաներին:

Մ. Թ. I հաղարամյակում Արեւելյան եվրոպայի ընդարձակ տարածություններում բնակվեցին արեւելյան սլավոնների ցեղերը՝ ռուս, ուկրաինական և բելոռուս ժողովուրդների ընդհանուր նախնիները: Մ. Թ. VI—VIII դարերում արեւելյան սլավոնների նախնադարյան-համայնական կարգերը աստիճանաբար քայքայվեցին, առաջացան մասնավոր սեփականություն և գույքային անհավասարություն, իսկ դրա հետ միասին՝ նաև առաջին պետական միավորումների սաղմերը: Սակայն սլավոնները, ինչպես և հնադարյան գերմանները, անցան ոչ թե ստրկատիրական, այլ ֆեոդալական կարգերին: Այդ մասին դուք կիմանաք հաջորդ գլխում:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ I ԳԼՈՒ ԿՐԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. Աշխատանքի գործիքների կատարկագործումը և տնտեսության հաջողությունները ինչպե՞ս էին ազդում մարդկանց հասարակարգում կատարվող փոփոխությունների վրա: Գասապրի տեքստի հիման վրա բերե՞ք ձեր եզրակացության ապացույցներ:

2. Ինչպե՞ս է կոչվում առաջին հասարակարգը աշխարհի բոլոր ժողովուրդների պատմության մեջ: Որո՞նք են նրա հիմնական հատկանիշները: Քարտեզի վրա գտե՞ք նախնադարյան որսորդների, հողագործների, անասնապահների ձեռք հայտնի բնակավայրերը (մեր երկրի տեղիտոքիայում):

3. Ինչո՞ւ նախնադարյան-համայնական կարգերին փոխարինելու եկան ստրկատիրական կարգերը: Որո՞նք են վերջինիս հիմնական հատկանիշները:

4. Ինչպիսի՞ ստրկատիրական պետություններ գոյություն ունեին մ. թ. ա. I հաղարամյակում արտասահմանյան երկրներում և մեր երկրի տեղիտոքիայում: Գտե՞ք դրանք քարտեզի վրա:

5. Ինչպիսի՞ր էին արեւելյան սլավոնների զբաղմունքներն ու հասարակական կարգերը մ. թ. VI—VIII դարերում:

6. Ինչ՞ դիտեք դուք ձեր երկրամասի հին պատմությունից:

Գլուխ II

ՀԻՆ ՌՈՒՍԻԱՆ: ՎԱՂ-ՖԵՈՂԱԼԱԿԱՆ
ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԻԵՎ ԿԵՆՏՐՈՆՈՎ

(IX ԴԱՐԻՑ ՄԻՆՁՆՎ XI ԴԱՐԻ ՍԿԻՋՈՐ)

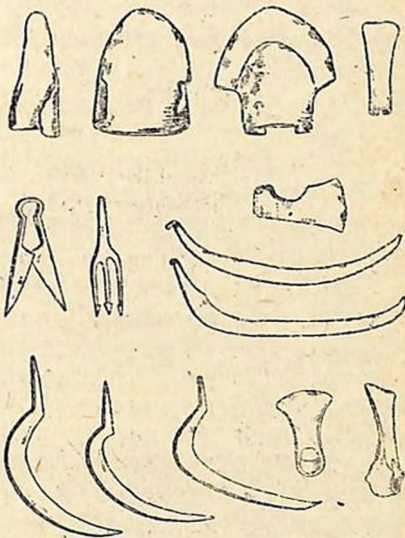
VI դասարանում, ուսումնասիրելով միջին դարերի պատմությունը, դուք արդեն ծանոթացել եք արտասահմանյան երկրներում ֆեոդալիզմի առաջացմանն ու զարգացմանը:

Դուք գիտեք, որ V դարի վերջին ընկավ հին աշխարհի խոշորագույն ստրկատիրական պետությունը՝ Արևմտյան Հռոմեական կայսրությունը: Ստրուկների ու կոլոնների ապստամբությունները և «բարբարոսների» հարձակումները աստիճանաբար Արևմտյան Եվրոպայում քայքայեցին ստրկատիրական կարգերը, որ սկսել էին արդելակել տնտեսության և կուլտուրայի զարգացմանը: Հին աշխարհի պատմությունը ավարտվեց: Սկսվեց միջին դարերի պատմությունը:

Միջնադարի առաջին ժամանակաշրջանը, ինչպես դիտեք, տևեց V դարի վերջից մինչև XI դարը: Այդ ժամանակ Եվրոպայի ու Ասիայի արտասահմանյան երկրների մեծ մասում հաստատվեցին ֆեոդալական կարգեր, և կազմավորվեցին առաջին ֆեոդալական պետությունները: Հենց այդ ժամանակներում էլ ֆեոդալական հարաբերություններն սկսեցին զարգանալ նաև մեր երկրի տերիտորիայում՝ արևելյան սլավոնների, Միջին Ասիայի ժողովուրդների մեջ, իսկ ավելի վաղ (III—IV դարերում)՝ Անդրկովկասի ժողովուրդների մեջ: Արևելյան Եվրոպայում IX դարի երկրորդ կեսին կազմավորվեց մեծ և ուժեղ վաղ-ֆեոդալական պետություն՝ Ռուսիան: Նրա կենտրոնը՝ Կիև քաղաքն էր: Գլխավոր քաղաքի անունով այդ պետությունը նույնպես կոչվում է Կիևյան Ռուսիա:

§ 6. ԴԱՍԱԿԱՐԳԵՐԻ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՍՆԱՎՈՆՆԵՐԻ ՄՈՏ

1. Տնտեսության զարգացումը: *Ինչպես և առաջ, Մեթդենսյուրյան շրջանում ապրող սլավոնական ցեղերի մեջ հուշագործությունը գլխավոր դրաղմունքն էր: IX—X դարերում հողագործությունը շարունակում էր պարզանալ: Արորային հողագործությունը գուրս էր մղում անտառահատական հողագործությանը, շարավում ավելի ու ավելի հաճախ էին վարանում պուլգ եղանակով, Ավելի ու ավելի շատ հող էին վարում սլավոնները, հերկելով խոպանը, վարելահողը առաջ տանելով դեպի հյուսիս: Անտառները նահանջում էին վարելահողի առաջ: Ավելի շատ լծկան ձիեր կային, ավելացել էր արորների և գուլանների քանակը: Հողագործները սովորեցին ավելի լավ օգտվել հողից. երևան եկան զարհաւացանք ու աշնանացանք: Գյուղացիները հավաքում էին ավելի շատ հացահատիկ՝ տարեկան, ցորեն, գարի, շատ վարսակ և կորեկ: Հաճախ էին բանջարանոցներ գցում, որտեղ ցանում էին սխեռ, բողկ, ոսպ: Գյուղացիական տնտեսություններում ավելացավ անասունների և ընտանի թռչունների քանակը:*

XI—XII դդ. գյուղատնտեսական գործիքների՝ բրնձեր, մանգաղներ, գերանդիներ, կացին, եռաժանի, ուշաք խուղելու մկրատ, գուլանի խոփեր, ալորի խոփեր

Համադրեցեք դրանք VIII—IX դդ. աշխատանքի գործիքների հետ: Ինչի մեջ եք տեսնում աշխատանքի գործիքների զարգացումը:

Գյուղացիները իրենք էին իրենց համար աշխատանքի ոչ բարդ գործիքներ պատրաստում, գործում էին կտավ, պատրաստում ոտնամաններ, կարում հագուստ: Ռուսիայում այն ժամանակ անբաժան կերպով տիրապետում էր բնատնտեսություը, որի պայմաններում, ինչպես գիտեք, յուրաքանչյուր տնտեսությունում արտադրվում էր համարյա այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ էր կյանքի համար: Անկուտուրը շատ թույլ էր զարգացած:

Աստիճանաբար աշխատանքի գործիքները բարդանում էին: Դրանք պատրաստելու համար անհրաժեշտ էր հատուկ վարպետություն և շատ ժամանակ: Գյուղացիների միջավայրում հայտնվեցին մարդիկ, որոնք զբաղվում էին զլխավորապես արհեստով: Ալավոնների մեջ կային շատ հմուտ դարբիններ, բրուսներ, շինարարներ, փայտի ու քարի փորագրիչներ:

Արհեստի զարգացմանը համընթաց ստեղծվում էին արհեստավորների հատուկ ավաններ: Հաճախումներից ուղարկանվելու համար արհեստավորներն իրենց ավանները շրջապատում էին հողապատենշով և ցցապատով, ցանկապատելով դրանք փայտե ամուր պարսպով: Այդպես ծագում ու զարգանում էին ֆղաֆները: Ալավոնական հնադարյան քաղաքները՝ Կիևը, Նովոգորոդը, Չեռնիգովը արհեստի ու առևտրի կենտրոններ էին: Հին ուսական քաղաքները հաճախ առաջ էին դալիս և աճում հին կենտրոնների շուրջը, որտեղ ապրում էին իշխանները, դոմարվում էր վեշեն, վճովում էին դատական գործերը: Այդպիսի քաղաքի կենտրոնում կառուցվում էր բերդ, իսկ շուրջը գտնվում էր արհեստավորական-առևտրական արվարձանը՝ արհեստավորների ու վաճառականների տները:

Առաջվա պես հողագործության գործիքները կոպիտ էին, իսկ աշխատանքը՝ ծանր ու դանդաղ: Բայց նախնադարյան-համայնական կարգերի հետ համեմատած տեխնիկան, այնուամենայնիվ, զարգացել էր և հողագործության մթերքների ու արհեստագործական զանազան իրերի արտադրանքն ավելացել, աճել էր աշխատանքի արտադրողականությունը:

2. Ֆեոդալական հարաբերությունների առաջացումը: Տնտեսության աստիճանական զարգացման հետ միասին գործանում էին համայնքների հարստացած անդամները և հին տոհմա-ցեղային ավագանին: Նրանք զավթում էին համայնական հողերը, դարձնում իրենց սեփականությունը և դառնում հողատերեր:

Հողատերերը իրենցից կախման մեջ էին դնում համայնքների աղքատացած անդամներին, նրանցից պահանջում զանազան պարհակներ կատարել: Հնադարյան Ռուսիայի գյուղացիները, որոնց անվանում էին սմերդներ, ավելի ու ավելի հաճախ էին կախման մեջ ընկնում հողատիրոջից: Ազատ գյուղացիական հողերի քանակը պակասում էր, իսկ ավագանու տիրույթների չափերը աճում էին: Ավագանի հողատերը՝ ֆեոդալը, այն ժամանակներում կոչվում էր բոյար: Հնադարյան այդ անվանումից ծագեց «բարին» բառը:

Զավթելով գյուղացիական համայնական հողերը, բոյարները գյուղացիների համար թողնում էին հողաբաժիններ, որպեսզի գյուղացիները, աշխատելով ֆեոդալի համար, կարողանալին իրենց աշխատանքով

կերակրել իրենց և իրենց ընտանիքներին: Գյուղացիներն ունեն իր տնտեսություներ՝ ձի կամ մի ջուլց եզ, աշխատանքի գործիքներ, խրճիթ, որտեղ նա ապրում էր:

Սմերգնեզը հողատիրոջից կախման մեջ էին ընկնում տարբեր ճանապարհներով: Գյուղացին երբեմն յուրաքանչյուր պարտք ստանում էր փոխատվություն, այն ժամանակվա արտահայտություն՝ «կուպա»՝ փող, հացահատիկ, անասուններ: Այնպիսի սմերգը աշխատում էր տիրոջ համար և կոչվում էր զակուպ: Ուրիշ դեպքում տիրոջ հետ կնքվում էր ֆեոդալի համար աշխատելու պայմանագիր, կամ այն ժամանակվա արտահայտությամբ «ոյադա»: Այդպիսի աշխատողը կոչվում էր ոյադովիչ:

Հողատերերի տնտեսության մեջ աշխատում էին նաև որոշ բվուկ ստրուկներ, որոնց այն ժամանակներում անվանում էին խոլպներ: Ուրիշ էին դառնում ստրուկներ՝ խոլոպներ: Ամենից առաջ ռազմագերիները: Բայց երբեմն նաև առանձին սմերգներ շրջափռության պատճառով իրենք էին ֆեոդալներին վաճառվում որպես խոլոպներ: Նվճ մեկն ու մեկը ամուսնանում էր ստրկուհու հետ, ապա ինքն էլ դառնում էր խոլոպ:

Բայց ստրուկները չէ, որ այն ժամանակ կաղմում էին հասարակության գլխավոր աշխատող ուժը, այլ գյուղացիները: Գյուղատնտեսության բոլոր ճիմնական մքերները աշխատում էին սմերգները: Խոլոպները ամենից հաճախ աշխատում էին ֆեոդալի ապարանքում:

Իսկ ի՞նչ հասարակարգ էր դա: Մենք տեսնում ենք, թե ինչպես աստիճանաբար կազմավորվում էին հրկու հիմնական դասակարգեր՝ ճողատիւրջ կողմից կախման մեջ ընկած ու նրա համար աշխատող սմերգ գյուղացիները և նոյի տերերը՝ ֆեոդալները: Գյուղացիներն ունեին իրենց հողաբաժինը՝ սեփական տնտեսության համար: Դրանք ֆեոդալական հարաբերություններ են: Հետևապես, Ռուսիայում ևս սկսեցին հաստատվել ֆեոդալական կարգեր:

ՀԱՐՅՈՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԿՐԱՆՔՆԵՐ

1. Բացատրեցեք, թե ինչպե՞ս արևելյան սլավոնների մեջ առաջացան ֆեոդալները՝ դասակարգը և նրանցից կտրուկ ունեցող գյուղացիների դասակարգը:

2. Ովքե՞ր էին զակուպները և ոյադովիչները՝ ինչո՞ւ էին նրանք այդպես կոչվում:

3. Վերհիշեցե՛ք ֆեոդալական կարգերի հիմնական հատկանիշները: Որո՞նք են այդ կարգերի տարրերությունները՝ ստրկատիրականից:

§ 7. ՀԻՆ ՌՈՒՍՍԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՍՋՄԱՎՈՐՈՒՄԸ

1. Արևելյան սլավոնների միավորումը կիևյան իշխանների իշխանությանը: Արդեն տավել է, որ սլավոնների մեջ VI—VIII դարերում կազմավորվեցին ցեղային միություններ, հասունանում էին պետական միավորումների սաղմերը: Մերձդնեպրյան շրջանում հին ռու-

սական պետութիւնը ստեղծվում էր աստիճանաբար: IX դարի վերջին Նովգորոդում իշխող իշխան Օլեգը Կիևը ենթարկեց իր իշխանությանը: Այդ բաղադր դարձավ հին ռուսական պետութեան կենտրոնը: Հին ռուսական պետութեան կազմի մեջ մտնում էին սլավոնական մի քանի խոշոր մարզեր, այդ թվում պոլյարների, սեբյաչանների, գրելչանների և սլավոնական մյուս ցեղային միութիւնների հողերը: Հին Ռուսիան ամբարձրվում ու հարստանում էր սմերգների աշխատանքի հաշվին՝ Իսկայնոեղ կառավարում էին հողատերերը՝ իշխաններն ու բոյարները:

Պետութեան կազմավորումը արագացրեց ֆեոդալական հարաբերութիւնների զարգացումը: Զինված մարդկանց հատուկ ջոկատների՝ իշխանական դրուժինաների օգնությամբ իշխանը սմերգներին ենթարկում էր իր իշխանութեանը, նրանցից հարկ էր հաւաքում, նվաճում նոր հողեր: Պետութեան բոլոր գլխավոր գործերը իշխանը որոշում էր բոյարների՝ հարուստ ու անվանի ֆեոդալների խորհրդի հետ: Երևան եկավ իշխանի ու նրա բոյարների հատուկ դատարան:

Հին ռուսական պետութիւնը Կիև կենտրոնով վաղ-ֆեոդալական պետութիւն էր: Դա ֆեոդալական հարաբերութիւնների ձևավորման ժամանակ էր, երբ դեռ գոյութիւն ունեին տոհմական կարգերի մնացուկներ, գումարվում էր վեչե (ժողովրդական ժողով), մեծ դեր էր խաղում ժողովրդական աշխատեցողը, իսկ իշխանից բնակչության կախումը հաճախ սահմանափակվում էր հաւելի վճարումով: Առաջվա պես գոյութիւն ունէր սպանված ազգականի համար արքան վրեժի սովորութիւնը:

Սակայն հին, տոհմա-ցեղային հարաբերութիւնները աստիճանաբար վերանում էին: Նոր, ֆեոդալական հարաբերութիւնները աճում ու ամրապնդվում էին:

2. Գրելչանների ապստամբութիւնը: Դուր արդեն դիտել, որ Կիևի առաջին իշխանները իրենք էին հարկ հաւաքում ենթակա բնակչութիւնից: Իշխանների ազահութիւնը սահման չունէր:

Աշխատավոր ժողովուրդը ապստամբում էր իշխանների կամայականութեան ու շորթումների դեմ: 945 թվականին իշխան Իգորը, որը հին ռուսական պետութեան առաջին իշխաններից մեկն էր, իր դրուժինայով գրելչաններից բռնութեամբ հարկը հաւաքեց սովորականից ավելի. նրա դրուժինան ուզում էր հարստանալ՝ գեղեցիկ հագնվել, թանկարժէք զենք ստանալ: Բռնադանձկով սովորականից ավելի շատ հարկ, Իգորը դրուժինայի մեծ մասին արձակեց տուն, բայց ինքը չգնաց. ազահութիւնը համակի էր նրան: Նա, նորից ճանապարհվեց հարկ հաւաքելու «Վերադառնամ, մի քիչ էլ շրջեմ», — վճռեց իշխանը և գրելչաններից նոր հարկ պահանջեց: Նրանք ապստամբեցին Իգորի

գեմ: «Եթե գայլը սովորեց ոչխարներին հետեից ընկնել, ամբողջ հոտը կոշնջացնի, քանի դեռ նրան շեն սպանեն», — ասացին նրանք և սպանեցին իշխանին (փաստաթուղթը կարգացե՞ք պարագրաֆի վերջում: Պատասխանեցե՞ք փաստաթղթից հետո բերված հարցերին):

Իզուրի աչիրին՝ Օլգան, որը իշխից նրանից հետո, դաժան դատաւտան տեսաւ դրեւյաններին հետ. պատմում են, որ նա հրկիւկեց նրանց քաղաքը և շատ բնակիչներին կենդանի աչրեց: Բայց և այնպէս նա հարկադրված եղաւ սահմանել հարկի աւելի ճշգրիտ չափ և պահպանել հարկահաւաքման սահմանված կանոնները:

Յ. Պալքարը արտաքին լոնաւորներին դէմ: Հնադարյան Ռուսիայի բնակիչներին շատ անգամ է վիճակված եղել ետ մղել ռազմատենչ հարեաններէ՝ վարչապետին, խաղարներին, պիւնենգներին հարձակումները:

Վարչագնեի (Ռուսիայում այդպէս էին անվանում Սկանդինավյան թերակղզում ապրող նորմանական ցեղերին) աւագակային ասպատակութիւնները IX դարում սարսափի մեջ էին պահում եւրոպայի շատ երկրներին՝ Անգլիային, Ֆրանսիային, Իտալիային: Մեծ նաւակներով Ֆիննական ծոցով, Նեա գետով, Լադոգա լճով, Վոլխով գետով վարչագները դրովինները ներխուժում էին նաև ռուսական հողերը: Նրանք կողոպտում էին Ռուսիայի հարստութիւնները, սպանում բնակիչներին, ձգտում էին տիրել ջրային մեծ ուղուն՝ «վարչագներից մինչև հուլները»՝ Բալթիկ ծովից մինչև Սև ծով: Վարչագների դրովինները զրաւեցին նովգորդը և ռուսական մի քանի այլ քաղաքներ: Տեղական բնակչութիւնը դեմ մղած կռիւներում շատ վարչագներ ոչնչացան, մի մասը վարչագարծաւ հայրենիք, իսկ ռուսական հողերում մնացածները արագ սլավոնացան, բնիւնեւով սլավոնների լեզուն և սովորութիւնները:

Հարկ եղաւ երկար և համառ պայքար մղել խաղաղեւրդ դեմ, որոնք այն ժամանակ ապրում էին Վոլգայի ու Դոնի միջև: Խաղաղները կիսաքոշվորական կյանք էին վարում և շատ անգամ կողոպտչական արշավանքներ ձեռնարկում հին Ռուսիայի դեմ, սլավոններին ստիպելով, որ հարկ վճարեն իրենց:

Կիևի իշխանները հաջողութեամբ հոտ էին մղում խաղաղների հարձակումները և իրենց հերթին ներխուժում նրանց տիրութիւնները Դոն գետէր Ա. Ս. Պուշկին քանաստեղծութիւնը՝ «Երգ Օլեգի մասին», որտեղ պատմվում է այդպիսի արշավանքներից մեկի մասին:

Ինչում է ահա հոգի Օլեգը
հենթ խաղարներից վրեժ առնելու,
Նրանց համարձակ հարձակման համար
իշուղերը սրի-հրի մատնելու...

Ռուսիային մեծ վտանգ էր սպառնում պեչենեգների կողմից: Նրանց ցեղերը Ասիայից ներխուժեցին Հյուսիսային Մերձսևծովյան շրջանը:

Երբ սմերդները սկսում էին վարելահողը հերկել՝ հանկարծ մորիկի պես արագավազ ձիերով հարձակվում էին պեչենեգները, հափշտակում գույքը, այրում գյուղը, իսկ իրենց՝ սմերդներին, նրանց կանանց ու երեխաներին տանում էին ստրկության: Պեչենեգները հասան մինչև Կիև, բայց չկարողացան գրավել քաղաքը. թե՛ քաղաքի պարիսպներն էին ամուր, թե՛ բնակիչներն էին քաջ ու հմուտ ռազմական գործում:

Ռուս մարդիկ, ետ մղելով տափաստանային քոչվորների ասպատակությունները, պաշտպանեցին Կենտրոնական և Արևմտյան Եվրոպան նրանց ավերող հարձակումներից:

4. Արշավանքները Բյուզանդիայի դեմ: Կիևի իշխանները ռազմական արշավանքներ ձեռնարկեցին վաղ միջնադարի ամենահարուստ երկրի՝ Բյուզանդիայի դեմ, որը ձգտում էր Ռուսիան ենթարկել իրեն:

Պղնձե ռազմիկ,
Քարե քանդակ

Իշխան Օլեգը մեծ զորքով մոտեցավ Բյուզանդիայի զլխավոր քաղաքին՝ Կոստանդնուպոլիս (Ռուսիայում այդ քաղաքը անվանում էին Յարգրադ) և պաշարեց այն: Հին լեգենդում պատմվում է, թե ռազմիկներն իրենց նավակները հարմարեցրին անիվների վրա, և համընթաց բամու պայմաններում ռուսների նավատորմը ցամաքով շարժվեց դեպի Բյուզանդիայի մայրաքաղաքի պարիսպները: Բյուզանդացիներին սարսափեցնելու համար ռուսները բաց թողեցին օդապարիկներ: Ռուսական զորքի ուժը ահուգողի մեջ էր գցում բյուզանդացիներին: Յարգրադը ստիպված էր ընդունել ռուսների պայմանները:

911 թվականին Ռուսիայի և Բյուզանդիայի միջև պայմանագիր կնքվեց: Ռուս վաճառականներն իրավունք ստացան զալ Յարգրադ և այնտեղ առևտուր անել առանց մաքսի: Տարեգիրը պատմում է, որ ի նշան հաղթանակի՝ Օլեգը Յարգրադի դարբասին ամրացրեց իր վահանը:

Արշավանքները Բյուզանդիայի դեմ շարունակվեցին նաև իշխան Իգորի ժամանակ:

Վաղ-Ֆեոդալական ճիճն ռուսական պետությունը ապահովում էր Ֆեոդալների իրավունքները հողի նկատմամբ, նրանց օգնում էր կալս-

ման մեջ պնդելու գլխադասքներին, եւ էր մղում բշնամիների հարձակումը և նվաճում նոր աւերիտութիւններ:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչպե՞ս կազմավորվեց Հին ուսական սկստութիւնը: Ե՛րբ էր դա:
2. Որո՞նք էին ֆրանկներին, արաբներին ու սլավոններին պետութիւնների առաջացման ընդհանուր պատճառները:
3. Քարտեզի վրա գտե՛ք «վարյաղներից մինչև հույները» ջրային ուղիները: Անվանե՛ք այն պետերն ու լճերը, որոնցով անցել է այդ ուղիները:
4. Նախապատրաստե՛ք դրույց արտաքին թշնամիների դեմ Ռուսիայի սլաւաբարի մասին: Կազմե՛ք ձեր դրույցի պլանը:

ՓԱՏՈՍԱԹՈՒՂԹ

ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԻՇԽԱՆ ԻԳՈՐԻ ՄԱՀՎԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ահա պատմութիւնն այն մասին, թէ ինչպէս իշխան Իգորը հարկ էր հավաքում գրեկացիներից և ինչպէս նա գրեկացիների հրկրում սպանվեց ուժից վեր հարկ շորթելու համար:

Յ.15 Բվական: Այդ եւոյն Բվականին դրոմիման ասաց Իգորին. «Ավանելով՝ դրոմիմայի սղաների մօտ բավականաչափ կան քե՛զներ, քե՛զ հագուստ, իսկ մենե՛ք՝ տկուր ենք: Արի իշխան, մեզ հետ հարկահաւաքի, ե՛րբ դու կհարստանաս, ե՛րբ մենեք»: Իգորը լսեց երանց, գնաց դրեկացիներից հարկ հավաքելու, ավանցեց նախկին հարկը, և բռնուքում զործադրեցին ինքը և իր մարդիկ երանց (գրեկացիների) դեմ: Հավաքելով հարկը՝ նա գնաց իր հաղաքը: Երբ նա վերադառնում էր, մտածելով, ասաց իր դրոմիմային, «Հարկը տարեք առն, իսկ ես բիշ էլ չընեմ (հարկ հավաքելու):» Իր դրոմիման ուղարկեց առն, իսկ ինքը մի վտր դրոմիմայով վերադառնալով, կամենալով է՛լ ավելի ավաւր ձեռք բերել: Դրեկացիները լսելով, որ նա նորից է գալիս, խորհրդակցեցին իրենց իշխան Մալայի հետ. «Ներք գայլը սովորեց օշխարհների հետեց ընկնել, ամբողջ հոտը կոշնչացնի, քանի դեռ երան չեն սղանել, այնպէս էլ մենք, էքս շսլանենք երան, ասա մեզ բուրիս կոշնչացնի»: Եվ երանք մարդ ուղարկեցին երան ասելու. «Ինչո՞ւ ես նորից գալիս, ամբողջ հարկը դու արդեն վերցրել ես»: Եվ չլսեց երանց Իգորը: Եվ դրեկացիները, դուրս գալով Իսկո-

1 Իգորի արշավանքի տարեթիւը (945) բուն տեքստում տրված է պայմանական իսկականութեամբ հաշվելով՝ «աշխարհի ստեղծումից»: Այդ իսկականութեանը Ռուսիայում պահվել է մինչև XVIII դ. սկիզբը, երբ Պյոտր I-ի կողմից այն փոխարինվեց Նվրոպայում ընդունված ուրիշ պայմանական ժամանակագրութեամբ («Քրիստոսի ծննդի» հօրինված իսկականից): Հաշվեք, թէ ինչ թիւով է արտահայտվում տարիների տարբերութիւնը: Ինչպե՞ս մեկ տարեհաշվումը փոխադրել մերսով:

2 Իգորի գործաւարը:

բոստեն Բազմաբնակ, չափազանց խոնավ և Երա դրոժիճային, չէ՞
որ Երան Բիշ Լիճ:

Եվ քաղեցին Լիճից, և մինչև այսօր էլ կա Երա գերեզմանը
Բակուրասեն Բազմաբնակ մոտ՝ դրեյանենքի հողում:

ՀԱՐՑԵՐ

1. Տարեգրի լույն պատմվածքը համեմատեցե՞ր ուսումնական
ձեռնարկում եղած ալդ նույն իրադարձության համառոտ շարա-
դրանքի հետ: Ի՞նչ նոր փաստեր իմացար տարեկրթությունից:

2. Տարեգրության տեսքով հաստատե՞ր, որ զրեյանների
ապստամբությունը նրանց պատասխանն էր իշխան Իգորի և նրա
դրոժիճայի կողմից դորձադրված բռնությանն ու հարկի ավելաց-
մանը:

§ 8. ՀԻՆ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԻԺԵՂԱՅՈՒՄԸ

1. Իշխան Սվյատոսլավի արշավանքները: Հին ռուսական պետու-
թյունը հետզհետե աճում էր: Իշխանների ձեռքում կուտակվում էին մեծ
հարստություններ: Ավելանում էին դրոժիճային զորքի ռազմական հզո-
րությունն ու հմտությունը: Ռուսական զորքը շարժում էր, փորձառու և
տոկուն: X դարում իշխան Սվյատոսլավը՝ Իգորի և Օլգայի որդին, նվա-
ճեց շատ նոր հողեր և զգալիորեն բնդարձակեց հին Ռուսիայի սահման-
ները:

Սվյատոսլավը ձեռնարկեց և ռազմատենչ իշխան էր: Նա քաջ էր,
ուժեղ և շատ տոկուն: Իր դրոժիճայի հետ միասին իշխանը ռազմարշա-
վային դաժան կյանք էր վարում, ոչնչով չտարբերվելով դրոժիճինիկից:
Նա քնում էր բացօթյա, գլխի տակ գնելով թամբը: Իր հետ չէր վերց-
նում ո՛չ վրան, ո՛չ կաթսաներ, միսը չէր կփում, այլ ուղղակի խորո-
վում էր: Չժանրաբեռնելով իրեն, նա արագորեն շարժվում էր ռազմա-
կան արշավանքներում, «հովազի պես» թեթև էր քայլում, նրա մասին
ասում է հին տարեգրությունը: «Գալիս եմ ձեր դեմ» («Գալիս եմ ձեր
դեմ կռվելու»), — նախազուրաացնում էր նա իր հակառակորդներին՝
արշավից առաջ:

Սվյատոսլավին հնազանդվեցին վյատիչները, որոնք ապրում էին
Օկա գետի ափին: Այստեղից Սվյատոսլավը շարժվեց դեպի արևելք՝
դեպի Վոլգա: Այնտեղ նա ջախջախեց Վոլգայի բուլղարներին, որոնք
ապրում էին այժմյան Կազանի մոտ, և խաղաղական քաղալորությունը՝
այժմյան Աստրախանի մոտ: Դրանից հետո նա շարժվեց դեպի արև-
մուտք՝ Բալկանյան թերակղզին:

Բյուզանդական կայսրը վախենում էր Ռուսիայի ռազմական հզո-
րությունից, բայց Սվյատոսլավի հետ դաշինք կնքեց դանուբյան բուլ-
ղարների դեմ: Սվյատոսլավը նվաճեց Դանուբյան Բուլղարիան: Նա

այնտեղ՝ Դանուբի ափն էր ուզում փոխադրել հնադարյան Ռուսիայի մայրաքաղաքը։ Տարեգրության մեջ գրված են նրա խոսքերը. «Ուզում եմ ապրել Դանուբի Պերեյասլավում։ Այնտեղ է իմ հողի կենտրոնը, այնտեղ են հավաքվում ամեն տեսակ բարիքներ. հուններից՝ ոսկի, մետաքս, գինիներ, բազմատեսակ պտուղներ, շխմբից և հունգարներից՝ արծաթ ու ձիեր, իսկ Ռուսիայից՝ մուֆեղեն, մեղր ու ստրուկներ»։

Ռուսիայի հաջողությունները տազնապի մեջ գցեցին բյուզանդական կայսրին. չէ՞ որ Ռուսիան սկսեց ամրապնդվել ուղղակի նրա պետության սահմանների մոտ։ Բյուզանդիան դադարեց կերպով դրդեց քոչվոր պեղենեզներին հարձակվելու Կիևի վրա։ Սվյատոսլավը վերագրածով Դանուբից, պաշտպանեց հարազատ քաղաքը և դարձյալ դնաց Բուլղարիա։ Այդ ժամանակ բյուզանդական կայսրը խոշոր ուժեր հանեց Սվյատոսլավի դեմ։ Բոլոր կողմերից թշնամիները շրջապատեցին ռուսներին։ Սվյատոսլավը կոչ արեց իր զինվորներին՝ քաջաբար կռվել. «Չնք խայտառակի ռուսական երկիրը,— հաղորդում է տարեգիրը նրա խոսքերը,— կմեռնենք մարտում, մեռյալների համար ամոթ չէ (ամեռյալները ամոթ չեն ունենում)», իսկ եթե փախուստի դիմենք՝ մեզ համար ամոթ կլինի»։

Ծանր ու փառապանծ շատ ճակատամարտեր տվեցին ռուսները։ Բայց Կիևի ճանապարհին պեղենեզները նրանց դարանակալեցին դնայրյան սահանքների մոտ և բոլորին ջարդեցին։ Սպանվեց նաև Սվյատոսլավը։ Ըստ ավանդության, սպանված Սվյատոսլավի գանգից սիլենեզների իշխանը թաա պատրաստեց խնջույքների համար։

2. Զբոստոնեություն մուսքը։ Հին ռուսական ֆեոդալական պետության ամժան և ամրապնդման համընթաց նրան ավելի հաճախ էր առիթ լինում հարաբերության մեջ մտնել Բյուզանդիայի և Եվրոպայի երկրների հետ։ Այնտեղ քրիստոնեությունը արդեն ամենուրեք ընդունված կրոն էր։ Իսկ Ռուսիան դեռևս հեթանոսական էր մնում։

Իրենց հին հեթանոսական աստվածներին՝ Պերունին, Դաժդրոգին, Ստրիբոգին, սլավոնների հավատալը արտացոլում էր նրանց սլավոնական ցեղերը ընդունելու ուժերի մասին և սլավոնների կյանքի համայնական կառուցվածքը։ Սակայն այդպիսի կրոնը չէր օգնում իշխանի իշխանության ամրապնդմանը։ Սլավոնական խայտաբղետ բազմաստվածության մեջ ամենևին էլ պարզ չէր, թե ով է զիաավոր աստվածը և ինչպես է նա վերաբերվում իշխանի իշխանությանը։

Ընդհակառակը, քրիստոնեությունն արդեն վաղուց փառաբանում էր կայսրի իշխանությունը. Եվ քրիստոնյաների աստվածը հայտարարվում էր որպես աշխարհի միակ, ամենագոր ու ամենագեո տիրակալ. դա օժանդակում էր իշխանի իշխանության ամրապնդմանը։

«Չկա ուրիշ իշխանություն, բացի աստծու տվածից»,— սովորեց-

նում էր քրիստոնեական հավատը: Այստեղից հետևում էր, որ անհրաժեշտ է առանց առարկության հնազանդվել իշխանին և երկրի բոլոր իշխանություններին: Զէ՞ որ նրանք ասածու ներկայացուցիչներն են:

Քրիստոնեական կրոնը իշխանություններին ենթարկվելու անհրաժեշտությունը ամրապնդում էր նաև «անդրշիրիմյան» կյանքի վերաբերյալ իր ուսմունքով: Ի՞նչ էր խոստանում այդ կրոնը բոլոր հնազանդվողներին: Դրախա՞ մասվանից հետո կյանք մի շնաշխարհիկ այգու մեջ՞ ասածու և հրեշտակների հետ միասին: Իսկ մեղավորներին, անհնազանդներին դժուր՞ մի սոսկալի տեղ, ուր զարհուրելի շոգ է, և սատանաները մեղավորներին տապալում են կլակի վրա: Հասարակ աշխատավոր ժողովրդին վախեցնելով այդ բոլոր մտացածին բաներով, եկեղեցին ձգտում էր, որ նա հնազանդվի իշխանություններին և համարյա ամբողջ լինի:

Այն ժամանակվա քրիստոնեական հոյակապ տաճարները, սրբապատկերների մոտ վառած մոմերով հանդիսավոր օրհներգությունները արտացոլում էին ամրապնդվող պետության հզորությունը:

Սվլատուսլավի որդին՝ Կիևի իշխան Վլադիմիրը, ընդունեց քրիստոնեությունը և 988 թվականին դա հայտարարեց հին ռուսական պետության սլաշտոնական կրոն: Ոչնչացրին հեթանոսական աստվածների՝ կուդերի պատկերները: Մեկի համաձայն մկրտությունը կատարեցին ջրում: Իշխանի հրամանով կիևցիներին քչեցին Դնեպր գետը և այնտեղ նրանց մկրտեցին:

Կիևյան ավագանին սիրով ընդունեց քրիստոնեությունը, դա նրան օգնում էր իշխել աշխատավոր բնակչության վրա: Բայց ժողովուրդը համառորեն դիմադրում էր նոր հավատը ընդունելուն: Շատ դժուրեղում շարունակում էին աղոթել հին աստվածներին: Քրիստոնեությունը ուժով էին մտցնում: Նովգորոդում քրիստոնեություն մտցնող իշխանական դրոժինիկներ Դոբրինյան և Պուտյատան դիմադրության համար հրդեհեցին քաղաքի կեսը: Հետո ժողովրդի մեջ երկար ժամանակ ասում էին. «Պուտյատան Նովգորոդը մկրտեց սրով, իսկ Դոբրինյան՝ հրով»: Ապստամբություններ եղան նաև ուրիշ քաղաքներում:

Եկեղեցին իշխաններից ստանում էր մեծ հողամասեր և պետական եկամուտների մեկ տասներորդ մասը՝ տասանորդը:

Քրիստոնեությունը սլաշտապնում էր ֆեոդալների տիրապետությունը գյուղացիների վրա՝ և ամրապնդում իշխանական իշխանությունը: Քրիստոնեության ընդունումը հեշտացրեց կապերը այն պետությունների հետ, որտեղ տիրում էր քրիստոնեական կրոնը: Այնտեղ արդեն չէին կարող արհամարհաբար նայել սլավոնների վրա: Ըէ՞ որ նրանք արդեն միևնույն հավատի էին:

Քրիստոնեական հոգևորականությունը գրագետ էր: Վանքերում և

եկեղեցիներում աշխատում էին գրքեր արտագրողներ, բացվում էին դպրոցներ: Ռուսիայում սկսեցին կառուցել հարուստ որմնակարներով և մոզաիկայով զարդարված քարե տաճարներ, Երկրի կուլտուրան սկսեց ավելի արագ զարգանալ, քան հեթանոսության ժամանակ:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՍՈՍՋԱԿԻՐԱՆՔՆԵՐ

1. Քարտեզի վրա որոշեցեր Սվյատոսլավի զորքերի ուղին:
2. Ի՞նչ նպատակներ ունեին Սվյատոսլավի արշավանքները: Ի՞նչ արդյունքներ նրանք ունեցան:
3. Ինչո՞ւ հին ռուսական պետության մեջ ընդունվեց քրիստոնեությունը: Ե՞րբ էր դա:
4. Ի՞նչում էր արտահայտվում քրիստոնեական կրոնի ու եկեղեցու հակամոլորությունը: Դախան էությունը վաղ միջնադարի ժամանակաշրջանում Արևմտյան եվրոպայի երկրներում և հին ռուսական պետության մեջ:

§ 9. ՖԵՈԴՍԼԱՎԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԳԱՅՈՒՄԸ: «ՌՈՒՍՍԿԱՅԱ ՊՐԱՎԴԱ»-Ն

1. Յարոսլավ Իմաստունը: XI դարի առաջին կեսին Կիևի մեծ իշխան էր Վլադիմիր Սվյատոսլավիչի որդի Յարոսլավը, որին Իմաստուն մականունն էին տվել (1019—1054): Նա ամրապնդում էր հին ռուսական պետությունը, հոգ էր տանում նրա հզորության մասին: Նրան հաջողվեց ղլխովին ջախջախել պեչենեգներին, և նրան՝ այն ժամանակվանից սկսա Ռուսիայի վրա շէին հարձակվում:

Յարոսլավը ուժեղացնում էր քրիստոնեական եկեղեցին, նրան հողեր տալով և գյուղացիներին պարտավորեցնելով աշխատել եկեղեցու համար: Վանքերում կազմակերպում էին դպրոցներ, որտեղ երեխաներին դրաղիսություն էին սովորեցնում և պատրաստում եկեղեցու սպասավորներ:

Ինքը Յարոսլավը սիրում էր ծառայել Իմաստուն Յարոսլավ Իմաստուն: Գերասիմովի ռեկոնստրուկցիայից գրքեր կարդում: Նրա հրամանով Կիևում կառուցվեցին գեղեցիկ շինություններ՝ Սոֆիայի հոյակապ տա-

ճարը, քաղաքի նոր սարիսպները՝ Ոսկե դարբասով։¹ Իհու՜մ Յարոսլավի իշխանության ժամանակ աշխատում էին ռուս և օտարերկրացի շատ վարպետ նկարիչներ ու ճարտարապետներ։ Թեև նշանավոր կառույցներում և եկեղեցական սրբապատկերներում ու նկարներում ուժեղ էր Բյուզանդիայի ազդեցությունը, բայց ամբողջությամբ վերացրած հույճհուսե ստեղծվում էին նոր յուրօրինակ ռուսական գեղանկարչություն և ճարտարապետություն։

Յարոսլավ Իմաստունի ժամանակ աճում ու ամրապնդվում էին Ռուսիայի միջազգային կապերը։ Օտարերկրյա թագավորները դաշինքի էին ձգտում նրա հետ. չէ որ դա այժմ մեծ ու ուժեղ պետություն էր։ Ինքը Յարոսլավը ամուսնացավ շվեդական արքայազստի հետ, իսկ իր աղջիկներին ամուսնացրեց ֆրանսիական, հունգարական և նորվեգական թագավորների հետ։ Յարոսլավի որդին ամուսնացավ Բյուզանդիայի արքայազստի հետ։ Այն ժամանակներում թագավորական ու իշխանական ընտանիքների անդամների ամուսնական կապերը հաստատվում էին քաղաքական նկատառումներով, հանդիսանում էին պետությունների միջև կապերի ամրապնդման ու զարգացման միջոց։ Օտարերկրյա թագավորները պատիվ էին համարում Կիևի իշխանի ընտանիքի հետ բարեկամանալը, և դա վկայում էր հին Ռուսիայի միջազգային նշանակության մասին։

2. Ֆեոդալական հարաբերությունների վերջնակա՞ն հաղթանակը։ Մանրդերի ճնշման ուժեղացումը։ Հնադարյան Ռուսիայի մեծ և ուժեղ պետության կազմավորումը պայմաններ ստեղծեց տնտեսության ավելի հաջող զարգացման համար։ XI դարի սկզբին արորային հողագործությունը տիրապետող դարձավ Ռուսիայի համարյա ամբողջ տերիտորիայում։ Գյուղացիները ավելի շատ մթերքներ էին արտադրում։ Դրանից օգտվում էին ֆեոդալները։ Նրանք զանազան ուղիներով կախման մեջ էին գցում ազատ մանրդներին և ստիպում էին նրանց կատարել կոռ ու վճարել րանքա։

Ֆեոդալների՝ իշխանների ու բոյարների հողատիրությունները կոչվում էին վոտչինաներ¹։ Սովորաբար վոտչինայի կենտրոնումն էր գտնվում ֆեոդալի ապարանքը։ Այստեղ էին գտնվում ֆեոդալի բնակելի տունը, նրա ծառաների բնակարանները, տնտեսական կառույցները՝ հացահատիկ պահելու շտամարանը, անասնանոցը՝ կովերի ու ոչխարների համար, խոտը՝ ձիերի համար։

Յուրաքանչյուր վոտչինայում կային շատ ծառաներ, որոնք ֆեոդալին օգնում էին կառավարելու տնտեսությունը և հնազանդ պահելու գյուղացիներին. դրանք էին օգնիշչաները (ավագ գրութիինիկը՝ տնտե-

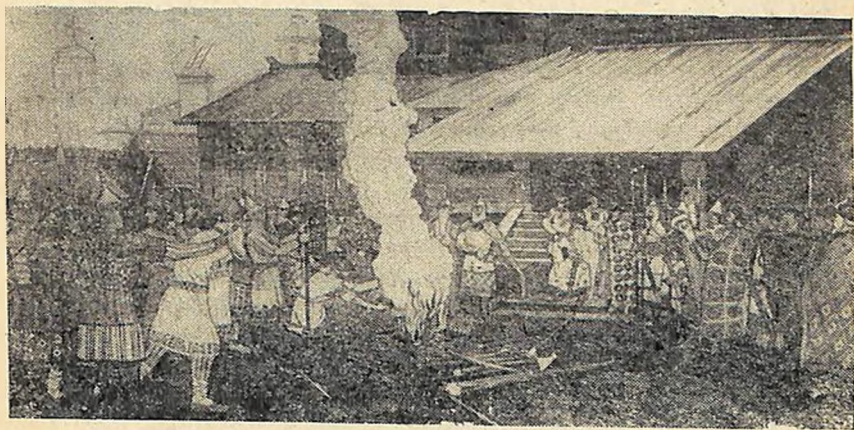
¹ Վոտչինա — իշխանի կամ բոյարի տիրապետություն, որ ծառանգարար փոխանցվում էր հորից («отъче» — ալատեղից «վոտչինա»)։

սովյան կառավարիչը), տիվունը (տան կառավարիչը), պոլյեզոնոյը (բահրա, հարկ հավաքողը) և ուրիշներ:

Կալվածատիրական ապարանքի մոտ գտնվում էին կախյալ գյուղացիների՝ զակուպների, ռյադովիչների, խոլուպների խղճուկ խրճիթները: Նրանց մեջ կային նաև արհեստավորներ, որոնք սպասարկում էին իրենց տիրոջը և շրջապատում ապրող գյուղացիներին:

Գյուղացիների խրճիթները ծածկված էին ծղոտով: Գերանների մեջ բացված և տախտակով փակվող փոքրիկ պատուհանները աղոտ լույս էին տալիս խրճիթներին: Ցուրտ ժամանակ մարդկանց հետ միասին խրճիթում էին գտնվում նաև մանր անասունները, ընտանի թռչունները: Գյուղական խրճիթը ամբողջովին մրով էր պատած. վառարանը շուներ ծխնելույզ, և ծուխը դուրս էր գալիս դռնով ու երդիկով:

Վոտչինայի վարելահողերը երկու մասից էին բաղկացած, մի մասում տիրոջ տնտեսությունն էր, մյուսը բաժանվում էր որպես կախյալ գյուղացիների հողաբաժիններ: Գյուղացու հողաբաժինը և սեփական տնտեսությունը ֆեոդալական վոտչինայի գոյության անհրաժեշտ պայմանն էին: Չէ՞ որ գյուղացին իր տնտեսությունից բահրա էր վրձարում ֆեոդալին և աշխատանքի իր գործիքներով ու իր ձիով մշակում տիրոջ դաշտը:

«Ռուսական պրավդա»-ի ժամանակի դատը: Ի. Յա. Բիլիրինի նկարից
Դատի ժամանակ մեղադրյալին հանախ սանջում էին կրակով. նրան ստիպում էին ձեռ-
քով բռնել շիկացած երկաթը: Նրե այրվածքները ուժեղ էին լինում, նրան մեղավոր
էին համարում:

Ֆեոդալը աստիճանաբար վերցնում էր նորանոր հողեր և րնդարձակում իր տիրույթները: Դրան նպաստում էր իշխանական իշխանությունը: Կիևի իշխանները հողը և գյուղացիներին բաժանում էին տեղական ֆեոդալներին և իրենց դրուժինիկներին: Գյուղացիներին ճշնշող նոր հարուստ հողատերեր դարձան վանքերը:

XI դարի առաջին կեսին ֆեոդալական հարաբերությունները վերջնականապես հաղթեցին հին Ռուսիայում:

Յ. Ռուսական Պրավդա»-ն: Ֆեոդալական հարաբերությունների ամրապնդումը ուղեկցվում էր դասակարգային սուր պայքարով: Գյուղացիները չէին ուզում հաշտվել իրենց ազատությունը կորցնելու հետ: Նրանք հրաժարվում էին պարհակներ կատարելուց, սպանում էին բոյարներին ծառաներին, խկալատահում էր նաև՝ հենց ֆեոդալին, հրկիպում էին նրա տունը, ապստամբություններ բարձրացնում: Սմերգինսկի զիմպորուժյունը դաժանորեն ճնշում էին ֆեոդալները որոնց շահերը պաշտպանում էր պետությունը՝ իշխանական իշխանությունը, դրուժինան, դատարանը, եկեղեցին: Ֆեոդալների շահերի պահպանն էին նաև ֆեոդալական սովորույթներն ու օրենքները, որոնք աստիճանաբար ստեղծվել էին Ռուսիայում: Յարոսլավ Իմաստունի ժամանակ դրվեց ռուսական զրավոր օրենսդրության սկիզբը:

Այն ժամանակվա ռուսական օրենքները գրանցվեցին մի ժողովածուի մեջ, որը անվանեցին «Ռուսական Պրավդա»: Յարոսլավի որդիները դա լրացրին նոր որոշումներով:

Արգելվեց սոհճական կարգերից մնացած արյունակցական վրեժը: Մարդապանության համար առաջնեություն վրեժ էին լուծում սպանվածի ազգականները, սպանելով մարդասպանի հարազատներին սերնդից սերունդ: Իսկ այժմ սպանության համար որոշվեց դրամական աուգանք (տնս փաստաթուղթը):

«Ռուսական Պրավդա»-ն պաշտպանում էր մասնավոր սեփականությունը և առաջին հերթին՝ ֆեոդալների սեփականությունը հողի նրկատմամբ: Ով հերկեր ուրիշի սահմանը, վճարում էր 12 գրիվնա տուգանք: Գողանում էր եզը՝ տուգանվում էր մեկ գրիվնայով և վերադարձնում եզը: Եթե սպանում էին սմերգին՝ տուգանքը 5 գրիվնա էր: Եթե սպանում էին իշխանի ծառային, ավագ դրուժինիկին՝ տուգանքը շատ ավելի էր լինում՝ 80 գրիվնա: 16 անգամ ավելի էժան էր դնահատվում հասարակ գյուղացու կյանքը ավագանի մարդու կյանքի համեմատությամբ: Այսպիսին էին ֆեոդալական կարգուկանոնները: Օրենքը պաշտպանում էր ամենից առաջ ֆեոդալի սեփականությունն ու կյանքը:

¹ Իրիվնա էր կոչվում այն ժամանակ ժողովուրդապես 200 դրամ կշռով արծաթի փողկապուրը: Ռուսերեն «գրիվենիկ» բառը ծագում է «գրիվնա» բառից, բայց սարքերությունը, ինչպես տեսնում եք, շատ մեծ է:

«Ռուսսկայա Պրավդա»-ն քննում էր նաև դրուժիննիկների միջև ծագող պժտությունները: Եթե մարդիկ իրար հետ կռվում էին և մեկը պոկում էր մյուսի մորուքից մի փունջ մազ, տուգանվում էր 12 գրիվնայով՝ հօգուտ իշխանի: Եթե կռվի ժամանակ ջարդում էին ասամբ և արյուն էր հոսում բերանից (հանցանշանը առկա է)՝ տուգանքը 12 գրիվնա էր՝ հօգուտ իշխանի, իսկ տուժածին տրվում էր մեկ գրիվնա:

Գրավոր օրենքների ստեղծումը ֆեոդալների ձեռքին նոր միջոց էր ժողովրդական մասսաներին նպատակեցնելու համար:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Քարտեզի վրա ցույց տվե՛ք X—XI դարերում հին ռուսական սյնտովյան տերիտորիայի աճը:

2. Քերեք X—XI դարերում հին ռուսական պետության ամրապնդման ապացույցներ:

3. Ապացուցե՛ք, որ XI դարի առաջին կեսին Ռուսիայում վերջնականապես հաղթեցին ֆեոդալական հարաբերությունները:

4. Ո՛ւմ շահերն էր պաշտպանում «Ռուսսկայա Պրավդա»-ն: Ձեր պատասխանը հաստատեցե՛ք դասագրքի տեքստի և փաստաթղթի կոնկրետ օրինակներով:

ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԻ

«ՌՈՒՍՍԿԱՅԱ ՊՐԱՎԴԱ»-ԻՑ

18. Երե ղետավոռյալ սպանեն օգեիշչանիեին, ապա մարդասպանը դրա դիմաց պետք է վճարի 80 գրիվնա... իշխանի պող-լեզդեոյի դիմաց՝ 80 գրիվնա:

21. Իշխանի տիվունի դիմաց՝ 80 գրիվնա...

22. Իշխանի գյուղական տաճուտերի կամ դաշտային ավազի դիմաց պետք է վճարվի 12 գրիվնա, իսկ իշխանի ոչադովիշի դիմաց՝ 5 գրիվնա:

23. Իսկ սպանված սմերդի կամ խոլոպի դիմաց՝ 5 գրիվնա:

25. Իսկ իշխանի ձիու դիմաց... 3 գրիվնա, իսկ սմերդի ձիու դիմաց՝ 2 գրիվնա...

27. Իսկ երե մեկը փախցնի ուրիշի ստրուկին կամ ստրկուհուն, ապա նա վիբավորաճի դիմաց կվճարի 12 գրիվնա:

31. Սմերդին առանց իշխանի հրամանի ասնջելու, վիբավորա-ճի դիմաց՝ 3 գրիվնա...

32. Իսկ օգեիշչանիեին, տիվունին... 12 գրիվնա:

33. Իսկ ով հերկի վարելահողի սահմանը կամ փշացնի սահմանը շանը, վիբավորաճի համար պիտի վճարի 12 գրիվնա...

79. Երե ուրե մեկը հեկիզի կալը, ապա գլխովին հանձնվում է իշխանին ամբողջ գույքով, որից հատուցվում է տիրոջ վնասը, իսկ մնացածը տնօրինում է իշխանն իր կամքով: Այդպես վարվել նաև նրանց հետ, ովքեր կհեկիզեն տունը:

1. Օգտակելով դասադրքի տեքստից (§ 9, կետ 2), որոշեցե՛ք, թե ում էին անվա-
նում օգնիչներին, տիվուն, պողեղղնոյ:
2. Հիշեցե՛ք, թե ում էին անվանում ուղղովի:
3. Համեմատեցե՛ք դասադրքի տեքստը («Ռուսական Պրավդա» կետը) և փաստա-
թղթի տեքստը, ի՞նչ նոր բան դուք իմացաք փաստաթղթից ֆեոդալների, սմերդների ու
ստրոկների դրույթյան վերաբերյալ:

§ 10. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՊՍՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: ՖԵՈԴԱԼԱԿԱՆ ԿԺՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ժողովրդական ապստամբությունը XI դարում: Ավելի ու ավե-
լի էր ուժեղանում ամերդների ու բաղադային չքավորության դիմադրու-
թյունը ֆեոդալական ճնշման դեմ: Դա առանձնապես սրվեց աղետ-
ների՝ անբերրիության, սովի տարիներին: 1024 թվականին Սուզդալյան
Երկրում ուժեղ անբերրիություն եղավ, իսկ տեղական ավագանին թափեց-
նում էր հացի մեծ պաշարներ, ժողովրդական դժգոհությունից օգտվե-
ցին հին հեթանոսական բրմերը՝ մոգերը: Ժողովուրդը ոտքի ելավ ավա-
դանու դեմ, սլահանջելով հաց, միաժամանակ բողոքելով քրիստոնեա-
կան եկեղեցու՝ նոր եկեղեցիչ-ֆեոդալի դեմ:

Կիևի իշխանը իր դրուժինայով եկավ Սուզդալ, ճնշեց ժողովրդա-
կան շարժումը, շատերին մահապատժի ենթարկեց, բանտարկեց:

Կիևում 1068 թվականին աշխատավոր ժողովուրդը ապստամբեց
իշխանի դեմ: Այդ ժամանակ արևելքից հայտնվեցին նոր վտանգավոր
քոչվորներ՝ պոլովցիները, որոնք սպառնում էին Կիևին: Կիևի իշխան
Իգյասլավի զորքը պարտություն կրեց նրանցից: Իգյասլավը թաքնվեց
քաղաքի պարիսպների հետևում: Կիևյան երկիրը մնաց առանց ռազմա-
կան պաշտպանության: Այն ժամանակ քաղաքի և շրջակա բնակիչները
Կիևի Առևտրական հրապարակում գումարեցին վիչեի «Պոլովցիները
տարածվել են երկրով մեկ, — աղաղակում էր ժողովուրդը վիչեում:—
Տո՛ւր, իշխա՛ն, զենք և ձիեր, մենք կկռվենք նրանց դեմ»:

Իշխանը մերժեց ձիեր և զենք տալ: Նա վախենում էր, որ այդ զեն-
քը ժողովուրդը կշրջի իր և բոյարների դեմ: Այն ժամանակ սկսվեց
ապստամբություն: Ժողովուրդը իշխան Իգյասլավին վռնեց քաղաքից,
դրավեց նրա պալատը, բաժանեց գույքը: Վիչեում որոշվեց իշխանու-
թյունը հանձնել ուրիշ իշխանի: Պոլովցիներին հակահարված տրվեց:

Բայց մի քանի ամիս հետո իշխան Իգյասլավը, որը փախել էր Լե-
հաստան, վերադարձավ լեհական զորքերի ջոկատով և դաժան դատաս-
տան տեսավ ապստամբների հետ:

Այսպես ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացմանը զուգըն-
թաց հին Ռուսիայում ուժեղանում էր դասակարգային պայքարը:

2. Կիևի մեծ իշխանի իշխանության թուլացումը: XI դարի երկրորդ կեսին Կիևի իշխանների իշխանությունը զգալիորեն թուլացավ, ինչն առաջին տեղի ունեցավ:

Երբ ֆեոդալները ունեին դեռ քիչ հող՝ կախյալ գյուղացիներով, Կիևի իշխանը նրանց բաժին էր հանում բնակչությանից ստացած հարկից: Նա գլխավորում էր ռազմական արշավանքները, որոնց ժամանակ նրանց ձեռքն էր բնկնում մեծ ռազմավար: Բայց XI դարի կեսին տեղական իշխաններն ու բոյարները իրենց ձեռքում կենտրոնացրին մեծ հողատիրություններ: Կախյալ գյուղացիներից և արհեստավորներից նրանք սկսեցին ստանալ ավելի շատ մրերքներ, իրեր, և ռազմավարի ու հարկի համար մեծ իշխանի արշավանքների կարիքը քիչ էին զգում:

Սևերգների ռազմամրությունը XI դարում: Մանրանկար տարեգրությունից

Հին Ռուսիայի տարբեր մասերի միջև տնտեսական կապերը թույլ էին: Լիովին տիրապետում էր բնատնտեսությունը. ֆեոդալներին անհրաժեշտ գրեթե բոլոր մթերքներն ու առարկաները արտադրվում էին նրանց վտաշխաններում: Դա ուժեղացնում էր տեղական իշխանների անկախությունը:

Սկսեց աճել նաև ռուսական առանձին երկրների քաղաքական ինքնուրույնությունը: Իշխաններն ու բոյարները ձգտում էին ամրապնդել իրենց տիրապետությունները, ուժեղացնում էին զորութիւնները՝ կախյալ վիճակին դիմադրող սամբալների դեմ պայքարելու համար:

Աստիճանաբար ամրապնդվում էր տեղական իշխանների իշխանությունը, նրանցից յուրաքանչյուրն իրեն զգում էր սրբալի լիակատար

տեք իր տիրապետութիւններում, չէր ուզում հաշվի առնել ո՛չ հարեան իշխաններին, ո՛չ էլ նույնիսկ Կիւի մեծ իշխանին:

3. Ֆեոդալական երկպառակութիւններ: Ֆեոդալական ներքին կոֆւններ՝ երկպառակութիւնները, ավելի ու ավելի էին ընդգրկում հին Ռուսիան:

Իսկ ինչո՞ւ էին ֆեոդալական պատերազմներ բռնկվում:

Միջին դարերի պատմութիւնից դուք գիտեք, որ ֆեոդալները ձրգատում էին միմյանց հողը խլել այնտեղ ապրող գյուղացիների հետ միասին: Որքան ավելի էին ամրապնդվում իշխաններն իրենց տիրապետութիւններում, այնքան ավելի հաճախ էին նրանց միջև ռազմական ընդհարումներ տեղի ունենում: Ո՛չ Կիւի մեծ իշխանի թուլացող իշխանութիւնը, ո՛չ էլ միմյանց նկատմամբ թշնամաբար տրամադրված իշխանների մոտիկ ազգակցութիւնը չկարողացան կասեցնել այդ ընդհարումները:

1097 թվականին առավել ազդեցիկ իշխանները հավաքվեցին Լյուբեչում: Նրանք փորձում էին դադարեցնել երկպառակութիւնները: Երկու՞ն էնք կործանում ռուսական երկիրը, — ասում էին նրանք, — խոտովթյուն (դավադրութիւն) նյութելով միմյանց դէմ, իսկ պոլովցիները ծվեն-ծվեն են անում մեր երկիրը և ուրախ են, որ մենք կռվում ենք իրար դէմ: Այսուհետև միաբան լինենք»:

Եվ որոշեցին մոռանալ իրենց երկպառակութիւնները և միասնաբար պաշտպանել Ռուսական երկիրը պոլովցիներից: Ամեն մեկը պետք է տիրեր «իր վոչաշինային», այսինքն՝ այն իշխանութիւնը, որին տիրում էր նրա հայրը: Իսկ եթէ իշխաններից մեկն ու մեկը դուրս գար մյուսի դէմ, ապա կստաւովեր բոլոր իշխաններէ կողմից որպիս երդմնազանց:

Բայց գծովթյունները դադարեցնել չհաջողվեց:

4. Ապստամբություն Կիւում 1113 թվականին: Կիւում բռնկվեց քաղաքի չքավորների նոր ապստամբություն: Կիւի իշխանը ոչ միայն ավելացրել էր հարկահաւաքը բնակչութիւնից, այլև սկսեց աղի սպիւկուլյացիա անել. նա աղը դնում էր էժան, իսկ վաճառում թանկ գնով: Վաշխառուները, օգտվելով իշխանի աշակցութիւնից, քարծր տոկոսների մէջ խճճում էին յուրաքանչյուրին, ով նրանց դիմում էր փոխառւթիւն համար: Իմանալով, որ ատելի իշխանը մահացել է ժողովուրդը հարձակվեց ոչնչացնելու նրա մերձավոր բոյարների ու վաշխառուների աները:

Վախեցած ֆեոդալական ավագանին և հարուստ վաճառականները թաքնվեցին Սոֆիայի տաճարում: Նրանք որոշեցին Կիւ հրավիրել նոր իշխան, որը կարողանար ճնշել խոտովթյունը: Ընտրութիւնն ընկավ այն ժամանակ Ռուսիայում հայտնի Պերեյասլավի իշխան Վլադիմիրի վրա, որին կոչում էին Մոնոմախ (այդպես էին անվանում նրան,

որովհետեւ նա բոլոր զանգեղանքներն կայսր Կոնստանտին Մոնոմախի թոռն էր)։ Շատապ Վլադիմիրի մոտ ուղարկեցին դեսպանություն, «եկ իշխան, Կիև եթե չգաս ապա իմացիր, որ շատ շարիքներ կկատարվեն. ոտքի կեննեն բոլարենքի ու վանքերի դեմ»։

Նոր իշխանը Կիև եկավ ուժեղ դրուժինալով։ Ապստամբությունը ճնշվեց։ Սակայն Վլադիմիրը հասկանում էր, որ չէր կարելի զիջումներ շահել։ Նա արգելեց պարտերի դիմաց չափազանց բարձր տուկոսներ վերցնել։ Հրապարակվեց օրենք, որը մի քիչ թեթևացնում էր գյուղական և քաղաքային շքավորության գրուժությունը։

5. Վլադիմիր Մոնոմախը։ Այժմ Կիևի մեծ իշխան դարձավ Վլադիմիր Մոնոմախը (1113—1125)։ Նրա ժամանակ Կիևի իշխանի իշխանությունը նորից ամրապնդվեց։ Մյուս իշխանները հնազանդ էին նրան։ Ֆեոդալների միջև ժամանակավորապես դադարեցին երկպառակությունները։

Վերականգնվեց նաև պետության ռազմական հզորությունը։ Պոլովցիների դեմ հաջող արշավանքներն ստիպեցին նրանց դադարեցնել ավերիչ ասպատակությունները Ռուսիայի դեմ։

Է՛լ ավելի աճեց Կիևյան Ռուսիայի միջազգային հեղինակությունը։ Նվրոպայի շատ թագավորներ ձգտում էին բարեկամանալ Կիևի զորեղ իշխանի հետ։ Վլադիմիր Մոնոմախը ամուսնացել էր անգլիական թագավորի աղջկա հետ, նրա քույրը ամուսնացել էր գերմանական կայսրի հետ, իսկ աղջիկը՝ հունդարական թագավորի հետ։

Վլադիմիր Մոնոմախը այն ժամանակվա ամենակրթված մարդկանցից մեկն էր։ Իր որդիների համար կազմած «Խրատո»-ի մեջ նա գրել է. «Ինչքան կարողանաք բարի գործեր կատարեցեք, իսկ ինչ չեք կարողանում՝ սովորեցեք»։ «Զավակներս, — ներշնչում էր նա իր որդիներին, — մի վախենաք ո՛չ մարտից, ո՛չ էլ զազանից, միշտ տղամարդու գործ կատարեցեք»։

Հին Ռուսիայի միասնությունը ամրապնդելու Վլադիմիր Մոնոմախի փորձերը հասցրին միայն ժամանակավոր հաջողության։ Չնայած Կիևի իշխանին հետո էլ կոչում էին մեծ իշխան և նա ավագ էր համարվում մյուս իշխանների մեջ, բայց նա արգեն նախկին իշխանությունը չունենր։

Այն ժամանակվա հին Ռուսիայի ֆեոդոլների հարաբերությունները կարելի է պատկերացնել «ֆեոդալական սաեղույլի» ձևով։ Կիևում իշխում էր մեծ իշխանը։ Մյուս քաղաքներում ու տեղերում կրտսեր (ուղեյային) իշխաններն էին։ Նրանք պետք է նիթարկվեին մեծ իշխանին։ Ամեն մի իշխան ուներ զորք՝ դրուժինա։ Առավել ազնվատոհմիկ և հարուստ դրուժինիկները՝ բոլարները, ունեին իրենց դրուժինաները։

Ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացումը այն ժամանակ

տանում էր դեպի առանձին իշխանությունների ավելի ու ավելի մեծ մեկուսացում և կիսի մեծ իշխանի իշխանության բուլացում: Այդ պրոցեսը կասեցնել հնարավոր չէր: XII դարի կեսին Ռուսիան մասնատվեց բազմաթիվ ինքնուրույն իշխանությունների:

ՀԱՐՅՆՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք էին ժողովրդական ապստամբությունների պատճառները Կիևյան Ռուսիայում: Ի՞նչը առիթ դարձավ ամեն մի ապստամբության համար:

2. Բացատրե՞ցե՞ք, ինչու՞ ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացումը ուղեկցվում էր կիևի իշխանության թուլացմամբ:

3. Կազմե՞ցե՞ք ծավալուն պլան «Ժողովրդական ապստամբությունները հին Ռուսիայում» թեմայով:

§ 11. Հին Ռուսիայի ԿուլՏՈՒՐԱՆ

Տնտեսության զարգացման գործում սլավոնների հաջողությունները, մեկ միասնական պետության մեջ նրանց միավորվելը, անկախության համար մղված հերոսական պայքարը նպաստում էին կուլտուրայի զարգացմանը: Մեծ նվաճումներ կային արվեստի տարբեր տեսակներում՝ ժողովրդական բանավոր ստեղծագործության, գրականության, ճարտարապետության, գեղանկարչության, գեղարվեստական առհեստի մեջ:

1. Արհեստի զարգացումը: Հին Ռուսիայի հռչակված էր ի՞նչ հմուտ արհեստավորներով: Որո՞նք զարգանում էր նաև գյուղերում, այնտեղ կային գործիչներ, շինարարներ, բրուսներ, կաշեգործության մասնագիտներ: Բայց ամենից շատ արհեստավորներ ապրում էին քաղաքներում: Իսկ քաղաքների հին ոռոսական պետության մեջ արդեն IX դարում հարյուրից ավելի էին: Զուր չէ, որ Կիևյան Ռուսիան հաճախ անվանում էին «քաղաքների երկիր»:

Հատիկաշար, Կանացի արծաթե
զարդարանք

Մանրատուր, Զարդարանք արծաթե
և ոսկե ռարակ ոլորած լարից

Հին Ռուսիայում կային արհեստի տասնյակ մասնագիտություններ: Ռուսագործական դուրդի վրա բրուսները պատրաստում էին գունավոր ջնարակով դեղեցիկ նախշված կատարյալ ձևի բազմապիսի, մեծ քանակությամբ կափե ամաններ՝ կժեր, սկուտեղներ, պոլիկներ և մանկական խաղալիքներ:

Հին Ռուսիայում ձեռքի հնոցներում հալում էին շատ մետաղ: Դրանից դարբինները պատրաստում էին մեծ քանակությամբ խոփեր, մանգաղներ, դանակներ, մեխեր, պայտեր, կողպեքներ:

Առանձնապես հռչակված էին զինագործ վարպետները: Նրանք պատրաստում էին երկսայր (երկու կողմից սուր) սրեր ու մարտական վահաններ, ամուր գրահներ ու օղակաղարհներ՝ մետաղե օղակներից պաշտպանական մարտաշապիկներ: Ռուսական զենքը մեծ հռչակ էր վայելում:

Հայտնի էին Կիևի ոսկերիչները՝ թանկարժեք մետաղները նրբորեն մշակող վարպետները, որոնք պատրաստում էին զարդարանքներ և ամանեղեն: Հռչակված էին քանդակող, փորագրող, ոսկեզօծող վարպետները:

Դոյութլուն ունեին իրերի նուրբ մշակման շատ եղանակներ, օրինակ՝ հատիկաշաւ դարդարման եղանակը: Դա այն էր որ առարկայի մակերեսին նախապես գծված նկարով շարում էին բազում մանրիկ մետաղագնդիկներ: Հարկավոր էին լինում հազարավոր մետաղագնդիկներ, ըստ որում գրանցից յուրաքանչյուրը պետք է կպցվեր առանձին: Որոշ գեղարվեստական իրերի վրա պատկերվում էին բարդ տեսարաններ, օրինակ՝ արծաթով զարդարված վայրի ցուլի եղջյուրի վրա վարպետը պատկերել էր ամբողջ տեսարան ռուսական բլիխնայից:

Նկարիչ վարպետները հորեմն ստորագրում էին իրենց արտադրած իրերի վրա. Նովգորոդում գտնված հրաշալի քանդակված զավաթի հատակին կա այսպիսի գրություն. «Բրատիլան է պատրաստել», իսկ մի ուրիշի վրա՝ «Կոստան է պատրաստել»:

Վարպետները հրկար ժամանակ սովորեցնում էին ենթավարպետներին և երիտասարդ աշակերտներին, նրանց հաղորդելով իրենց արվեստի գաղտնիքները:

2. Ճարտարապետությունը և գեղանկարչությունը: Ռուս ձեռնահաս վարպետները մեծ հմտությամբ կառուցում էին փայտե ու քարե բարդ կառույցներ, վիթխարի պաշտպանական պատեր՝ բարձր հողապատնշների վրա, ավագանու համար. հարուստ ապարանքներ ու վերնատներ, զեղեցիկ տաճարներ:

Ավագանու շատ տներ գեղեցիկ նկարազարդված էին, ունեին սրամրտորեն կառուցած տանիքներ, փորագրական բարդ զարդարանքներ:

Քարե տաճարները ապշեցնում էին իրենց հսկայական չափերով, արտաքին ձևի խստությամբ ու համաչափությամբ և ներքին հարդարանքի բացառիկ զեղեցիկությամբ:

Առանձնապես զեղեցիկ էր հին Կիևը, որը անվանվում էր « ուսական քաղաքամայր » և « Ցարգրադի մրցակից »:

Հին Ռուսիայի բնակիչը կամ օտարերկրյա վաճառականը (որը և այն

ժամանակները անվանում էին «Հյուր») մոտենալով Կիևին, հեռվից տեսնում էր բարձր պարիսպները, ոսկե դարդարանքներով փալլող գլխավոր դարբասը, որը կոչում էին Ոսկե դարբաս, քաղաքի կենտրոնում վեր խոյացած Սոֆիայի տաճարը:

Սոֆիայի տաճարը կառուցվեց պեչենեգների դեմ Յարոսլավ Իմաստունի մարտիկների տարած հաղթանակի տեղում և դարձավ Կիևյան Ռուսիայի ծաղկման խորհրդանշանը:

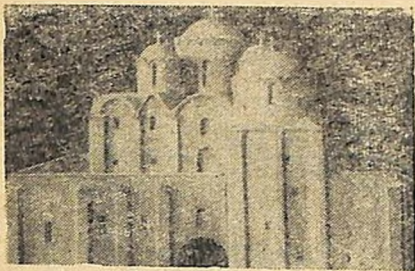
Սոֆիայի տաճարի պատերը պատրաստված էին շարք-շարք սալիկաձև վարդագույն աղյուսից, իսկ մեջքնդմեջ բաց գույնի կրի հաստ շերտ էր անցնում: Կենտրոնական դմբվր շրջապատում էին չորս միջին գմբեթները, որոնց հետևում ութ փոքր գմբեթներն էին: Ճակատը զարդարված էր խոր որմնախորշերով: Տաճարի շուրջը բաց սրահն էր: Տաճարի վերևի մասը պսակում էին այսպես կոչված զակոմարեներ՝ կիսաշրջան կամարները, որոնց վրա տաճարի տանիքն էր:

Տաճարի ներսի պատերը ներքևից մինչև վերև զարդարում էին որմնաճակատները. դա ջրաներկերով արված զեղանկարչություն էր, որ նկարիչը կատարել էր թաց սվադի վրա: Կենտրոնական գմբեթը և կամարները ծածկում էին մոզաիկան՝ դուռնեղ պատկերներ բաղմագույն ապակեձև մանր քարերից: Հնադարյան վարպետներն այստեղ օգտագործել են մոզաիկայի մինչև 130 երանգներ՝ կապույտ, երկնագույն, մանիշակագույն, ոսկեգույն: Դրանով է բացատրվում Սոֆիայի տաճարի մոզաիկայի անկրկնելի կոլորիտը: Մանր քարերը թաց ավազի մեջ էին

մտցնում միմյանց նկատմամբ տարբեր անկյունների տակ, և երբ նեղ լուսամուտների միջով լույսն ընկնում էր նրանց վրա, ամբողջ պատկերը փալլում՝ շողշողում էր զանազան գույններով, ապշեցնելով տաճար մտնող յուրաքանչյուր մարդու երևակայությունը:

Գեղեցիկ տաճարներ ու պալատներ էին կառուցում Նովգորոդում և հին Ռուսիայի ուրիշ քաղաքներում, եվ ամեն տեղ դրանք վիայում էին ֆեոդալների ուժի ու հարստության մասին: Գտնվելով քաղաքի չքավոր

բուրժուական ցածրիկ խրճիթների կողքին, դրանք ապշեցնում էին իրենց փհհոթյամբ ու զեղեցկությամբ և այն ժամանակվա մարդկանց պիտակ-

Սոֆիայի տաճարը հին Կիևում
(սեկունդարուկցիա)

ցության մեջ ամրապնդում իշխանի իշխանությանը հնազանդվելու գաղափարը և եկեղեցու հեղինակությունը:

3. Ժողովրդական քանավոր ստեղծագործությունը: Հարուստ էր ժողովրդական բանավոր ստեղծագործությունը հին Ռուսիայում: Ժողովուրդն ստեղծում էր երգեր՝ կենսության, թախծալի, մարտական, օրորոցային: Պատմում էին բազմաթիվ հեքիաթներ, խոսքի մեջ փայլում էին զիպուկ ասացվածքներն ու առակները: Ժողովուրդը հորինում էր բիլինաներ՝ վեհաշունչ պոեմներ զորեղ դուցազունների Իլյա Մուրոմեցի և Դոբրինա Նիկիտինի մասին, կենսության ու հնարամիտ Ալյոշա Պոպովիչի մասին: Նրանք ամուր կանգնած էին Ռուսիայի սահմաններում, թույլ չէին տալիս, որ թշնամին մոտենա Կիևին:

Քաղաքն այն հզոր, Կիևը, քարե,
Այն լայն, մարդաշատ ճամփի վրա,
Ունի կայազոր,
Մեծ ու հզոր,
Բերդապարիսպներ ունի անանց,
Որ ներս չի մտնի հեծյալն անգամ,
Որ ներս չի սողա զազանն անգամ,
Որ ներս չի թռչի թռչունն անգամ:

Եվ նրանք քաջարար կոչում էին «Ռուսական երկրի համար» ու «այրիների, որհերի, աղքատ մարդկանց համար»:

Բիլինաներում, հեքիաթներում, առածներում երևում են ժողովրդի խելացի միտքը, նրա զեղարվեստական հարուստ երևակայությունը, նրա խորհրդածությունները անցյալի և երազանքները ապագայի մասին: Այն հին ժամանակվա աշխատավոր մարդիկ իրենց ստեղծագործության մեջ արտացոլում էին ոչ միայն իրենց կյանքը՝ ուրախություններով ու տխրություններով, այլև իրենց հույսերը, մտքերը ապագայի մասին: Այն ժամանակներում, երբ ձին երթևեկության ամենաարագ միջոցն էր, ժողովուրդն արգեն հեքիաթներում երազում էր գորգինքնաթիռի մասին, որ քամու լարագլխամբ մարդուն սլացնի օդով:

Մարդը երազում էր մեծ իմաստության, բնության ուժերը հնազանդեցնելու մասին: «Վոլգան ուզում էր որ ինքը շատ խելոք լինի».—ասում էր բիլինան իր հերոս Վոլգա Սվյատոսլավիչի մասին: Վոլգան ուզում էր «բաղիի պես թռչել երկնքով, գալաձկի պես լողալ խոր ծովերում»:

4. Մատենագրություն: Տարեգրություններ: Հին Ռուսիան մատենագրությանը ծանոթ էր դեռ քրիստոնեություն ընդունելուց առաջ: Գոյություն ունեին «ուսուբրեն տառերով» գրված հնագույն ձեռագրեր:

Հետագայում ուսուբրեն տառերը կատարելագործվեցին, և հաստատվեց սլավոնական այբուբենը, որով գրված է մեզ հասած ուսական փաստաթղթերի մեծ մասը: Այդ տառերը այնքան էլ նման չէին այժմ-

յան տառերին: «Ա» տառը կոչվում է «ազ», «Ե» տառը՝ «բուկի»: Այդ տառերի անվանումից էլ ծագել է «азбука» (այբուբեն) բառը:

Բոլոր գրքերը այն ժամանակներում ձեռագիր էին. գրքեր տպագրել դեռ չէին կարողանում: Թուղթ այն ժամանակ շկար, և գրում էին հորթի մշակված բարակ մորթու (մազադաթի) վրա՝ սաղի փետուրներով կամ փայտե ձողիկներով: Գրքերը ստեղծվում էին դանդաղ և թանկ արժեքին: Ռուս մարդիկ շատ էին գնահատում գրքերը: Գրում էին նաև կեչու կեղևի վրա, դրոշմելով կամ փորագրելով տառերը: Պեղումների ժամանակ նույնպես գտել են հնագայրյան ուսու մարդկանց իրար ուղղած մի քանի հարյուր նամակներ՝ գրված կեչու կեղևի վրա:

Վանքերում ստեղծված էին առաջին պատմական աշխատությունները, որոնց մեջ, ըստ կարգի, տարեցտարի, գրանցվում էին կարևորագույն իրադարձությունները: Տարին կոչվում էր «лето», ուստի ըստ տարիների արված գրությունները սկսեցին անվանել «летописие» (տարեգրություն): Հնագույն ուսու տարեգրություններից մեկը՝ «Անցած տարիների պատմությունը», կազմել է Կիևո-Պեչորսկի վանքի վանական Նեստորը: Այդ տարեգրությունը պատմում է, թե «որտեղից է սկսվել Ռուսական երկիրը, ով Կիևում սկսեց առաջինը իշխել և որտեղից առաջացավ Ռուսական երկիրը»: Ռուսական բաղձաթիվ տարեգրիները շարունակում էին այդ տարեգրությունը հին Ռուսիայի տարբեր բաղձաթիվներում:

Տարեգրությունները հրաշալի հուշարձան են, որոնցով մենք հրապարտանում ենք: Դրանք գրանցել են անցյալի շատ իրադարձություններ: Տարեգրությունները մեզ պատմում են մեր պատմության մասին:

5. Դպրոց և լուսավորություն:

Հին Ռուսիայում գոյություն ունեին դպրոցներ, որտեղ սովորեցնում էին

Թերթ Սվյատոսլավի 1073 թվականի «Ժողովածու»-ից՝ լուսանցքները կալոնով ու նկարներով

«Ժողովածուն» բաղկացած է մազադաթյա 266 Բերթից. ուրեմբ Գրված Կն գեղեցիկ ձեռագրով և զարդարված մանրանկարներով: Այն բնագրիկում էր կրոնական և բարոյալստական հոգվածներ և զանազան գիտելիքների մի յուրաքանչյուր հանրագիտարան էր:

կարգալ, գրել, աստվածարանություն, երգեցողություն:

Իշխան Վլադիմիր Սվյատոսլավիչը հրամայել էր «հավաքել լավագույն մարդկանց երեխաներին և նրանց տալ գրքի ուսուցման»։ Իշխան Յարոսլավ Իմաստունի ժամանակ հրամայվել էր դպրոցում սովորելու համար «քաղաքներում և այլ վայրերում» հավաքել նաև հասարակ ժողովրդի երեխաներին։

Յարոսլավ Իմաստունի աղջիկ թոռը վանքերից մեկին կից հիմնեց եվրոպայում առաջին դպրոցը աղջիկների համար։

Շատ մայրեր չէին ուզում իրենց երեխաներին դպրոց տալ և լալիս էին «նրանց համար... ասես մեռածների»։ Կարծես թե համոզելով նրանց, հնադարյան տարեգիրը գրել է. «Գրի խոսքը ցերեկվա լույս է, նրանից զրկվողը անխելք է, խարխալում է խավարի մեջ և կկործանվի քնդմիջում»։

Հին Ռուսիայում շատ զրազեռ մարդիկ կային, ոչ միայն ավագանու և հոգևորականության, այլև հասարակ ժողովրդի մեջ։

XI դարում սկսեց ստեղծվել առաջին գրադարանը Կիևի Սոֆիայի տաճարին կից։ Գրադարաններ ստեղծվեցին նաև ռուսական այլ քաղաքներում ու վանքերին կից։

Հին Ռուսիայի բաճը կուլտուրան հանդիսացավ ուս, ուկրաինական և բելոռուս ժողովուրդների կուլտուրայի զարգացման հիմքը։

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳԻՐԱՆԵՐՆԵՐ

1. Ինչպիսի՞ն էր հին Ռուսիայի կուլտուրական զարգացումը։ Պատմեցեք այդ մասին։

2. Բերեք փաստեր, որոնք ցույց տան, որ հին ռուսական կուլտուրան ժողովուրդն է ստեղծել։

3. Բերեք ասպեկտներ, որ հին Ռուսիայում եղել են զգալի թվով զրազեռ մարդիկ։

4. Ինչպե՞ս էին օգտագործվում հին ռուսական կուլտուրայի նվաճումները ֆեոդալական կարգերն ամրապնդելու համար։

5. Ո՞րն է Կիևյան Ռուսիայի կուլտուրայի նշանակությունը մեր երկրի պատմության մեջ։

II գլխի ամփոփում

Ինչպես և մեր երկրի (օրինակ՝ Մերձբալթիկայի, Պոլոմլիևի ցեղերը) և Արևմտյան Եվրոպայի շատ ժողովուրդներ (օրինակ՝ հին պերմանները), սլավոնները իրենց զարգացման ընթացքում ստրկատիրական կարգեր չեն ունեցել։ Ինչո՞վ է դա բացատրվում։

Գիտնականները նշում են տարբեր պատճառներ։ Այն ժամանակ, երբ սլավոնների մեջ տեղի էր ունենում նախնադարյան-համայնական կարգերի քայքայում, մարդկության պատմության մեջ ստրկատիրական դարաշրջանը անցել էր։

Սլավոններն ունեին աշխատանքի ավելի կատարելագործված գոր-

ծիքներ (մյուս ժողովուրդների մեջ ստրկության առաջացման ժամանակաշրջանի հետ համեմատած), և ստրկական աշխատանքը ձևորոտու չէր:

Մյուս կողմից՝ սլավոնների ասլոած բնական պայմանները չէին պահանջում ստրուկների աշխատանքի մասսայական կիրառում, ինչպես, օրինակ՝ Արևելքի հրկրներում, որտեղ հողագործության համար անհրաժեշտ էր կառուցել հսկայական ջրամբարտակներ և ջրանցքների ճյուղավորված ցանց: Եվ սլավոնների մեջ սկսեցին դարդանալ ո՛չ թև ստրկատիրական, այլ ֆեոդալական հարաբերություններ:

VI—VIII դարերում արևելյան սլավոնների մեջ առաջացան ցեղային խոշոր միություններ՝ իշխանների ղեկավարությամբ, ծագում էին պետական միավորումների սաղմերը:

IX—XI դարերում ֆեոդալական հարաբերությունները շարունակում էին զարգանալ. ամրապնդվեց ֆեոդալների սեփականությունը հողի նկատմամբ, կազմավորվեցին երկու թշնամական դասակարգեր՝ ֆեոդալների դասակարգը և ֆեոդալներից կախյալ գյուղացիների դասակարգը:

Հին Ռուսիայում հաստատվեցին ֆեոդալական կարգեր, որոնց ժամանակ ամրոգչ հողն ու իշխանությունը պատկանում էին ֆեոդալներին, որոնք շահագործում էին իրենցից կախում ունեցող գյուղացիներին:

Ֆեոդալներից կախյալ գյուղացիները, ի տարբերություն ստրուկների, ֆեոդալներից ստանում էին նողարածին, ունեին իրենց փոքր տնտեսությունը և ֆեոդալների լիակատար սեփականությունը չէին:

Դասակարգերի կազմավորման հետևանքով արևելյան սլավոնների մոտ ստեղծվեց վաղ-ֆեոդալական հին ռուսական պետություն՝ Կիև կենտրոնով (IX): Հին ռուսական պետությունը՝ Կիևյան Ռուսիան առանձնապես ուժեղացավ X դարում և XI դ. առաջին կեսին՝ Վլադիմիր Սվյատոսլավիչի և Յարոսլավ Իմաստունի իշխանության տարիներին:

Իշխանի իշխանությունը, զորութիւնն, դատարանը, «Ռուսական պարավոդ»-ի օրենքները ֆեոդալներին օգնում էին հնազանդ պահել գյուղացիներին, արհեստավորներին, քաղաքի շքավորներին: Քրիստոնեական եկեղեցին պաշտպանում էր ֆեոդալների տիրապետությունը ժողովրդի վրա, ամրապնդում իշխանի իշխանությունը: Դաժանորեն ճնշվում էին ֆեոդալական հարստահարման ուժեղացման դեմ ժողովրդական մասսաների ապստամբությունները (հիշեցեք, թե երբ են զրանք տեղի ունեցել):

Հին ռուսական պետության մեջ աստիճանաբար միավորվում էին բոլոր արևելասլավոնական ցեղերը: Նրանք կազմավորեցին միասնական հին ռուսական ժողովուրդը, որից հետագայում զարգացան մեր երկ-

րի ևրեր ևղբայրական՝ ուու, ուկրաինական և բելուուս ժողովուրդները և Կիևյան Ռուսիայի մեջ էին մտնում շատ ուրիշ ժողովուրդներ՝ կո-րեկներ, մորդվաներ, էսաեր և ուրիշներ:

Հին Ռուսիան միջնադարյան Եվրոպայի ամենամեծ և ուժեղ պետու-թյուններից մեկն էր (տե՛ս քարտեզը): Նրա սահմանները ձգվում էին Ֆիննական ծոցից, Կադդա և Օնեգա լճերից՝ հյուսիսում, մինչև Սև ծո-վի ափերը և Դանուբի գետաբերանը՝ հարավում, արևմուտքում սահ-մանները ընդգրկում էին Կարպատյան լեռները իսկ արևելքում անց-նում Դոնի ու Վոլգայի վերին մասերով:

Հին Ռուսիայի բնակիչները քաջաբար պաշտպանում էին իրենց հա-րազատ հողը քոչվորների՝ խազարների, պեչենեգների, պոլովցիների ասպատակություններից:

Ռուս մարդիկ ոչ միայն պաշտպանում էին հայրենիքի անկախու-թյունը, այլև քոչվորների առաջ ճանապարհները փակում էին դեպի արևմուտք՝ Կևետրոնական և Արևմտյան Եվրոպա:

Մեծ էր Կիևյան Ռուսիայի միջազգային նշանակութունը: Եվրո-պայի և Ասիայի շատ երկրների հետ հաստատվեցին դիվանագիտական առևտրական և կուլտուրական կապեր:

Կիևյան Ռուսիայի ժողովուրդը ստեղծեց բարձր կուլտուրա, որը հանդիսացավ մեր երկրի երեք եղբայրական ժողովուրդների՝ ուսաների, ուկրաինացիների, բելուուսների հետագա կուլտուրայի հիմքը:

Հին տարեգրությունները և ժողովրդական բրիլիանները հարյուրամ-յակնևրի միջով մեղ են հասցրել հին Ռուսիայի, հայրենիքի անկախու-թյան համար նախնիների հերոսական պայքարի, Կիևի վեհության ու Կրեմլի հիշատակը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ II ԳԼԽԻ ԿՐԿՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. Համեմատեցեք արևելյան սլավոնների հասարակարգը մեր դարաշրջանի առաջին դարերում և IX—XI դարերում: Ինչպիսի՞ փոփոխություններ են տեղի ունեցել: Ինչո՞ւ:

2. Որո՞նք են հին ուսական պետության կազմավորման պատճառները: Ինչո՞ւ են Երան անվանում վաղ-ֆեոդալական: Քարտեզի վրա ցույց տվե՛ք նրա տերիտորիայի աճը:

3. Բնութագրեցե՛ք հին ուսական պետության հիմնական դասակարգերը: Բերե՛ք նրանց միջև դասակարգային սուր պայքարի օրինակներ:

4. Իշխաններն ու բոյարները ի՞նչ միջոցներով էին ամրապնդում իրենց տիրապե-տությունը սմերդների և արհեստավորների վրա:

5. Որո՞նք էին հին Ռուսիայի նվաճումները կուլտուրայի զարգացման ասպարե-զում: Դրանց մասին պատմեցե՛ք զատագրերի նկարների հիման վրա:

6. Ո՞րն է Կիևյան Ռուսիայի և նրա կուլտուրայի նշանակութունը մեր երկրի պատ-մության մեջ:

7. Ցույց տվե՛ք ֆեոդալական կարգերի հիմնական հատկանիշները, որոնք ընդհա-նուր են IX—X դարերի Արևմտյան Եվրոպայի և հին Ռուսիայի համար: Ո՞ր հասարա-կարգն է կոչվում ֆեոդալական:

ՖԵՌՌԱԼԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱՏՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵՐ ԵՐԿՐԻ ՏԵՐԻՏՈՐԻԱՅՈՒՄ

§ 12. ՌՈՒՄԻԱՅԻ ՖԵՌՌԱԼԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱՏՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ինչպես դուք հիշում եք, Արևմտյան Եվրոպայում ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջանը սկսվեց Կարլ Մեծի կայսրության քայքայումից անմիջապես հետո, այսինքն՝ IX դարում: Բնատնտեսության տիրապետման պայմաններում առանձին ֆեոդալական տիրույթներին միջև տնտեսական ու բաղաբական կապերը շատ թույլ էին: Խոշոր հողատերերն ունեին ամրացված դղյակներ և սեփական ռազմական ջուկատներ, որոնց օգնությամբ նրանք հպատակության մեջ էին պահում իրենց տիրույթների բնակչությանը: Ամեն մի ֆեոդալական տիրույթ համարյա անկախ պետություն էր:

Արևմտյան Եվրոպայի և Ասիայի առանձին երկրների զարգացման մեջ շատ առանձնահատկություններ կային: Բայց դրանք բոլորը ապրում էին ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջան:

XII դարում շատ ինքնուրույն իշխանությունների մասնատվեց նաև հին ռուսական պետությունը՝ Կիևյան Ռուսիան (սեւ բարտեղը):

Իսկ որո՞նք էին հին Ռուսիայի ֆեոդալական մասնատվածության պատճառները:

1. Ինքնուրույն իշխանությունների առաջացումը: Մինչև XII դարը հին ռուսական պետությունը եղել է միասնական և կառավարվել է Կիևի մեծ իշխանի կողմից: Ճիշտ է, այդ միասնությունը առանձնապես ամուր և խորը չէր. տիրապետում էր բնատնտեսությունը, կապերը դուրդերի միջև թույլ էին: Նոր, ֆեոդալական հարաբերությունները դեռ լրիվ չէին ամրապնդվել: Ժամանակի ընթացքում դրանք ավելի ու ավելի հասունացան: Ինչո՞ւմ էր արտահայտվում դա:

Հին Ռուսիայի առանձին իշխանություններում՝ Վլադիմիրի, Նովգորոդի, Ջևոնիգոլի, Ռյադանի և ուրիշ շատ իշխանություններում աստիճանաբար ամրապնդվում էր ֆեոդալների սեփականությունը նաղի նկատմամբ: Իշխանները, դրուժինիկները, բոյարներն ավելի ու ավելի շատ հող էին զավթում սանրդներից և աստիճանաբար ստեղծում իրենց մեծ տնտեսությունները՝ ֆեոդալական կալվածքները: Աճում էին բոյարական կալվածքի տնտեսական կառույցները: Գյուղացիական պարահաները ավելացվում և դրվում էին բոյարի և նրա կառավարչի խիստ ու մշտական հսկողության տակ: Երևան եկան կախյալ ու պատվոհարներ, կամ բոյարի սպասավորներ, որոնք աշխատում էին բոյարի ապարանքում, տանը:

Ավելի ու ավելի հաճախ էր կիրառվում եռադաշտյան սիստեմը. մի դաշտը մնում էր ցելի տակ՝ հանգստանալու, ուժ հավաքելու, մյուս դաշտը ցանում էին զարնանացան, երրորդը՝ աշնանացան: Դրա շնորհիվ բերքը ավելանում էր, հողագործության տեխնիկան, թիպետև դանդաղ, զարգանում էր:

Գյուղատնտեսության զարգացման հաջողությունները ֆեոդալներին օգտագործում էին կախյալ գյուղացիների պարհակներն ավելացնելու համար:

Որքան ավելի ուժեղ էր ամրապնդվում իշխանների ու բոյարների սեփականությունը հողի նկատմամբ, այնքան ավելի խիստ էին սրվում հակասությունները ֆեոդալների և գյուղացիների միջև: Անձնապես ազատ գյուղացիներ ավելի ու ավելի քիչ էին մնում, ֆեոդալներից կախյալները գնալով շատանում էին: Բոյարների ու իշխանների խնորոժակներն աճում էին՝ գյուղացիների շահագործումը ուժեղանում էր և սովորություն դառնում: Արդեն փոխվել էին բոյարներից կախում ունեցող գյուղացիական շատ սերունդներ: Հենց որ գյուղացիները քիչ ալըրտընջում էին, ապա ասում էին, թե «սովորություն է»։ ձեր հայրերն ու պապերն էլ աշխատում էին բոյարի համար, նրանք էլ էին բահրա տալիս, ուրեմն՝ դուք էլ պետք է աշխատեք և վճարեք:

Անում էին Բաղաճները: Դրանց թիվը XI դարից մինչև XIII դարի կեսը ավելացավ ավելի քան երեք անգամ և հասավ 300-ի: Քաղաքներում հաջողությամբ զարգանում էին տարբեր արհեստներ: Արհեստավորների վարպետությունը կատարելագործվում էր, աճում էր նրանց մասնագիտացումը: Ռուսիայում այն ժամանակ արդեն կային մինչև 60 տարբեր արհեստավորական մասնագիտություններ: Ավելի ու ավելի բազմապիսի էր դառնում նաև նրանց արտադրանքը: Հնագետները պարզել են, որ միայն երկաթից դարբիններն ու զինագործները պատրաստում էին 150 տեսակի արտադրանք:

Առավել ուժեղ ու հարուստ քաղաքներ դարձան իշխանությունների կենտրոնները, որոնք հետզհետե մեկուսանում էին Կիևից: Ալդպիսի քաղաքներ էին Նովգորոդը, Գալիչը, Վլադիմիր Վոլինսկին, Պոլոցկը, Սուդզալը, Ռյազանը: Քաղաքների բնակիչները պաշտպանում էին ուժեղ իշխանների իշխանությունը տեղերում: Դա հանդիսացավ տեղական իշխանների ուժեղացման կարևոր պայման:

Միևնույն ժամանակ տեղերում իշխանների իշխանության դլխավոր հողատարությունը եղել է հողի ֆեոդալական սեփականության ամրապնդումը և գյուղերի ու Բաղաճների բնակչության հպատակեցումը: Իշխանները մեծացնում էին դրոժինան, որպեսզի կարելի լիներ տեղնուտեղը ճնշել սմերդների և քաղաքային չքավորության դիմադրությունը: Կիևը հնուց էր, եթե ապստամբություն սկսվեր որևէ տեղ՝ Սուղդալում

կամ Ռյազանում, ապա օգնության համար Կիև ղնացած սուրհանդակը միայն մի քանի ամիս հետո կկարողանար վերադառնալ Կիևի իշխանի գորթի հետ: Իսկ տեղական իշխանը մոտիկ էր: Նա ավելի լավ գիտեր իր իշխանության գործերը, ժամանակին կշռադատում ու դատում էր: Նրա գրոմժինան կարող էր արագորեն հասնել իշխանության ուղած ծայրամասը: Տեղական առանձին իշխանների իշխանությունը ավելի ու ավելի էր ամրապնդվում, իսկ միաժամանակ Կիևի մեծ իշխանի իշխանությունը թուլանում էր:

Հետևապես, ֆեոդալական ինֆեոդույն իշխանությունների առաջացման, հին Ռուսիայի ֆեոդալական մասնատվածությամբ հիմնական պատճառներն էին՝ տնտեսության նատուրալ բնույթը և տնտեսական կապերի թուլությունը երկրի զանազան մասերի միջև. ֆեոդալական խոշոր հողատիրության հետագա զարգացումը. դասակարգային պայքարի սրումը մի կողմից՝ ֆեոդալների, և մյուս կողմից՝ սմերդների ու քաղաքային չքավորության միջև. հարկադրման ապարատի ստեղծումը յուրաքանչյուր խոշոր ֆեոդալական տիրույթում. ֆեոդալական մեծ տիրույթների տնտեսական, քաղաքական ու կուլտուրական կենտրոններ դարձած քաղաքների աճն ու ամրապնդումը: Այս ամենը օրինաչափ պրոցես էր:

2. Իշխանական երկպառակությունների ուժեղացումը: Ամրապնդելով իր հողային սեփականությունը, ֆեոդալը սկսում էր ազատորեն նախել հարևանի հարստությանը: Գրավել նրա գույքը, նրա սեփականությունը՝ ահա և հարստանալու միջոց: Իշխանը զորք էր հավաքում, հարձակվում ռուսական ուրիշ իշխանության վրա, գրավում ուրիշների հողային տիրապետությունները՝ դյուղացիների հետ միասին: Ռուսական մի զորք կռվում էր ռուսական մի ուրիշ զորքի դեմ:

Կոտաղի ճակատամարտերում զոհվում էին մարդիկ, այլվում էին գյուղեր ու քաղաքներ: Իշխանների երկպառակությունները, կամ ինչպես այն ժամանակ ասում էին՝ գժտությունները, Ռուսիան ծվատում էին մասերի, թուլացնում նրան:

Բայց այդ զժվարին ժամանակներում ժողովրդի մեջ չէր մեռնում Ռուսական երկրի միասնության միտքը: Այն ժամանակվա առաջավոր մարդիկ միավորվելու կոչ էին անում: «Ասք Իզդրի գնդի մասին» ուսական հին գրականության նշանավոր երկի հեղինակը իշխաններին դատապարտում էր գժտությունների համար:

Եղբայրը ասաց Էդրորը այսպես.

«Մա իմն է, իսկ դա, դա իմն է նույնպես»,

Եվ իշխաններն էլ

Սկսեցին փոքրին «սա մեծ է» ասել,

Իրենք իրենց դեմ մոլ զավեր հյուսել,

Իսկ բողոքները մեղի, թափառական,
Հաղթանակներով արորում էին հողը Ռուսական

Ռուսիայի մասնատված ինքնուրույն շատ երկրների մեջ՝ առանձ-
նապես ուժեղ էին Վլադիմիրի իշխանությունը, Նովոգորոդի երկիրը և
Քալիցյա-վոլինյան իշխանությունը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԿԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչո՞ւ Ռուսիայում առաջանում էին ինքնուրույն իշխանություններ:
2. Ի՞նչն է վկայում ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջանում հասա-
րակության առաջադիմական դարգացման մասին:
3. Ինչո՞ւ էին արտահայտվում Ռուսիայի ֆեոդալական մասնատվածության բացա-
սական հետևանքները:
4. Հին ռուսական պետությանը միանման ի՞նչ պետություն դրություն ունեւր VIII—
IX դարերում Արեւմտյան Նվրոպայում: Ինչպիսի՞ ֆեոդալական պետությունների տրոհ-
վեց այդ պետությունը: Երբ:
5. Համեմատեցե՛ք ֆեոդալական մասնատվածության պատճառները Արեւմտյան Նվ-
րոպայում և հին Ռուսիայում: Ի՞նչ բնոհանուր բան կար:

§ 18. ՎԼԱԴԻՄԻՐԻ ՄԵԾ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Վլադիմիրի իշխանության առաջացումը: Կիևի իշխանության
թուլացման համընթաց ավելի ու ավելի էր բարձրանում և ամրապընդ-
վում Վլադիմիրի կամ Վլադիմիր-սուզդալյան իշխանությունը: Նա զբո-
ւնըվում էր Վոլգայի ու Կլյազմայի միջև, հյուսիսում նրա հողերը շրջա-
պատում էր Բելոռոդերն: Այստեղ կային շատ թավուտ անտառներ,
հարուստ ձկան որս, վայրի մեղրի վայրեր և արգավանդ շատ հողեր:
Ռոստովը և Սուզդալը նրա հնագույն քաղաքներն էին:

Վլադիմիր Մոնոմախի որդին Յուրի Դոլգորուկին, որն իշխում էր
այդտեղ, ձեռք բերեց իշխանության ինքնուրույնություն և պայքար
սկսեց ուրիշ հողերի համար: Նա փորձում էր գրավել Նույնիսկ Սուզդա-
լից հեռու այնպիսի քաղաքներ, ինչպես Կիևը և Նովոգորոդը: Դրա հա-
մար էլ նրան անվանեցին Դոլգորուկի (երկայնաբազուկ):

2. Առաջին տեղեկությունները Մոսկվայի մասին: Իշխանության հո-
ղում աճեց Մոսկվան, Տարեգրոթյան մեջ Մոսկվան առաջին անգամ հի-
շատակված է 1147 թվականին: Այնտեղ գրանցված է, որ այդ թվա-
կանին իշխան Յուրի Դոլգորուկին իր մոտ՝ Մոսկվա հրավիրեց իր զաշ-
նակցին՝ Չեռնիկովի իշխանին և նրա պատվին կազմակերպեց մեծ
խնջույք (տվեց «ճոխ ճաշ»):

Մոսկվան այն ժամանակ դեռ փոքրիկ ավան էր և զբաղեցնում էր
այժմյան Կրեմլի մի մասը: Դոնիկովը հուսալի վայրում՝ Մոսկվա գետի
բարձր ափին, Մոսկվան բաղկացած էր փոքրիկ ամրութունից և ար-
հեստավորներով ու առևտրականներով բնակեցված արվարձանից: Այս-
տեղ վաղուց ի վեր սլավոնական բնակավայր էր: Այդ մասին են առում

Մոսկվայի առաջին պարիսպների կառուցումը Յուրի Դուրգուսկու օրոք:

Ա. Մ. Վասնեցովի նկարից

Նկատում պատկերված է անտառապատ բարձր Բորովիցյի բլուրը («բուր» (անտառ) բառից): Առաջին պլանում փոս են փորում, կառուցում են փայտե պատեր և աշտարակ-հրանցքներ: Կենտրոնում երկու սյուների փայտաշեն եկեղեցի է զանգակատեղով, նրա հետևում իշխանական ապարանի կառույցներն են: Բոյարներով շրջապատված՝ իշխանը եկել է դիտելու շինարարությունը:

պեղումները. հնագույն շերտերում գտնվել են նեոտերի շատ ծայրակալներ, ասեղներ, քարե դանակներ:

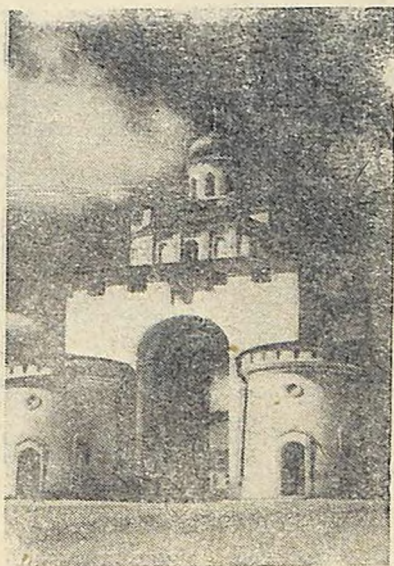
Յ. Վլադիմիրի իշխանության ուժեղացումը: Վլադիմիրի իշխանության մայրաքաղաք դարձավ Կլազմայի ափին Վլադիմիր քաղաքը, նրանից ոչ հեռու Յուրի Դուրգուսկիի հաջորդ իշխան Անդրեյը իր համար կառուցեց Բոգոլյուբով զոչակը (այստեղից էլ իրեն՝ իշխանին անվանում էին Անդրեյ Բոգոլյուբսկի): Վլադիմիր քաղաքը քաղաքական կարևոր կենտրոն էր:

Անդրեյ Բոգոլյուբսկին տիրացավ համայն Ռուսիայի մեծ իշխանի տիտղոսին: 1169 թվականին նա գրավեց Կիևը, բայց չմնաց աչդառելու Դաժան ու իշխանատենչ իշխան Անդրեյը իր կամքը թելադրում էր կրտսեր իշխաններին և համարվում էր «խնդիր իշխան», Տեղական ազգանին, զոգոհ լինելով իշխան Անդրեյի քաղաքականությունից, զավաղություն կազմակերպեց և սպանեց նրան:

Անդրեյ Բոգոլյուբսկու մահվանից հետո շուտով Վլադիմիր-սուզ-դալյան իշխանությունում սկսեց իշխել Վսեվոլոդ Մեծ Բուչնը (այդպիսի մականունն նա ստացել էր այն պատճառով, որ մեծ ընտանիք ուներ)։ Նա նույնպես «Ինքնիշխանություն» էր ցուցաբերում և հնազանդու-թյան մեջ պահում բոյարներին, շարունակելով Անդրեյ Բոգոլյուբսկու քաղաքականությունը։ «Իգորի գնդի մասին ասքում» պատկերավոր ասվում է, թե Վսեվոլոդ իշխանի զորքը կարող էր Վսլզան ցողել թիակ-ներով, իսկ Դոնը ցամաքեցնել սաղավարտներով,— այնքան մեծ էր նրա ռազմական ուժը։

Վլադիմիրի իշխանության զրույթունը ամրապնդվեց, նրա տիրույթներն ընդարձակ-վեցին։ 1221 թվականին այն-տեղ, ուր Օկան թափվում է Վոլգայի մեջ կառուցվեց նոր բերդ՝ Նիժնի Նովգորոդը (ներ-կայումս Գորկի քաղաքը)։

Վլադիմիրի իշխանություն-ում խոշոր հողատիրույթներ զրավեցին վանքերը։ Ռոստո-վի մի Լպիսկոպոսի մասին ասարկություն մեջ ասված է. «Մարշիկ շատ տուժեցին նը-րանից, զրկվեցին թե՛ իրենց զյուզերից, թե՛ զենքից, թե՛ ձիերից, իսկ ուրիշների վրա աշխատանք էր դնում և նը-րանց բանտարկության ու կո-ղոպուտի ենթարկում»։ Վոլ-գայի և Օկայի միջև ասյրող բնակչությանը (մարիներ, մորդվաներ), բռնությամբ քրիստոնյա էին դարձնում։

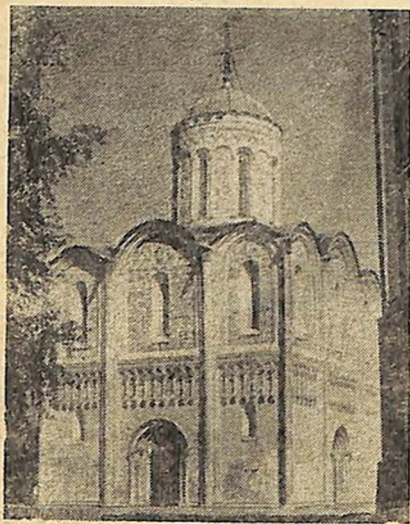

Ոսկե դարբառ Վլադիմիրում

Այսպիսով, XII դարի առաջին կեսին, Յուրի Դոլգորուկիի ժամա-նակ, Հյուսիս-արևելյան Ռուսիայում ստեղծվեց Վլադիմիր-սուզ-դալյան իշխանությունը, որը անջատվեց Կիևի երկրից և սկսեց պայքա-րել Ռուսիայում քաղաքական գերակշռության համար։ Վլադիմիրի իշ-խանությունն առանձնապես ամրապնդվեց XII դ. վերջին և XIII դ. սկզբին՝ Վսեվոլոդ Մեծ Բուչնի ժամանակ, որն ընդունեց Վլադիմիրի մեծ իշխան տիտղոսը։ Կիևը հարկադրված եղավ ենթարկվել նրա իշ-

խանությանը, Մօնղոլ-թաթարական արշավանքի նախօրյակին Վլադիմիրի իշխանությունը ապրում էր անտեսական և կուլտուրական վերելքի ժամանակաշրջան:

4. Հյուսիս-արևելյան Ռուսիայի կուլտուրան: Առանձին ուսու իշխանությունների մեկուսացման պայմաններում էլ ստեղծվում էին նրանց կուլտուրայի առանձնահատկությունները: Սակայն ռուսական իշխանությունների ու երկրների կուլտուրայում պահպանվում էր շատ ընդհանուր բան, ամբողջությամբ վերցված համայն Ռուսիայի կուլտուրան մնում էր միասնական:

Եթե գեղեցկությամբ էր աչքի ընկնում Վլադիմայի ափին Վլադիմիր քաղաքը: Սպիտակ քարից կառուցված շքեղ դարբասը բացում էր քաղաքի գլխավոր մուտքը: Դարբասի բարձր կամարի վրա մաքսահարկարարներ և աշտարակն էին, որի կենտրոնում գտնվում էր միագործ-բեթ եկեղեցին: Դարբասի փեղկերը ոսկեզօծված էին և այդ պատճառով Ոսկե դար՝ Վաս անունն էր ստացել:

Քաղաքի հրապարակները սալահատակված էին քարով: Քաղաքի կենտրոնում վեր էին խոյանում ոսկեզօծ պղնձով և որմնանկարներով հարուստ

Դմիտրիևսկի տաճարը Վլադիմիրում (XII դ.)

դարձրված իշխանական տներն ու տաճարները:

Հին ռուսական տաճարները միայն պաշտամունքային շինություններ չէին: Օտարերկրյա թշնամու ներխուժման ծանր օրերին դրանք վեր էին ածվում ամրոցների: Այդտեղ պահպանվում էին իշխանի զանձարանի հարստությունները, հին տարեգրությունները, կարեւոր փաստաթղթերը: Տաճարների գեղեցիկ շենքերը դարձաբերում էին քաղաքները, բնակիչները հպարտանում և հիանում էին դրանցով:

Մինչև այժմ էլ Վլադիմիրում կան XII դարի հիանալի հուշարձաններ՝ Ուսպենսկի և Դմիտրիևսկի տաճարները: Դրանցից առաջինը կա-

ուռցվել էր գետափի գառիթափ բարձր բլրի ծայրին և ասես թե իշխում էր շրջապատի վրա: Քաղաքին մոտենալիս՝ դետով կամ ցամաքային ճանապարհով, հեռվից տեսանելի էին տաճարի վեր խոյացած հինգ դմբեթները:

Բացառիկ հարուստ էր ձևավորված Դմիտրիևսկի տաճարը: Դա միադմբեթ քառասյուն տաճար էր: Ներդաշնակ ու մնասյունները (սլա-տից մի փոքր ելուստ ունեցող քառանկյուն հատվածքի սյուները) նրա յուրաքանչյուր պատը բաժանում էին երեք լայն մասերի, որոնք վե-րևում սվալսովում են կի-սաշրջանով: Դրսի կողմից տաճարի պատերը գրեթե ամ-բողջովին ծածկված են քարե քանդակներով: Վերևի մասում մարդկանց ու կենդանիների քանդակաթանկաներ են: Շատ հետաքրքիր է այսպես կոչված կամառակալ գոտին (շատ կամարներից բաղկացած), որը կենտրոնական հորիզո-նականով օղակում է ամ-բողջ տաճարը: Այդօրինակ կամարակալ գոտին, ինչպես նաև ձյունափայլ քարի ու ոս-կեղծովածքի զուգակցումը բնորոշ են Հյուսիս-արևելյան Ռուսիայի ճարտարապետա-կան հուշարձաններին:

Դմիտրիևսկի տաճարի ներսը վարպետորեն զարդար-ված էր քարե քանդակներով և որմնանկարչությամբ:

Իսկ շորս կողմը փոքրիկ, խղճուկ տնակներ էին, ուր ապրում էին քաղաքի մարդիկ, արհեստա-վորներն՝ քարտաշներ, դարբիններ, հյուսներ, որոնք իրենց աշխատան-քով ու տաղանդով ստեղծում էին շքեղ պալատներ ու տաճարներ:

Ներքի Պոկրովի եկեղեցին (XII դ.)

ՀԱՐՑԵՐ ևՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Քարտեզի վրա գտեք Վլադիմիր-սուզդալյան իշխանությունը: Նկարագրե՞ք նրա բնական պայմանները: Դտեք հիմնական քաղաքները:

2. Մոսկվայի վերարելյալ տարեգրության մեջ առաջին հիշատակությունից շատ առաջ նրա գոյության ինչպիսի՞ վկայություններ կան:

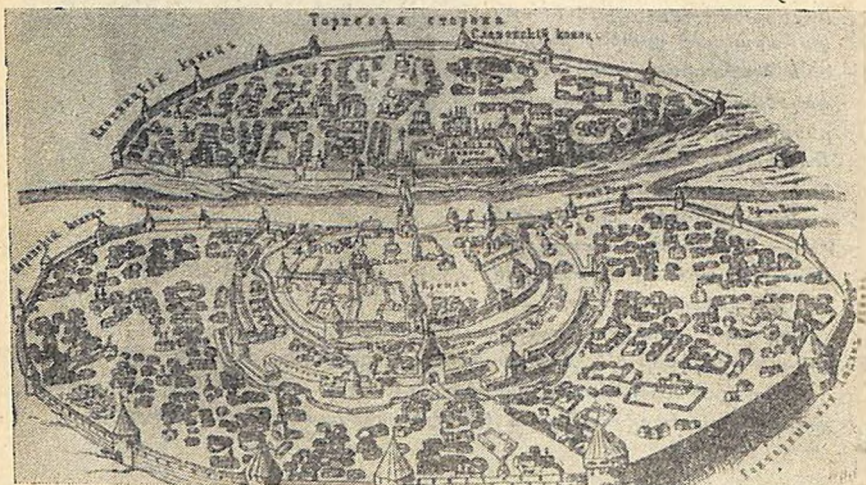
3. Նկարագրեցե՛ք Կլյազմայի ափին Վլադիմիրի ճարտարապետական հուշարձանները: Ի՞նչ են նշանակում որմնաշուները, կամարակապ գոտի հասկացությունները: Դասագրքում դետեղված նկարների վրա գտե՛ք Դմիտրիևսկի մայր եկեղեցու և Ներկի Պոկրովի տաճարի համապատասխան դետալները:

§ 14. ՄԵԾ ՆՈՎԱԳՈՐՈՂԸ

1. **Նովգորոդյան երկիրը:** Մեծ Նովգորոդի հիմնական հողերը գտնվում էին Իմեն լճի շուրջը: Հետո հյուսիս էին ձգվում նովգորոդյան տիրապետությունները՝ Բելոզերոյից, Օնեգայից ափն կողմ, Հյուսիսային Դվինայի և Հյուսիսային Ուրալի շրջաններում:

Նովգորոդյան երկրի բնակիչները զբաղվում էին հողագործությամբ, արհեստներով, մուշտակավոր կենդանիների որսով, ձկնորսությամբ, աղի հանույթով:

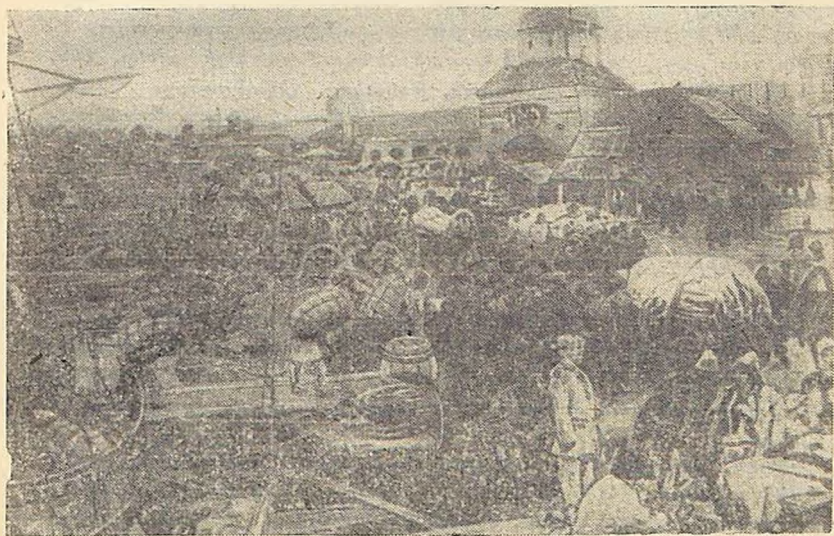
Նովգորոդյան երկրի մայրաքաղաքը՝ ռուսական հնագույն Մեծ Նովգորոդ քաղաքը, գտնվում էր Ռուսիայից Մերձբալթիկայի և Արևմտյան Եվրոպայի երկրները տանող առևտրական կարևորագույն ճանապարհին: Նա գտնվում էր Վոլխով գետի ափերին, որը քաղաքը բաժանում

էր երկու մասի: Աջ կողմը կողմում էր Առետրական կողմ, այնտեղ էին իրանութիւնները և շուկայի հրապարակը: Զախ կողմում վեր էր խոյանում վեհաշուք Սոփիայի տաճարը: Այդտեղ էին նաև Նովգորոդի հարուստ բոյարներին տները:

2. Բնակչության դասակարգւիւն կազմը: Նոշոր հողատերերը՝ բոյարները, իշխող դիրք ունեին Նովգորոդի հասարակութեան մեջ: Բոյարների մեծ կալվածքները փութած էին ամբողջ Նովգորոդյան երկրում: Այդտեղ, ինչպես և ուրիշ իշխանութիւններում, աշխատում էին կախալ սմերդները, ֆեոդալների՝ հողատերերի հպատակները:

Բոյարներին էին հարում Նովգորոդի հարուստ վաճառականները: Բոյարներից, վաճառականներից կաղմութած այդ հարուստ վերնախաւին իրեն անվանում էր «լավագույն» մարդիկ: Հենց նրանք էլ իրենց ձեռքում էին պահում Նովգորոդյան երկրի կառավարումը: Նրանց հպատակութեան տակ էին սմերդ գյուղացիները, Նովգորոդի արհեստավորները,

Նովգորոդի նավահանգստում, Կ. Վ. Լեբեդևի նկարից

Նկատում որսե՞ղ են Նովգորոդի «փոքր» և որտեղ՝ «լավագույն» մարդիկ: Նկատում գտե՞լ օտարերկրյա վաճառականներին: Ի՞նչ ե՞ս կարծում, որտեղի՞ց է ժամանել բոճաւրայիվող ճալը: Ի՞նչպիսի՞ ապրանքներ կարող էին գտնվել նավից ափ փոխադրվող սլարեկերում և տակաճներում:

բնականները, մակույկավարները, լոցմանները, ասրանքային պահեստների սևագործ բանվորները՝ եռուն կյանքով ապրող մեծ քաղաքի բոլոր աշխատավոր մարդիկ: Թեև այդ բոլոր աշխատավոր մարդիկ անշափ ավելի շատ էին, քան բոլարներն ու վաճառականները, բայց նրանց նովգորոդում անվանում էին «փողք» կամ «սև» մարդիկ:

3. Նովգորոդի առևտուրը: Աշխատավոր մարդկանց պատրաստած արտադրանքը վաճառվում էր Նովգորոդի աղմկալից շուկայում: Այստեղ վաճառվում էին մեծ քանակությամբ սամուրիի, կզաքիսի, սկյուռի մորթիներ, առևտուր էին անում արծաթով, մեղրամոմով, մեղրով, վուշով, կանեփով, ծովացուլի ճարպով: Նովգորոդի երկրում սեփական հացը չէր բավարարում, այն բերում էին հարևան երկրներից: Հարուստ ապրանքների համար Նովգորոդ էին դալիս շատ վաճառականներ, ինչպես այն ժամանակ ասում էին՝ «հյուրեր»: Նրանց մեջ քիչ չէին նաև արտասահմանյան առևտրականները: Անդրծովյան «հյուրերը» վաճառելու էին բերում թանկարժեք մահուդ, գինի, պղինձ, անագ, չորացրած մրգեր, քաղցրավենիք: Գերմանական վաճառականները Նովգորոդում կառուցեցին նույնիսկ իրենց առևտրական տունը, որը շրջապատված էր բարձր սուր ցցապատով: Ցանկապատի հետևում բնակելի տներ էին, ալդտեղ կային զարեջրի գործարան, խոհանոց, հիվանդանոց:

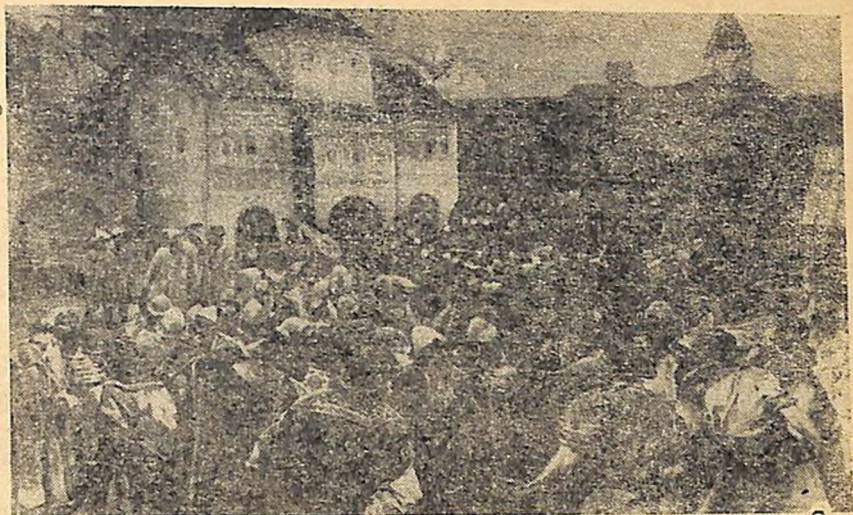
Նովգորոդ էին գալիս նաև արևելյան վաճառականները՝ Պարսկաստանից, Հնդկաստանից, Աֆղանստանից:

Նովգորոդի մեծահարուստ վաճառականները միավորվեցին և Օպոկիի իվանի եկեղեցուն կից կազմեցին «բնկեուրյուն»: Ալդտեղ պահվում էին Նովգորոդյան կշեռքները. ապրանքները պետք է վարձով կշեռին, այդ կշեռքներով. դա իվանովյան վաճառականներին մեծ եկամուտ էր բերում:

4. Նովգորոդի կառավարումը: Նովգորոդի կառավարման գործում մեծ դեր էր խաղում վեչե՛ն՝ բոլոր ինքնուրույն տանտերերի՝ քաղաքի բնակիչների այդ ընդհանուր ժողովը: Հորից դեռ չբաժանված՝ մեծահասակ որդիները վեչեում ձայն չունեին: Կանայք նույնպես մուտք չունեին այնտեղ:

Վեչեն հավաքվում էր Առևտրական կողմում՝ Նովգորոդի վեչեի զանգի ղողանջով: Վեչեն քննարկում էր քաղաքական կարևոր հարցեր, հայտարարում էր պատերազմ, կնքում հաշտություն: Վեչեում ձայների հաշվում չկար, մեծ մասամբ հարցը որոշվում էր ըստ աղաղակի ուժի:

Վեչեն ընտրում էր Նովգորոդի գլխավոր կառավարչին՝ պոսադնիկին: Նա գլխավորում էր կառավարումն ու ղատարանը և ընտրվում էր միայն խոշոր բոլարներից: Նրան որպես օգնություն վեչեն ընտրում էր հազարապետին՝ Նովգորոդ քաղաքի բնակիչներից կազմված հատուկ զորքի՝ Նովգորոդյան աշխարհազորի «հազարի» պետին:

Վեչե Նովգորոդում Գ. Լերիկի նկարից
 Ռոշեյեմ Ի՞նչ կազմ ունի վեչեն: Նովգորոդի հասակագծում գտե՛մ այն վայրը, որտեղ
 տեղի է՛ն ունեցել ճկարում պատկերված իրադարձությունները:

Կառավարության մեջ մեծ դեր ունեն հաճախ Նովգորոդի արհեստագիտական
 կոպուսը: Նա խոշոր հողատեր էր և, բացի գրանից, մեծ եկամուտներ էր
 ստանում առևտրից: Արքեպիսկոպոսը տնօրինում էր դանձարանը և
 Նովգորոդի արտաքին հարաբերությունները:

Այդ ամբողջ վերնախավը կազմում էր տեղի խորհուրդ, որը ուղ-
 ղություն էր տալիս Նովգորոդի քաղաքականությանը, հաճախ միայն
 քողարկվելով վեչեի որոշումներով:

Նովգորոդում կար հաճախ իշխան: Բայց նա Նովգորոդի իշխանու-
 թյունը ժառանգաբար չէր հանձնում իր որդուն. իշխանին ընտրում և
 հրավիրում էին Նովգորոդ: Նա զորքի պետն էր և դատավորը, նա պետք է
 դատեր միայն ըստ Նովգորոդի սովորությունների: Իշխանի իրավունք-
 ները սահմանափակ էին. նովգորոդցիները արգելում էին նրան հող
 դնել, միջամտել պոսագինիկի գործերին: Նա նույնիսկ իրավունք չուներ
 ապրելու բուն Նովգորոդում, այլ ապրում էր նրանից ոչ հեռու գտնվող
 Գորոդիշչեում: Նույնիսկ իշխանական որսորդության ժամկետներն ու
 վայրերը խիստ որոշված էին: ՆՅե իշխանը Նովգորոդին դուր չէր գա-
 լիս, վեչեն վնասում էր նրան, «նրան ճանապարհ էր ցույց տալիս» Նով-
 գորոդից:

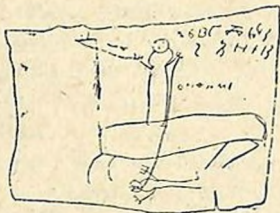
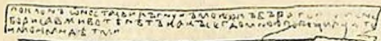
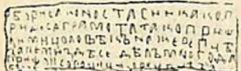
5. «Փոքր» մարդկանց ապստամբությունները: Նովգորոդում հաճախ տեղի էին ունենում «փոքր» մարդկանց ապստամբություններ «լավագույնների» դեմ: Նրբեման գումարվում էր երկու վեշե՝ մեկը Առևտրական կողմում, մյուսը՝ Սոֆիական: Բարձր ղեղանջում էին զանգերը քաղաքի երկու ծայրերում: Թշնամական վեշենները հանդիպում էին Վոլխովի վրայի կամրջի վրա, և տեղի էր ունենում ուժեղ գոտեմարտ: Հակառակորդներին ճաղաշարքի վրայով գետն էին պցում և խեղդում Վոլխովում, երբեմն նույնիսկ բանդում էին Նովգորոդի կամուրջը: «Սև» մարդիկ զրավում և բաժանում էին «լավագույնների» գույքը:

XIII և XIV դարերում Նովգորոդում տեղի ունեցան «փոքրների» մոտ հիսուսն ապստամբություններ՝ ընդդեմ «լավագույնների»:

Դույարների դեմ մղված պայքարում Նովգորոդի արհեստավոր բրնաչույությունը նվաճեց որոշ իրավունքներ: Քաղաքի «ծայրամասերի» (շրջաններ) բնակիչներն ընտրեցին իրենց ինքնավարությունը:

6. Նովգորոդի կուլտուրան: Նովգորոդում կային բազմապիսի արհեստներ՝ երկաթագործական, աստղձագործական, կաշվեգործական-կոշկահարական, ոսկերչական և այլն: Քաղաքի ամբողջ շրջաններ բնակեցված էին արհեստավորներով:

Հնագիտական պեղումները փկայում են նավաշինության մեծ հաջողությունների մաս-

Բերյոստադեր (Գրեր կեչակեղեի վրա) վերևից՝ նամակ ամուսնուց կնոջը. եովգորոդցի Բուխը գրում է կնոջը՝ Նաստասիային, որ եա ուղարկի իր չին ծառայի հետ՝ շրջագայության համար, ինչպես և տանը մոռացած իր վերնաշապիկը: Ներևի գիրը հաղորդում է Բուխի մահվան մասին: Նաստասիան գրում է.

«Ողջույն Նաստասիայից տիռոջ» իմ էղբորը: Իմ Բուխը մահացել է, վշտացել ինձ ու երկխաներիս հետա:

Նովգորոդյը դպրոցական Սնֆիմի բերդ չհաստատի թոհորս-ից

Ներխան վարժվում է տառեր գեղյով և եկարում ծիծաղաշարժ մարդուկներ: Նկարներից մեկում եա իրեն պատկերել է թշնամուն հաղվածող ծիպուի ձևով, իսկ կողմից գրել է իր անունը՝ «Օճֆիմ»:

սին. կառուցվում էին ոչ միայն մակույկներ, այլև խոշոր նավեր, որոնք ընդունակ էին հեռավոր նավարկության:

Հին Նովգորոդում լայնորեն տարածված էր փայտի և ոսկորի գեղարվեստական փորագրությունը: Բարձր վարպետության էին հասել ուկերիչները միջնումային էմալի տեխնիկայում: Ոսկե կամ արծաթե թիթեղիկի վրա նկարվում էր պատկեր, որին զոգվում էին ոսկե բարակ մետաղալարիկներ-միջնորմներ: Այդ ձևով զույգացած օղակները լրացվում էին բաղմագույն էմալով, էմալի վառ գույները պահպանվել են մինչև մեր օրերը:

X դարից սկսած Նովգորոդի փողոցներն երեսասպառում էին փայտե սալարկներով (խսկ Փարիզում, օրինակ, այդպիսիք հայտնվեցին միայն XII դարում), Քաղաքի որոշ փողոցներում հնազեմները հայտնաբերել են մեկը մյուսի վրա ընկած սալարկների մինչև 25 շարք: Փայտե հատուկ ջրասար խողովակներ էին անցկացնում գետնի տակով և շորացնում հողը:

Սպասկի տաճարը Նովգորոդում (XI դ.)

Նովգորոդում կոլտուրայի բարձր զարգացման նոր վկայություն հանդիսացան բերյոստագրերը, որոնք համեմատաբար նոր են հայտնաբերել հնազեմները պեղումների ժամանակ: Կեչու կեղևի (բերյոստի)

վրա գրում էին շատերը: Դա ցույց է տալիս, որ գրագետ են եղել ոչ միայն ավագանի մարդիկ, այլև հասարակ նովգորողները՝ տղամարդիկ, կանայք, երեխաները (ուշագրություն դարձրեք ուսումնական ձեռնարկի նկարներին: Ի՞նչ բովանդակություն ունեն կեչու կեղեի վրա գրվածները):

Նովգորոդում լայն տարածում ստացավ ժողովրդական բանավոր ստեղծագործությունը: Այստեղ ծնունդ առան քաջ վաճառական Սադկոյի և խիզախ Վասիլի Բուսլաևի վերաբերյալ սքանչելի բիլինաները:

Սադկոյի վերաբերյալ բիլինայում պատմվում էր Նովգորոդի ու նրա վաճառականների հարստությունների, վեչելի բուռն վեճերի, ստորջրյա թագավորությունում Սադկոյի արկածների մասին:

Ամբողջ Ռուսիայում մեծ համբավ էր վայելում Նովգորոդի ճարտարապետական կառույցների անկրկնելի զեղեցկությունը:

XI դարի կեսին այստեղ կառուցվեց Սոֆիայի տաճարը: Հսկայական սաղավարտներ հիշեցնող հինգ ոսկեզոծ գմբեթները հենված էին կլոր հիմքերի՝ թմբուկների վրա: Պատերն առանց ավելորդ զարդարանքների էին՝ միայն պատուհանների որմնախորշերը և ուրիշ ոչինչ:

Դրանից քիչ ուշ կառուցվեց Սպասա-Նեբեդիցե միազմեթ եկեղեցին: Այդ տաճարն առանձնապես հռչակված էր որմնանկարչության, որով ամբողջովին ծածկված էին տաճարի ներսի պատերը: Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին արվեստի այդ սքանչելի հուշարձանը ֆաշիստները ավերեցին: Տաճարի շենքը ներկայումս վերականգնված է:

Ձեերի խոստովյունն ու պարզությունը, արտաքին զարդարանքի բացակայությունը՝ Նովգորոդի ճարտարապետության բնորոշ հատկանիշներն էին:

ՀԱՐՑՆԸ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ փաստեր են վկայում Նովգորոդում արհեստի և առևտրի բարձր զարգացման մասին:

2. Նովգորոդում ո՞ւմ էին անվանում լավագույնս և «փոքր» մարդիկ Ինչպիսի՞ հարաբերություններ ստեղծվեցին նրանց միջև Ինչո՞ւ:

3. Ինչպե՞ս էր կազմակերպված կառավարումը Նովգորոդում: Կազմե՞ր Նովգորոդի կառավարման սխեման:

ԻնՉՊԵՍ ՆՈՎԳՈՐՈԴՅԻՆՆԵՐԸ ՎՈՆԴԵՅԻՆ ԻՇՆԱՆ ՎՍԵՎՈՒՈՐԻՆ

ՓԱՅՏԱԹՈՂՔ

Ստորև բերված է մի հատված Նովգորոդի առաջին տարեգրություններից: Փակագծերում տրված են բացատրական բառերը:

1130 թվականին Նովգորոդցիները հրավիրեցին պսկովիցներին ու լադոգացիներին և Երոշեցին (վեչեում) վոեդեյ Իրենց լեչխան Վսեվոլոդիին: Մայիս ամսի 28-ին երեւ կեռ, երեխաների

ու զոմանշի ճետ մխախն նստեցին եպիսկոպոսաւանում, և զինված պահակախումբը՝ օրական 30 տղամարդ օր ու զիշեր հսկում էր նրան: Նա նստեց 2 ամիս և նրան բազմաթիւ քաջ բողոքեցին հուլիսի 15-ին, իսկ ընդունեցին նրա որդի Վլադիմիրին: Ահա քե ինչու էին մեղադրում նրան, չի խնայում սմբող-նեւին, ինչո՞ւ էր ուզում դառնալ Պեւեյասլավլի իշխան, փախել է կովի զաշտից բոլորից առաջ, իսկ ամենից ավելի ու ամենից առաջ հրամայել է մեզ (իշխան) Վսեվոլոդին մխախալ, իսկ նե-տո հրամայում է նաճանջել:

Նրան քաջ չբողոքեցին, մինչև չգար ուրիշ իշխան:

Հ Ա Ր Ե Ն Ր

1. Ունե՞ր արդյոք գերագույն իշխանություն Նովգորոդի իշխանը: Ինչո՞ւ կարող եք հիմնավորել ձեր պատասխանը:

2. Ինչո՞ւ Նովգորոդցիները վեչև հրավիրեցին պսկովցիներին ու լադոգացիներին:

3. Ինչո՞ւ ձերբակալված իշխանին հսկում էին օր ու գիշեր այդքան շատ մարդիկ:

4. Ինչո՞ւ իշխանին քաջ չէին թողնում, ամենևն չգար ուրիշ իշխան:

§ 15. ԳԱԼԻՑԻԱ-ՎՈԼԻՆՅԱՆ ԻԵՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: ԽՈՒՍԻԱՅԻ ՖԵՈՐԱԼԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱՏՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

1. Գալիցիա-վոլինյան իշխանության առաջացումը: Հին բիլինա-ներում պատմվում է Հարավ-արևմտյան Ռուսիայի հարստությունների մասին:

Արգավանդ սեահողերը հացահատիկի առատ բերք էին տալիս: Պարարտ մարգագետիններում արածում էին անասունների բազմաթիվ հոտեր: Գետերում շատ ձուկ կար:

Այստեղ բարձր զարգացման հասան հաճախ արհեստներ: Հարավ-արևմտյան Ռուսիայի սահմաններից շատ հեռու համբավ ունեին արծաթից, ոսկուց, սաթից, ոսկորից, ծովալին ու գետալին խեցի-ներից, ապակուց պատրաստված առանձնահատուկ նուրբ և զեղեցիկ իրերը:

Հարավ-արևմտյան Ռուսիայում կար մոտ 80 քաղաք: Բազմաթիվ վաճառականներ աշխույժ առևտուր էին անում հարեան իշխանությունների և անդրծովյան երկրների հետ: Երկրամասը իր աղը մասնակարարում էր ամբողջ Հարավային Ռուսիային: Կիևից Գալիչ առևտրական ուղին անվանում էին «աղի ճանապարհ»:

Հարավ-արևմտյան Ռուսիան Կիևից անջատվել էր արդեն XII դարի սկզբին: Այստեղ առաջացան երկու իշխանություններ՝ Գալիցյան իշխանությունը (Կենտրոնը Գալիչ) և Վոլինյան իշխանությունը (Կենտրոնը Վոլինիայի Վլադիմիր քաղաքը):

XII դարի վերջին Վուրիսիայի իշխան Ռոման Մստիսլավիչը գրավեց Գալիչը և երկու իշխանությունները միավորեց իր իշխանության ներքո: Գալիցիա-վուլինյան իշխանության սահմանները տարածվում էին մերձ-սևծովյան ափերով մինչև Դանուբ, ներառեցելով ժամանակակից Մոլդավիայի և Հյուսիսային Բուկովինայի հողերը:

Հարավ-արևմուտքում սահմաններն անցնում էին Կարպատյան լեռներով և Անդրկարպատով (ժամանակակից Կարպատյան Ուկրաինայի մի մասը մտնում էր Գալիցյան իշխանության մեջ, իսկ մի մասը Հունգարիան զբաղեցնում էր XI դարում):

Ձ. Յեռդալական երկպառակությունները: Պալքարը արտաքին թշնամիների դեմ: Իշխան Ռոման Մստիսլավիչը վճռականապես պայքարում էր ինքնակամ բոլարների դեմ: Ոմանց նա ոչնչացրեց, ոմանք փախան իշխանության սահմաններից դուրս, իսկ ոմանք էլ ենթարկվեցին: «Եթե մեղուներին ոչնչացնես, մեղր չես ուտի», — ասում էր իշխանի մերձավորներից մեկը:

Իշխանության արտառամանյան կապերը հասնում էին նրա սահմաններից հեռու՝ Լեհաստան, Հունգարիա, Բյուզանդիա, Ավստրիա:

Ռազմական արշավանքներից մեկի ժամանակ իշխան Ռոմանը սպանվեց: Իշխանությունն անցավ ուղեւաչին իշխանների ու բոլարների ձեռքը: Ֆեոդալական դժուրությունները նոր ուժով ընդգրկեցին Հարավ-արևմտյան Ռուսիան: Իշխանության համար մղած պայքարում բոլարները հաճախ հենվում էին օտարերկրյա զորքերի օգնության վրա:

Գալիցիա-վուլինյան իշխանության դժվարին դրությունից անմիջապես օգտվեցին արտաքին թշնամիները: Հենվելով կաթոլիկ եկեղեցու օժանդակության վրա, Հունգարիայի ու Լեհաստանի զորքերը ներխուժեցին իշխանության սահմանները և գրավեցին ընդարձակ հողեր ու քաղաքներ:

Գրեթե քառասուն տարի տևեցին Գալիցիա-վուլինյան երկրի ֆեոդալների կռիվները, որ բարդացնում էին օտարերկրյա զորքերի միջամտությունը: Շատ քաղաքներ ու գյուղեր ավերվեցին, հազարավոր մարդիկ ոչնչացան:

Օտարերկրյա զավթիչների և բոլարների դժուրությունների դեմ պայքարի ելան քաղաքները և նրանց ռազմական աշխարհազորները՝ «վոլինները»: Ուրթի Լևան նաև սմերդնոկը: Սրանց օժանդակությունն օգնեց Ռոմանի որդի իշխան Դանիլի Ռոմանովիչին ամրապնդվել: Նրկար ու համառ պայքարից հետո Դանիլը իր զորքով մտնեցավ Գալիչին: «Փաղաքի տղամարդիկ», բոլարների կամքին հակառակ, նրանց առջև րացեցին քաղաքի դարբասները:

Ֆեոդալական մշտական կռիվները և հունգար ու Լեհ ֆեոդալների ներխուժումները քայքայեցին, թուլացրին Գալիցիա-վուլինյան իշխա-

նությունը, Մոնլոլ-թաթարական արշավանքի նախօրյակին դա առանձնապես վտանգավոր էր:

3. Գալիցիա-վոլինյան իշխանության կուլտուրան: Ռուսիայի հարավ-արևմտյան երկրներում զարգացած էին արվեստի զանազան տեսակները՝ ճարտարապետությունը, գեղանկարչությունը, նկարչական արվեստը:

Մինչև օրս Դնեպրի ափերի երկայնքով երևում են քաղաքային պարիսպների, աշտարակների, եկեղեցիների մնացորդներ: Գալիչում հնագիտները հայտնաբերել են XII դ. վերջի և XIII դարի համարյա երեսուն քարե կառույցների մնացորդներ: Տարեգրի վկայությամբ քաղաքում կառուցվել էր իշխանական շքեղ սպառն, որը հատուկ անցումներով միացվել էր սպառնական տաճարի հետ:

Գալիցիա-վոլինյան Ռուսիայում բարձր մակարդակի հասավ ձեռագիր գրքի գործը: Այստեղ են ստեղծվել շքեղակազմ գրքեր հիանալի մանրանկարչություններով, ոսկով և թանկարժեք քարերով պատած կազմերով:

Տարեգրություններում փառարանվում էին իշխանները և նրանց սխրագործությունները օտարերկրյա զավթիչների ու ինքնակամ բռնաբանների դեմ մղված պայքարում:

4. Ռուսիայի ֆեոդալական մասնատվածության և ևստևանքները: Ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջանում շարունակվում էր Ռուսիայի ագաջագիմական զարգացումը. կոտարեկագործվում էր հողագործությունը, րազմապատկվում էին արհեստները, բնակեցվում էին նոր հողեր, աճում էին քաղաքներ, Կուլտուրայի զարգացումը շատ առաջ ընթացավ:

Մոնլոլ-յարաբակաճ արշավանքի նախօրյակին ուսական ֆեոդալական իշխանությունները տնտեսության և կուլտուրայի վերելք էին ապրում:

XII—XIII դարերի սահմանագծում մի գրասեր գիտնական, որն ապրում էր Վլադիմիրում, այսպես է գրել Ռուսական երկրի մասին. «Օ՛, լուսապայծառ ու շքնաղ Ռուսական երկիր, հրաշալի շատ գեղեցկություններով՝ րազմաթիվ լճերով, գետերով ու զորքորներով, զառիթա՜ր լեռներով, բարձր բլուրներով, խիտ անտառներով, գեղատեսիլ դաշտերով, ամեն տեսակ զազաններով, անթիվ թռչուններով, մեծ քաղաքներով, գեղեցիկ գյուղերով...»: Ամեն ինչ կարծես լավ էր, իսկ իրականում տաղնապալի էր. հարեաններն արդեն չէին վախենում ռուսական հզորությունից, Ռուսիան թուլացել էր ռուս իշխանների մշտական երկպառակություններից, միմյանց դեմ մղված կռիվներից:

Ֆեոդալական մասնատվածությունը իր հետ բերում էր շատ բացասական կողմեր: Միասնական պետություն այն ժամանակ չկար: Իշխանությունների մեծ մասը մանր և թույլ էր Վլադիմիրի իշխանությունից,

Մեծ Նովոգորոդից, Գալիցիա-վոլինյան իշխանությունից, Ֆեոդալական մասնատվածությամբ անմահ հետ նրանց ռազմական ուժը ավելի ու ավելի էր պակասում, բուլանում էր Ռուսիան:

5. «Ասք Իգորի գեղի մասին»: Օտարերկրյա զավթիչների դեմ ռուս ժողովրդի պայքարը, ֆեոդալական բազմաթիվ զմտությունները, Ռուսական երկրի միասնության համար ժողովրդի ձգտումը՝ այս բոլորը վառ արտացոլում էին գտնում XII և XIII դարերի ժողովրդական ստեղծագործության ու գրականության մեջ: Բայց մեզ հասել են այն տարիների միայն թիվ հուշարձաններ: Դրանց մեծ մասը ոչնչացել է մոնղոլ-թաթարական արշավանքի տարիներին:

Ռուսական ու համաշխարհային կուլտուրայի հրաշալի հուշարձան է հռչակվում «Ասք Իգորի գեղի մասին» երկը, որը գրել է անհայտ հեղինակ՝ XII դարի վերջին: Այդ երկի մեջ նկարագրվում է Նովոգորոդ-սենսկիի իշխան Իգոր Սվյատոսլավիչի զխավորությամբ իշխանների արշավանքը պոլովցիների դեմ: «Ասքի» հեղինակը ցայտուն կերպով նկարագրել է պոլովցիների ասպատակություններն ու դրանց բերած աղետները երկրին: Նա պնդում էր, որ այդ ասպատակությունների հաջողության հիմնական պատճառը ռուս իշխանների զմտություններն են. «Դուք ձեր զմտություններով պոլովցիներին սկսեցիք բերել Ռուսական երկիրը»: Ինքը իշխան Իգորը պատկերված է որպես Ռուսիայի քաջ պաշտպան, որը պատրաստ է նրա համար սխրագործության և նույնիսկ մահվան գնալ. «...մարտական սգով համակված»՝ նա իր խիզախ գնդերին առաջնորդում էր գեղի պոլովցիների հոգը՝ Ռուսական երկրի համար: «Եղբայրներ և դրոժինա,— կոչ է անում նա,— ավելի լավ է սպանվել, քան գերի ընկնել: Ուզում եմ նիզակս կոտրել պոլովցիների տալիստանի ծայրին: Զիզ հետ, ռուսներ, ուզում եմ զլուխս վայր դնել կամ սաղավարտովս Դոնից ջուր խմել»:

Երկը հնչում է որպես օտարերկրյա զավթիչների դեմ պայքարի հաղթական, բանաստեղծական հիմն, արտաբերն թշնամիների դեմ Ռուսիայի միավորման հայրենասիրական կոչ:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Քարտեզի վրա գտեք Գալիցյան և Վոլինյան իշխանությունների տեղիտորիան: Ցույց տվեք միավորված Գալիցիա-վոլինյան իշխանության սահմանները:

2. Բնութագրեք տնտեսության և կուլտուրայի զարգացումը Գալիցիա-վոլինյան իշխանությունում:

3. Համեմատեք Գալիցիա-վոլինյան և Վլադիմիրի իշխանությունների ու Նովոգորոդի երկրի կառավարումը: Որո՞նք էին տարբերությունները:

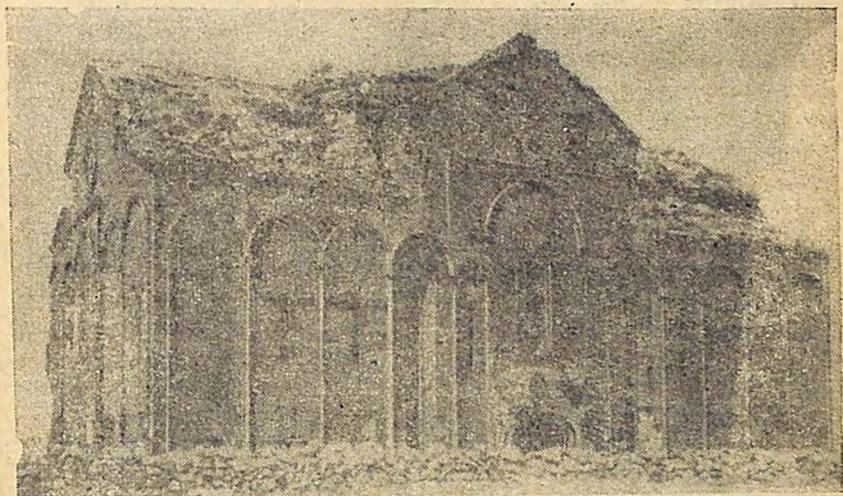
4. Ո՞րն է Ռուսիայի զարգացման հակասականությունը ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջանում:

§ 16. ՖԵՌՂԱԼԻԶՄԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ԱՆԴՐԿՈՎԱՍՈՒՄ

1. Ֆեոդալական կարգերի հաստատումը: Պայքար օտարերկրյա թշնամիների դեմ: Մեր թվականության արդեն III—IV դարերում Անդրկովկասում, ալեյի շուտ քան ուրիշ շատ երկրներում, սկսեցին զարգանալ ֆեոդալական հարաբերություններ: Զավթելով հողը՝ որպես իրենց սեփականություն, ֆեոդալները գյուղացիներին պարտավորեցնում էին աշխատել իրենց համար:

IV դարում Հայաստանում, Վրաստանում և Ադրբեջանի հյուսիսային մասում հաստատվեց բրիստոնեությունը, VIII դարից Ադրբեջանում տարածվեց իսլամը: Ե՛վ բրիստոնեությունը, և՛ իսլամը օգնում էին ֆեոդալների իշխանության ամրապնդմանը:

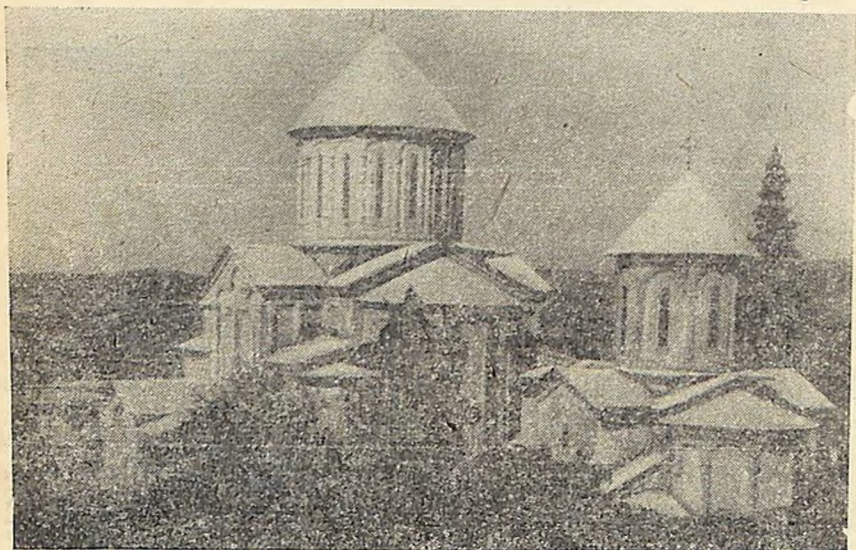
Անդրկովկասի պատմությունը դիտի օտարերկրյա թշնամիների՝ հռոմեացիների, իրանցիների, բյուզանդացիների, արաբների շատ ներխուժումներ: Հայրենիքի անկախության համար մղած պայքարում իրենց նախնիների հերոսական սխրանքներով իրավամբ հպարտանում են Անդրկովկասի ժողովուրդները՝ հայերը, վրացիները, ադրբեջանցիները: Այդ պայքարում նրանք շատ անգամ են հանդես եկել միասին, միմյանց օգնել ազատագրվելու օտարերկրյա լծից:

Մայր տաճար Անիում (Հայաստան, 1000 թ.)

2. Գյուղացիական պատերազմ Բաբեկի առաջնորդությամբ: VII դարում Անդրկովկասը ենթարկվեց Արաբական խալիֆայի իշխանությանը: Արաբ ավագանին դրավեց ամենալավ հոգեբեր, ծանր հարկեր դրեց բնակչության վրա:

816 թվականին Ադրբեջանում բռնկվեց գյուղացիական պատերազմ: Աղստամբներին զլխավորում էր խիզախ առաջնորդ Բաբեկը: Նրա ջոկատները ջախջախեցին խալիֆի զորքերին և դատաստան տեսան իրենց ֆեոդալների՝ օսադերիքյա ստրկացնողների կողմնակիցների հետ: Աղստամբության բոցը հասավ Հալաստանի ու Վրաստանի տերիտորիան: Գերելով Բաբեկի որդիներ, արարները նրան ստիպեցին հորը խնդրել պաշարը դադարեցնել: Բայց Բաբեկը հպարտորեն պատասխանեց. «Ավելի լավ է զոհե մեկ օր ապրել ազատ, քան քառասուն տարի՝ սրպես խղճուկ ստրուկ»: Գյուղացիական պատերազմը տևեց քսան տարուց ավելի: Խալիֆին մեծ դժվարությամբ հաջողվեց ճնշել ապստամբությունը: Բաբեկին արարներին մատնեց դավաճանը: Նրանք Բաբեկին տանջալի մահապատժի ենթարկեցին՝ քառատմամբ: Երբ դահիճը կտրեց Բաբեկի ձեռքը, նա աշխույժ ներկեց իր դեմքը և րացական-

Տաճար Գեղաթիի վանքում՝ Քուֆայի մոտ (Վրաստան, XII դ.)

լեց. «Նրա մարդ մեռնում է, դժգունանում է, ես չեմ ուզում, որ իմ թշնամիները ինձ դժգույն տեսնեն»: Սոսկալի մահապատիժը կատարվեց, լրաց թշնամիները չսեցին հերոսի նույնիսկ տնքոցը:

Բաբեկի առաջնորդությամբ գյուղացիական պատերազմը նպաստեց Արաբական խալիֆայթի տրոհմանը:

3. Ֆեոդալական Վրաստանը XI—XIII դարերում: XI դարում Անդրկովկասի զգալի մասը նվաճեցին րուֆ-սելջուկները: Հիշում եք, միջին դարերի պատմության դասընթացում ձեզ պատմել են, թե ինչպիսի թուրք-սելջուկները նվաճեցին Բյուզանդիան և արաբական աիրա-պետությունները Ասիայում: Այն ժամանակ էլ նրանք ներխուժեցին նաև Անդրկովկաս: Շատ քաղաքներ ու գյուղեր ավերվեցին ու հրկիզվեցին:

Առանձին ֆեոդալական իշխանությունների մասնատված վրաստանը չկարողացավ պաշտպանել իր անկախությունը: Սելջուկները սուրբ-կացրին վրաստանը: Միայն միավորվելով՝ երկիրը կկարողանար ազատագրվել նրանց տիրապետությունից:

Վրաց Դավիթ թագավորը, որին կոչում էին Շինարար, հենվելով մանր ֆեոդալների և քաղաքային բնակիչների աջակցության վրա, պայքար մղեց երկրի միավորման համար: Նրան հաջողվեց ձեռնել խոռվարար ֆեոդալներին և ամբարտնաժող թագավորական իշխանությունը: XII դարի սկզբին վրաց զորքերը պոլովցիների ջոկատների օգնությամբ վոնգեցին Թուրք-սելջուկներին և նրանցից ետ նվաճեցին Թբիլիսի քաղաքը: Այդ պայքարում վրաց ժողովրդին աջակցում էին հայերը և աղբյուրները:

Անկախության նվաճումը բարերար ազդեցություն ունեցավ վրաստանի ամբողջ զարգացման համար: Երկրում անց էին կացվում նոր ճանապարհներ ու ոռոգիչ ջրանցքներ, կառուցվում և հզորանում էին քաղաքները: Երկրի կուլտուրան հաջողությամբ էր զարգանում:

XII դարի վերջին և XIII դարի սկզբին վրաստանում թագավորում էր Թամարա թագուհին: Նրա կառավարման տարիներին վրացական թագավորության տիրույթները զգալի չափով ընդարձակվեցին: Թամարան կրթված ֆեոդալական կառավարող էր: Նրա ժամանակ ուժեղացան վրաստանի կապերը Ռուսիայի հետ: Թամարա թագուհու ամուսինը դարձավ Անգրեյ Բոգոլյուբսկու որդի Յուրին: Վրաց արհեստավորների արտադրանքը վաճառվում էր ռուսական քաղաքների շուկաներում: Ռուս վաճառականներն առևտուր էին անում Անդրկովկասի քաղաքներում:

Վրաստանի միավորման համար Թամարա թագուհու պայքարը հասցրեց միայն ժամանակավոր հաջողության: Ֆեոդալական հարաբերությունների հետագա զարգացումը ուժեղացնում էր տեղական խոշոր ֆեոդալներին և անխուսափելիորեն տանում դեպի երկրի ֆեոդալական մասնատվածություն:

4. Շոթա Ռուսթավելի: Նիզամի: XII դարի վերջին և XIII դարի սկզբին Վրաստանում ապրում էր մեծ բանաստեղծ Շոթա Ռուսթավելին: Նա գրեց «Ընձենավորը» հուշակավոր երկը: Դա պոեմ է հայրենիքի նվիրվածության, սիրո ու բարեկամության, հավատարմության ու պատվի մասին: Պոեմի սքանչելի առղերը նվիրված են բարեկամության ու հավատարմության.

Ով սրտակից ընկեր շունի,
 եւ հենց ինքն է իր թշնամին,
 Ով վշտի մեջ լքեց մարդուն,
 Վշտի բեռով կդառնա տուն:

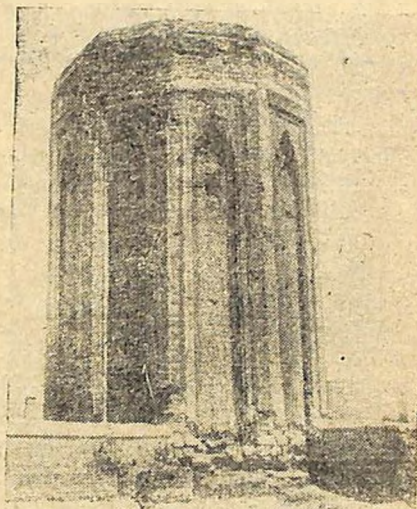
Բանաստեղծը պովերգել է առատաձեռնությունը և անշահախնդրությունը.

Ինչ թաքցնես՝ կորսով անդարձ,
 Ինչ բաժանես՝ քեզ համար գանձ:

Շոթա Ռուսթավելին փառաբանում էր հայրենիքի պաշտպանների սխրագործությունները, սովորեցնում էր լինել խիզախ: Փառքը նրանն է, ով քաջաբար կռվում է հայրենիքի թշնամու դեմ, և այդ կռվում

Շոթա Ռուսթավելի: Գ. Մ. Թոթաձեի
 բանդակագործությունը

Ավաբեկի դամբարանը Նախիջևանում
 (Աղբրեջան, XII դ.)

պատրաստ է, ԼԹԼ պահանջվում է, իր կյանքը ղոհաբերել: Բանաստեղծը գրել է.

Անփառունակ կյանքից սակայն
Փառքով մեռնելն է ցանկալի:

Ռուսթավելու պոեմում կա 50 մեծ հրդ, բայց շատ վրացիներ անգիր դիտեն այն: Նրա առանձին տողերը դարձել են առածներ: Ռուսթավելու պոեմը թարգմանված է աշխարհի շատ լեզուներով:

XII դարին է վերաբերում աղբյուրական հիանալի բանաստեղծ Նիզամու ստեղծագործությունը: Նրա գրչին են պատկանում հինգ պոեմներ: Նա գրել է ժողովրդի քայքայման մասին, օտարերկրյա տիրակալների կամայականության մասին:

Պոեմներից մեկում, դիմելով սելջուկների սուլթանին, բանաստեղծը զայրույթով ասել է.

... ավագակի պես դու թալանում ես իմ ժողովրդին,
Ամոթ չէ՞, սակայն, մի կտոր հացը որրուկից խելի
Այսպես վարվողը ինչպե՞ս կարող է ազնվազարմ լինել
Ստրուկ ես, թեև տարազ ես հագել դու թագավորի,
Է՛լ ի՞նչ թագավոր, որ ժողովրդին վնաս կրերի:

Նիզամու պոեղիայում արտացոլվել են Անդրկովկասի ժողովուրդների վաղեմի կայերը Ռուսիայի հետ: Պոեմն իր բանաստեղծություններում պատմում է ռուսների մասին, գովերգում է ռուս շքնաղ աղջկան:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ո՞ր ժամանակներին է վերաբերում Ֆեոդալական հարաբերությունների հաստատմը Անդրկովկասում: Որտե՞ղ են ավելի շուտ հաստատվել Ֆեոդալական հարաբերություններ՝ Անդրկովկասում, թե՞ Արևմտյան Նվորդայի երկրներում:

2. Բերեք փաստեր, որոնք ցույց տան Անդրկովկասի տնտեսության կուլտուրայի բարձր պարգացումը XI դարում — XIII դարի սկզբին:

3. Որո՞նք են Շոթա Ռուսթավելու և Նիզամու Երվերից դասագրքում բերված հասկածների հիմնական գաղափարները:

4. § 16-ի տեքստում գտեք Ռուսիայի հետ Անդրկովկասի ժողովուրդների կապերը ցույց ափող փաստեր:

§ 17. ՖԵՈԴԱԼԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ՄԻՋԻՆ ԱՍԻԱՅՈՒՄ: ԽՈՐԵԶՄԻ ԲԱՐՁՐԱՅՈՒՄԸ

1. Ֆեոդալական կարգերը Միջին Ասիայում: Արաբական Ուլաճումը: Ֆեոդալական հարաբերությունները Միջին Ասիայում զարգանում էին հողագործական շրջանները հյուսիսից անասնապահ քոչվորների մշտական ներխուժումների պայմաններում: VI—VII դարերում ֆեոդալական հարաբերությունները Միջին Ասիայում լայն տարածում ստացան: Ֆեոդալներն իրենց ձեռքում պահում էին ոչ միայն հողը, այլև ջրի աղբյուրները, որոնք այստեղ առանձնապես բարձր էին գնահատվում:

Առանց արհեստական ոռոգման, չոր կլիմայի պայմաններում հողագործությունը Միջին Ասիայում անհնարին էր: Զուր չէ, որ ժողովուրդըն այստեղ հորինել է այսպիսի մի ասացվածք՝ «Առանց ջրի հող չկա»: Տիրելով հ. դին ու ջրին, ֆեոդալները իրենց էին ենթարկում գյուղացիներին, ստիպելով նրանց կատարել տարբեր պարհակներ:

VIII դարի սկզբին Միջին Ասիան նվաճեցին արաբները: Շատ ամրոցներ ու քաղաքներ ավերվեցին, հազարավոր խաղաղ մարդիկ ոչնչացան կամ բռնկեցին գերություն: Հնադարյան պատմաբանի վկայությամբ արաբական միայն մի նվաճող Միջին Ասիայից տարել է մոտ 100 հազար զինվոր, որոնց ստրկացրել են:

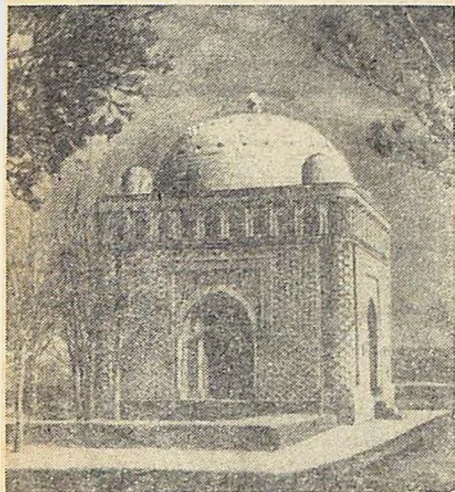
Տեղական ֆեոդալները ծառայության անցան նվաճողների մոտ:

Հարյուր տարուց ավելի Միջին Ասիայի ժողովուրդները կրկնակի ճնշման էին ենթարկվում տեղական ֆեոդալների և արաբական նվաճողների կողմից: Մասսաների ճնշման հավոր գործիք էր կրոնը՝ իսլամը:

2. Իսլամ: Իսլամը (մուսուլմանությունը) ժողովրդի ստրկացման նույնպիսի զենք է, ինչպես և ամեն մի այլ կրոն: Միջին դարերի պատմության դասընթացից դուք զիտեք, որ իսլամը ծագել է Արաբիայում VII դարում: Նրա հիմնադիրը՝ Մուհամմեդը (Մահմեդ), առևտրական էր, Մեքքա քաղաքից: Իսլամի հետևորդները կոչվում են մուսուլմաններ:

Արաբ նվաճողները զենքի ուժով VIII դարում իսլամը հաստատեցին Միջին Ասիայում, հարավային Ադրբեջանում: Արաբներից այդ կրոնը մոտավորապես X դարում թափանցեց նաև Վուգա՝ բուլղարների ու խաղարների թագավորությունները:

Արևելյան ֆեոդալները ձրգտում էին հասնել ժողովրդի կույր հնազանդությանը: Այդպես ավելի հեշտ էր ժողովրդին ճնշելը: Իսլամն էլ հենց դրան էր հարմարեցված: Հենց «իսլամ» բառը նշանակում է ենթարկումն ալլահի կամքին, հնազանդություն: Իսլամը պնդում էր, թե մարդը ոչնչություն է, թե նրա վերևում կանգնած է միակ աստվածը՝ ալլահը, իսկ Մուհամմեդը նրա մուրդարեն է: Աշխարհում ալլահի

Սամանիդների դամբարան Բուխարայում (X դ.)

«փոխանորդները» տեղական իշխանություններն են. հնազանդվոր նրանց կուրորեն, առանց դատողությունների: Աշխատավոր ժողովրդին պարտավորեցնում էին հարկեր վճարել հօգուտ հարուստների, հանդուրժել երկրի վրա բոլոր գրկանքները, բայց դրա դիմաց նրան խոստանում էին, թե մահվանից հետո արդար մարդիկ կընկնեն դրախտը: Մուսուլմանական դրախտը նկարագրում էին այսպես. դա այն վայրն է, որտեղ մարդ կուշտ է, ուտում է, որքան ուզի, որտեղ կարելի է ուզած շափով խմել աշխարհում արգելված գինին, որտեղ կան սովերաշատ աշդիններ և շատրվաններ: Կյանքում քաղցած մնա, դրա փոխարեն կուշտ կուտես մահվանից հետո: Այսպես աշխատավոր ժողովրդին խաբում էին մուսուլմանական քահանաները՝ մռլաները:

Մուլաները պահանջում էին, որ ամեն մի մուսուլման հավատա ակլահին ու Մահամեդին, օրական հինգ անգամ աղոթի, հարկ վճարի, տարեկան 30 օր շարունակ ոչինչ չուտի (պաս պահի)¹ և ճանապարհորդություն կատարի Մեքքա՝ Մահամեդի համբարանը:

Իսլամը պատերազմի կոչ էր անում: Պահանջում էր, որ ամեն մի մուսուլման զենքը ձեռքին կռվի այլ հավատի մարդկանց՝ «անհավատ-

Շուկա Բուխարայում է. Բ. Բեննշտեյնի նկարից

¹ Իհարկե, մարդը չի կարող 30 օր շարունակ ոչինչ չուտի, Ուտի մուսուլմանները այդ պատի ժամանակ ուտում են ոչ թե ցերեկը, այլ դիշերը:

ների» դեմ, սպանի նրանց: Որպեսզի ժողովրդին ստիպեն մահվան զընալ, մոլլաներն ասում էին. «Ուլ սպանվի կովի ժամանակ, անհատադ կընկնի դրախտ»:

Իսլամը ստրկութեան ու կեղեքման մեջ էր պահում մեր երկրի արեւելեկան ժողովուրդներին աշխատաւոր մասսաներին: Առանձնապէս ծանր էր կանանց դրութիւնը: Իսլամը նրանց հայտարարում էր ամուսինների ստրկուհիներ, նրանց ստիպում էր աշխատել ինչպէս ստրկուհիներ: Իսլամը պաշտպանում էր տոհմական մնացուկները, օրինակ՝ կանանց զնուժը: Գնվող կնոջ համար վճարը կոչվում էր կալիմ: Կինը իրավունք չունէր ուրիշների մոտ բացել իր դեմքը, որը ծածկում էր անթափանց կտորով՝ չադրայով կամ փարաշայով:

3. Խորեզմի բարձրացումը (XII դ.—XIII դարի սկիզբը): Միջին Ասիայում ասորիականացի ու թեղաւանում էր ֆեոդալական պետութիւնը՝ Խորեզմը:

Ոռոգիչ ջրանցքների ու ամբարտակների հսկայական ցանցը ապահովում էր հողագործական կուլտուրաների կայուն բերք: Այգիներում հասունանում էին խնձոր, տանձ, թուզ: Մշակվում էին խաղողի այգիներ:

Նորից աշխուժացան արհեստները, աճեցին քաղաքները՝ Սամարղանդը, Բուխարան, Մերվը և այլն, կառուցվում էին շքեղ պալատներ, դամբարաններ ու մզկիթներ: Պետութեան մայրաքաղաք Ուրգենչը դարձավ Արեւելքի ամենապեղծեցիկ ու հարուստ քաղաքներից մեկը:

Քարավանային ուղիները Միջին Ասիան կապում էին Արեւելքի ու Արեւմուտքի շատ երկրների հետ: Պովոլժիե, Կիւյան Ռուսիա էին փոխադրում շոր մրդեր, բրինձ, դորդեր, արծաթ, նրբամշակ կաշվեղէն, դիպակե և թավշյա գործվածքներ, իսկ սյնաեղից բերում էին մորթիներ, արմտիք՝ կաշի դարաղելու համար, արագաւաղ ձիեր: Միջին Ասիայի քաղաքներում լինում էին նաեւ ռուս վաճառականներ: Առևտրական կապեր էին հաստատվել Չինաստանի և Իրանի հետ:

Օտարերկրյա ճանապարհորդներն ու վաճառականները հիացմունքով էին պատմում Միջին Ասիայի հարստութիւնների մասին և Խորեզմի կառավարողների՝ խորեզմշահերի հեքիաթային շքեղութեան մասին:

Մուհամմեդ խորեզմշահի օրոք XIII դարի սկզբին Խորեզմի տիրութիւններն ընդգրկում էին Միջին Ասիայի համարյա ամբողջ տերիտորիան, Իրանի ու Աֆղանստանի զգալի մասը: Սակայն այդ պետութիւնը ամուր չէր: Խոշոր ֆեոդալներն ունեին իրենց դորքերը և չէին ցանկանում ենթարկվել խորեզմշահին:

4. Միջին Ասիայի գիտնականները և գրողները: Միջին Ասիայում ապրում և ստեղծագործում էին ականավոր գիտնականներ ու պոետներ, որոնք հետագայում համաշխարհային հռչակ ստացան:

Միջին դարերի պատմության դասադրքում դուք արդեն կարդացել էք, որ XI դարում Միջին Ասիայում ապրել է մեծ գիտնական, բժիշկ և բանաստեղծ Իբն Սինան (Ավիցեննան)։ Նա ստեղծել է բժշկագիտության հիմունքների վերաբերյալ աշխատությունը։ Հետագայում այդ գիրքը թարգմանվել է աշխարհի շատ լեզուներով, և դրանից օգտվում էին Ասիայի ու Եվրոպայի տարբեր երկրների բժիշկները։

Միջին Ասիայում ապրում էր նաև մի ուրիշ աշխարհահռչակ գիտնական՝ աշխարհագետ և աստղագետ Բիրունին։ Տեղեկություններ կան, որ նրա գիտական աշխատությունների միայն ցանկը կազմել է 60 էջ։ Նա կասկածի ենթարկեց այն ժամանակ տիրապետող տեսությունը, որը պնդում էր, թե իբրեւ Տիեզերքի կենտրոնը անշարժ Երկիրն է։ Կոպեռնիկոսից 500 տարի առաջ նա միաք է հայտնի Արեգակի շուրջը Երկրի պտտման մասին։

Հիանալի պոետ Ռուզբեհին գրել է ավագանու կեղծիքի ու երկերն-աստիճանի մասին։

Մեծատոհմիկ շատ էմ տեսել ու տեսել էմ շատերի մեջ
Կեղծ բարություն բռնադրոսիկ և քողարկած հողու արատ...

Պոետն իր բանաստեղծություններում գովերգել է մարդկային մեծ զգացմունքները, կոչ է արել գնահատել գիտելիքները, բարություն անել մարդկանց։

... Գիտելիքը լույսի ջահ է խորքում հոգու,
Վշտի պահին միայն դա է քեզ փրկելու...
... Կյանքը ծով է, թե ուզում ես լողալ ազատ,
Լավ գործերից նավակ շինիր՝ նավարկելու։

Իրենց առաջավոր հայացքների համար գիտնականներն ու գրողները հալածանքների էին ենթարկվում մուսուլմանական եկեղեցու և սուլեմ կառավարողների կողմից։ Բազմիցս ստիպված է եղել թաքնվել և իր բնակավայրը փոխել Իբն Սինան։ Հանդես գալով ֆեոդալների բռնությունների և անարդարությունների դեմ, պոետ Ռուզբեհին կուրացվեց ու արտաքսվեց հայրենի երկրից։ Չբավորության մեջ մահացավ Միջին Ասիայի մեծագույն պոետ Ֆիրդուսին՝ հռչակավոր «Շահնամե» պոեմի հեղինակը, որը գովերգում էր հայրենիքի ազատության ու անկախության համար մարտնչողների հերոսությունը։

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որոշեցեք ֆեոդալական հարաբերությունների դարգացման ընդհանուր հատկանիշները հին Ռուսիայում, Անգլիոյկատում և Միջին Ասիայում։
2. Ինչի՞ էր կոչ անում իսլամը հավատացյալ մարդկանց։ Ո՞րն է իսլամի վնասը բնութագրել իսլամի և քրիստոնեության ընդհանուր դժբերը։
3. Քերեք փաստեր, որոնք ցույց տան տնտեսության և կուլտուրայի քարձր գարգացումը Միջին Ասիայում XI դ. — XIII դարի սկզբին։

**§ 18. ՄՈՆՂՈՒ-ԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ԱՐՇԱՎԱՆՔԻ ՍԿԻՋԲԸ:
ՄԻՋԻՆ ԱՍԻԱՅԻ ԵՎ ԱՆԴԻԿՈՎԿԱՍԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ
ՊԱՅՔԱՐԸ ՄՈՆՂՈՒ-ԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ՆՎԱՃՈՂՆԵՐԻ ԴԵՄ**

1. Մոնղոլ-թաթարական արշավանքի սկիզբը: Ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջանում տեղի ունեցավ հսկայական աղետ, Միջին Ասիայի, Անդրկովկասի և Ռուսիայի վրա հարձակվեցին մոնղոլ-թաթարական նվաճողները: Իսկ ովքե՞ր էին նրանք:

Մոնղոլների հայրենիքը գտնվում էր Կենտրոնական Ասիայում: Մոնղոլական ցեղերն զբաղվում էին անասնապահությամբ և քոչվորական կյանք էին վարում: Մոնղոլները հիանալի հեծյալներ էին, «եթև մոնղոլը բաժանվի ձիուց, ապա էլ ի՞նչ կարող է նա անել», — հարցնում էր մոնղոլական ասացվածքը:

Հին ժամանակներում մոնղոլներն ապրում էին նախնադարյան-համայնական կարգերով: Բայց XII դարի սկզբին տոհմական կարգերն սկսեցին քայքայվել, առանձնացան մոնղոլական ցեղերի առաջնորդներ՝ խաներ, որոնք դրավեցին հարստությունը և իշխանությունը: Նրանց շուրջը միավորվեցին իրենց տոհմիկ ծառաները՝ նոյոնները: Նրանք շահագործում էին աշխատավոր մոնղոլ ժողովրդին: Ժողովրդի աշխատանքով էր ստեղծվում խաների ու նոյոնների հարստությունը:

XIII դ. սկզբին մոնղոլների մոտ սկսվեց կազմավորվել վաղ-ֆեոդալական պետություն: Խոշոր ֆեոդալ Չինգիզ-խանը բոլոր մոնղոլական ցեղերին միավորեց իր իշխանության ներքո և կանգնեց հսկայական ռազմական ուժերի գլուխ: Բանն այն է, որ ամեն մի հասակավոր մոնղոլ դառնում էր հեծյալ ռազմիկ. չէ՞ որ նա քոչվորական կյանք էր վարում: Կազմվում էր բազմաթիվ՝ այն ժամանակներում շտեմնված, հեծյալ զորք:

Յուրաքանչյուր տասը հազար ռազմիկներ կոչվում էին «տմա» («տմա» բառն էլ հենց նշանակում է 10 հազար), և նրանց գլխավորում էր նոյոնը՝ «տեմնիկը»: «Տեմնիկի» ղեկավարության տակ էին «հազարապետները»՝ հազար ռազմիկների հրամանատարները: Հազարները բաժանվում էին հարյուրների՝ «հարյուրապետների»՝ հրամանատարություններ:

Արագավազ ձիերի վրա, աղեղներով և սուր ֆրերով զինված, հասա կաշվե սաղավարաձևերով և զրահներով, մոնղոլները համարյա անխուցելի էին նետերի համար: Քաղաքները պաշարելիս նրանք օգտվում էին տարաններով՝ պատերին հարվածող գործիքներից: Հատուկ նետով համարանքները քաղաք էին նետում ծանր քարեր և վառված նսովթով անոթներ:

Մոնղոլները անեղ, լավ զինված, հեշտությամբ տեղաշարժվող ռազմական ուժ էին՝ միասնական հրամանատարությամբ:

Զինգիզ-խանը սկզբում իրեն ենթարկեց Սիբիրի ժողովուրդներին. նրա իշխանությունը հարկադրված էին ճանաչել Բայկալ լճի շրջակայքում ապրող բուրյատները, յակուտները և մերձալթայան ցեղերը:

Կատարյալ ավերման ենթարկվեցին Մերձամուրյան և Պրիմորիեի պետությունները, որոնք այդ ժամանակ հասել էին տնտեսական ու կուլտուրական զարգացման բարձր մակարդակի: Մաղկոդ քաղաքները հիմնահատակ ավերվեցին, հրդեհների բռցերում ոչնչացան բաղամթիլ պալատներ ու տաճարներ: Նվաճողները կողոպտեցին կամ ոչնչացրին արվեստի գործերը, կոտորեցին կամ ստրկության տարան բնակչության մեծ մասին: Երկար ժամանակով ամալացավ զեղեցիկ և հարուստ Լըկրամասը:

Այնուհետև Զինգիզ-խանը իր զորքերն անցկացրեց Զինական մեծ պարսպով, ջախջախեց շինական բանակը և ներխուժեց Զինաստանի հորերը:

Կրավելով շինական հողերը, մոնղոլ-թաթարական ֆեոդալները շարժվեցին նվաճելու Միջին Ասիան և Անդրկովկասը:

2. Միջին Ասիայի ժողովուրդների պալքարը մոնղոլ-թաթարական նվաճողների դեմ: Զինգիզ-խանի հրոսակախմբերը Միջին Ասիայում հանդիպեցին հարուստ քաղաքների ու գյուղերի, հնադարյան կուլտուրայի:

Այդ ժամանակներում, երբ մոնղոլ-թաթարական արշավանքի ապառնալիքը կախված էր Միջին Ասիայի վրա, նրա ժողովուրդներն ապրում էին ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջան:

Զինգիզ-խանի զորքերը Սեմիրեչիևի վրայով խուժեցին խորհզմի պետությունը, գրավելով քաղաքներ ու գյուղեր, կողոպտելով հարստությունները, բնաջնջելով բնակչությանը կամ ստրկության տանելով նրան: Ժողովուրդները քաջարար դիմադրում էին: Ամենուրեք քաղաքներում կային ուժեղ կայազորներ, Սամարղանդում նույնիսկ կային 20 մարտական փղեր, Բայք Սամարղանդի, ինչպես մի քանի այլ քաղաքների դարբասները Զինգիզ-խանի առաջ բացեցին դավաճանները, որոնք նրա հետ զաղտնի պայմանավորվել էին: Սամարղանդում Զինգիզ-խանը գերեց մոտ 30 հազար արհեստավորների և ստրկության բաժանեց մոնղոլական ավազանուն: Գրավվեց ու ավերվեց հարուստ Մերվը և ուրիշ քաղաքներ:

Զավթիչներին հերոսական դիմադրություն էին ցույց տալիս գյուղացիները և քաղաքի բնակիչները: Յոթ ամիս խիզախորեն պաշտպանում էին իրենց քաղաքը խորհզմի մայրաքաղաք Ուրգենչի բնակիչները: Առաջ շարժվելով քաղաքը վճռականապես գրոհելու համար, մոնղոլներ-

ըր քաղաք էին նետում անոթներ՝ վառված նաւթով։ Ակաւեցին հրդեհներ։ Բշնամին խուժեց քաղաք, բայց բնակիչները շարունակում էին կռվել ամեն մի փողոցի, ամեն մի թաղամասի համար։ Յոթ օր տեւեցին մարտերը քաղաքում, մինչև որ այն փլատակների վերածվեց։ Բշնամիները բնակիչներին քշեցին դաշտ, առանձնացրին հմուտ արհեստավորներին և ուղարկեցին Մոնղոլիա։ Գերի քշեցին շատ կանանց, նրեխաների։ Մնացածներին բաժանեցին ռազմիկներին, որոնք պետք է սպանեին նրանց։

Միջին Ասիայի ֆեոդալական մասնատվածությունն օգնեց մոնղոլական նվաճմանը։ Այդ մասնատվածությունը թուլացնում էր մոնղոլ-թաթարական արշավանքին ժողովրդի դիմադրության ուժը։

XIII դարի սկզբին մոնղոլ-թաթարները զավթեցին Միջին Ասիան։ Դրանից հետո Չինդիզ-խանի ուղարկած զորքերը շարժվեցին դեպի Անդրկովկաս։

Յ. Մոնղոլներն Անդրկովկասում։ Արևախության համար Անդրկովկասի ժողովուրդների պայքարը տեւեց մի քանի տարի։ Շատ քաղաքներում պաշտպանության կազմակերպումը իրենց ձեռքը վերցրին արհեստավորներն ու չքավորները։ Նրանք շարունակում էին մարտնչել մինչև անդամ այն ժամանակ, երբ ավագանին թշնամիների հետ համաձայնում էր հանձնվելու մասին։ Մոնղոլական զորքերը մի քանի անգամ ամաչացրին Անդրկովկասի քաղաքները, բայց ժողովուրդը պայքար էր դադարեցնում։

Դյանջա քաղաքում (Աղյուրեջանում), երբ պաշտպանների դիմադրությունն ընկճված էր, բնակչության մի մասը կոտորեց իրար՝ թշնամու ձեռքը չընկնելու համար։

Երկարատեւ պաշարման դիմացան Շամախու բնակիչները։ Զավթիչները կենդանիների և մարդկանց դիակներով լցրին քաղաքի շուրջը եղած խանդակները և փորձեցին բարձրանալ քաղաքի պարիսպների վրա։ Նրանք ամեն օր նորից ու նորից զորհում էին քաղաքը։ Բայց բնակիչները թշնամուն ետ էին շարտում։ «Սրից միեռուցն է չես սլրծնի, ուրեմըն՝ ավելի լավ է ամուր կանգնենք, զոնհ կմեռնենք պատվով», — հպարտորեն ասում էին նրանք։ Երկարատեւ պաշարումը քաղաքի պաշտպաններին հասցրեց լիակատար հյուծման։ Միայն այդ ժամանակ խանի զորքերը կարողացան քաղաքը գրավել։

Մոնղոլական ֆեոդալներն իրենց ենթարկեցին Աղբյուրեջանի, Հայաստանի և Վրաստանի ժողովուրդներին։ Այս երկրների կուլտուրան ավելի բարձր էր, քան մոնղոլական կուլտուրան։ Նվաճողները ստրկության քշեցին հմուտ վարպետներին, դիտնականներին։ Մոնղոլական ֆեոդալների լուծը ուժեղ հարված հասցրեց Անդրկովկասի ժողովուրդների կուլտուրային։ Շատ քաղաքներ ավերվեցին։ Նվաճողները ծանր հարկ դրե-

ցին վրացիներին, հայերի և ադրբեջանցիների վրա: Բացի այն, որ նրանք ամենուրեք լոնազանձում էին «տասանորդը»՝ ունեցվածքի մեկ տասնորդական մասը, դեռ ամեն տարի էլ յուրաքանչյուր անտեսությունից վեցնում էին լրացուցիչ հատուկ հարկ՝ 100 լիտր՝ ցորեն, 50 լիտր դինի, 2 լիտր բրինձ, երեք պարկ, երկու պարան, մեկ արծաթե դրամ և մեկ պաշտ: Ով չէր կարողանում վճարել, նրան ստրկության էին բռնում: Ամրապնդելով իրենց իշխանությունն Անդրկովկասում, մոնղոլական խաները հարկաճառվաքի գործը հանձնարարեցին տեղական ֆեոդալներին, իսկ արանք պետք է հարկ տալին մոնղոլներին:

Անդրկովկասում մոնղոլական խաների տիրապետությունը տևեց մոտ 200 տարի՝ մինչև XIV դարի վերջը:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԱՆՔՆԵՐ

1. Համեմատեցրեք մոնղոլ-թաթարական և Միջին Ասիայի ու Անդրկովկասի ժողովուրդների անտեսության ու կուլտուրայի զարգացումը XIII դարի սկզբին: Որի՞ գաղափարի մակարդակն էր ավելի բարձր: Ձեր հետևությունը հաստատեցեք կոնկրետ օրինակներով:

2. Ինչո՞ւ մոնղոլ-թաթարական զորքը XIII դարում այնքան վտանգավոր ու ահավոր էր հակառակորդի համար:

3. Բերեք մոնղոլական զավթիչների դեմ Միջին Ասիայի ու Անդրկովկասի ժողովուրդների հերոսական պայքարի օրինակներ:

4. Բերեք Միջին Ասիայի ու Անդրկովկասի ժողովուրդների համար մոնղոլական նվաճման ծանր հետևանքների ասպեկտներ:

§ 19. ՌՈՒՍ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ՄՈՆԳՈՒ

ԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ԱՐԾԱՎԱՆՔԻ ԴԵՄ

1. **Ծակատամարտ Կալկայի ափին:** Դրավելով Միջին Ասիան և Անդրկովկասը, մոնղոլական ջոկատներն արդեն շատ էին մոտեցել Ռուսական երկրին: Զինդիզ-խանի զորքերը անցան Կովկասյան լեռները և ներխուժեցին հարավուսական տափաստանները: Այստեղ նրանք հանդիպեցին պոլովցիներին: Պոլովցիների խաներն օգնության դիմեցին ռուս իշխաններին: «Այսօր կջախջախեն մեզ, իսկ վաղը՝ ձեզ, եթե չօգնեք մեզ», — ասացին պոլովցիների ղեսպանները: Իշխանները որոշեցին համատեղ դուրս գալ ընդդեմ Զինդիզ-խանի ջոկատների և նրանց դեմ կռվել պոլովցիների հօգուտ: Նրանք պոլովցիներին օգնության զնացին տափաստանում: Բայց իշխանների գործողություններում համաձայնեցվածություն չկար՝ խանգարում էին ֆեոդալական երկպառակությունները: Իշխաններից ոմանք բոլորովին հանդես չեկան: Իսկ ուրիշները, թեև մասնակցեցին արշավանքին, ընդհանուր հրամանատարություն չունեին: Դրա հետևանքները չափազանց ծանր եղան:

Ծակատամարտը տեղի ունեցավ 1223 թ. մայիսին Կալկա գետի

¹ Զինավորաց լիտրը ոչ միայն հեղուկների, այլև սորուն մարմինների չափ էր:

Սուղդալյան երկիրը Բաթուի արշավանքից հետո: Մանրանկար տարեգրությունից

ափին: Դա մի փոքրիկ գետակ է, որը Դոնի գետաբերանի մոտ թափվում է Ազովի ծովը: Ռուսական ջոկատները դաժան պարտություն կրեցին: Թաթար խաները տախտակներ դրին վիրավոր զորիների վրա, նստեցին նրանց վրա և խնջույք կազմակերպեցին, տոնելով հաղթանակը:

Դա Ռուսիայում մոնղոլ-թաթարների առաջին հայտնվելն էր (մոնղոլներին ուսուները թաթարներ էին անվանում): Այս անգամ նրանք չամբայնդեցին իրենց հաղթանակը: Մոնղոլները հու վերադարձան Ասիա, և նրանց մասին տասներկու տարի ոչինչ չէր լսվում: Բայց շուտով Ռուսիան ենթարկվեց նվաճողների նոր արշավանքին:

2. Բաթու խանի արշավանքը Ռուսիայի վրա: Երբ Զինգիզ-խանը մահացավ, մեծ խան դարձավ նրա որդին: Սա իր ազգակից Բաթու խանին ուղարկեց նվաճելու եվրոպան: Եվրոպական բոլոր երկրների վրա կախվեց ջախջախման ու սարկացման վտանգը:

1236 թվականին Բաթուի ջոկատները անցան մերձկասպյան տափաստաններով, ներխուժեցին Վոլգայի բուլղարների թագավորություն-

նը և զրավեցին նրանց մայրաքաղաքը՝ Բուլղարը: Այստեղից նրանք շարժվեցին դեպի Ռուսիա:

Հաջորդ, 1237 թվականի ձմռանը Բաթուն հսկայական զորքով անցավ Վոլգայով և մոտեցավ Ռյազանի իշխանությանը: Հենց այստեղ էլ հարկ էր, որ Ռյազանին օգնեք Վլադիմիրի մեծ իշխան Յուրին՝ Վսեվոլոդ Մեծ Բուլչնի որդին: Բայց ոչազանցիններին ոչ ոք չօգնեց:

Բաթուի զորքերը պաշարեցին Ռյազանը: Թշնամիները քար նետող մեքենաների օգնությամբ ծանր քարեր էին նետում քաղաքը, գրոհային սանդուղքներով մեծ բազմությամբ մաղլըում էին պատերով: Քաջաբար էին կռվում ոչազանցինները: Նրանք նետերով դիպուկ հարվածում էին թշնամիներին, եռացրած խեղճ էին լցնում նրանց վրա, մոխիր ու ավազ էին թափում թշնամու զինվորների աչքերին, քարեր էին նետում նրանց վրա: Գիշեր ու ցերեկ անընդհատ փոխարինելով իրար, թշնամիները գրոհում էին քաղաքը: Բայց ոչազանցինները հերթափոխեր չունեին: Նվ նրանք սկսեցին ուժասպառ լինել: Վեցերորդ օրը Բաթուն ձեռնարկեց քաղաքի վճռական գրոհը, անընդհատ մարտերից թուլացած ոչազանցիների դեմ նետելով իր բոլոր ուժերը: Թշնամիները խուժեցին քաղաք: Վառված ջահերով հրկիզում էին տները, փրփրակալած ձիերով սուրում էին փողոցներով: Ռյազանցիները կռվում էին իրենց տների մոտ, ոչընչանում թշնամու գրոհի տակ, բայց անձնատուր չէին լինում: Զավթիչները կողոպտում էին տները, սպանում կանանց, երեխաներին, ծերերին: Թշնամիների հրդեհած քաղաքը բոցերի մեջ էր, փլվում էին տների պատերը, իրենց տակ թողելով բնակիչներին: Ռյազանի երկրից մնաց «միայն ծուխ ու մոխիր»: Իսկ դրանից հետո հասավ նրանց հերթը, ովքեր ուղում էին աղետից փրկվել մենակ: Գրավեցին Վլադիմիրը և Սուլգայան երկրի այլ քաղաքներ:

Մոնղոլները հրկիզեցին նաև Մոսկվան: Այժմ արդեն իշխան Յուրի Վսեվոլոդովիչը ամբողջ զորքով և աշխատավոր ժողովրդի մասսայով սկսեց կռվել մոնղոլների դեմ Սիտի գետի մոտ գտնվող դաշտում, բայց արդեն ուշ էր: Ռուսները ճակատամարտը տանուլ տվեցին, և ինքը իշխանը զոհվեց մարտում:

Երկրով մեկ լայնորեն տարածվեցին մոնղոլ-թաթարական հյուսակախմարեր: Նրանք իրենց հետ բերում էին ավերածություն ու մահ: Նրանք մոտեցան Կոզելսկ փոքրիկ քաղաքին: Քաղաքի պաշարումը տևեց յոթ շաբաթ: Զանազան կողմերից Բաթուն հավաքում էր իր ջոկատները, ավելի ու ավելի բազմաթիվ էր դառնում նրա զորքը: Թշնամիները առաջ նետվեցին վճռականորեն գրոհելու քաղաքը: Պաշարման մեքենաները հարվածում էին քաղաքի պարիսպներին, քարեր էին նետում այնտեղ, տեղաշարժում-թուլացնում էին ցցապատի գերանները: Քաղաքի պաշտպանները ձեռնամարտի անցան: Մինչև վերջին մարդը

բուրքը զոհվեցին, բայց թշնամուն շհանձնվեցին: Քաղաքի պաշտպաններին արիությանից ապշած՝ մոնղոլ-թաթարները քաղաքն անվանեցին **աշար քաղաք**:

Թաթուն հետզհետե նվաճեց ամբողջ Մերձդնեպը: 1240 թվականին Բաթուի հսկայական հրոսակախմբերը մոտեցան Կիևին և պաշարեցին այն: Անիվներին ճռճուցից և ձիերի խրինջուցից մարդկային ձայն չէր լսվում: Կիևը նվաճողների առաջ բացվեց իր ամբողջ գեղեցկությամբ: Բաղամթիվ էին գեղեցիկ շենքերը, արևի ճառագայթներից ոսկեզօծվել էին եկեղեցիների գմբեթները: Բաթուն կամեցավ այս գեղեցիկ քաղաքը զրավել չավերված: Նա կիեցիներին առաջարկեց հանձնել իր առանց կռվի: Բայց համաձայնություն չհետևեց: Կիևցիներն որոշեցին կռվել մինչև մահ: Սկսվեց Կիևի պրոնջ:

Կոզեմսկի պաշտպանությունը 1238 թ.

Սանրանկար ասրեգրությունից

ամրացել էին բարաշեն եկեղեցում: Թշնամիները այստեղ ևս զործադրել են պարսպակործան զործիքներ: Եկեղեցու պատերը փլվել են և իրենց տակ թաղել շատ կիեցիներին: Համարյա ամբողջ քաղաքը հրկիզվեց ու կողոպտվեց:

Կիևը վերցնելուց հետո մոնղոլ-թաթարները ներխուժեցին Գալիցիա-վոլինյան իշխանությունը, իսկ հետո երկու հոսանքով, իրենց ճանապարհին ոչնչացնելով ամեն ինչ՝ ներխուժեցին Լեհաստան, Չեխիա և Հունգարիա: Սակայն նրանց ուժերը ջլտաված էին Ռուսիայի դեմ մղվ-

Պարսպակործան մեքենաներով բանդելով քաղաքի պարիսպները, թշնամիները խուժեցին Կիև: Կիևցիները երկար ու համառորեն կռվում էին քաղաքի փողոցներում՝ իրենց տների մոտ (տե՛ս փաստաթուղթը):

Արդեն մեր օրերին՝ պեղումների ժամանակ հնագետները Կիևում գտել են այն ժամանակ մեծ թվով սպանված գինվորների՝ ուսուների ու մոնղոլների աճյուններ: Կմախքների վրա և դրանց կողքին ընկած էին դենքեր, զարդարանքներ: Մի քանի կմախքների մեջ կային նետերի երկաթե ծայրակալներ, կային զանգեր՝ փշրված թրերի կամ կացինների հարվածներից:

Տարեգիրը պատմում էր, թե քաղաքի վերջին պաշտպաններն

Բաակներ: Ս. Իվանովի նկարից

Նկարում ինչպե՞ս է արտացոլված մոնղոլ-թարաթական խաների լուծը ված կոիվներում և, այստեղ լուրջ դիմադրության հանդիպելով, նրանք ստիպված էին ետ դառնալ:

Քայքայված, արյունաքամ եղած ռուսական իշխանությունները համարյա երկու տասնամյակ շարունակում էին պայքարը մոնղոլ-թարաթական զավթիչների դեմ: Միայն XIII դարի 50-ական թվականների վերջին հյուսիս-արևելյան Ռուսիայում հաստատվեց մոնղոլ-թաթարական խաների լուծը: Նրանց արշավանքից անվնաս մնացին միայն Պուլցկ-Մինսկի և Նովգորոդ-Պսկովի երկրները:

3. Ոսկե հորդան: Մոնղոլ-թաթարական խաների լուծը: Բաթու խանի հիմնած պետությունը կոչվում էր Ոսկե հորդա: Բաթուն Վոլգայի ափին հիմնադրեց իր նոր պետության մայրաքաղաքը՝ Սարայ քաղաքը (այժմյան Աստրախանից ոչ հեռու): Հետագայում մայրաքաղաքը տեղափոխվեց Վոլգայի վերին հոսանքը (ոչ հեռու Ներկայիս Վոլգոգրադից) և կոչվեց Նոր Սարայ:

Ոսկե հորդայի իշխանության հպատակ էին Միջին Ասիայի մի մասը, Ղազախստանի մի մասը, Պովոլժիեն, Ղրիմը, Մերձդնեպրը և աֆղղջ Հյուսիս-արևելյան Ռուսիան: Մինչև Նովգորոդ թշնամիները չհասան, բայց Նովգորոդին էլ վիճակված էր հարկ վճարել մոնղոլ-թաթարական նվաճողներին:

Ռուսիայի համար ծանր ժամանակներ սկսվեցին: Երկիրը քայքայ-

ված էր: Երկու հարյուր տարուց ավելի, XIII դարի կեսից մինչև XV դարի վերջը, տեղի մոնղոլ-թաթարական խաների լուծը:

Ռուս բնակչության վրա նվաճողները ծանր հարկ դրին: Նրանք վերցնում էին ամբողջ ունեցվածքի մեկ տասներորդ մասը: Բացի դրանից, լրացուցիչ հարկ էին վերցնում հացով, անասուններով ու փողով: Այդ բոլորը հավաքում էին խաների բախկակները («ճնշիչներ»): Հարկ չվճարելու համար բնակիչներին ստրկացնում էին:

Ով փող չունի գրպանում,
Նրա երեխան կտանի,
Ով երեխա չունենա,
Նրա կնկան կտանի,
Իսկ ով կին էլ չունենա,
Նրան իրեն կտանի,—

այսպես էին երգում:

Ամենափոքր դիմադրության համար թաթար խաները երկիրը ենթարկում էին ջարդերի ու կողոպուտների: Մոնղոլ-թաթարական խաների լուծը արյունալի էր ու ծանր: Վարլ Մարբըր գրել է, որ այդ լուծը «ոչ միայն ճնշում, այլև վիրավորում, տոչորում էր նրա զոհը դարձած ժողովրդի բուն հոգին»: Թաթար ժողովուրդը մեղավոր չէր դրանում: Նա ինքը կրում էր սեփական խաների ծանր լուծը:

Այդ ծանր տարիներին եկեղեցին օգնում էր խաներին Ռուսիան հպատակության մեջ պահելու գործում: Քահանաները կոչ էին անում. «Քրիստոնեական աստծուց վախեցեք, թաթարական խանին մեծարեցեք»: Խաները ռուս հոգևորականությանը նույնիսկ աղատեցին հարկերից:

Ռուս իշխանները կորցրին իրենց ինքնուրույնությունը: Նրանք դարձան թաթար խանի հպատակներ: Նրանք պետք է հարուստ նվերներով խանին խոնարհվելու գնային Ոսկե հորդա: Խանը նրանց կամ հաստատում էր իշխելու, կամ չէր հաստատում, ինչպես ուզում էր: Նա տալիս էր հատուկ փաստաթուղթ՝ լադլիկ: Իշխան համարվում էր միայն նա, ով ստանում էր այդպիսի լադլիկ: Առաջներում ինքնուրույն երկիրը՝ Ռուսիան դարձավ Ոսկե հորդայի ենթական:

Բայց Բաթուի հրոսակախմբերի դեմ Ռուսիայի պայքարը հյուծեց մոնղոլների ուժերը և մոնղոլ-թաթարական խաների լծից փրկեց Արևմտյան Եվրոպան, Նրանք մի քանի արշավանքներ ևս ձեռնարկեցին արևմտահեղուպական երկրների վրա, փորձեցին ստրկացնել նրանց, բայց նորից վերադարձան ռուսական սահմանները:

Ռուսիայի դիմադրության շնորհիվ Արևմտյան Եվրոպայի երկրները չնվաճվեցին մոնղոլ-թաթարական զավթիչների կողմից:

4. Ապստամբությունները մոնղոլ-թաթարական խաների լծի դեմ: Ռուսիան բազմիցս ապստամբել է մոնղոլ-թաթարական լծի դեմ: 1257

Բվականին Նովգորոդ եկան Բաթարական բասկականները: Նրանք պետք է Նովգորոդի բնակչությանը ցուցակագրեին հարկ դնելու համար: Նովգորոդի աշխատավոր մարզիկ ապստամբեցին մոնղոլների դեմ: Նրանք չէին ուզում ցուցակագրվել և որոշեցին մեռնել Նովգորոդի համար, բայց չհպատակվել: Այնպես էլ 1257 թվականին չհաջողվեց ցուցակագրել Նովգորոդցիներին: Բասկականները սպառնում էին Նովգորոդի հեռ հաշվահարգար տեսնելու համար ղեռքեր բերել և ալերել քաղաքը: 1259 թվականին Նովգորոդցիները նորից ապստամբեցին, բռնություն ու իշխաններն օգնում էին խանական բասկականներին: Նովգորոդցիների դիմադրությունը կտարվեց: Նովգորոդի բնակչությանը ցուցակագրեցին և ծանր հարկ դրին:

1262 թվականին շատ քաղաքներում միանգամից ապստամբություններ տեղի ունեցան մոնղոլ-Բաթարական խաների լծի դեմ: Վոլադեցին վեչենների զանգերը Վլադիմիր, Սուզալ, Ռոստով, Պերեյասլավ և Յարոսլավ քաղաքներում: Հավաքվեցին վեչենները, բնակիչները քաղաքներից դուրս քշեցին իրենց տանջող բասկականներին: Նրանց աջակցողները սպանվեցին: Այս անգամ ևս ապստամբությունները ճնշվեցին տեղական իշխանների ու բռնաբանների օգնությամբ: Ոչ թե բռնաբաններն ու իշխաններն էին այն ժամանակ անձնազոհ պայքար մղում խանական բասկականների դեմ, այլ ռուս հասարակ մարդիկ՝ քաղաքի ստորին խավերը՝ «իւր» մարդիկ: Սրանց ելույթները ճնշեցին, բայց այդ ելույթները զուր չէին: մոնղոլ-Բաթարական խաներն այնպես էլ սիրտ չէին անում իրենց ադմինիստրացիան հաստատել Հյուսիս-արևելյան Ռուսիայում, իսկ հետո դադարեցին նաև բասկականներ ուղարկել: հարկահավաք հանձնարարված էր ռուս իշխաններին:

Ժամանակ առ ժամանակ Ոսկե հորդայի խաները նորից էին ավերիչ ասպատակություններ նախաձեռնում ռուսական երկրների վրա: XIII դարի երկրորդ կեսին միայն 20—25 տարվա ընթացքում այդպիսի ասպատակությունների թիվը տասից ավելին էր:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԿՐԱՆՔՆԵՐ

1. Քարտեզի վրա ցույց տվեք մոնղոլ-Բաթարական զավթիչների ուղին: Գտեք կաթերագույն ճակատամարտերի վայրերը:
2. Նախապատրաստեցե՛ք զրույց մոնղոլ-Բաթարական զավթիչների դեմ ռուս ժողովրդի հերոսական պայքարի մասին: Զրույցը նախապատրաստելիս օգտագործե՛ք փաստաթղթերի տեքստը:
3. Ի՞նչն էր խանդավառում մոնղոլ-Բաթարական զավթիչների դեմ ռուս ժողովրդի հաջող պայքարին:
4. Որո՞նք էին մոնղոլ-Բաթարական խաների լծի հետևանքները Ռուսիայի, Միջին Ասիայի և Անդրկովկասի ժողովուրդների համար:
5. Ո՞րն է մոնղոլ-Բաթարական զավթիչների դեմ Ռուսիայի պայքարի պատմական նշանակությունը Արևմտյան Եվրոպայի համար:

Ստորև բերվում է տարեգրությունից մի հատված՝ Բաթուխանի գործերի կողմից 1240 թվականին Կինի գրավման նկարագրությունը:

Նույն թվականին Բաթու թագավորը մեծարիվ ազգիկներով Կին Բաղաֆին հասավ և շրջապատեց Բաղաֆը: Բաթառակաժ ուժը պաշարեց Բաղաֆը, և ոչ ոքի հնարավոր չէր ոչ դուրս գալ Բաղաֆից, ոչ էլ Բաղաֆ մտնել: Եվ սայլերի նոնոցներից, ուղտերի մոնջոցից, փողերի հնչյուններից, ձիերի երամակների խրը-խրնջոցից և անրիվ անհամար մարդկանց բղավոցներից ու սղրից Բաղաֆում շեր կարելի իրար լսել: Եվ ամբողջ հեկի-հեր լցված էր քարաբներով... Պարսպախորժան շատ մեկնեաներ գիշեր ու ցերեկ անդադար խփում էին պարխսյաներին, իսկ Բաղաֆացիները ուժեղ կռվում էին, և շատ սպանվածներ կային, ու արյունը հոսում էր ջրի պես: Եվ Բաթուն Կինի Բաղաֆացիներին գրեց այսպիսի խոսքեր. «Նրե հնազանդվիք ինձ՝ ձեզ աղոթածություն կլինի, իսկ երե դիմադրեմ, ապա շատ կտուժեմ և կաժանոթեմ կոշնջանալ»: Բայց Բաղաֆացիները ոչ մի կերպ չսեցին նրան, այլ հայնոյեցին ու անիծում էին նրան: Իսկ Բաթուն խիստ զայրացավ և մեծ ցատումով հրամայեց գրոհով վերցնել Բաղաֆը: Եվ այդպես պարսպախորժան բազմաթիվ մեհենաների օգնությամբ նեղեցին Բաղաֆի պարխսյաները և մտան Բաղաֆ, իսկ Բաղաֆացիները առաջ էին նետվում դեպի նրանք: Եվ այստեղ կարելի էր տեսնել ու լսել ճիգակների անավար հարձակումը և վահանների շփվածությունը: Նևերը խավարեցրին լույսը, այնպես որ նետերից երկիմբը չէր երևում, բայց քարափայլան նետերի շատությունից խավար էր, և ամենուրեք ընկած էին դիակներ, և ամենուրեք ջրի պես հոսում էր արյունը: Խիստ վիրավորվել էր վոյեվոդ Դմիտրին, և զոհվեցին շատ ուժեղներ: Եվ պարտվեցին Բաղաֆի բնակիչները, և քարաբները բարձրացան պարխսյաների վրա, բայց խիստ հոգեմառությունից մնացին հստած Բաղաֆի պատերի վրա: Հասավ գիշերը: Քաղաքի բնակիչներն այդ գիշեր ստեղծեցին մի ուրիշ Բաղաֆ՝ սուր ատուղածածնի եկեղեցու մոտ: Իսկ ատուղածան նրանց վրա հարձակվեցին քարաբները, և կատաղի հակառակառու սեղի ունեցավ: Եվ մարդիկ սկսեցին ուժապաս լինել ու իրենց ունեցած-շունեցածով փախուստի դիմեցին, Լյան եկեղեցիների կամ փառեհերի վրա, և ծանուրությունից եկեղեցու պատերը փլվեցին, և քարաբները... գրավեցին Կին Բաղաֆը... Իսկ վիրավոր վոյեվոդ Դմիտրուն բերեցին Բաթուի մոտ, և նրա աբխաթյան համար Բաթուն շահամայեց նրան սպանել...

Հ. Ռ. Մ. Ն. Ս.

Ինչպիսի՞ն էր Կինը մոնղոլ-թաթարական նվաճումից առաջ, Ինչպիսի՞ն էր նրա կուլտուրան, նկարագրեցե՞ք նվաճողների կողմից Կինին հասցված վնասը:

1 Այսինքն՝ հասցրին թաղաքի հին սլաոնիքի ներսում կառուցել նոր շրջապարսիպ:

§ 20. ՌՈՒՄ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԵՎ ՄԵՐՋՔԱԼԹԻԿԱՅԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԳՆԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵՎԵԳԱԿԱՆ ՈՒ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՃԵՌՈՒԱԼՆԵՐԻ ԴԵՄ

1. Գերմանական ասպետների հարձակումը Արևելքի վրա: Միջին դարերի պատմությունից դուրս գտե՛ք, որ հին դարերում Բալթիկ ծովի հարավային ափը՝ Վիսլայից մինչև Լաբալի (էլբայի) գետաբերանը, բնակեցնում էին արևմտյան սլավոնները: X դարի կեսին գերմանական ֆեոդալները նոր հողեր ու հարուստ ավար ձեռք բերելու համար ներխուժեցին սլավոնների հողերը: Սլավոնները արիարար էին պաշտպանվում, բայց բաժանված լինելով առանձին ցեղերի, նրանք չկարողացան դիմանալ գերմանական ֆեոդալների զրոհին: XII դարում գերմանական ֆեոդալները նոր հարձակում նախաձեռնեցին արևմտյան սլավոնների վրա և գրավեցին Լաբալի ու Օդրայի (Օդերի) միջև ընկած հողերը:

Այստեղից գերմանական ֆեոդալները շարժվեցին առաջ՝ դեպի Բալթիկ ծովի հարավային և արևելյան ափերը: Այստեղ ապրում էին լիտվացիների ցեղերը, իսկ դրանց հարևան էին լիվերը, էստերը և այլ ցեղեր՝ լատիշների ու էստոնացիների նախնիները: Մերձբալթիկայի ժողովուրդների մեջ այն ժամանակ տեղի ուներ տոհմատիրական կարգերի քայքայման և վաղ-ֆեոդալական հարաբերությունների կազմավորման պրոցես:

Բնակչության մեծ մասն աղատ էր: Մերձբալթիկայի ժողովուրդների հավատալիքները հեթանոսական էին:

Գերմանական ֆեոդալները Մերձբալթիկայի երկրների վրա իրենց կողողպողական արշավանքները ուղեկցում էին ահավոր զավաճություններով և քրիստոնեության բռնի տարածումով: Նրանք Մերձբալթիկա-

Մերձբալթիկայի XII—XIII դարերում

յում կառուցեցին ոչ մեծ բերդաքաղաքներ և, հենվելով դրանց վրա, շարժվում էին ավելի առաջ՝ դեպի երկրի խորքը: Հռոմի պապը Արևմտյան Եվրոպայի ֆեոդալներին կոչ արեց «խաչակրած արշավանք» կատարել մերձբալթյան ժողովուրդների դեմ: Լիվոնի երկրում՝ Լիվոնիայում, Արևմտյան Դվինայի գետաբերանում, գերմանական ֆեոդալները կառուցեցին Ռիգա բերդաքաղաքը: Այստեղ հիմնվեց ասպետական միություն՝ սուսերակիրների օրդենը (միաբանություն):

Ֆեոդալական մի ուրիշ ասպետական միություն՝ Տևտեսական օրդենը, հիմնավորվեց Վիսլա գետի ափին: Այդ օրդենը սկսեց արևմուտքից սլավոնալ լիտվական ժողովրդին: Շուտով տևտեսական ասպետները միավորվեցին սուսերակիրների հետ: Արևելյան Մերձբալթիկայում գործող Տևտեսական օրդենի մասնաճյուղը սկսեց կոչվել Լիվոնյան օրդեն:

Խաչակիր ասպետները Մերձբալթիկայի հողերը ծածկեցին արյունով, նրա բնակիչների դիակներով: Երկիրը ավերվեց: Գյուղերի ու մշակված դաշտերի տեղում երևան եկան անտառներ ու ճահճոտներ: Կենդանի մնացածները պետք է ծանր պարհակներ կատարեին:

2. Մերձբալթիկայի և Ռուսիայի ժողովուրդների համատեղ պայքարը գերմանական ասպետների դեմ: Գերմանական զավթիչների դեմ շատ անգամ են միասին պայքարել Մերձբալթիկայի և Ռուսիայի ժողովուրդները: Պոլոցկի, Պսկովի և Նովգորոդի ուսական ջոկատները օգնում էին էստոնիայի ու Լատվիայի բնակչությանը՝ ետ մղելու խաչակիր ասպետների հարձակումը:

1224 թվականին էստերի հետ միասին ուսաները թշնամուց հերոսաբար պաշտպանում էին Յուրև (Տարուտ) քաղաքը: Ասպետները քաղաքին մոտեցրին քար նետող մեքենաներ, կառուցեցին շարժական փայտե աշտարակ և մոտեցրին բերդի փոսին: Խուժելով քաղաք, ասպետները դաժան դատաստան տեսան նրա պաշտպանների հետ: Իրենց անկախության համար ևս երեք տարի պայքարեցին էստոնական կղզիների ազատասեր բնակիչները: Բայց հետո կոտորվեց նաև նրանց դիմադրությունը: էստերի հողերն ընկան ասպետական օրդենի իշխանության տակ: Գերմանական ֆեոդալներն այստեղ կառուցեցին իրենց ամրոցները: էստերը մի քանի հարյուրամյակ մնացին գերմանական ֆեոդալների ծանր ճնշման տակ:

Բայց այդ բոլորը քիչ էին գերմանական զավթիչների համար: Նրանք ամբողջ ուժով սպառնում էին հարևան Հյուսիսային Ռուսիային՝ Նովգորոդին ու Պսկովին:

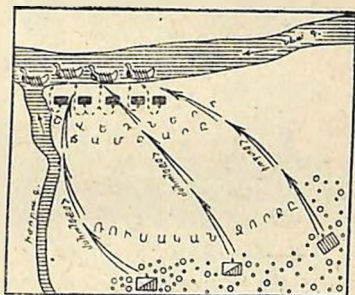
3. Նևայի ճակատամարտը շվեդների դեմ (1240 թ.): Ռուսիայի համար այդ ժամանակներն առանձնապես ծանր էին, արևելքից հարձակ-

վում էին մոնղոլ-թաթարական խաները, հյուսիս-արևմուտքից՝ գերմանական ասպետները:

Տեսնելով այս դրությունը, հանդես եկան նաև ուրիշ զավթիչներ՝ շվեդական ֆեոդալները: Նրանց ուրախացրեց Ռուսիայի վրա մոնղոլ-թաթարական արշավանքի լուրը: Նրանք որոշեցին այսպես. քանի որ ոռոսներին արևելքից ջարդում են թաթարները, մենք էլ հյուսիսից դռահենք ոռոսական հողերի վրա և մեզ համար սյուրենք ավելի մեծ կտոր, քանի դեռ երկիրը թուլացած է:

1240 թվականին Շվեդիայի կառավարող Ռիգերը իր զորքերով արի իջավ Նևայի մոտ: Նա հավատացած էր, որ կհաղթի:

Ռուսական զորքը հավաքվեց Նովգորոդում՝ Սոֆիայի տաճարի մոտ: Իշխանական ջոկատներին միացան Նովգորոդի «ոսմիկ» ժողովուրդը, աշխատավոր մարդիկ: Բայց և այնպես ոռոսական զորքը թվով քիչ էր շվեդականից: Այդ պայմաններում թշնամու վրա հարձակման հանկարծակիությունը հատուկ նշանակություն էր ստանում:

Նևայի ճակատամարտը

Անձ Նովգորոդի ուղմական ուժերը՝ քսանամյա իշխան Ալեկսանդր Ֆաբոսլավիչի առաջնորդությամբ արագորեն ելան Բիրգերի զորքերի դեմ: Ռուսները շվեդների վրա հարձակվեցին անսպասելիորեն, սկսվեց կատաղի ջարդը:

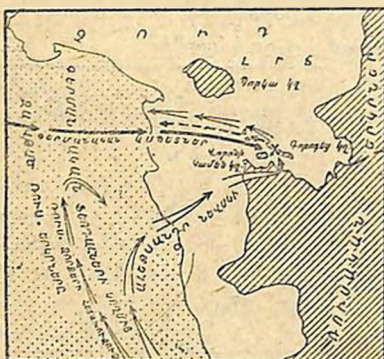
Հեծյալ դրուժինան հարվածեց շվեդների դասավորության կենտրոնին: Միևնույն ժամանակ հետևակ ուղմիկները սրենթաց շարժվեցին զորաթևից, որպեսզի շվեդներին անջատեն նրանց նավերից: Իշխան Ալեքսանդրը կովի մեջ բախվեց Բիրգերի հետ և թիր սուր նիզակով կնիք դրեց նրա դեմքին», Երիտասարդ դրուժինիկ Սավվան հասավ Բիրգերի ոսկեկապարդ վրանին և կտրեց սյունը. վրանը փլվեց բոլորի աչքերի առջև, ոռոսները հրճվում էին: Ճակատամարտը ավարտվեց ոռոս մարդկանց հաղթանակով: Շվեդական զավթիչները խուճապահար փախուստի գլմեցին:

Հաղթանակը ապահովեցին ոռոս հասարակ ուղմիկների հերոսությունը և իշխան Ալեքսանդրի արագ, հմուտ գործողությունները: Նեա գետի ափին տեղի ունեցած այդ դաժան ճակատամարտում տարած հաղթանակի համար ժողովուրդը Ալեքսանդրին տվեց Նեսկի անունը:

4. Գերմանական ասպետների ջախջախումը 20-րդ լծի վրա (1242թ.):

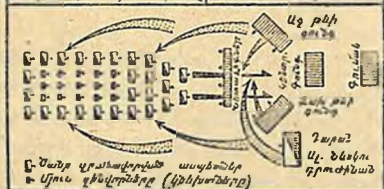
Այդ ժամանակ Ռուսիայի վրա հակառակորդ ուժերով շարժվեցին գերմանական ասպետները: 1242 թ. ապրիլին Չուգ լճի սառույցի վրա տեղի ունեցավ նշանավոր ճակատամարտ, որը հայտնի է Սաուցամարտ անունով:

Գերմանացիները շարժվեցին սուր սեպի կամ «խողպին» ձևով: Սեպն իր նիզ ծայրով սկսեց է խրվել ռուսական զորքի մեջ, բաժանել նրան: Գերմանական ուժերի առջևում գտնվում էր ծանր զենքերով զինված հեծյալ ասպետների ջոկատը: Նրա հետևից դնում էր նիզակներով

● Գերմանական ջոկատ, արշավանքը ռուսներին վրա
 ▲ Ալեքսանդր Նևսկու զորքերի առաջխաղացումը
 X Սաուցամարտի վայրը (1242 թ. ապրիլի 5-ին)
 ◆◆◆ Գերմանական ասպետների ջոկատը Սաուցամարտի

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԱՄՈՋՆԵՐԻ ԱՆԴՈՋԵԿ (...և ռուսները) ԵՐԱՆԱԿԱՆՈՐԸ	ԱԼԵԶԱՆԴՐ ՆԵՎՍԿԻ ԶԵՆՈՐԸ
---	------------------------------

Սաուցամարտը

թշնամու գերազանցող ուժերի ճնշման տակ ստիպված էին նահանջել: Ալեքսանդր Նևսկին թշնամուն հնարավորություն տվեց խրվել մեջտեղը, որպեսզի նրան բաշկր հաղթանակ տալու օգնությամբ ծուղակը:

Նենց որ գերմանական զորքերի սեպը խորացավ ռուսների դասավորության մեջ, թևերից նրան շրջապատեցին ռուսների հիմնական ուժերը՝ աջ և ձախ թևերի զնդերը: Հանկարծակիորեն թշնամու թիկունքին հարվածեց Ալեքսանդրի դարանակալ զրուժինան: Ճով ալստեղ տե-

ու արևով զինված հետևազորը, իսկ թևերից դարձյալ շարժվում էին հեծյալները:

Ալեքսանդր Նևսկին կուհեց թշնամու տակտիկան: Ուստի նա իր գլխավոր ուժերը տեղադրեց ոչ թե կենտրոնում, որը խոչադարձում էր «սեպը», այլ զորաթևերում: Ծանր զենքերով զինված հետևակայիններին և գումակը նա տեղավորեց Վորոնի կամեն ժայռի մոտ, իսկ իր զրուժինան դասավորեց դարանակում: Ռուսական զորքերի ամբողջ դասավորությունը պաշտպանում էին նետածիղների ջոկատները:

1242 թ. ապրիլի 5-ին հենց որ արևը դուրս եկավ, գերմանական ասպետներն սկսեցին հարձակվել: Նրանք հաջողորմով խրվեցին ռուսական զնդերի մեջ: Քաշաքար էին կռվում նետածիղները, բայց

զի ունեցալ ահա վոր ու մեծ ջարդ,— պատմում է տարեգիրքը,— լավում էին հյուրատուլող նիգակների ճարճատյունը և թրերի հարվածների շաշտունը, այնպես որ և՛ սառած լիճը առես թի շարժվեց, և՛ սառույցը շէր երևում, որովհետև հեղեղված էր արշունով»:

Ռուսները հաղթանակը լիակատար էր: Սպանվեցին շատ ասպետներ, մյուսները, դուրս պրծնելով շրջապատումից, փորձեցին փրկվել փախուստի գիմելով, բայց ուսները հետապնդեցին նրանց լճի սառույցով յոթ կիլոմետր տարածության վրա: Գարնանային սառույցը ճարճքում էր, ծանր զենքերով զինված ասպանները խեղդվում էին սառույցալ տեղերում: Գերի վերջվեցին մեծ թվով ասպետներ:

Ռուսների հաղթանակը կենդանի արձագանք բոլոր մերձրալթյան ժողովուրդների մեջ: Մի քանի վայրերում տեղի ունեցան տեղական բռնակշռության ապստամբություններ զերմանական ֆեոդալների դեմ:

Ալեկսանդր Նեսկու առաջնորդությամբ ուս ժողովրդի այդ հաղթանակները Հյուսիս-արևմտյան Ռուսիայից փրկեցին գերմանական ու շվեդական ֆեոդալների ստրկացումից:

Դարերի պատմության մեջ վառ է մնացել ուս նշանավոր զորավար

Ալեքսանդր Նեսկու անունը: Գերմանա-ֆաշիստական ագրեսորների դեմ Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին սովետական կառավարությանը հիմնեց Ալեքսանդր Նեսկու շքանշան: Մարտերում աչքի ընկած սովետական բանակի շատ սպաներ պարգևատրվել են այդ շքանշանով:

ՀԵՐՅԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆԷ

1. Որո՞նք էին զեպի Արևելք շվեդական ու գերմանական ֆեոդալների արշավանքների նպատակները: Ինչո՞ւ նրանք իրենց արշավանքն սկսեցին 1240—1242 թվականներին:

2. Դասագրքի տեքստի ու սխեմաների հիման վրա նախապատրաստեցե՞ք զրույց նեա գետի ավի և Զուգ լճի վրա տեղի ունեցած ճակատամարտերի մասին:

3. Ինչո՞ւմ արտահայտվեց Ալեքսանդր Նեսկու զորավարական արվեստը:

4. Որո՞նք են շվեդական ու գերմանական ֆեոդալների դեմ ուս ժողովրդի տարած հաղթանակի պատճառները:

Մոցաւարտը XVI դարի մանրանկարից
ճակատամարտի ո՞ր պահն է պատկերված
մանրանկարում

**§ 21. ՌԵԿՐԱԻՆԱՅԻ, ԲԵԼՈՒՈՒՍԻԱՅԻ ԵՎ ԼԻՏՎԱՅԻ
ԺՈՂՈՎՈՐԴՆԵՐԸ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՖԵՈՂԱԼԱԿԱՆ
ԱԳՐԵՄԻԱՅԻ ԴԵՄ ՄՂՎԱԾ ՊԱՅՋԱՐՈՒՄ**

1. Հին Ռուսիայի արևմտյան հողերի զավթումը լիտվական ու լեհական ֆեոդալների կողմից: Դուր արդեն գիտեք, որ լիտվական ցեղերը վաղուց ի վեր ապրում էին Բալթիկ ծովի հարավային ափին, նիման և Արևմտյան Դվինա գետերի միջև: Նախնադարյան-համայնական կարգերի բայթայման պայմաններում նրանց, ինչպես և սլավոնների, մեջ սկսեցին զարգանալ ֆեոդալական հարաբերությունները, կազմավորվեց լիտվական պետություն՝ մեծ իշխանի գլխավորությամբ (XIII դարի սկիզբը):

Միջին դարերի պատմությանից դուր իմացաք, որ դեռ ավելի վաղ, X դարում, միավորվեցին լեհական ցեղերը, և Վիսլա ու Օդեր գետերի ավազանում կազմավորվեց լեհական պետությունը: Նրա սահմանները հյուսիս-արևմուտքում հասնում էին մինչև Բալթիկ ծովի ափը:

Օգտվելով մոնղոլ-թաթարական արշավանքի ժամանակաշրջանում Ռուսիայի թուլացումից, լեհական ու լիտվական ֆեոդալները զրավեցին հին Ռուսիայի արևմտյան հողերը: Առանձնապես մեծ տերիտորիա զրավեց լիտվան՝ համարյա ամբողջ ստորին Մերձդնեպրը, Չեռնիգովի իշխանությունը, Մինսկի երկիրը և այլն: Մոնղոլ-թաթարական խաների լծից ազատվելու նպատակով ուս ֆեոդալների մի մասը հոծարակամ հանաչեց լիտվայի իշխանությունը: Գալիցիան ընկավ լեհաստանի իշխանության տակ:

2. Լիտվական մեծ իշխանությունը: Լեհաստանի և Լիտվայի ունիան: Սկզբում փոքր լիտվական իշխանությունը XIV դարում դարձավ Լիտվանիան մեծ իշխանություն: Իշխանության տիրույթները տարածվում էին Բալթիկ ծովից մինչև Սև ծովը: Սակայն բուն լիտվական հողերը չէին գերազանցում այդ հսկայական տերիտորիայի մեկ տասներորդից: Մյուս բոլոր հողերը հին ռուսական հողեր էին: Հին ռուսական լեզուն դարձավ լիտվական մեծ իշխանության բնագահնուր-պետական լեզու. այդ լեզվով էին գրվում հրամանագրերը, ստեղծվում գրական երկեր:

Լիտվական մեծ իշխանությունը, ինչպես և այն ժամանակվա մյուս պետությունները, ապրում էր ֆեոդալական մասնատվածությամբ ժամանակաշրջան: Իսկ այդ ժամանակ արևմուտքից ուժեղանում էր Տևտոնական օրդենի ասպետների գրոհը:

Ահեղ վտանգի դեմ պայքարի ելավ ամբողջ լիտվական ժողովուրդը, ռուսական, ուկրաինական և բելոռուսական երկրների բնակչությունը: Լեհական ու լիտվական ֆեոդալներն որոշեցին միավորել իրենց

ուժերը, և 1385 թվականին ստորագրվեց պայմանագիր Լիտվայի և Լեհաստանի ունիայի (ժխտվուման) մասին։ Որոշեցին, որ Լիտվայում կնշտունվի կաթոլիկութուն, որն այն ժամանակ տիրապետել կրոն էր Լեհաստանում։ Լեհական ազգի ֆեոդալները ձգտում էին դիպի ռուսական արևմտյան հողերը։ Գյուղացիների ստրկացումը ուժեղացավ։ Ռուսիայում մտցվում էր կաթոլիկութուն։

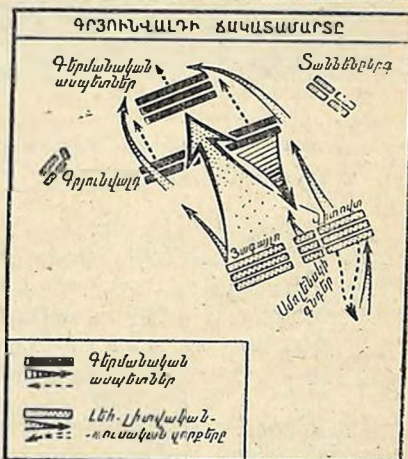
Յեռագալական գծաությունները
և ոռոս, ուկրաինական ու բելո-
ռուս ազգաբնակչության ազա-
տագրական պայքարը թուլաց-
նում էին կիտվան ու կհաստատ-

Յ. Գրյունվալդի ճակատա-
մարտը (1410 թ.): Գերմանական
ասպետների հարձակումը շարու-
նակվում էր, նրա՛ն կանգնեցնել
կարելի էր միայն այն ժողովուրդ-
ների միավորված ջանքերով, ո-
րոնց նա սպառնում էր:

1410 Թվականին տեղի ունեցավ Վճռական ճակատամարտ Դրյունվալդի մոտ (այժմյան Լեհաստանի տեքստորիալում):

Տևողական օրդենի կողմում
կռվում էին շատ ասպետներ եվ-
րոպական տարբեր երկրներից։
Օրդենի զորքերի հիմնական մաս-
սան կազմում էր ծանր զինված
ասպետական հճեկազորը։

Օրգենի դեմ ելան լեների,
լիովացիների, բելոռուսների,
ուկրաինացիների, ռուսների մի-
ադջալ ուժերը: Սրանց օգնությամբ
հկալ նաև մի ջոկատ Չխիսա-
յից, որի հրամանատարն էր ձեզ
հայտնի Յան Ժիժկան, որը հե-

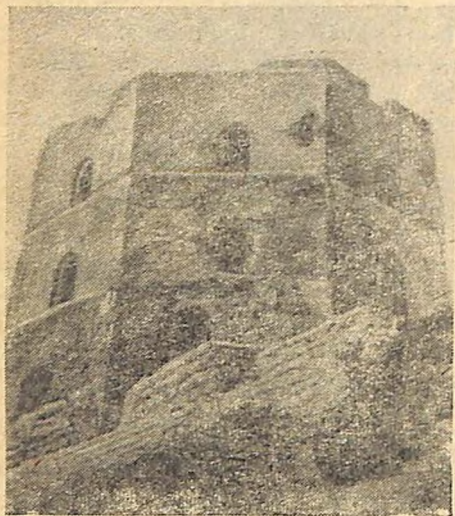

Հիտալական իշխանությունը XIII—XV
դարերում:

Գրութեամբս Եւսեփ Եւսեփ

տաղալում դարձավ շին ժողովրդի ազգային հերոսը: Դաշնակիցների միացյալ զորքերում հեծյալները մեկ քառորդից ավելի չէին: Մնացածները աշխարհագրորի թիվն զինված հետևակայիններ էին:

Ճակատամարտը սկսեց լիտվական հեծելազորը, որը առաջ էր մղվում դեպի օրդենի զորքերի ձախ թևը: Ասպետները

Գեղիմինի աշտարակը վերնուսում
(XIV դ.)

և մղեցին դրոշը և իրենք անցան հարձակման, բուսլառնալով դաշնակիցների թևին ու թիկունքին: Մոտ մեկ ժամ տևեց. թեժ մարտը: Լիտվական ռադմիկների դիմադրությունը բուկրուց թուլանալ: Ասպետները խրվեցին նրանց շարքերը: Շուտով դաշնակիցների զրեթն ամբողջ աչքերը ետ մղվեց օրդենի հեծելազորի կողմից:

Դրությունը փրկեցին ռուսական երեք գնդերը (Սմոլենսկի գնդերը): Գրուհը վերջին կենտրոնում, նրանք շարունակում էին սովորական դիմադրել: Հակառակորդի ճնշման տակ նրանք չէին սասանվում, չէին նահանջում:

Ռուսական գնդերի սովորությունը հնարավորություն տվեց հարձակման անցնել լեհերին, որոնք դանդաղ էին դաշնակիցների ձախ թևում: Վերադարձավ նաև նահանջած լիտվական հեծելազորը: Ճակատամարտը դնալով ավելի ու ավելի էր սրվում: Հեռվից լսվում էին զինք ու դրահի շաչյունը, սրերի զրնգոցը:

Շատ ժամեր տևեց ճակատամարտը: Որվա վերջին օրդենի բանակը սկսեց դանդաղ ետ նահանջել: Շուտով դերմանական ասպետների նահանջը վերածվեց խուճապահար փախուստի: Բայց ծանր զինված ասպետների համար փախչելը զժվար էր: Նրանցից շատերը ծնկաչոք դթություն էին խնդրում: Բաղմաթիվ ասպետներ զերի վերցվեցին: Մարտում սպանվեց նաև օրդենի ղեկավարը՝ մեծ մագիստրը:

Մեծ է Գրյունվալդի ճակատամարտի հշահակությունը: Սլա-

վոնակաճ ժողովուրդների և կիտվալի միավորմամբ ետ մղվեց լիտվական ու սլավոնական երկրների վրա գերմանական ֆեոդալների ամենավտանգավոր հարձակումներից մեկը: Տևտոնական օրդենի հզորությու-
նը խիստ շլատվեց, և շուտով նա ստիպված ճանաչեց իր կախումը լե-
հական թագավորից:

ՀԱՐՏԵՐ ԵՎ ԱՅԱԶԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Դասադրքի բարեփոխի հիման վրա գծեցր կիտվական մեծ իշխանության սահ-
մանները XIV դարում: Որոշեցր, թե Ռուսիայի ո՞ր հողերն էին մասնում նրա մեջ:

2. Ինչո՞ւ է կիտվան և լեհաստանը ստորագրեցին ունիան: Ի՞նչ հետևանքներ ունե-
ցավ այդ ունիան ուկրաինական ու բելոռուս ազգաբնակչության համար:

3. Նախադատարանների դրույց Գրյունվալդի ճակատամարտի մասին: Ո՞րն է նրա
պատմական նշանակությունը:

4. Որոշեցր Տևտոնական օրդենի ասպիտները՝ դեմ դաշնակիցների տարած հաղ-
թանակի պատճառները:

III գլխի ամփոփումը

XII—XIII դարերում Արևելյան Եվրոպայի, Անդրկովկասի և Միջին
Ասիայի ժողովուրդներն ապրում էին ֆեոդալական մասնատվածության
այսպիսիներում:

Հին Ռուսիան մասնատված էր առանձին ինքնուրույն իշխանու-
թյունների ու երկրների: Դրանցից ամենախոշորներն էին Վլադիմիրի և
Գալիցա-վոլինյան իշխանությունները, Նովգորոդյան երկիրը, Յուրաբան-
չյուր իշխանությունն մասնատվում էր գրեթե անկախ ուղեւնների:

Միայն ժամանակավոր հաջողություն էին ունենում վրաց թագա-
վորների (Դավիթ Շինարար, Թամար) կամ միջինասիական տիրակալ-
ների (օրինակ՝ խորեզմշահ Մուհամմեդ) փորձերը՝ ֆեոդալների ընդար-
ձակ տիրույթներն իրենց իշխանության տակ միավորելու համար: Ֆեո-
դալական մասնատվածություն հաստատվեց և՛ Միջին Ասիայում, և՛
Անդրկովկասում:

Հասարակության զարգացումը շարունակվում էր. կատարելագործ-
վում էին դյուղատնտեսությունը և դանադան արհեստները, բնակեց-
վում և յուրացվում էին նոր հողեր, աճում ու ամրապնդվում էին քա-
ղաքները: Բարձր մակարդակի հասավ ֆեոդալական կուլտուրան:

Ռուսական շատ իշխանություններ, Վրաստանը, Հայաստանը, Խո-
րեզմը այն ժամանակ աշխարհի ամենակուլտուրական ու հարուստ
կենտրոններից էին:

Բայց ֆեոդալական մասնատվածությունը բերում էր նաև շատ բա-
ցասական կողմեր՝ առանձին իշխանությունների անջատվածություն,
մշտական դժտություններ, երկրի քաղաքական ու ռազմական թուլա-
ցում:

Սոսկալի սղբերգությանն ասորեցին մեր երկրի ժողովուրդները XIII դարում. մոնղոլ-թաթարական արշավանքը ավերեց Միջին Ասիայի, Անգրեղովկասի, Ռուսիայի ծաղկող քաղաքները, մոխիր դարձրեց հաղաթափոր գյուղեր, ոչնչացրեց բազմահազար մարդկանց:

Մոնղոլ-թաթարական արշավանքի դեմ մեր երկրի ժողովուրդների հերոսական պայքարը թուլացրեց մոնղոլ-թաթարների ուժը և դրանով իսկ Արեւմուտքի երկրները փրկեց նրանց ավերիչ ներխուժումից: Դրանում պատմական մեծ ծառայություն ունեն ուս ժողովուրդը և մեր հայրենիքի մյուս ժողովուրդները:

Մոնղոլ-թաթարական խաների լուծը, որ երկու հարյուր տարուց ավելի հաստատվել էր Հյուսիս-արեւելյան Ռուսիայում, երկար ժամանակ արգելակում էր գյուղատնտեսության, արհեստի, կուլտուրայի զարգացումը:

Հին Ռուսիայի արեւմտյան հողերն ընկան լիտվական ու լեհական ֆեոդալների իշխանության տակ:

Պատմական մեծ նշանակություն ունեցավ գերմանական ու շվեդական ֆեոդալների ագրեսիայի դեմ ուս ժողովրդի և Մերձբալթիկայի ժողովուրդների հերոսական պայքարը: Նեա գետի ափին (1240 թ.) և Ջուդ լճի վրա (1242 թ.) տեղի ունեցած նշանավոր ճակատամարտերում ուս զորքերը Ալեքսանդր Նեսկու առաջնորդությամբ չախջախեցին ագրեսորներին:

Գրյունվալդի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտում (1410 թ.) գերմանական ագրեսորները նոր կործանիչ հարված ստացան սլավոնական ժողովուրդների և լիտվացիների միացյալ ուժերից: Կասեցվեց գերմանական ասպետների առաջնորդումը դեպի Արևելք:

Ֆեոդալական մասնատվածության պայմաններում հետդհետեւ դարդանում էին Ռուսիայի տարբեր երկրամասերի ազդաբնակչության լեզվի, սովորույթների, կուլտուրայի առանձնահատկությունները, և երբեմնի միասնական հին ուսական ժողովրդից կազմավորվեցին ուս, ուկրաինական և բելոռուս երեք եղբայրական ժողովուրդները: Միավորվելու գիտակցությունը միշտ ուժեղ է եղել այդ ժողովուրդների մեջ թե՛ մոնղոլ-թաթարական խաների լծի ծանր ժամանակներում, թե՛ օտարերկրյա թշնամիների դեմ տարած հաղթանակի բերկրալի օրերին: Եղբայրական երեք ժողովուրդների պատմական զարգացման մեջ միշտ եղել է շատ ընդհանուր բան:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ III ԳԼԽԻ ԿՐԿՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. Որո՞նք են հին Ռուսիայի ֆեոդալական մասնատվածության պատճառները:
2. Որն էր հասարակության առաջադիմական զարգացումը հին Ռուսիայի ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակըջանում: Որո՞նք են ֆեոդալական մասնատվածության բացասական հետևանքները:

3. Քարտեզի վրա գտնվող XI—XIII դարերում Ռուսիայի հիմնական իշխանությունները Գոտեր ձեր երկրամասի (Վարդի, շրջանի) տեղիտերիան:

4. Արտարին ի՞նչ թշնամիների դեմ էր վիճակված պայքարել մեր երկրի ժողովուրդներին XIII դարում, Որո՞նք են այդ պայքարի հետևանքներն ու նշանակությունը:

5. Համեմատեցե՛ք Ռուսիայի, Միջին Ասիայի, Անդրկովկասի տնտեսության և կուլտուրայի զարգացումը մոնղոլ-թաթարական արշավանքից առաջ և հետո: Հետևություններ արե՛ք մոնղոլ-թաթարական արշավանքի հետևանքների մասին:

6. XIII—XIV դարերում ինչպե՞ս էր ընթանում մեր երկրամասի տնտեսության և կուլտուրայի զարգացումը: Ի՞նչո՞ւ, ի՞նչ էր երկրամասի տեղիտերիայում պահպանվել և և՛ արդյո՞ւր էր ժամանակվա պատմական հուշարձաններ: Մանրագծե՛ք դրանց հետ:

7. Ի՞նչ ընդհանուր բան կար Ռուսիայի և Արևմտյան Եվրոպայի զարգացման մեջ XI—XIII դարերում (մինչև մոնղոլական արշավանքը):

Գլուխ IV

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՅՎԱԾ ԴԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Դուք հիշո՞ւմ եք այն խոշոր փոփոխությունները, որ տեղի ունեցան Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում միջին դարերի երկրորդ ժամանակաշրջանում (XI—XV դարերում): Ինչո՞ւ կենտրոնացված պետություններ կազմավորվեցին Արևմտյան Եվրոպայում:

Ինչպես գիտե՛ք, այնտեղ գյուղատնտեսությունը մեծ հաջողությունների հասավ, զարգացավ հողագործությունից վերջնականապես անջատված արհեստը, ամրապնդվեցին հին քաղաքները և աճեցին նորերը: Հաստատվեցին ավելի սերտ տնտեսական կապեր քաղաքի ու գյուղի և առանձին մարդկրի ու երկրների միջև: Ֆեոդալական շահագործման ուժեղացումը խաղաղացնում էր գյուղացիների վճռական դիմադրություն: Շատ երկրներում տեղի էին ունենում գյուղացիական խոշոր ապստամբություններ. Ֆրանսիայում՝ Ժակերիան (1358 թ.) Անգլիայում՝ ապստամբությունը Ուոտ Թալլերի առաջնորդությամբ (1381 թ.):

XV դարի վերջին ստեղծվեցին կենտրոնացված պետություններ՝ Անգլիան, Ֆրանսիան, Իսպանիան: Դրանցից յուրաքանչյուրը զարձակ միասնական պետություն՝ թագավորական ուժեղ իշխանությամբ, որը տարածվում էր ամբողջ երկրում: Տեղական խոշոր ֆեոդալների դիմադրությունը կոտրվեց:

Արևելքի երկրները (Հնդկաստան, Չինաստան) այն ժամանակ ևս՝ թարկվում էին նվաճողների անընդհատ ներխուժումներին: Դա հսկայական վնաս էր հասցնում արևելյան երկրներին, դանդաղեցնում էր նրանց տնտեսության և կուլտուրայի հետագա զարգացումը:

Իսկ հիմա հիկե՛ք պարզե՛ք, թե ինչպես էր զարգանում այն ժամանակ մեր երկիրը: Ի՞նչ ընդհանուր բան կար Արևմտյան Եվրոպայում և

Ռուսաստանում կենտրոնացված պետությունների կազմավորման նախագրյալներում, Ռրո՛նք էին տարբերությունները:

§ 22. ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՑՎԱԾ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՑԱԼՆԵՐԸ

Մոնղոլ-թաթարական արշավանքը ծանր վնաս հասցրեց տնտեսությանը, Ամսյացան, հրդեհվեցին, ոչնչացան շատ գյուղեր ու քաղաքներ, սպանվեցին, գերի բռնվեցին հազարավոր հողագործներ: Ամբողջ Ռուսիայում անհաշիվ թվով բնատնիքներ զրկվեցին կերակրողներից: Հմուտ արհեստավորներին տարան Ռսկե Հորդա, բնդատվեց երիտասարդ վարպետների պատրաստումը: Երկրի ուժերը ջլատվեցին:

Խանալիան հարկը ուժից վեր բռնի պես բնկած էր բնակչության: Ռուսերին: Ստրկության սարսափն էր կախված հարկ չվճարողների վրա: Մոնղոլ-թաթարական լուծը խիստ դանդաղեցնում էր Ռուսիայի տնտեսական զարգացումը: Բայց ուս մարդիկ համառ աշխատանքով ու պայքարով սկսեցին հաղթահարել ահավոր ավերումի հետևանքները:

1. Գյուղատնտեսության վերականգնումը և զարգացումը: Հողերը, որ բարձիթողի էին մնացել մոնղոլ-թաթարական ավերածության հետևանքով և անտառակալել, նորից մաքրվեցին, դարձան վարելահողեր: Գյուղացիները վերադառնում էին հին վայրերը, սրտեղ ապրել է՝ նրանց պապերը, նախահայրերը, յուրացնում էին նոր հողամասեր:

Անտառահատական սիստեմը պահպանվեց միայն հյուսիսում: Կենտրոնում և հարավում նորից սկսեց զերակշռել արոսային հողագործությունը:

Հողագործության մեջ նորից ամրանում էր եռագաշտային սիստեմը: Բերքն ավելանում էր: Գյուղացիներն սկսեցին մոտավորապես երեք անգամ ավելի բերք հավաքել, քան ցանում էին: Այդպիսի բերքն անվանում էին «մեկին երեք»: Վերականգնվում էր նաև անասնապահությունը: Անասունների քանակն ավելանում էր: Իսկ դա հնարավորություն էր տալիս ավելի լավ պարարտացնել դաշտերը: Զարգանում էին բանջարաբուծությունը, ալկոհոլործությունը:

Գյուղացիներն զբաղվում էին նաև տնային արհեստով. գործում էին կտավներ, պատրաստում աշխատանքի ոչ-բարդ գործիքներ:

2. Արհեստների վերականգնումը և զարգացումը: Արհեստագործությունը հիմնականում վարդանում էր ոչ թե գյուղում, այլ քաղաքում: Այստեղ նորից վերաստեղծվեցին դարբնոցային, կաշեգործական, կավագործական արհեստները: Աճեց արհեստների դանազան տեսակների թիվը. XII դարում գրանց թիվը մոտավորապես 60 էր, XIII դարում՝ 90, իսկ XVI դարում՝ ավելի քան 200: Հաջողությամբ զարգանում էր

շինարարական գործը, իսկ XIV դարի վերջերից՝ նաև թնդանոթանու-
մը: Այդ էին հրամայաբար պահանջում երկրի ռազմական կարիքները:

Որոշ արհեստանոցներում սկսեցին կիրառել ջրաշարժիչ: Ամբար-
տակով արգելափակելով գետի հոսանքը, վարպետները հատուկ նաւե-
րով ու փողրակներով ջուրն ուղղում էին դեպի մեծ ջրանիւլները: Ջուրը
պտտեցնում էր անիվը, իսկ սա իր հերթին շարժման մեջ էր դնում
լիսեռը, որը պատի միջով անցնում էր արհեստանոց: Ասամանավոր
անիվների սխտանի օգնությամբ լիսեռը շարժում էր փուրսերը, որոնք
օգը մղում էին քուրան կամ բորբորում կրակը դարբնոցային հնոցում,
պտտում էր ջրաղացաքարը, բարձրացնում դարբնոցային ծանր մուր-
ճը, ջուր դուրս քաշում հանքերի խոր հորատանցքերից:

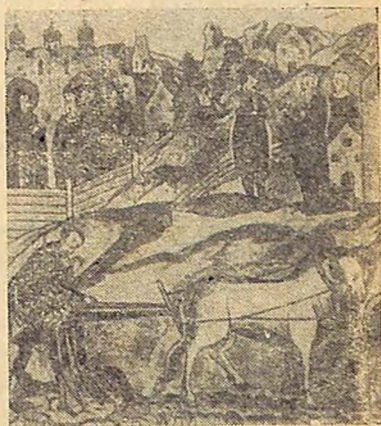
Կատարելագործվում էր հնադարյան հնոցը: Այժմ արդեն մեծ
փուրսերի օգնությամբ քուրաներում ստանում էին ավելի բարձր չե-
րմաստիճան, հանքաքարը հալվում էր: Ռուս վարպետները ձուլում էին
պղնձե մեծ դանդեր, պղնձե թնդանոթներ:

**Ճ. Քաղաքների աճը և անու-
տրքի հաջողությունները:** Մոնղոլ-
թաթարական արշավանքից առանձ-
նապես տուժեցին քաղաքները:
Բայց աստիճանաբար քաղաքները
նույնպես սկսեցին վերականգնվել,
աշխուժանալ:

Առաջացավ ընդհանրապես նոր ձև՝
սլոբոդաներ «СЛОБОДА» (ազատու-
թյուն) բառից): Իշխանը արտոնյալ
ժամկետով հարկից ու աշխատան-
քից ազատում էր նրանց, ովքեր
կրնակվելին չմշակված ամալի տե-
ղում և ալետեղ կհրավիրեին նոր աշ-
խատողներին: Այստեղ աճում էին
նոր քաղաքներ:

Քաղաքի կամ խոշոր գյուղի շուր-
քը ստեղծվում էին փաղափայլեցն ու-
սաղներ (արվարձաններ): Գնալով
շատանում էին արվարձանների
մարդիկ՝ արհեստավորներն ու վաճառականները:

Ավելի ու ավելի էր աճում փաղափների՝ որպես արհեստի ու առե-
տրքի կենտրոնների դերը: Քաղաքի արհեստավորների արտադրանքը
վաճառվում էր ոչ միայն քաղաքում, այլև շրջակա գյուղերում: Գյուղա-
ցիները քաղաք էին տանում հաց, միս, մեղր և իրենց տնտեսությամբ

Շերկ. Մանրանկար

ալլ մթերքներս Առևտրական հարաբերությունների մեջ էին մտնում աշխարհիկ և հոգևոր ֆեոդալները, առանձնապես վանքերը, որոնք հարուստ տնտեսություններ ունեին:

Երկրի շատ վայրերում ստեղծվում էին շուկաներ՝ վաճառատեղեր: Այստեղ ավելի ու ավելի հաճախ էին ապրանքներ բերում ոչ միայն մոտակա, այլև հեռավոր քաղաքներից: Առևտրական խոշոր կենտրոն էր դառնում Մոսկվան, որի հետ մրցում էին Նովգորոդը, Տվերը:

Երկրի առանձին մասերի մեջ հետզհետե ուժեղանում էին առևտրական կապերը:

Տնտեսության զարգացումը և առանձին իշխանությունների ու երկրամասերի միջև տնտեսական կապերի աստիճանական ուժեղացումը պայմաններ հախապատրաստեցին երկրի միավորման համար:

Քաղաքի բնակիչները և գյուղացիները պաշտպանում էին երկրի միավորումը նրանք զրանում էին տեսնում ազատումը ֆեոդալական ավերիչ գծաություններից: Երկրի միավորումը ավելի նպաստավոր պայմաններ էր ստեղծում տնտեսության ու առևտրի զարգացման համար:

4. Ֆեոդալական հողատիրության զարգացումը և դասակարգային պայքարի սրումը: Իսկ ի՞նչ հիմքի վրա էր վերականգնվում ու զարգանում երկրի տնտեսական կյանքը, նախկին՝ ֆեոդալական հիմքի վրա: Ֆեոդալիզմն այն ժամանակ դեռ վերելք էր ապրում:

Իշխաններն ու բոյարներն առաջվա պես հողի սեփականատերերն էին, իսկ գյուղացիների հիմնական մասնան ֆեոդալական կախման մեջ էր տերերից:

Գյուղացիները՝ բարինին վճարում էին բահրա, մասամբ բնատուրքով՝ հացով, վարսակով, անասուններով, թռչուններով, մասամբ էլ փողով, և նրա դաշտում կոռ էին կատարում: XIV—XV դարերում գյուղացիներն ավելի հաճախ բահրա էին վճարում:

Առանձին ֆեոդալներից դեռ կախման մեջ չընկած գյուղացիները կազմում էին «պետական» հողերի բնակչությունը: Այդ հողերը պատկանում էին մեծ իշխանին: Այդպիսի հողերում ապրող գյուղացիներին անվանում էին «պետական» կամ

Վարդան Ավրամը, Ինքնակար Սոֆիայի տաճարի զարբասի վրա՝ Նովգորոդում

«հարկատուներ»։ Բայց XIV—XV դարերում ավելի ու ավելի մեծ թվով «հարկատու» գյուղացիների կախման մեջ էին ընկնում առանձին ֆեոդալներին։

Բոլոր գյուղացիները՝ թե՛ առանձին ֆեոդալներից կախում ունեցողները և թե՛ «հարկատուները» տարբեր պարհակներ էին կատարում հողուտ պետությանը։ Հարկ էին ֆեոդալում իշխանական գանձարանին, մասնակցում էին քաղաքային ամրությունների կառուցմանը և նորոգմանը, կատարում էին կապի պարհակ (կարգի էին բերում ճանապարհները, օգնում էին փոստային կապին), շենք, սայլեր ու մթերքներ («կեր») էին տալիս իշխանական ծառաներին՝ հարկահավաքներին, գրագիրներին և մյուսներին։

XIV—XVI դարերում բարձրացավ վանքերի դերը։ Ֆեոդալական մեծահարուստ հողատերեր դարձան Տրոիցե-Սերգիև վանքը (Մոսկվայից 70 կմ դեպի հյուսիս-արևելք), Սպիտակ ծովի Սուլովեցկի վանքը։ Վանականները բնակութուն էին հաստատում գյուղացիների յուրացրած հողերում, ստիպում էին շրջակա գյուղացիներին աշխատել իրենց օգտին։

Զարգանում էր նաև հողին տիրելու նոր ձև։ Հատուկ պայմանով իշխանն իր ծառային կալվածք էր տալիս միայն այն ժամանակվա համար, քանի դեռ նա ծառայում էր իշխանին։ Կալվածքների տերերը՝ կալվածատերերը, պետք է իշխանի ղորքը համալրեին «ձիերով, մարդկացնով ու զենքով»։ Եթե ծառայությունը վերջանում էր, իշխանը կալվածքները և հանձնում ուրիշ ֆեոդալին։

XV դարում ուժեղ զարգանում էր մանր ու միջակ կալվածքային հողատիրությունը։ Կալվածատերեր շատ ավելի քիչ գյուղացիներ ունեք, քան բուլգարը, բայց ակտիվացանք հաճախ մեծ էին։ Ահա և կալվածատերերը ուժեղացնում էր իր գյուղացիների ճնշումը՝ իրեն անհրաժեշտ մթերքներ ու փող ստանալու համար։ Կալվածատերերը գրավում էին գյուղացիական համայնական հողերը, ավելացնում կոռն ու բահրան։

Վրդովված գյուղացիները հրաժարվում էին կոռ ու բահրա կատարել բարձր չափերով, պահանջում էին վերադառնալ «հին ձևին»։ Նրանք հրկիզում էին ֆեոդալների ու վանքերի տիրությունները, սպանում էին իրենց ճնշողներին, փախչում էին կամ այլ իշխանություն, կամ նոր հողեր, սրտեղ կալվածատերեր դեռ չկային, դեպի ուր վանքերը դեռ չէին մեկնել իրենց ազատ շուքափուկները։

Կալվածատերերը չէին կարող հաղթահարել գյուղացիների ելույթները։ Զորք պահել ի վիճակի էր միայն խոշոր ֆեոդալը և ոչ թե ծառայող մարդը։ Կալվածատերերին անհրաժեշտ էր ունենալ ուժեղ կենտրոնական իշխանություն, որը նրանց ապահովեր հողով և գյուղացիներին հնազանդ պահեր։ Մանր և միջակ ֆեոդալները՝ կալվածատերեր,

դառնան երկրի միավորման և սեծ իշխանի կենտրոնական իշխանության ուժեղացման հիմնական դասակարգային հենարանը:

5. Արտաքին թշնամիներից երկրի պաշտպանության ամրապնդման անհրաժեշտությունը: Երկրի միավորմանն ու կենտրոնական պետական իշխանության ուժեղացմանն էր մղում մոնղոլ-թաթարական խաների լծից ազատագրվելու և արտաքին թշնամիների դեմ պետության պաշտպանությունն ամրապնդելու անհրաժեշտությունը:

Ինչպես հիշում եք միջին դարերի պատմությունից, 1453 թվականին երկար պաշարումից հետո ընկավ Կոստանդնուպոլիսը: Բյուզանդիան ալլևս գոյություն չունեի: Նրա ընդարձակ և հարուստ հողերին տիրեցին օսմանյան թուրքերը: Ստամբուլը (այդպես անվանեցին թուրքերը Կոստանդնուպոլիսը) դարձավ հսկայական և զորեղ Օսմանյան կայսրության մայրաքաղաքը: Թուրքերը իրենց տիրապետությունը հաստատեցին Բալկանյան թերակղզում: Թուրքական նվաճման սպառնալիքը կախվեց եվրոպական երկրների, այդ թվում նաև Ռուսիայի վրա:

6. Միասնական պետության մեջ ռուսական երկրների միավորվելու պատճառները: Եկեք ամփոփենք այն բոլորը, ինչ ասվեց այս պարագրաֆում, և հետևություններ անենք միասնական պետության մեջ ռուսական երկրների միավորվելու պատճառների մասին: Այդ պատճառները մի քանիսն էին:

Առաջին՝ գյուղատնտեսության, արհեստների վերականգնումն ու զարգացումը, քաղաքների աճն ու ամրապնդումը տանում էին զեպի տնտեսական կապերի ուժեղացում առանձին իշխանությունների ու երկրամասերի միջև:

Այդ բոլորի հիմքում ընկած էր ժողովրդական մասսաների աշխատանքային գործունեությունը: Ժողովուրդը վերականգնեց Ռուսիան մոնղոլ-թաթարական ավերումներից, մոխրի տակից վեր հանեց քաղաքներ ու գյուղեր, հերկեց բարձիթողի եղած և նոր վարելահողեր, վերականգնեց արհեստները: Ժողովրդի աշխատանքն ուժ տվեց Ռուսիային: Ժողովրդի աշխատանքը մոնղոլական ստրկացնողների դեմ ուղղված դիմադրության հիմքն էր, նրանց լծի դեմ մղվող պայքարի հիմքը:

Վերականգնելով և առաջ շարժելով տնտեսական կյանքը, ժողովուրդը պաշտպանում էր ֆեոդալական ցար ու ցրիվ հողերի միավորումը:

Երկրորդ՝ ֆեոդալական հարաբերությունների հետագա զարգացումը XV դարում հասցրեց մանր ու միջակ ծառայող մարդկանց կալվածքային հողատիրության աճմանը, վանքապատկան հողերի զգալի ավելացմանը: Կալվածատերերը և վանքերը խիստ ուժեղացրին գյուղացիների շահագործումը: Գյուղացիների ու ֆեոդալների միջև դասակարգային

Միտքայովիտը ուղարկեց (հախկին) վաճառոր մոտ և հրամայեց հարցնել, քե ինչպես էր կարգը հենով (վաճառում)... և ինչպես այետ է վաճառականական մարդիկ կատարեն աշխատանքը:

Վաճառայր... պատասխանեց այսպես... իմ վաճառայրաւ-
րյա՞ն ժամանակ սուրբ կոտանտինի (վաճառում) եղել է այսպես.

Վաճառականական գլուղերի ունեւոր գլուղացիներին՝ կառուցել
եկեղեցի, վաճառ և բալր ցանկապատել, շենքեր կառուցել,
վաճառոր ամբողջ վարելանոյր համատեղ հերկել, ցանել, ճեղել
և փոխադրել. խոտը հնձել դեպատիներով և փոխադրել քաւ,
ցցեր խփել զարնանային և ձմեռային (ծկնորսութեան) համար,
այդիները կարգավորել, ձուկ որսալու գնալ ցանցով, ստեղծել
լեակներ, շրջների որսի զնալ աշնանը և քակաւող դներ:

Ձատկին և Պետրոս ու Պողոս առաւյալների տներն վաճառոր
մոտ էին գալիս բերելով ամեն մեկն իւր ունեցածը:

Ձիւր շունեցող գլուղացիներին՝ տների առքիվ սարեկան ազալ
և ճաց թիւի, ածիկ ծեծել, զարեւուր պատրաստել, տարեկան
կալածլ ռեմանցի համար, վաճառայրը վուշ կուղարկի գլուղներ,
իսկ գլուղացիները կգործեն, ցանց և ուղկանարել կպատրաստեն:

Իսկ գլուղերից բոլոր մարդիկ տների համար երիւշ էմ տալիս:
Երե վաճառայրը գլուղ խնջույլի զա եկեղեցական տներն, ապա
վաճառոր ձիւրին մեկական գորնա (չափ է) վարսակ տալ:

... Նվ համայն Ռուսիայի միտրոպոլիտ Կիպրիանը վաճառորը
և վաճառականական գլուղացիներին ասաց այսպես. բոլորդ վաւ-
րեցեք իմ հրովարտակի համաձայն. վաճառայր, կառավարիւր
գլուղացիներին, իսկ դուք՝ գլուղացիներ, լսեցեք վաճառորը և
վաճառի աշխատանքները կատարեք...

Հ Ա Ր Յ Ն Ր

1. Թվեցեր «ափելի ունեւոր» և «ձիւր շունեցող» վաճառականական գլուղացիներին
կուսային աշխատանքները:

2. Ինչից էր կազմված վաճառականական գլուղացիների բաճրան:

3. Ո՞ւմ պաշտպանեց «համայն Ռուսիայի» մետրոպոլիտը վաւրի վաճառոր հետ
գլուղացիներին վեճի ժամանակ: Ձիւր հետեւութունը հաստատեցեք փաստաթղթի տեքս-
տով:

§ 23. ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՎԵՐԵԼՔԸ XIV ԴԱՐՈՒՄ

1. Մոսկվայի վերելքի պատճառները: Հրդեհից և մոնղոլ-թաթար-
րական ավերածութունից հետո մոխրի տակից հետզհետե բարձրա-
նում էր նաև ածխացած Մոսկվան: Քաղաքում եռաց աշխատանքային
կյանքը:

Ամրապնդվեց նորա իշխանների ուժը: Եվ շուտով պարզ դարձավ, որ
բոլորից ավելի թափով և ավելի գեղեցիկ բարձրանում է հատկապես
Մոսկվան, հենց նա է սկսում միավորել Ռուսիան: Որո՞նք են Մոսկվա-
յի բարձրացման պատճառները:

Մոսկվայի շուրջը առանձնապես նպաստավոր պայմաններ էին
ստեղծվել տնտեսութունը վերականգնելու և զարգացնելու համար: Այս-

տեղ էր վարելանողային երկրագործության հին կենտրոնը: Տեղական բնակիչները հմուտ հողագործներ էին, վաղուց կոում էին երկաթ, վարպետորեն պատրաստում էին կաշեգործական ու կավագործական իրեր, փորձ էին կուտակել շինարարական գործում: Որքան էլ ծանր էր քաղաքը վերակառուցել քայքայումից ու հրդեհից հետո, այնուամենայնիվ, այստեղ ավելի հեշտ էր, քան ուրիշ վայրերում:

Այն ժամը ժամանակներում ապրելու համար Մոսկվան ավելի հուսալի վայր էր: Թշնամու հեծելազորին դժվար էր հասնել անտառներով շրջապատված քաղաքին: Եվ Ռյազանի, Նիժնի Նովգորոդի ու հարևան այլ իշխանություններ Մոսկվան պաշտպանում էին թշնամական ասպատակություններից, իրենց վրա ընդունելով առաջին հարվածը: Այդ էր պատճառը, որ բոլոր կողմերից գյուղացիները գալիս էին Մոսկվայի իշխանություն և բնակություն հաստատում այդտեղ: Այստեղ ավելի շատ աշխատավոր ժողովուրդը հավաքվեց, կարելի էր ավելի հաջողակ աշխատել, տնտեսությունն ամրապնդվում էր:

Մոսկվան գտնվում էր առևտրական ուղիների խաչմերուկում (տես քարտեզը): Նա արևմտյան երկրամասը միացնում էր առևտրական Պոլովոժիեի հետ: Մոսկվա գետով նովգորոդցիները նավարկում էին դեպի Օկա, անցնում Վոլգա և առևտուր անում Ոսկե Հորդայի հետ: Երկրորդ ուղին Դոնի վրայով տանում էր դեպի հարավ, Ադովի ծով, իսկ այնտեղից՝ Սև ծով: Ղրիմում այդ ժամանակներում իտալական Ջենովա առևտրական հարուստ քաղաքի վաճառականների բնակավայրեր կային: Առևտրական նավերից ստացվող մաքսերը հասնում էին Մոսկվայի իշխաններին: Մոսկվան հարստանում էր:

Մոսկվան եղել է հին ռուսական երկրների կենտրոնը, այստեղ տեղի էր ունենում ռուս ժողովրդի կազմավորումը:

Յուրի Դուգորուկիի ժամանակ Մոսկվան ու նրա հողերը դեռ ինքնուրույն չէին, կամ ինչպես այն ժամանակ ասում էին, ուղեւային իշխանություն չէին: Մոսկվան պատկանում էր Վլադիմիրի իշխաններին և մտնում էր նրանց իշխանության մեջ, այն ինքնուրույն ուղեւ դարձավ միայն XIII դարում:

Մոսկվայի առաջին ուղեւային իշխանն էր Ալեքսանդր Նևսկու որդին՝ իշխան Դանիլ Ալեքսանդրովիչը: Սա ընդարձակեց իշխանությունը. Ռյազանի իշխաններից նվաճեց Կոլոմնա քաղաքը և միացրեց Մոսկվային: Սրա որդին Սմոլենսկի իշխաններից նվաճեց Մոժայսկը: Կոլոմնան գտնվում էր Մոսկվա գետը Օկան թափվելու վայրում, իսկ Մոժայսկը՝ Մոսկվա գետի վերին հոսանքի ափին: XIV դարի սկզբին Մոսկվայի իշխանները դարձան ամբողջ Մոսկվա գետի տերերը:

2. Իվան Կալիտա (1325—1341): 1325 թվականին Մոսկվայի իշխան դարձավ Իվան Կալիտան, «Կալիտա» քառը նշանակում է «փողի

քսակա: նա կուտակեց մեծ հարստություններ: Մանր իշխաններինց նա գնում էր նրանց ուղեւները և ընդլայնում իր իշխանությունը:

Խորամանկ Իվան Կալիտան կարողացավ կարգավորել հարաբերությունները Ոսկե հորդայի հետ: Նա հաճախ մեկնում էր ալանեղ, նվերներ էր տանում խաներին ու նրանց կանանց: Հորդայում բոլոր խաների կանայք դիտեին, որ երբ զա Իվան Կալիտան, իրենք կունենան արծաթ ու ոսկի: Կալիտայի իշխելու ժամանակ թաթար խաները հազվադեպ էին հարձակվում Ռուսիայի վրա: Մարդիկ հանդիսա հացահատիկ էին ցանում, բիրբը հավարում, զբաղվում արհեստներով:

Այն ժամանակներում թաթար խաները ամբողջ Ռուսիայի մեծ իշխան նշանակեցին Տվերի իշխան Ալեքսանդրին: Տվերի իշխանությունն ուժեղ էր և մրցում էր Մոսկվայի իշխանության հետ: 1327 թվականին թաթարական ղեկավար Չոլխանը (Շչոլխան, ինչպես ասում էին Ռուսիայում) Տվերը եկավ հարկ հավաքելու: Տվերում տեղի ունեցավ ապստամբություն, և Չոլխանը սպանվեց: Ոսկե Հորդայի խանը 50-

հազարանոց զորք ուղարկեց անհնազանդ Տվերը պատժելու և պահանջեց, որ սպասդի Իվան Կալիտան առաջնորդէր այդ արշավը:

Իվան Կալիտան ավերեց Տվերը: Դրա համար խանը նրան դարձրեց մեծ իշխան (1328 թ.): Այն ժամանակվանից ի վեր մեծ իշխանությունը դուրս չէր գալիս Իվան Կալիտայի և նրա հետնորդների ձեռքից: Նոր ապստամբություններից վախենալով, խանը այլևս բասկական չուղարկեց Ռուսիա և հարկի հավաքումը հանձնարարեց Իվան Կալիտային:

Իվան Կալիտայի իշխանության ժամանակ Մոսկվան դարձավ նաև Ռուսիայի եկեղեցական կենտրոնը: Այստեղ նույնպես գործում էր հեռատես իշխանի խորամանկ քա-

Մոսկվայի Կրեմլի բարե պատերի կառուցումը 1367 թվականին՝ Դմիտրի Դոնսկոյի օրոք: Մանրանկար տարեգրությունից

դարձականությունը, Ռուսական հոգևորականության ղեկավարը՝ միաբնակարար, մեկն էր համայն Ռուսիայի համար, և ապրում էր Կիևում երբ 1240 թվականին մոնղոլները քարուքանդ արին Կիևը, միտրոպոլիտը անկախությունը Կլյաչմայի Վլադիմիր քաղաքը, որտեղ ապրում էր ռուսական մեծ իշխանը։ Իվան Կալիտան բարեկամություն հաստատեց միտրոպոլիտի հետ, սա հաճախ նրա հյուրն էր լինում Մոսկվայում։ Այստեղ էլ նա մահացավ։ Նոր միտրոպոլիտը վերջնականապես քնակություն հաստատեց Մոսկվայում և իվան Կալիտային օգնեց զսպելու անհնազանդ Տվերը։ Այդ ամենը բարձրացնում էր Մոսկվայի նշանակությունը։

Ինչպիսի տեսնում ենք, կյանքը զարգանում էր հակասություններով։ Գլխավորն ժամանակներ էին. Ռուսիայի վրա կախված էր մոնղոլ-թաթարական խաների լուծը։ Մեծ իշխանը պաշտպանում էր ֆեոդալական հողատերերին, նրանց հետ միասին ճնշում էր աշխատավոր մարդկանց։ Բայց Մոսկվայի իշխանության ամբապնդումը ձեռնառն էր նաև աշխատավոր ժողովրդի համար. մեծ և ուժեղ իշխանության մեջ աշխատելն ավելի հանդիսա էր, ապրելը՝ ավելի հուսալի։

3. Ռուսիայի քաղաքական կարգերը։ XIV դարում Ռուսիայում կային մի քանի մեծ իշխանություններ՝ Մոսկվայի, Տվերի, Ռյազանի և ուրիշների։ Յուրաքանչյուր իշխանություն ուներ իր մեծ իշխանը։ Ամեն մի իշխանություն բաժանվում էր ուղելներին։ Իսկ ուղելներն ունեին իրենց իշխանները (նրանց անվանում էին ուղելային իշխաններ), սրտնք մեծ իշխանի վասալներն էին և պետք է նրա հրամանով արշավի դուրս գային իրենց զորքով։

Հյուսիս-արևելյան Ռուսիայի դուռն էր կանդնած այն իշխանը, որ Ոսկե Հորդայի խանից ստացել էր Վլադիմիրի մեծ իշխանության յալիկը (պաշտոնագիր)։ Միայն մեծ իշխանն էր օգտվում Ոսկե Հորդայի հետ հարաբերությունների իրավունքից։ Միայն նա էր Հորդա ուղարկում հարկը, որ իրենց տիրույթներում հավաքում էին ուղելային իշխանները։

Յուրաքանչյուր ուղելային իշխան փաստորեն յիակատար տեր էր իր տիրույթներում. նրան էին պատկանում հողը և իշխանությունը ուղելում, նա ուներ իր բոյարները, իրեն ծառայող մարդիկ, իր դատարանը։

Իշխանների միջև կնքվում էին զանազան պայմանագրեր՝ հողերին տիրելու, իրենց տիրույթներում հարկեր հավաքելու մասին, այն մասին, որ ուրիշի ուղելում իրենք պուղեր ու կախյալ մարդիկ չունենան և այլն։ Սակայն այդ բոլոր պայմանագրերը միշտ խախտվում էին։ Ռուսիայում շարունակվում էին ֆեոդալական դժուրությունները։

Երկրի հյուսիս-արևմուտքում էին գտնվում Նովգորոդի և Պսկովի ֆեոդալական հանրապետությունները։ Նրանց քաղաքական կարգերը տարբերվում էին Ռուսիայի մյուս երկրներից։ Այստեղ առաջվա պես

գոյություն ունել վեհէ: Սակայն ամբողջ իշխանութիւնը կենտրոնաց-
ված էր բոյարների և հարուստ վաճառականների ձեռքին: Նովգորոդի ու
Պսկովի հողերը չէին մասնատված ուղեւնեերի:

Այսպիսով, XIV դարում Ռուսիայում պահպանվում էր ֆեոդալական
մասնատվածութիւնը. չկար ամուր կենտրոնական իշխանութիւն, որը
տաքածվեր ամբողջ երկրի վրա: Ֆեոդալական մասնատվածութիւնը
արդեն սկսում էր արգելակել տնտեսական ու հասարակական կյանքի
զարգացումը: Հասունանում էր երկրի միավորման անհրաժեշտութիւն-
ը: Սկսվեց Մոսկվայի իշխանութեան ամրապնդումը և ռուսական հո-
գեւրի միավորումը Մոսկվայի շուրջը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԿՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ո՞ր ժամանակին է վերաբերում տարեգրութեան մեջ առաջին հիշատակումը
Մոսկվայի մասին, Բերքեր XI—XIV դարերում Մոսկվայի պատմութիւնից ձեռ
հայտնի
փաստեր:

2. Կաղմեցեք պլան «XIV դարում Մոսկվայի վերելքի պատճառները» թեմայով:

3. Քարտեզի վրա ցույց տվեք այն առևտրական ուղիները, որոնք Մոսկվան կա-
պում էին Արևմուտքի, Հարավի և Արևելքի երկրների հետ:

4. Ի՞նչ միջոցներով էր ի վան Կալիտան ամրապնդում Մոսկվայի դիրքը:

5. Ինչպիսի՞ր քաղաքական կարգեր էին Ռուսիայում XIV դարում: Ինչով էին զրանք
տարբերվում IX դարից մինչև XII դարի սկիզբը հին Ռուսիայում եղած քաղաքական
կարգերից:

§ 24. ԿՈՒԼԻԿՈՎՈՅԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

1. Մամայ խանի արշավանքը Ռուսիայի վրա: XV դարում Մոսկվա-
յի հզորութիւնը ավելի ու ավելի էր ամրապնդվում, իսկ Ոսկե Հոր-
դան սկսել էր թուլանալ: XVI դարի կեսին ընդամենը 22 տարվա ըն-
թացքում Ոսկե Հորդայում փոխվեցին 25 խան, և նրանցից շատերը
չվախճանվեցին իրենց մահով. նրանց սպանում էին ախոյանները:

XIV դարի երկրորդ կեսին ամբողջ Հորդան որոշ ժամանակով միա-
վորեց թաթար զորապետ Մամայը: Այդ ժամանակ Մոսկվան այլևս
հնազանդորեն չէր լսում խանի կարգադրութիւնները, և Մամայը որո-
շեց զրա համար դատաստան տեսնել Մոսկվայի հետ ու նորից ջախջա-
խել, արյունաբան անել Ռուսիան: Նա հսկայական զորք հավաքեց և
Վիսլայի հետ ռազմական դաշինք կնքեց Մոսկվայի վրա միատեղ հար-
ձակվելու համար:

Մամայը հուլիս ուներ նաև Ռյազանի իշխանի օժանդակութեան վրա,
որը փորձում էր խանի հետ համաձայնութեան գալու միջոցով Ռյազանի
երկրամասը փրկել նոր ավերումից և բացի դրանից դժգոհ էր իր մըր-
ցակցի՝ Մոսկվայի իշխանի ուժեղացումից:

1380 թ. օգոստոսին Մամայը շարժվեց դեպի Մոսկվա:

2. Ճակատամարտ Կոյիկովո դաշտում (1380 թ.): Ի վան Կալիտա-

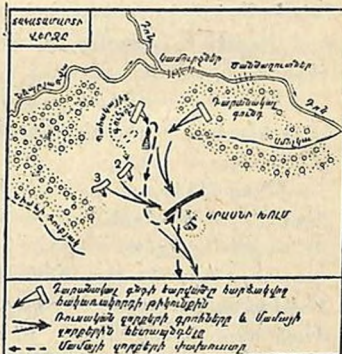
յի թողը՝ Մոսկվայի իշխան Դմիտրի Իվանովիչը սկսեց զորք հավաքել, Ահալուր վտանգի հանդեպ շատ ուղեւային իշխաններ միառժամանակ մոռացան իրենց գծաուձայնները, Հավաքվեցին Սուղդալի, Ռոստովի, Յարոսլավլի, Բելոգորսկի իշխանների զորքերը: Աշխատավոր ժողովուրդը ոտքի ելավ Ռուսիան պաշտպանելու թաթար խաներից: Ռուր կողմերից գալիս էին մզրախներով, մահակներով, կացիններով զինված արհեստավորներ և գյուղացիներ: Ռուսների հավաքված ամբողջ զորքի թիվը 150 հազար էր: Դմիտրի Իվանովիչի արագ և հմուտ ղործողությունները խափանեցին թշնամիների պլանները. նրանք չհասցրին միացնել իրենց զորքերը:

Ռուսական զորքերը մոտեցան Դոնին, անցան գետով և շարքի կազմեցին Կուլիկովոյի դաշտում՝ Դոնի վտակ Նեպրյադվայի գետաբերանում: 10 բառակուսի կիլոմետր տարածությամբ հսկայական դաշտը զրավեցին թաթարական և ռուսական զորքերը:

Նայեցեք ճակատամարտի սխեմային: Ռուսական զնդերը դասավորված էին այնպես, որ նրանց զորաթևերը պաշտպանում էին բերական սահմանագծերը՝ Սմոլյակ գետը, ձորակները, անտառները: Իշխան Դմիտրիի իր զորքերի մի մասը թաքցրեց դարանում: Այդ առձմիկներին նա հրամայեց հանկարծակի նետվել թաթարների վրա վճռական պահին, երբ թուլանան թշնամու հիմնական ուժերը:

Երբ ցրվեց առավոտյան մառախուղը, սկսեցին երևալ Մամայի ջոկատները: Թվում էր, թե դրանք անթիվ ու անհաշիվ են:

Դմիտրի Իվանովիչը թշնամու վրա շարժեց «առաջավոր գունդը»: Հարձակման անցան նաև թաթարները: Նրանք մրրիկի պես նետվեցին ռուսների «առաջավոր գնդի» վրա: Բայց թշնամու գերազանցող ուժերին ծավալվելու տեղ չկար: Մամայի զորքը հարձակվում էր խիստ մասսայով:

Կուլիկովոյի ճակատամարտը

Առավոտը Կուլիկովոյի գաշտում: Ա. Պ. Բուրնովի նկարից

Բուրբուրեց կատաղի ձեռնամարտ: «Մզոտի ոչես կոտարատվում էին նիզակները, նետերը թափվում էին, ինչպես անձրև, փոշին ծածկում էր արևի ճառագայթները, թրերը շողշողում էին կայծակի նման, իսկ մարդիկ ընկնում էին ինչպես խոտը՝ դերանդուց: Արշունը հոսում էր առվակներով», — աշուպես է գրել տարեգիրն այդ ճակատամարտի մասին: «Առաջավոր գունդը» համարյա լիովին ոչնչացավ:

Թշնամիները նետվեցին ռուսների գլխավոր ուժերի դեմ: Բաթարների հեծելազորը անցավ Սմոլկա դետը և կատաղի կերպով գրոհեց ռուսական ձախ թևի վրա: Ժամ առ ժամ սրվում էր ճակատամարտը: Ռուսները մահու կոխվ էին մղում: Բայց թշնամիները սկսեցին հաղթել: Հսկայական կորուստներ կրելով՝ «ձախ թևի գունդը» դանդաղ նահանջում էր դեպի Նևոյրյադվա: Բաթարները սկսեցին շրջապատել «մեծ զինդի» ձախ թևը:

Իսկ այդ ժամանակ «գարանակալ զնդի» զորքերն ուղում էին կռվի նետվել: Վոյեվոդա Բուրբուկը նրանց զսպում էր՝ «Դեռ ժամանակը չի հասել»:

Թշնամիները խոր թափանցեցին ռուսական զորքի դասավորության մեջ և սկսեցին շրջապատել «մեծ գունդը»: Մամային թվում էր, թե հաղթանակը մոտ է:

Բայց այդպես չէր: Ծակատամարտի վճռական սլահին ձախից հարձակման անցավ «դարանակալ գունդը»: Ասես բաղնեներ անտառից դուրս թռան ռուս ռազմիկները, թիկունքից կործանիչ հարված հասցնելով առաջ անցած թաթարներին:

Թշնամիները սարսափի մեջ էին: «Վաչ մեզ,— գոռում էին նրանք,— ուսները ավելի խորամանկ գտնվեցին մեզնից: Մեզ հետ կովում էին թույլերը, իսկ բուրդ ու թեղներն ու քաջերը կենդանի են»:

«Իարանակալ գնդի» զորհը որոշեց ճակատամարտի ելքը: Հարձակման անցան «աջ թևի զունդը» և «մեծ գնդի» մնացորդները: Թաթարները խուճապահար նահանջեցին:

Մամաչ խանը իր զորքերի մնացորդների հետ փախավ ռազմի դաշտից: Ռուսները նրան հետապնդեցին շատ հեռու:

Իշխան Դմիտրիին այդ ճակատամարտի համար ստացավ Դոնսկոյ մականունը:

Կուլիկովոյի ճակատամարտը քաքառական խաների դեմ մղած պայքարում Ռուսիայի տաքած առաջին խոշոր հաղթանակն էր: Այդ ճակատամարտը ցույց տվեց, որ ուժը միավորման մեջ է: Միավորվածներին ջախջախել չի կարելի, իսկ անջատվածներին հաղթելը հեշտ է: Առաջներում ահավոր և անսպասելի թաթարական խաները այժմ արգեն այդպիսիք չէին թվում:

Մոսկվան դառնավ մոնղոլ-քաքառական խաների լծի դեմ ազատագրական պայքարի կենտրոնը: Այդ հանգամանքը է՛լ ավելի ամրապնդեց նրա ազդեցությունը ամբողջ Ռուսական երկրում:

Կուլիկովոյի դաշտում ռուս ժողովրդի տարած հաղթանակի փառքը հասավ Բալկանյան թերակղզու սլավոնական երկրներին, ահեղ նվաճողների ջախջախման մասին իմացան նաև Արևմտյան Եվրոպայում:

Բայց Կուլիկովոյի ճակատամարտը տակավին չոչնչացրեց մոնղոլ-թաթարական խաների լուծը, միայն ուժգնորեն սասանեց այն:

3. Մոսկվայի նոր ավերումը: Կուլիկովոյի ճակատամարտից հետո երկու տարի անց թաթարական զորքերը նորից հանկարծակի ներխուժեցին ռուսական հողերը: Նրանց առաջնորդն էր նոր խան՝ Թոխթա-միշը: Սրան օգնում էին Մոսկվայի իշխանի միավորիչ քաղաքականության հակառակորդները: Նիժնի Նովգորոդի իշխանները միացան Թոխթամիշի զորքին, իսկ Ռյազանի իշխանը ցույց տվեց Օկայի ծանծաղուտները: Մոսկվան անձնազոհորեն պաշտպանում էին հասարակ, «հարկատու» մարդիկ, Մոսկվայի վրա որոտացին Կրեմլի պարիսպներում տեղադրված թնդանոթների կրակոցները: Դա հրազենի առաջին գործադրումն էր Ռուսաստանում: Սակայն Մոսկվայի պաշտպանները չկարողացան հաղթել թշնամիներին: Թաթարական զորքերը ներխուժեցին քաղաք և սոսկալի թալանի ու ջարդի ենթարկեցին: Հեռանալով կողոպտած բարիքներով՝ Թոխթամիշը հրկիզեց Կրեմլը: Այրվեց համարյա ամբողջ քաղաքը:

Բայց և այնպես, շուտով թաթարական խանի նոր հաջողությանը, դրությունը փոխվեց, Ամեն ինչ շարժման մեջ դրվեց: Ռուսիան արդեն

նախկինը շէր: Ռուսիան գիտակցեց իր ուժերը Կուլիկովոյի ճակատամարտից հետո: Ժողովուրդը հասկացավ միավորման անհրաժեշտութիւնը: Ամբողջ երկրի միասնութեան համար նոր սլաշմաններ առաջացան:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ռուսիայի վրա մոնղոլ-թաթարական խաների արշավանքից քանի՞ տարի էր անցել մինչև Կուլիկովոյի ճակատամարտը:

2. Ինչո՞ւ Ռուսիան կարողացավ րացահայտ սլաշքար սկսել մոնղոլ-թաթարական խաների լծի դեմ: Ե՞րբ այդ լուծը հաստատվեց:

3. Դասազրքի տեսողութիւնը ու սխեմաների հիման վրա նախադատութեանց գրուց Կուլիկովոյի ճակատամարտի մասին:

4. Բացատրեցե՞ք Կուլիկովոյի դաշտում ուսումնասիրողների հաջողական պատճառները: Ո՞րն է Կուլիկովոյի ճակատամարտի պատմական նշանակութիւնը:

§ 25. ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՀՈՂԵՐԻ ՄԵՎՈՐՈՒՄԸ ՄԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ: ՄՈՆՂՈՒԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ԽԱՆԵՐԻ ԼՇԻ ՏԱՊԱԼՈՒՄԸ

1. Մոսկվայի իշխանութեան ուժեղացումը XV դարում: Աստիճա-
նաբար ավելանում էին Մոսկվայի իշխանութեան տիրապետութիւնները: Մոսկվան իրեն միացրեց հարուստ Նիժնի Նովգորոդի իշխանութեան հողերը: Նիժնի Նովգորոդը աճել էր Վոլգայի ափին, այնտեղ, որտեղ Օկան թափվում է Վոլգան: Այն առևտրական խոշոր կենտրոն էր: Այստեղ էին դալիս շատ վաճառականներ:

Իսկ Արևմուտքում Մոսկվայի իշխանութիւնը սասանեց հնադարյան Նովգորոդի անկախութիւնը: Մոսկվայի իշխանը գրավեց նովգորոդյան մի շարք տիրապետութիւններ, այդ թվում նաև Վոլոգդան: Մոսկվայի իշխանութեանը միացան կոմի ժողովրդի հողերը ևս՝ Վիշեգդա գետի ափերին: Մոսկվան ավելի ու ավելի հաճախ էր հարվածներ հասցնում Նովգորոդի ինքնուրույնութեանը, ռազմական արշավանքներ կատարում դեպի Նովգորոդ և նրա հողերը:

Մոսկվան միավորում էր ուսական հողերը: Նա առանձնապէս հաջողութիւնների հասավ Իվան III-ի՝ կառավարման տարիներին (իշխել է 1462 թվականից մինչև 1505 թվականը): Նա դարձավ համայն Ռուսիայի լիիշխան թագավորը:

2. Մեծ Նովգորոդի միավորումը: Մինչդեռ այն ժամանակ մեծ վտանգ սկսեց սպառնալ Ռուսիայի պետական միավորման գործին: Նովգորոդի բոյարները ցանկացան Նովգորոդը և նրա բոլոր հարուստ տիրապետութիւնները հանձնել Լեհ-լիտվական պետութեան իշխանու-

1 Իվանների թվահաշիվը պահվում է իվան Կալիտայից սկսած. սա համարվում է իվան I, իսկ նրա որդին, որի մականունն էր Կրասնի (красный՝ բառի հին նշանակութիւնն է՝ красивый, գեղեցիկ), համարվում է իվան II:

թյանը: (Հիշո՞ւմ եք, թե երբ Լիտվան ու Լեհաստանը ունիան ստորագրեցին): Նրանք դաշինք կնքեցին լեհ-լիտվական թագավորի հետ, և թագավորը խոստացավ ռազմական ուժերով Նովգորոդին օգնել Ռուսիայի դեմ կռվելու գործում: Նովգորոդում պետք է կառավարեր թագավորական կուսակալը:

Այս պլանը պաշտպանում էր Նովգորոդի բոյարների մի ուժեղ խումբ, որը գլխավորում էր Նովգորոդի պոսագնիկի այրին՝ Մարֆա Ռուբեցկայան: Նրան անվանում էին Մարֆա Պոսագնիցա: Դա տիրակալ ու դաժան բոյարուհի էր: Նովգորոդի հողերում նա տիրում էր հսկայական կալվածքների: Իր կալվածքներում Մարֆան տնօրինում էր որպես անբաժանափակ տիրակալուհի: Նրա երկու որդիները մեկնեցին հյուսիսային կալվածքները և այնտեղ զոհվեցին փոթորիկի ժամանակ: Բայց Մարֆա Պոսագնիցան այդ մահվան մեջ մեղադրեց իր հպատակներին և հրամայեց կասկածելիներին գլխատել:

Իվան III-ը հենց որ իմացավ Նովգորոդի դավաճանության մասին, կռվի ելավ նրա դեմ: Շեչոնի գետի ափին տեղի ունեցավ ճակատամարտ (1471 թ.): Նովգորոդցիների զորքը ավելի վատ էր զինված ու կապակերպված, քան Մոսկվայինը: Իսկ բուն Նովգորոդում «փոքր» մարդկանց մեջ գանձեցին Մոսկվայի շատ կողմնակիցներ, որոնք ամուր փակեցին Նովգորոդյան թնդանոթների փողարերանները: Թնդանոթները շկրակեցին: Մոսկվայի զորքը ջախջախեց Նովգորոդցիներին:

Մի քանի տարի հետո Իվան III-ը իր վերջին արշավանքը կատարեց Նովգորոդի վրա և հեշտույթյամբ տիրեց այն (1478 թ.): Այդ տարին էլ հենց հանդիսացավ Նովգորոդը Մոսկվային վերջնական միացման տարի: Իվան III-ը Նովգորոդում վերացրեց վեչեն ու պոսագնիկը: «Վեչն պետք չէ, պոսագնիկ պետք չէ, իսկ ամբողջ պետությունը մենք պետք է պահենք»,— որոշեց նա: Վեչի զանգը փոխադրեցին Մոսկվա՝ Նովգորոդի բոյարների կալվածքները խլեցին և իրենց՝ բոյարներին բնակեցրին Մոսկվայի իշխանությունում: Իսկ նրանց տեղը բնակեցրին Մոսկվայի ծառայող մարդկանց: Հենց սրանց բաշխվեցին բոյարների նախկին կալվածքները: Նովգորոդի շատ վաճառականների նույնպես հրամայված էր ապրել Մոսկվայում: Գերմանական առևտրատուներ փակեցին: Արտասահմանյան վաճառականներն այժմ պետք է առևտուր անեին ոչ թե Նովգորոդի, այլ Մոսկվայի հետ: Նովգորոդի միացումից հետո Ռուսական պետության մեջ մտան նաև Նովգորոդյան տիրապետությունները՝ կարելների, կոմիների և հյուսիսի մյուս ժողովուրդների հողերը:

3. Ռուսական հողերի միավորումը: Մենք տեսնում ենք, որ ռուսական հողերը աստիճանաբար միավորվում են: Ռուսական հողերի միավորումը առանձնապես արագ էր կատարվում Իվան III-ի ժամա-

Իվան III-ը կոխկրտում Զ խանի բառման (կնիքը՝ խանի նկարով). Ա. Դ.

Կիվչենկոյի նկարից

Ի՞նչ հաճախման էր բույլ տվեցին Իվան III-ին աշղպես վառվել խանի բառմայի մետ:

Նաև, Նաթե ուժով, թե պայմանագրով Մոսկվայի իշխանությանը միացրեց շատ ուղեւորներ: Ուղեւորները տեսնում էին Իվան III-ի ուժը, Շատերն իրենք էին գերազատում նրա մոտ ծառայության անցնելը: «Ավելի լավ է ինքներս զնանք, քան մեզ նվաճեն», — այսպես էին դատում նրանք: Օրինակ՝ Մոսկվային ծառայության անցան Յարոսլավլի իշխանները և իրենց ուղեւորները տվեցին Մոսկվային: Նրք Իվան III-ի զորքերը մոտեցան Տվերին, Տվերի մանր ուղեւորները իշխանները սկսեցին մեկը մյուսի հետևից անցնել Իվան III-ի կողմը և խնդրել, որ իրենց ծառայության ընդունի: Ուժեղ Տվերի իշխանությունը Մոսկվային միացնելը շատ կարևոր էր. Տվերը առաջներում մրցում էր Մոսկվայի հետ:

Ռուսիայի աճող հզորությունը տեսնում էին նաև Լիտվայի ֆեոդալները: Սրանցից ոմանք նույնպես ծառայության մտան Իվան III-ի մոտ: Իսկ նրանց հետ միասին Ռուսական պետությանն անցան նաև նրանց ընդարձակ տիրապետությունները՝ Կիևյան Ռուսիայի նախկին հողերը, Իվան III-ի ժամանակ հարկ եղավ պատերազմել Լիտվայի դեմ, բայց Ռուսիան պաշտպանեց իր հողերը:

Ռուսիայի հզորությունն աճեց, Ֆեոդալական մասնատված Ռուսիայից աճեց ուժեղ Ռուսական պետություն: Այդպիսի պետություն աչլեւ չէր կարող հանդուրժել մոնղոլ-թաթարական լուծը:

Բազմաթիվ ուսմ մարդիկ, առանձնապես մոսկվացիներ, վաղուց էին Իվան III-ից պահանջում, որ նա վճռական պայքար սկսի Ռսկե Հորդայի դեմ:

4. Մոնղոլ-թաթարական խաների լծի վերջը (1480 թ.) Ոսկե Հորդան XV դարում է՛լ ավելի թուլացավ և տրոհվեց առանձին մասերի: Նրանից անջատվեցին և ինքնուրույն դարձան մի քանի խանուխյուններ՝ Կաղանի, Աստրախանի, Ղրիմի, Սիբիրի խանությունները: Իվան III-ի ժամանակ Ռուսիան արդեն հարկ չէր տալիս խաներին և նրանց ոչ մի հարգանք ցույց չէր տալիս:

Թաթարական խան Սևմեդը փորձեց նորից Ռուսիան հպատակեցնել: Ռուսիայի վրա հարձակվել Ահմեդին հրահրում էին նաև լեհ-լիտվական ֆեոդալները. նրանք դժգոհ էին, որ իրենց չհաջողվեց զրավել Նովգորոդը:

Ահմեդ խանը մեծ զորքով 1480 թվականին մոտեցավ Օկա գետի ափերին ու նրա վտակ Ուգրա գետին: Բայց նրան չհաջողվեց անցնել մյուս ափը. չորս օրվա մարտերից հետո ուսական ռազմական ուժերը նրան ետ շարտեցին:

Թաթարական զորքերը երկար ժամանակ կանգնած մնացին գե-տափին, սիրտ չանկելով հարձակվել Մոսկվայի զորքերի վրա: Դիմացը ահեղորեն կանգնած էին Իվան III-ի զորքերը: Ճակատամարտը չէին սկսում ո՛չ մեկ, ո՛չ մյուս կողմը:

Նոյեմբերին Ահմեդ խանի զորքը նահանջեց առանց մարտի և գնաց իր Հորդան: Նախը հասկացավ, որ այժմ նա արգեն չի կարող հնազանդեցնել Ռուսիան: Դա Ռուսիայի վրա Թաթարական խաների վերջին ռազմական արշավանքն էր՝ հարկի պահանջով: Ռուսիայի վրա մոնղոլ-թաթարական լծին վերջ տրվեց:

Ռուսիան վերջնականապես անկախ դարձավ 1480 թվականին: Դա կարող էր տեղի ունենալ միայն այն պատճառով, որ Ռուսիան միավորվեց, ամրացավ, ուժեղացավ ժողովրդական աշխատանքով:

Մոնղոլ-թաթարական խաների լծի տապալումը պատմական վիթ-խարի նշանակություն ունեցավ: Ռուսական պետությունը անկախու-թյուն նվաճեց: Նրկի տնտեսության և կուլտուրայի զարգացումը ըն-րացավ զգալիորեն ավելի արագ:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են մեկ պետության մեջ ուսական հողերի միավորման պատճառները:
2. Դասագրքի քարտեզի վրա ցույց տվեք, թե ինչպես էր տեղի ունենում ուսական հողերի միավորումը Մոսկվայի շուրջը:
3. Նովգորոդում ինչպիսի՞ ուժեր էին պաշտպանում Մոսկվայի իշխանությանը միա-նալը, ինչո՞ւ Ու՛լ էր դեմ: Ինչի՞ էին ձգտում Մոսկվայի հակառակորդները:
4. Ինչո՞ւ Ռուսական պետությունը կարողացավ ազատագրվել մոնղոլ-թաթարական խաների լծից: Ե՞րբ այդ լուծը հաստատվեց: Քանի՞ տարի տևեց այն:

**§ 26. ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՑՎԱԾ ՊԵՏՈՒ-
ԹՅՈՒՆԸ XV դԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵՎ XVI դԱՐԻ
ՍՎՋՔԻՆ**

1. Կառավարումը ռուսական կենտրոնացված պետության մեջ: XV դարի վերջին և XVI դարի սկզբին ավարտվեց մեկ պետության մեջ ռուսական հողերի միավորումը: Կենտրոնական պետական իշխանությունն ուժեղ ամրապնդվեց՝ Ռուսիայում ստեղծվեց կենտրոնացված պետություն:

Մոսկվայի մեծ իշխանի իշխանությունը տարածվում էր Ռուսիայի բոլոր իշխանություններում ու երկրներում: Նա սկսեց իրեն կոչել «համայն Ռուսիայի թագավոր»: Մյուս իշխանությունների նախկին մեծ իշխանները, բոլոր ուղեւային իշխանները դարձան Մոսկվայի մեծ իշխանի բոյարներ և ենթարկվում էին միայն նրան: Միայն Մոսկվայի մեծ իշխանը՝ համայն Ռուսիայի թագավորը իրավունք ուներ քանակ-ցությունների վարելու ուրիշ պետությունների հետ, օրենքներ հրապարակելու, զորքեր հավաքելու, պատերազմ հայտարարելու, հաշտություն կնքելու, դրամ կտրելու:

Մեծ իշխանը խորհրդակցում էր Բոյարական դումայի հետ, որի մեջ մտնում էին ամենաազնվատոհմիկ ֆեոդալները՝ մեծ իշխանի ազգականները, նախկին մեծ և ուղեւային իշխանների մի մասը, Մոսկվայի հին բոյարների սերունդները: Բոյարական դուման դարձավ մեծ իշխանի մշտական գերագույն խորհուրդը: Առավել կարևոր հրամանագրերը հրապարակվում էին մեծ իշխանի և Բոյարական դումայի անունից. «Մեծ իշխանը հրամայեց և բոյարները վճռեցին...», — գրում էին այն ժամանակ հրամանագրերում:

Ստեղծվում էին կառավարման կենտրոնական օրդաններ՝ պրիկազներ, սրունցից յուրաքանչյուրը տնօրինում էր որոշակի գործեր. Պոսոլսկի պրիկազը տնօրինում էր հարաբերությունները արտասահմանյան երկրների հետ, Պոչվարսկի պրիկազը՝ հրետանին, Ռադոյնի՝ պրիկազը՝ ֆեոդալական սեփականությունը պաշտպանելու գործերը, Յամսկոյ պրիկազը՝ փոստային և փոստակայանները (գրանք այն ժամանակ կոչվում էին յամակներ): Պրիկազների թիվը հետզհետե աճում էր: Յուրաքանչյուր պրիկազ ղեկավարում էր ազնվատոհմիկ բոյար: Նրան էին ենթարկվում ղայրեններն ու գրագիրները¹:

Մեծ իշխանը և Բոյարական դուման տարբեր քաղաքներ ու երկրամասեր էին ուղարկում կառավարողների՝ կուսակալների: Սրանք բնակչությունից հավաքում էին հարկերը, հետևում էին մեծ իշխանի

¹ Պայիր — պրիկազի կամ պետական ուրիշ հիմնարկների գրասենյակի պետ: Դրա-
դիրը գլխի օգնականն էր:

Պրիկազային խրճիթ, Ս. Վ. Իվանովի նկարից
Նկարի կենտրոնում՝ գրագիրները աշխատելիս: Ձախից խնդրատուներն են, որոնք
«բեժաներ» են մատուցում ղպիրներին:

Հրամանագրերի կատարմանը, դատ ու դատաստան էին տեսնում: Բո-
ճիկ սրանք չէին ստանում, այլ պետք է ապրելին («կերակրվելին») տե-
ղական բնակչությանից դանձվող հարկերի հաշվին: Այդպիսի կարգ ու
կանոնը կոչվում էր կեռակրում:

Ազահ կուտակալների շարաշահումներից շատ էր տուժում տեղա-
կան բնակչությունը:

Պետության մեծ բոլոր պաշտոններում բոլորները նշանակվում էին
բաց իրենց ազնվատոհմիկ ծագման, բայց նախնիների՝ հայրերի, պա-
պերի, նախապապերի ծառայության: Ում տոհմն ազնվի հին էր, նա էլ
ազնվի ազնվատոհմիկ էր համարվում: Ում պատը կամ հայրը բարձր
պաշտոն էին զբաղեցրել, նա ինքն էլ պետք է նույնպիսի պաշտոն գրա-
վեր: Բոլորական դումայում ևս նա նստում է մեծ իշխանի մոտ և խըն-
ջույթի ժամանակ զրազվում ամենապատվավոր տեղը: Այդպիսի կարգ ու
կանոնը կոչվում էր բաժնակալություն: Դա շատ վնաս էր պատճառում:
Բոլորները նախանձախնդրությամբ էին հետևում այդ կարգի պահ-
պանմանը, գծովում էին միմյանց հետ, իսկ երբեմն էլ բռնի կերպով
պատվալոր տեղից դուրս էին քաշում նրան, ով համարձակվում էր

չնստել «բստ ցեղի»։ Դա վկայում էր, որ նախկին, ուղեւային սխառմախնացորդները ղեռնա չէին վերացվել։

2. Ճորտատիրական իրավունքի ձևավորումը։ Յուրիի օրը։ Միասնական պետության ստեղծման հետ մեկտեղ մտցվում էին նաև ամբողջ երկրի համար միասնական օրենքներ։

Ահաք գիտենք, որ ղեռ Կիևյան Ռուսիայում IX—XII դարերում ծաղկեց գյուղացիների ֆեոդալական կախվածությունը հողատերերից։ Այդ կախվածությունը հետզհետե ավելի ու ավելի էր ուժեղանում. մեծանում էին գյուղացիների պարահաները, ավելի ու ավելի դժվարանում էր նրանց համար հեռանալը իրենց տիրոջից ու բնակություն հաստատելը նոր վայրում։

1497 թվականին Իվան III-ի ժամանակ կազմվեց օրենքների ժողովածու՝ Դատաստանագիրք, որի համաձայն ամբողջ երկրում գյուղացիները ֆեոդալից հեռանալու իրավունք ունեին միայն Յուրիի օրից (նոյեմբերի 26-ին) մի շաբաթ առաջ և դրանից մի շաբաթ հետո։ Այդ ժամանակն ընկնում էր ուշ աշնանը, երբ բերքը վաղուց հավաքված էր լինում, և գյուղացու հեռանալը բիշ վնաս էր հասցնում կալվածատիրոջը։

Բայց Յուրիի օրը գյուղացին կարող էր զնալ միայն այն դեպքում, եթե կալվածատիրոջը մոծում էր հատուկ վճար՝ բնակություն համար։ Այդ վճարը հավասար էր մեկ ուրբու, երբեմն էլ կես ուրբու։ Իսկ կես ուրբուով այն ժամանակ կարելի էր գնել 100 փութ տարեկան կամ 7 փութ մեղր։ Բացի այդ մոծումից, կային ուրիշ մոծումներ էլ։

Հաճախ գյուղացին նաև պարտք էր լինում կալվածատիրոջը։ Կալվածատերը նրան փոխարինարար տալիս էր սերմացու, ձի, կով։ Այդ պարտքը վերադարձնելը հեշտ չէր, իսկ պարտքը մինչև չվճարես՝ չես կարող զնալ։

1497 թվականի Դատաստանագիրքը Ռուսական պետության ամբողջ տերիտորիայում դրեց հուսալիության իրավունքի ձևավորման սկիզբը։

Կենտրոնացված պետության ստեղծումը կալվածատերերին օգտագործում էին իրենց իշխանությունը գյուղացիների վրա ամրապնդելու համար։ Գյուղացիները հետզհետե դառնում էին նուրսեր, այսինքն՝ իրավաբանորեն (օրենքով) ամրացվում էին կալվածատիրոջ հողին։ Ճորտատիրական իրավունքը Ռուսական պետության մեջ լիովին ձևավորվեց XVI—XVII դարերի ընթացքում։

3. Եկեղեցին որպես խոշորագույն ֆեոդալ։ Ռուսական պետության մեջ, ինչպես գիտեք, խոշորագույն ֆեոդալներ էին վանքերը։ Նրանք իրենցից ներկայացնում էին ֆեոդալական տիրույթներ՝ վանքերից կախում ունեցող գյուղացիների աշխատանքի վրա հիմնված զարգացած տնտեսությամբ։ XIV—XVI դարերում Ռուսիայում առաջացան մոտ 150

ալդարիսի վանքերը նրանք պրավում էին գյուղացիական հողերը և շրջակայքի բնակչությանը դարձնում ճորաւոր։ Վանքերի հողերը աճում էին նաև ֆեոդալների նվիրատվությանների հաշվին։ Այսպես, Կիրիլո-Բելոզերսկի վանքին XV դարի վերջին պատկանում էին մոտ 140 փոքր ու մեծ գյուղեր, XVI դարի կեսին՝ 220-ից ավելի, իսկ XVII դարի հենց սկզբին՝ 620-ից ավելի։ Շահագործելով գյուղացիների աշխատանքը, վանքերը ստանում էին հսկայական եկամուտներ։

Վանքերը վայելում էին մեծ իշխանի իշխանության մեծ օժանդակությունը և, իրենց հերթին, հանդիսանում էին նրա հենարանը։ Նրանք օժանդակում էին հեռավոր ծայրամասերը Մոսկվային միացնելուն, աշխտեղի բնակչության մեջ բռնի կերպով տարածելով քրիստոնեություն և ստրկացնելով նրանց։ Խաշով ու աղոթքով, քարոզներով ու վիճակով ուժով եկեղեցին պաշտպանում էր ֆեոդալների իրավունքները հողի ու գյուղացիների նկատմամբ։

Գյուղացիները երկար ժամանակ, սերնդից սերունդ պայքարել են վանքերի դեմ, ղրիմադրել ճորտաց մասնը, պաշտպանել իրենց հողերը, իսկ զատահել է նաև, որ հրդեհել են վանքապատկան կառույցները, վրնդել վանականներին կամ նույնիսկ սպանել նրանց։

Վանքերին հարկավոր էր ուժեղ կենտրոնական իշխանություն, որը նրանց պաշտպաներ գյուղացիական ելույթներին։ Այդ պատճառով վանքերն օժանդակում էին Մոսկվայի շուրջը ուսական ուժեղ, կենտրոնացված պետության ամրապնդմանը։

4. Ռուսական պետության մալրաքաղաքը։ Մոսկվայի մեծ իշխանության գլխավոր քաղաքից Մոսկվան դարձավ Ռուսական կենտրոնացված պետության մայրաքաղաքը։

Մոսկվան աճում էր, դառնում ավելի ու ավելի վեհաշուք, նա ար-

Գյուղացիների պալաքը վանքի կողմից
իրենց հողերը գրավելու դեմ։
Մանրանկար տարեգրությունից

տահայտում էր միասնական պետության ուժը և արժանապատվությունը:

Կրեմլը շրջապատեցին քարե ամուր պարիսպներով ու հզոր աշտարակներով: Այն դարձավ ուժեղագույն ամրոց: Կրեմլում կառուցվեց նոր քարաշեն պալատ:

Իվան III-ը Խաղիալից հրավիրեց հռչակավոր ճարտարապետ Աբխառտեկ Ֆիոբովանտիին: Նրա ղեկավարությամբ ռուս վարպետները Կրեմլում կառուցեցին հնդգմբեթ քարակերտ Ոսպենսկի տաճարը: Ֆիոբովանտիի աշակերտները Կրեմլում կառուցեցին նշանավոր Գրանովիտայա պալատը (պալատը հրնապատված էր նիստատար քարերով. նիստատար — граненый բռնակալի բառից էլ Գրանովիտայա անունը):

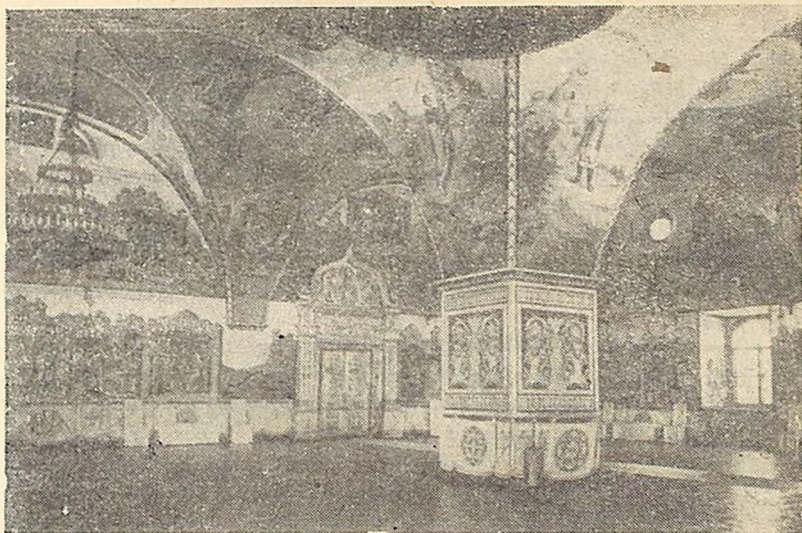

Ոսպենսկի տաճարը Մոսկվայի Կրեմլում (XV դ.)

Չուգաբեցեկ Կեմեի Ոսպենսկի տաճարը և Վլադիմիրյան իշխանության՝ հառաւորապետության նուշարճանները: Նշեւ հմանորյան գծերը:

ներ)՝ օտարերկրյա ղեւպանների հանդիսավոր բնդունելությունների համար: Մոսկվայում այդ ժամանակ աշխատում էին նաեւ ռուսական տարրեր քաղաքներից եկած ուրիշ շատ տաղանդավոր ռուս վարպետներ:

Հռոմեական կայսրը սովորաբար իր անվանը ավելացնում էր «կեսար» — «цезарь» տիտղոսը: Իվան III-ը եւս կամեցավ կոչվել այդ

Քրանովիտայա պալատը Մոսկվայի կրեմլում, ներսի տեսքը
Պալատի պատերն ու կամարները պատած են բազմազույն որմնանկարներով:

անունով, կատիներեն «ցեկար» բառից էլ հենց ծագեց ուսերեն ցար բառը: Իվան III-ը ընդունեց Բյուզանդիայի գերբը՝ երկգլխանի արծիվը: Դրանով նա ուզում էր ցույց տալ, որ իրեն համարում է երբեմնի հզոր բյուզանդական կայսրերի հաջորդողը: Այդ գերբը դարձավ Ռուսաստանյան ինքնակալական պետության գերբը:

5. Ռուսական հողերի միավորումն ապարտումը: Մոսկվայի շուրջը ուսական իշխանությունների ու երկրների լիակատար միավորումն ավարտվեց Իվան III-ի որդի Վասիլի III-ի (1505—1533) օրոք: Միացվեցին Պսկովի երկիրը և Ուլադների իշխանությունը: Այդ ժամանակ էլ հենց Լիտվայի դեմ մղված պատերազմում Ռուսական պետության հետ մերամիավորվեց հին ուսական Սմոլենսկ քաղաքը, որ ավելի վաղ զբաղել էին լիտվական ֆեոդալները:

Իվան III-ի և Վասիլի III-ի արքունիքն էին գալիս շատ դեսպաններ շտաբերկրյա պետություններից: Դեսպանություններ էին գալիս դերմանական կայսրի, հունդարական թագավորի կողմից, դեսպաններ էին գալիս Դանիայից, Վենետիկից, թուրքական սուլթանից: Նրանց ընդունում էին հանդիսավոր կերպով: Ընդունելության ժամանակ աշխատում էին իրենց պահել հատուկ արժանապատվությանը: Բոլարները

գնում էին դիմալորելու օտարերկրյա ղեսպաններին, բայց իրենք առաջինը չէին իշնում ձիերից. թող առաջինը իջնեն օտարերկրյա ղեսպանները: Մոսկվացիները հազնում էին տոնական ղեկատներ և իմբվում փողոցներում, ղեսպաններն իսկույն տեսնում էին, որ Մոսկվան հալոստ քաղաք է: Յարը ղեսպաններին ընդունում էր պալատում, գոռոզաբար գահին բազմած:

6. Միասնական ռուսական պետության կազմավորման պատմական մշակակությունը: Ռուսիայի բոլոր իշխանությունները և երկրները միավորվեցին մեկ պետության մեջ: Ֆեոդալական քայքայիչ դժուրությունները դադարեցին:

Ռուսական պետության կազմում, ռուսներից բացի, մտնում էին նաև մեր երկրի այլ ժողովուրդներ՝ ուղմուրտներ, մորդվաներ, կարելներ, կոմիներ և այլն: Ռուսական կենտրոնացված պետությունը ազգաբնակչության կազմով բազմազգ պետություն էր:

Իվան III-ի ժամանակների
պետական կնիք

Ռուսական պետությունը վերջնականապես աղատագրվեց մոնղոլ-թաթարական խաների լծից: Ջգալիորեն արագ ընթացավ երկրի տնտեսության ու կուլտուրայի զարգացումը: Աճեց Ռուսական պետության միջազգային նշանակությունը, ամրապնդվեց նրա պաշտպանունակությունը: Ռուսական պետությունը սկսեցին անվանել Ռուսաստան:

Ռուսական կենտրոնացված պետությունը ֆեոդալական պետություն էր: Ուստի նրա կազմավորումն ու ամրապնդումը սերտորեն կապված էին ժողովրդական մասսաների ֆեոդալական նեշման ուժեղացման հետ: Երկրում դասակարգային պայքարը շարունակում էր ուժեղանալ:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Օգտվելով բարտեղից, զծեցեք Ռուսական կենտրոնացված պետության 1533 թվականի սահմանները:

2. Համեմատեցեք Ռուսիայում կառավարման կազմակերպումը ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակաշրջանում և Ռուսական կենտրոնացված պետության ժամանակաշրջանում: Բնութագրեցեք հիմնական փոփոխությունները:

3. Ինչու՞մ էին արտահայտվում նախկին ֆեոդալական մասնատվածության մնացորդները Ռուսական պետության մեջ XV—XVI դարերում:

4. Ինչու՞ Զուրիի օրվա վերաբերյալ օրենքը հանդիսացավ ճորտատիրական իրավունքի ձևավորման սկիզբը: Ո՞րն է այդ օրենքի էությունը:

5. Ո՞րն է Ռուսական կենտրոնացված պետության կազմավորման պատմական նշանակությունը: Ինչու՞ և՛ նախ անվանում բազմազգ:

§ 27. ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՄՐԱ- ՊԵՂՈՒԽԸ ԻՎԱՆ IV-Ի ԺԱՄԱՆԱԿ

1. Ազնվականության ուժեղացումը: Եկավ XVI դարը: Ռուսաստանի հասարակարգում տեղի ունեցան կարևոր փոփոխություններ: Այդ հասարակարգը առաջվա նման ֆեոդալական էր, բայց հողատեր-ֆեոդալների դատակարգի ներքոյում շատ բան փոխվեց:

Նախկինում հողի գլխավոր սեփականատերը բոյարությունն էր: Առանձնապես հարուստ ու ազդեցիկ էին մեծ և ուղեւային իշխանների հետնորդները, որոնք տիրում էին հողի առյուծի բաժնին: Նրանց անվանում էին իշխանագույն բոյարներ:

Երբ կազմավորվեց միասնական պետություն, իշխանազուն բոյարների դրությունն սկսեց վատանալ, իսկ կալվածատեր-ազնվականներին դրությունը՝ լավանալ: Բոյարական ավագանին մրցակցում էր ցարի հետ, և ցարը ձգտում էր նվազեցնել նրա ուժը: Իսկ ազնվականներն ալիքի ու ավելի շատ էին կալվածքներ ստանում ցարից՝ ծառայության համար:

Ազնվականները նույնպես հողատերեր էին, բայց նրանց հողատիրությունը տարբերվում էր բոյարների հողատիրությունից: Բոյարները ունեին հսկայական ժառանգական կալվածքներ՝ վոլոչինաներ, որոնք անցնում էին հորից որդուն: Ազնվականների կալվածքն էր, նախ՝ զգալիորեն մանր էին: Երկրորդ՝ այդ կալվածքները նրանք ստանում էին ոչ թե իրենց նախնիներից ժառանգաբար, այլ Մոսկվայի ցարից, պարտագիր կարգով կատարելով զինվորական ծառայություն: Այդպիսի սեփականությունը, ինչպես գիտեք, կոչվում էր կալվածք: Եթե ազնվականը թողնում էր ծառայությունը Ռուսական պետության դուրքում, կալվածքը նրանից էտ էր վերցվում:

Հետևապես, ազնվականները կախում ունեին Մոսկվայի ցարից: Եվ նրանք գոհ էին այդ դրությունից: Առաջներում, ֆեոդալական մասնատվածության ժամանակ, ազնվականների կյանքը ուղեւային իշխանների Երբ զգալիորեն ալիքի վատ էր: Ուրեմն էին նրանք, նրանք իշ-

XVI դարի ռուսական ազնվականական
ՀԼձեւազորք: XVI դարի փորագրությունից

խանների կամ նրանց ծառաների ծառաներն էին: Ուղեկում նրանց տալիս էին փոքրիկ հողամասեր՝ ուղեկային իշխանին կամ բոյարին ծառայելու համար: Իշխանի կառավարիչը («ծառայապետը») հսկում էր նրանց ծառայության վրա: Աղնվականները այդպես էլ կոչվում էին՝ «ծառայապետի ծառաներ»: «Двор», «дворский» — «ծառայապետ» բառերից էլ ծագել է дворяне (աղնվականներ) անվանումը: Բայց մի՞թե կարելի էր լավ ապրել խուլ ուղեկում, որը ասես պարսպով շրջապատված լիներ մնացած աշխարհից:

Ճապավենցին առանձին իշխանությունները, զոյացալ մեկ ուժեղ Ռուսաստանյան պետություն, և աղնվականների գրությունը փոխվեց: Մոսկվայի ցարերն սկսեցին աղնվականներին ծառայության ընդունել իրենց մոտ և նրանց կալվածքներ տալ: Աղնվականների համար սկսվեց բոլորովին ուրիշ կյանք: Շատ ավելի ձեռնառու էր ծառայել հարուստ և ուժեղ ռուսաստանյան ցարին: Նա տալիս էր մեծ կալվածքներ, շատ գյուղացիներ, և բացի այդ՝ ծառայելն էլ ավելի հեշտ էր՝ լայն ասպարեզ, շահ և սպասիվ կար որևէ ուղեկային իշխանի մոտ նախկին ծառայության հետ համեմատած:

Հենց այդ ծառայական աղնվականության վրա էլ հենվեց նոր ցար Իվան IV Ահեղը (1533—1584): 1547 թվականին նա առաջինը հանդիսավոր կերպով «թագավորության թագ ընդունելու» հատուկ ծես կատարեց Ուսպենսկի տաճարում և իր մասին հայտարարեց հրապարակորեն՝ որպես «համայն Ռուսիայի» ցարի:

2. Դասակարգային պայքարի սրումը: XVI դարի կեսին փոխվեց նաև գյուղացիների գրությունը: XVI դարում ուժեղացալ աշխարհիկ ու հոգևոր ֆեոդալների մասնակցությունը առևտրին: Այդ պատճառով նրանք ուզում էին իրենց վնասը չհասցնել ու կալվածքներում ավելի շատ մթերքներ ստանալ վաճառքի համար: Նրանք ավելացնում էին կոռն ու բահրան բնատուրքով, ավելի ու ավելի հաճախ էին գյուղացիներից բահրա պահանջում փողով: Գյուղացիների վրա ընկած բևեռ մեծացալ:

Գյուղացիները դիմադրում էին ինչպես կարողանում էին. փախչում էին դեպի հարավային տափաստանները կամ Ուրալ, որտեղ այն ժամանակ կալվածատերեր դեռ չկային, ինքնազույս կերպով հերկում էին ֆեոդալների հողերը, հարձակվում էին նրանց տների վրա, գրավում և ոչնչացնում փաստաթղթերը, որոնցում գրաված էին կալվածատերերի իրավունքները հողի ու գյուղացիների նկատմամբ: Լինում էին դեպքեր, երբ վրդովված գյուղացիները սպանում էին ատելի կալվածատերերին:

1547 թվականին Մոսկվայում բռնկվեց արվարձանային մարդկանց ապստամբություն: Անհնարին էր դարձել ֆեոդալների կամայականու-

Վրեմյի առաքան Իվան Ահնգի օրով: Ա. Մ. Վասնեցովի նկարից

Թյունների հանդուրժումը, որոնք օգտվելով Իվան IV-ի անչափահասությանից, նորից վերակենդանի իրենց պայքարը իշխանության համար: Անչափ աճում էին քաղաքային բնակչությանից ֆեոդալների կողմից դանձվող հարկերը:

Ապստամբության առիթ ծառայեց վիթխարի հրդեհը, որը քաղաքից-ցեղ արվարձանային մարդկանց տներն ու ունեցվածքը: Լուր տարածվեց, թե քաղաքը հրդեհել են իրիտասարդ ցարի ազգականները: Վերդովված ամբոխը շարժվեց դեպի Կրեմլ՝ և պահանջեց իրեն հանձնել առանձնապես առեկի բոյարներին, քարուքանդ արեց նրանց տները: Ապստամբության թափից ահաբեկված՝ ցար Իվանը հեռացավ քաղաքից և թաքնվեց մերձմոսկովյան մի գյուղում:

Իվան IV-ը ստիպված էր զիջումների դիմել՝ կառավարությանից հեռացվեցին ժողովրդի համար առավել առեկի բոյարները. հարկ եղավ սասիճանաբար վերացնել կերավրումների սիստեմը:

Երկրում դասակարգային պայքարի սրումը ֆեոդալներին ստիպեց մի շարք ռեֆորմներ (բարեփոխություններ) անցկացնել, որոնց օգնու-

Դյաւոր նրանք ձգտում էին ամրապնդել իրենց դիրքը, ուժեղացնել պետական իշխանութիւնը:

8. ԾՕ-ական թվականների ռեֆորմները: Իսկ ո՞րն է այդ ռեֆորմների հիմնական բովանդակութիւնը: Ամրապնդվեցին կառավարական կենտրոնական օրգանները՝ պրիկազները: Ժամանակ առ ժամանակ ցարը բոյարներին, բարձր հոգեւորականութեանը, ազնւականների, հարուստ վաճառականների ներկայացուցիչներին հրավիրում էր հատուկ ժողովների, որոնք ստացան Զեմսովային ժողովներ անվանումը: Այստեղ քննարկվում էին կարեւորագույն գործեր՝ բնակչութիւնից հարկեր հաւաքելու մասին, պատերազմի ու հաշտութեան մասին: Զեմսովային ժողովը 1550 թվականին ընդունեց նոր Գատաստանագիր՝, որը հաստատեց գյուղացիների՝ մի կալվածատիրոջից մյուսի մոտ անցնելու իրավունքը միայն Յուրիի օրով սահմանափակելը և ավելացրեց «բնակչութեան» համար մուծվող վճարը:

Տեղիւրում սահմանեցին գուրային ավագների հատուկ պաշտոններ («губа» — շրջան, գավառ բառից), որոնք տնօրինում էին «կողոպուտի» վերաբերյալ դատերը: Նրանց գլխավոր նպատակն էր պաշտպանել ֆեոդալների գույքը և կյանքը: Գուրային ավագներ ընտրվում էին ազնւականներից, որոնք այժմ ստացան մեծ իշխանութիւն տեղական բնակչութեան վրա: Կերակրումների սխտեմը վերացվեց:

Սանգովեց նոր գործ, որը զինված էր ձեռքի հրազենով: Այդ զորքերին անվանում էին ստրելեցներ: Յ հազար մարդուց բաղկացած մի հատուկ ջուկատ կազմում էր ցարի անձնական պահակախումբը:

Ռեֆորմները հարված հասցրին ֆեոդալական մասնատվածութեան մնացուկներին և ամրապնդեցին կենտրոնացված պետութիւնը:

4. Օպրիչնիցա: Ընդարձակ Ռուսաստանյան պետութիւնը, ինչպէս մենք տեսանք, արդեն միավորել էր առաջներում ինքնուրույն ռուսական իշխանութիւնները: Բայց նրանցից շատերը զեռ ապրում էին առանձին, ներքին կյանքով, հին կարգ ու կանոնով: Հին ուղեւային իշխանների հետնորդները տեղիւրում զեռ չէին կորցրել իրենց նախկին իշխանութիւնը: Իշխանապուն բոյարների վտոյչիւնները ամբողջ բներով գտնվում էին հին ուղեւներում: Շույա քաղաքի մոտ ապրում էին Շույսկի իշխանները իրենց վիթխարի կալվածքներում, Օգոնտ քաղաքի մոտ՝ Օգոնսկի իշխանները: Իշխանազունները առաջվա պէս նախկին ուղեւներում ունէին իրենց զորքը, և նրանք կովի էին գնում՝ գլխավորելով իրենց զնդերը: Իշխանազուներն առաջվա պէս իրենց նախկին ուղեւներում հողերը բաժանում էին իւրեւոր վասալներին և նույնիսկ նրանց շնորհագրեր՝ փաստաթղթեր էին տալիս: որոնք հաստատում էին ֆեոդալների իրավունքները հողի ու գյուղացիների նկատմամբ: Այդ փաստաթղթերում իշխանազուներն իրենց մեծարում էին սրպէս «թագավորներ»:

ինչպէս և առաջնորում, նրանք դատաւորներ էին նախկին ուղեկներում։ Իսկ բնակչութիւնը հին սովորութեամբ շարունակում էր իր գլխավոր տները համարել տեղական բոյարին և ոչ թէ Մոսկվայի ցարին։ Այդ բոլորը հակասում էին կենտրոնացված պետական կարգ ու կանոնին։

Բուն Մոսկվայում ևս իշխանագուն բոյարները խանգարում էին պետութեան կառավարման գործին։ Մենք աղնվազարմութեամբ հավասար ենք ցարին։ Մենք պետք է ցարի հետ հավասար կառավարենք պետութիւնը և ոչ թէ ենթարկվենք նրան», — ասում էին նրանք։

Իվան IV Ահեղը իշխանագուն բոյարների պահանջները չէր ընդունում։ Նրանց դեմ իր պայքարում նա, ինչպես արդեն դիտենք, հենվում էր աղնվականների վրա։ Իվան Ահեղը իշխանագուն բոյարների դեմ պայքարում էր իր թագաւորութեան հենց սկզբից։ Բայց առանձնապէս սրվեց այդ պայքարը Լիվոնիայի դեմ

պատերազմելիս, ռազմական անհաջողութիւնների և բոյարական դավաճանութիւնների տարիներին։ 1565

թվականին ցարը 4իմենց օպրիչնինան։ Դա միջոցառումների ամբողջ սխառն և ուղղված ինֆեակալութիւն և ամբապնդման և գլուղացիների հետագա նորագուման նպատակին։

Ահա թէ ինչպէս առաջացավ օպրիչնինան։ 1564 թվականի վերջին Իվան Ահեղը հանկարծակի Մոսկվայից մեկնեց Ալեքսանդրովսկայա սլոբոդան (ներկայումս Ալեքսանդրով քաղաքը՝ Մոսկվայից 110 կմ հեռավորութեան վրա) և բոյարներին հայտարարեց, որ ինքը այլևս չի ուզում նրանց ցարը լինել։ Նա պահանջեց, որ պետական հողերից իրեն առանձնացնեն հատուկ բովին՝ «օպրիչնինա» («опричнина» — «բայի» բառից), որտեղ ինքը ամեն ինչ կգասա-

Իվան Ահեղը, վ. Մ. Վասնեցովի նկարից
Նկարի և դասագրքի տեսողի հիման վրա կազմեցեք Իվան Ահեղի բնութագիրը։

վորի իր ուղածի պես: Ամենից առաջ այդտեղ նա «կջոկի մարդուկներին», կթողնի միայն նրանց, ովքեր հաճելի են իրեն: Յարի համար առանձնացրին օպրիչնինա: Նա վերցրեց երկրի լավագույն կեսը՝ ամհանահարուստ քաղաքներով ու առևտրական ուղիներով:

Օպրիչնինայի հողերից ցարը դուրս քեց իշխանագույն բոյարներին, նրանցից խլելով վոտաշինաները: Շատերին նա մահապատժի ենթարկեց: Կենդանի մնացած բոյարներին օպրիչնինայից աքսորեցին պետութայն մյուս կեսը՝ զեմշչինան, որտեղ զեռ պահպանվում էր հին կառավարածքը: Իվան Ահեզը այնտեղ նույնիսկ որոշ ժամանակ ձեռի համար նստեցրեց նոր «ցար»՝ Թաթար Սիմեոն Բեկբուլատովիչին, որը գողում էր նրա առաջ և խոնարհարար կատարում նրա հրամանները: Յարը դիտմամբ ձեռի համար նրան գրում էր խնդրագրեր և ստորագրում «Իվանեց վասիլ» նվաստ անունով: Բայց փաստորեն ամեն ինչ կառավարում էր հենց ինքը՝ Իվան IV-ը:

Բոյարական վոտաշինաները ցարը բաժանեց ազնվականներին՝ ցարական օպրիչնիկներին: Օպրիչնիկները ձիերի վրա չափափում էին ճանապարհները: Նրանց Թամբին կապված էին շան զլուխ և ցախավել: Դա նշանակում էր, որ նրանք պատրաստ են շան պես կրծել «պետութայն թշնամիներին» և ցախավելով ավլել-սրբել «զավաճանությունը» պետութունից: Օպրիչնիկների սանձարձակութայնը սահման չկար: Նրանք ազահաբար հափշտակում էին բոյարների ունեցվածքը, իրենց էին վերցնում գյուղացիներին: Եթե գյուղացիները դիմադրում էին, նրանց սպանում էին: Մի օպրիչնիկ պարծենալով ասում էր. «Ես զնացի մեկ ձիով, բայց վերադարձա քառասունինը ձիով: Դրանցից քսաներկու ձի լծած էին զանազան քարիքներով չի սահնակների»:

Օպրիչնիկները հարստացան, ստացան շատ նոր կալվածքներ՝ գյուղացիների հետ միասին, որոնք պետք է աշխատեին նրանց համար:

Իվան IV Ահեզը իր բարեփոխումներն անցկացրեց ահավոր դաժանութամբ: Օպրիչնիկների զորքով նա գրոհեց Նովգորոդի վրա, որը համարում էր իր իշխանութայն հակառակորդը: Բազմահազար անմեղ նովգորոդցիներ զոհ գնացին ցարի զայրույթին. հինգ շաբաթ ամեն օր վոլյսով գետում խեղդում էին հարյուրավոր մարդկանց: Օպրիչնիկները կողոպտեցին շրջակա գյուղերը: Նովգորոդյան երկիրը ավերվեց երկար ժամանակով: Մոսկվա վերադառնալուց հետո Իվան IV-ը շարունակում էր մահապատժի ենթարկել քաղաքի մարդկանց:

Օպրիչնիկնայի տարիները եղել են ցարական օպրիչնիկների դաժան ահուորի ու բռնութայն տարիներ: Զուր չէր, որ հետագայում «օպրիչնինա» և «օպրիչնիկ» բառերը գործածվում էին որպես պատկերավոր արտահայտություն, որ նշանակում էր ինքնակալութայն հավատարիմ ծառաների բիրտ կամայականություն ու բռնություն:

Ամայացած գյուղ. Կ. Վ. Լեռնդէի նկարից
Այսպիսի պատկեր ունեին շատ գյուղեր Իվան Ամեդի կառավարման վերջին:
Ինչի՞ց էր առաջացել դրանց բայեալումը:

Օսրիշիննան ոչնչացրեց իշխանագուն բոյարների իշխանությունը
նախէին ուղեկներում և այն փոխարինեց ցարի միասնական իշխանու-
թյամբ: Օսրիշիննան ամրապնդեց մանր ծառայական ազնվական կալ-
վածատերերին՝ ինքնակալ ցարի հենարանը:

5. Ծորատափրական կարգերի ուժեղացումը: Ազնվականների ամրա-
պնդումով գյուղացիների դրուժյունը վատացավ: Ավելացան նրանց
պարհակները, աճեց կալվածատիրոջ իշխանությունը գյուղացիների
վրա, ուժեղացավ գյուղացիների աշխատել հարկադրելու նրանց իրա-
վունքը: Առաջներում գյուղացիները կարող էին փոխել տիրոջը և տար-
վա մեջ որոշակի ժամկետի ընթացքում զնալ ուրիշ տեղ ապրելու: Դեռ
օսրիշիննայից առաջ, ինչպես դիտեք, սահմանված էր կալվածատիրո-
ջից հեռանալու միայն մի ժամկետ՝ աշնանային Յուրիի օրը:

Սակայն կալվածատիրոջ համար չէին ստույգ չէր գյուղացիների հեռա-
նալը նաև Յուրիի օրը: Նա ամեն կերպ խանգարում էր դրան, գյուղա-
ցիներին իրեն էր ենթարկում պարտքերով, բռնի կերպով թույլ չէր տա-
լիս նրանց հեռանալ:

Բայց հենց այդ նույն կալվածատերը Յուրիի օրը գյուղացիներ էր

հրապուրում ուրիշների կալվածքներից, նրանց արտոնություններ էր խոստանում նոր տեղում: Երբեմն նա նույնիսկ նրանց փոխարին «բնակության» և մնացած բոլոր հարկերի դիմաց վճարում էր ուրիշ կալվածատիրոջ: Իսկ երբեմն էլ նա իր ծառաներով ուղղակի գրոհում էր ուրիշի կալվածքի վրա և բռնություն «փախցնում» ուրիշի գյուղացիներին: Այդ «փախցնելուց» ամենից շատ տուժում էին ավելի թույլ կալվածատերերը: Խոշոր կալվածատերերի համար հեշտ էր ուժի միջոցով գյուղացիներ տանել ուրիշների կալվածքից. նրանց ծառաները, զենքերը ավելի շատ էին, նրանց համար հեշտ էր զինված հարձակում կազմակերպել: Գյուղացիները դիմադրում էին կալվածատերերի ճնշմանը, շատերը փախչում էին: Երբեմն էլ կալվածքները ամայանում էին փախուստների պատճառով:

Օսլրիշինայի տարինձրին մանր ազնվական կալվածատերերն զգացին իրենց իշխանությունը: Ազնվականներին անհրաժեշտ էր գյուղացիներին վերջնախառնակ ամրացնել հողին, արդիվ ամեն տեսակ տեղափոխություններ: Կալվածատերերը հետզհետե հասան այդ բանին:

— Յարական իշխանությունն սկսեց ավելի ու ավելի ուժեղ սահմանափակել գյուղացիությունն անցումը մի կալվածատիրոջից մյուսի մոտ: 1581 թվականին ցարը արգելեց գյուղացիներին փոխադրվել Յուրիի օրը: Այդ արգելումը հղավ հաջորդ տարիներին: Այդ տարիներն ստացան «արգելադրված» անունը: Յուրիի օրից մնաց միայն հիշողություն: Փալիս էր Յուրիի օրը, բայց օրենքով արդեն չէր կարելի հեռանալ: Աստիճանաբար ցարական օրենքները գյուղացիներին հայտարարեցին «հողին ամրացված»: Այդ ժամանակ էլ հենց հորինվեց դառն առած՝ «Այս էլ քեզ Յուրիի օրը»:

Ռուսաստանյան պետության մեջ հաստատվեցին նորատիրական կարգեր:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՎԵՐՍՆՔՆԵՐ

1. Ինչո՞ւ XVI դարի կեսին Ռուսաստանում ուժեղացավ դասակարգային պայքարը: Ինչո՞ւ էր դա արտահայտվում:

2. Բացատրե՞ցք, թե ինչո՞ւ XVI դարի 50-ական թվականների ուժգործները պետք է համարել որպես երկրում դասակարգային պայքարի սրման հետևանք: Ո՞րն է այդ ուժգործների բովանդակությունը և նշանակությունը:

3. Որո՞նք էն տարբերությունները վոյեյնսաների և կալվածքների միջև:

4. Ֆեոդալների դասակարգի ներսում ի՞նչ փոփոխություններ տեղի ունեցան XVI դարի կեսին:

5. Ի՞նչ է օսլրիշինան: Որո՞նք էն դրա հետևանքները իշխանազուն բոյարներին, ազնվականներին և գյուղացիներին համար:

§ 28. ՊՈՎՈԼՈՒԹԻԵՒ ԵՎ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՍԻՔԻՐԻ ՄԻԱՑՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՍՏՅԱՆՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆԸ

1. Պովոլոժեի միացումը: Իվան Ահեղի թագավորության ժամանակ Ռուսաստանյան պետությանը միացվեցին Պովոլոժեին և Արևմտյան Սիբիրը:

Ռուսաստանյան պետության արևելյան սահմաններին շատ մոտ հարմար ուղի էր անցնում դեպի Արևելք: Այդ ուղին Վոլգան էր: Վոլգայով հեշտ կարելի էր նավարկել մինչև Կասպից ծով, իսկ այնտեղից գնալ Իրան, Թուրքիա: Այնուհետև կարելի էր գնալ նաև ավելի հեռու, Արևելք: Բայց Վոլգան դեռ իր ամբողջ հոսանքով չէր պատկանում Ռուսաստանյան պետությանը: Ոսկե Հորդայի տրոհվելուց հետո նրա ավերին ամրացան հրկու թաթարական խանություններ՝ Կազանի և Աստրախանի խանությունները: Այստեղից թաթար խաները կողոպտական ասպատակություններ էին կատարում ռուսական հողերի վրա: Այստեղ գերության մեջ տանջվում էին հազարավոր ռուս մարդիկ, որոնց թաթարական խաները գերել էին ասպատակությունների ժամանակ: Տեղական ազգաբնակչությունը՝ չուվաշները, մարիները, ուգուրները, մորդվանները, թաթարները, բաշկիրները, ենթարկվում էին խաների դաժան ճնշմանը և բազմիցս ասպատամբում նրանց դեմ:

Աղնվական-կալվածատերերը երազում էին Կազանի խանությունում նոր կալվածքներ գրավել: Այնտեղ կային շատ բերրի հողեր, որտեղ բնակվում էին զանազան ժողովուրդներ՝ թաթարներ, մարիներ, չուվաշներ, մորդվաններ: Աղնվականները պլաններ էին կազմում գրավելու «ենթադրախտային հողերը», — այսպես էին նրանք անվանում Կազանի խանության հողերը:

1552 թվականին Իվան Ահեղը դեպի Կազան շարժեց մեծաթիվ զորք՝ 150 հազար մարդ: Հրետանին բաղկացած էր 150 թնդանոթից: Ռուսական զորքերը պաշարեցին Կազանը:

Ռուսների ռազմական տեխնիկան ավելի լավն էր թաթարականից: Ռուսական զորքերը ռազմական գործում նոր միջոց կիրառեցին. փորեցին Կազանի պարիսպների տակը, այնտեղ գրեցին վառոդով լի տակառներ ու պայթեցրին: Պարսպում գոյացած ճեղքով զորքերը խուժեցին քաղաք: Փողոցային կատաղի կռիվներից հետո Կազանը նվաճվեց: Կազանի խանությունը ոչնչացվեց: Միջին Պովոլոժեի ժողովուրդները մտան Ռուսաստանյան պետության կազմի մեջ:

Զորս տարի հետո՝ 1556 թվականին, Իվան Ահեղի զորքերը նվաճեցին նաև Աստրախանի խանությունը:

Այդպիսով, ամբողջ Պովոլոժեին մտավ Ռուսաստանյան պետության կազմի մեջ: Վոլգայի առևտրական ուղին պետության ձեռքումն էր:

Արևելքի երկրների հետ առևտրի պայմանները զգալիորեն լավացան: Մոնղոլ-քարաբախան խաների իշխանությունը վերացվեց ճակ Պոլով-ժիևի տերիտորիայում: Արևելյան սահմանում ամրապնդվեց Ռուսաստանի պաշտպանությունը թշնամիներից:

Նախակովկասում Ռուսական սահմանները հասան մինչև Թերեքի ստորին հոսանքը: Կարաբաղան կամուրջի անցավ Մոսկվայի հովանավորության տակ: XVI դարի կեսին կամուրջի Ռուսաստանին միացավ Ուշկիրիան:

2. Երմակի աքշավանքը դեպի Արևմտյան Սիբիր: Իվան Ահմդի թագավորության վերջում Ռուսաստանին անցավ նաև Արևմտյան Սիբիրը:

Կազանը դրավելուց հետո Ջավուլժիեում սկսեցին հիմնավորվել ռուս կալվածատերերն ու վաճառականները:

Առանձնապես մեծ ու հարուստ էին վաճառականներ Ստրոգանովների կալվածքները: XVI դարում նրանք մի քանի միլիոն հեկտար տարածությամբ հսկայական տիրույթներ ստացան Կամա գետի ափերին և Ուրալում: Ավելի շատ աշխատավոր ձեռքեր ունենալու համար Ստրոգանովները մարդիկ էին հավաքում բոլոր կողմերից: Նրանք խրենց հողերում բնակեցնում էին ազատ մարդկանց և շատ արտոնություններ տալիս նրանց: Թաթարներից վերկազնում էին գերիներ: Իրենց մոտ էին ընդունում փախստականների՝ ռույնիսկ բանտերից փախած զանցագործներին: «Ստրոգանովների մոտ փախստական գտնել միևնույն է, թե ասեղ փնտրել խոտի դեզի մեջ», — ասում էին այն ժամանակներում:

Ստրոգանովների տիրույթի

Երմակը Մ. Անտոկոլսկու քանդակից

ներում ազատ ու անազատ աշխատողները հերկում էին խոլան հողերը, հացահատիկ ցանում, խոտ հնձում մարգարետիներէից: Լեռներում արդյունահանում էին երկաթ, պղինձ ու արծաթ: Աղը արդյունահանվում էր այսպես. աղախին աղբյուրներից ու լճերից քաշում էին ջուրը և հըսկայական թավաններում եռացնելով՝ դուրըշիացնում այն: Գիշեր ու ցերեկ նրանք փախտ էին վառում ու ածուխ պատրաստում անտառի բացատներում, ածուխը հարկավոր էր մետաղ հալելու համար:

Ուրալյան լեռնաշղթայի այն կողմում էր գտնվում Սիրիբի խառնուրդներ, որը զբաղեցնում էր Արևմտյան Սիբիրի մի մասը՝ Տոբոլ և Իրաիշ գետերի ափերին: Այստեղ XVI դարում կառավարում էր թաթարական Կուչում խանը: Նա ճնշում էր տեղական բնակիչներին, նրանցից հարկ էր վերցնում մորթիներով:

Հենց Ստրոգանովներն էլ Ռուսաստանյան պետությանը օգնեցին դրավել Սիբիրի խառնուրդներ: Նրանք պարձեցին կապահների մի մեծ ջուկատ: Դրանք ազատ մարդիկ էին, որոնք փախել էին բոյարների ճնշումից: Զոհատի առաջնորդն էր Երմակ Տիմոֆեևիչը: Ստրոգանովները Երմակի հրամանատարությամբ տակ դրին իրենց մի քանի ռազմական ջուկատները, վառող, կապար, թնդանոթներ և հացի պաշար տվեցին նրան: Երմակի ջոկատներում հավաքվեց մոտ 800 մարդ:

Իվան Ահեղ ցարը Ստրոգանովներին տվեց պաշտոնագիր, շնորհելով Ուրալից դեպի արևելք ընկած հողերը, որոնք նվաճելը հանձնարարված էր նրանց: Երմակի ջոկատներն իջան Ուրալի արևելյան լեռնալանջերից և հարձակվեցին Սիբիրի խառնուրդյան վրա (1581 թ.): Կուչումը մեծ գործ հավաքեց ենթակա բնակչությունից և Տոբոլ գետը Իրաիշ թափվելու վայրում կառուցեց ամրացված արգելափակոց: Այստեղ Երմակը հանգիստեց վճռական դիմադրության: Սակայն Կուչումի ղեկավորները չկարողացան դիմանալ Երմակի ջոկատների հրազենին. նրանք ունեին միայն աղեղներ ու նետեր: Երմակը հաղթանակ տարավ:

Ռազմական գործողությունները շարունակվում էին: Երմակի ջոկատները մեծ դժվարություններ էին կրում. չէր բավարարում պարենամթերքը, սկսվեց հյուծիչ հիվանդություն՝ լնդախտը, ռուսներին լուրջ կորուստներ հասցրին Կուչումի անսպասելի հարձակումները: Կուչումի սարքած դարաններից մեկի մեջ ընկավ նաև Երմակը: Փորձելով փրկվել, նա ուզում էր լողալով հասնել նավակին, բայց ծանր օղազրահը նրան քաշեց գետի հատակը, և նա խեղդվեց: Երմակի ջոկատի մնացորդները հեռացան Սիբիրից:

Շուտով Սիբիրի եկան ռուսական ծառայող մարդկանց նոր ջոկատներ, որոնք սկսեցին կառուցել հենակետային քաղաք-ամրություններ: 1598 թվականին Կուչումին վճռական պարտություն հասցվեց: Արևմրտյան Սիբիրը մտավ Ռուսաստանի կազմի մեջ: Սիբիրի բնակչության

մի մասը համովին Լեթարկվեց Ռուսաստանին: XVI դարի վերջին Սիրիքում սկսեցին հիմնվել ռուսական գյուղեր: Հետագայում, XVII դարում, յուրացվեց նաև Արևելյան Սիրիքը:

3. Պովոլոժիեի և Արևմտյան Սիրիքի Ռուսաստանին միավորելու նշանակությունը: Նայեցեք քարտեզին: XVI դարի վերջին Ռուսաստանյան պետությունը գրավել էր ամբողջ Արևելյան Եվրոպան և իր սահմաններն առաջ քաշել Ուրալից այն կողմ: Նրա կազմի մեջ էին մասնում շատ ժողովուրդներ՝ թաթարներ, մարիներ, ուզբուրտներ, չուվաշներ, մորդվաններ, բաշկիրներ, նենեցներ, խանտեր, մանսեր:

Նոր միավորված հողերում հայտնվեցին ցարական վոյեվոդներ, ռուս կալվածատերեր, վաճառականներ, հոգեբուրականներ: Նրանք ճնշում և թալանում էին տեղական բնակչությանը, նրան ծանրաբեռնում հարկերով: Տեղական ֆեոդալների մի զգալի մասն անցավ ծառայելու ռուսական ցարին: Պովոլոժիեի, Մերձուրալի և Սիրիքի ազգաբնակչությունը արգեն գտնվում էր ռուսական ֆեոդալների ու տեղական ափագանու ճնշման տակ:

Բայց Պովոլոժիեի, Մերձուրալի և Սիրիքի ժողովուրդների համար Ռուսաստանի մեջ մտնելը դրական հետևանքներ ունեցավ: Նրանք ազատվեցին թաթարական խաների անդադար երկպառակոշական պատերազմներից: Ռուսաստանյան պետությունը զարգացման տվելի բարձր աստիճանի վրա էր գտնվում, քան Կազանի, Աստրախանի և Սիրիքի խանությունները: Պովոլոժիեում սկսեցին կառուցվել նոր քաղաքներ, զարգանում էին արհեստները, առևտուրը: Գյուղատնտեսության մեջ լայնորեն կիրառվում էր եռագաշտային սխեման: Սիրիքում, որտեղ մի քանի ժողովուրդների մեջ զեռեա պահպանվում էին տոհմական կարգեր, սկսեցին բնակվել ռուս գյուղացիներ ու արհեստավորներ: Սրանք հերկում էին հողը, յուրացնում երկրամասի բնական հարստությունները՝ անտառները, երկաթաձանքերը, աղահանքերը: Այնտեղ, որտեղ զեռ վերջերս չդիտեին, թե ինչ է երկաթը և օգտվում էին բարե գործիքներից, երևան եկան արորը՝ երկաթի ծայրակալով, գուլանը՝ երկաթի խոփով, մուրճ, մանդաղ: Գյուղատնտեսությամբ սկսեց զբաղվել նաև Սիրիքի տեղական բնակչությունը: Սիրիքի ջրառատ գետերի ափերին աճեցին ամրացված քաղաքներ՝ Տյումենը, Տոբոլսկը, Տոմսկը:

ՀԱՐՑՆԵՐ ևՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են Կազանի ու Աստրախանի վրա իվան IV-ի զորքերի արշավանքների պատճառները: Որո՞նք են այդ արշավանքների արդյունքները:

2. Համեմատեցեք Երմակի զինված ջոկատների և Սիրիքի Կուլում խանի զորքերի սպառազինությունը: Ո՞ւմ կողմն էին առավելությունները:

3. Քարտեզի վրա ցույց տվեք, թե ո՞ր հողերն ու ժողովուրդները միացան Ռուսաստանին XVI դարում:

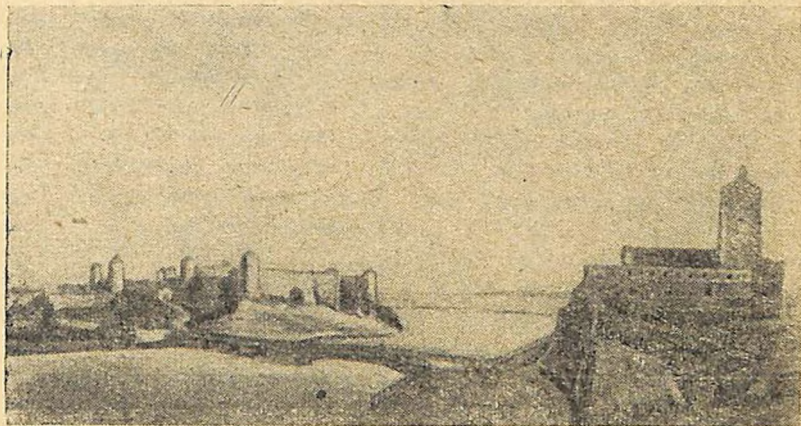
4. Ի՞նչ նշանակություն ունեցա՞վ Ռուսաստանյան սԷտույթյան և Պովոլժիի ու Սիբիրի ժողովուրդների համար Պովոլժիի ու Սիբիրի միացումը:

5. Կազմեցե՞ք ժամանակագրական աղյուսակ Ռուսիայի պայքարը մոնղոլ-թաթարական ֆեոդալների դեմ XIII—XVI դարերում:

§ 20. ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՊԱՅՋԱՐԸ ԲԱԼԹԻԿ ԾՈՎ ՂՈՒՐՍ ԳԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

1. Լիվոնյան պատերազմի պատճառները: 1558 թվականին սկսվեց Ռուսաստանյան պետության բազմամյա պատերազմը Բալթիկ ծովի շուրջ գալու, մերձբալթյան հողերի համար, որոնց այն ժամանակ տիրում էր Լիվոնյան օրդենը: Այդ պատերազմը պատմության մեջ կոչվում է Լիվոնյան պատերազմ:

Այստեղի հողերը վաղուց ի վեր պատկանում էին նովգորոդյան Ռուսիային: Նեալի և Ֆիննական ծոցի տիեերը առաջներում մտնում էին Մեծ Նովգորոդի հողերի կազմի մեջ: Դեռ երեք հարյուր տարի առաջ մինչև Իվան IV-ը նովգորոդյան լոցմանները աչտեղ սպասում էին դերմանական առևտրանավերին Կոտլին կղզու մոտ (որտեղ այժմ Կրոնշտոտտ ամրոցն է): Այստեղից նրանք այդ նավերը տանում էին Նեալով և ավելի հեռու՝ Լադոգա լճով ու Վոլխով գետով: XIII դարում իշխան Ալեքսանդր Նեսկին ռուսական նովգորոդյան հողերը պաշտպանեց

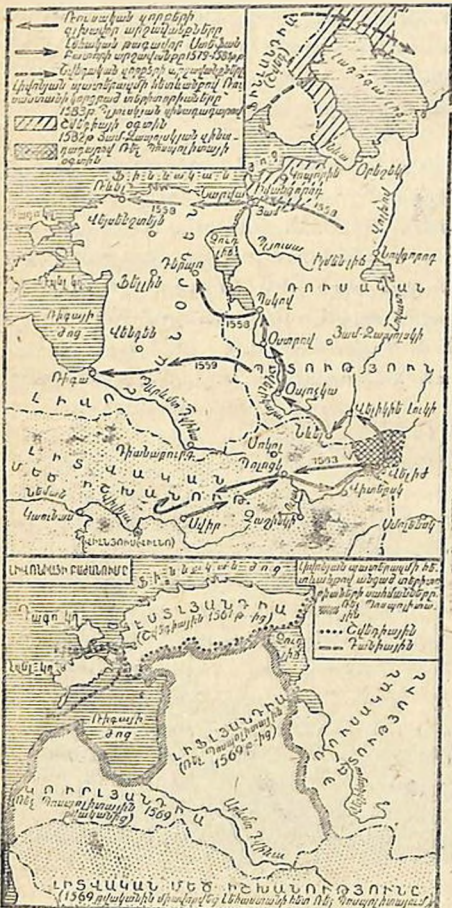

Իվանգորոդը և Նարվան

Լիվոնյան պատերազմի ի՞նչ իրադարձություններ են այստեղ տեղի ունեցել:

Նեա գետի ափին և Չուգ լճի վրա շվեդական ու գերմանական ֆեոդալ-ներին դեմ տեղի ունեցած արյունահեղ ճակատամարտերում:

Բայց հետո գերմանական ֆեոդալները ամրապնդվեցին Մերձբալթիկայում: Լիվոնյան օրդենը զբաղեց լատիշների ու էստոնացիների հողերը և միշտ ալյստեղից սպառնում էր Ռուսիային: Լիվոնիայի, Շվեդիայի և Լեհաստանի կառավարողները խոչընդոտում էին արևմտակալ-րուսական երկրների հետ Ռուսական պետության կապերին. նրանք

խանգարում էին առևտրին, թույլ չէին տալիս, որ ռուսական կառավարության կողմից Արևմուտքում հավաքագրված վարսյանները դնան Ռուսաստան, ռազմական հարձակումներ էին գործում ռուսական սահմանամերձ շրջանների վրա:

Անհրաժեշտ էր վերացնել Արևմուտքի երկրների հետ առևտրական և կոլտուրական կապերի ուղիների վրա առաջացած խոչընդոտները, ելք ունենալ դեպի Բալթիկ ծով:

Ռուսաստանի անվտանգության ուղում էին ալյստեղ նոր հողեր ստանալ: Դեպի Բալթիկ ծով ելք նվաճելու գործում շահագրգռված էր նաև ռուսական քաղաքների առևտրա-արհեստավորական բրնձեղուկությունը:

Առևտրական գործերի առաջին հաջողությունները:

1558 թ. ցուրտ ձմռանը ռուսական զորքերն անցան Լիվոնյան սահմանը: Գերմանական ֆեոդալները հանկարծակի բերվեցին: Ռուսական զորքերը վերցնում էին քաղաք-քաղաքի հետևից:

Զարնանք մարտերը բուրբուլեցին Նաուլա քաղաքի

Լիվոնյան պատերազմը

համար: Դուք այդ բաղադր քարտեզի վրա: Տեսնո՞ւմ եք, որ միայն գետն էր այն բաժանում Իվան III-ի ժամանակ կառուցված ռուսական Իվան-գորոդից: Հենց այստեղից էլ գերմանական ամրոցի գնդակոծում սկսեց ռուսական հզոր հրետանին: Նարվայում ուժեղ հրդեհ բռնկվեց: Ռուս լազմիկները գետի վրայով շտապեցին Նարվայի կողմը: Նավակները չէին բավարարում: Լողում էին տախտակների վրա, տեղահան արված դռների վրա: Քանդելով դարբասը, ռուսները մտան բաղաբ:

Նարվայից հետո ընկան լիվոնյան նաև այլ ամրոցներ: Շուտով գրավվեց Տաւրու (Դուրպատ) բաղաբը: Ռուսական զորքերը մոտեցան Տալլինին (Ռեևեին) և Ռիգային:

Ռուսական զորքերի հաջողությանը մեծապես նպաստում էր տեղական բնակչության՝ էստոնացիների ու լատիշների օժանդակությունը: Նրանք ատում էին իրենց կեղեքիչներին՝ գերմանական ֆեոդալներին, և ռուս ժողովրդի մեջ որոնում էին իրենց դաշնակցին: Լավ իմանալով տեղանքը, լատիշ և էստոնացի ուղեկցողները ռուսներին ցույց էին տալիս ճանապարհը: Մի շարք վայրերում գյուղացիներն ավերում, հրդեհում էին գերմանական կալվածատերերի դաստակերաները, սպանում էին ասպետներին: Հյուսիսային էստոնիայում ասպատամբեցին 4 հազար գյուղացիներ:

Ռուսական զորքերի հարվածների տակ Լիվոնյան օրդենը քայքայվեց և դադարեց գոյություն ունենալուց: Հարյուրավոր տարիներ այդ օրդենը գերմանական ֆեոդալների կողմից դեպի Արևելք կատարվող ագրեսիայի հենարանն էր: Այժմ Լիվոնյան օրդենը վերացված էր:

Յ. Պատերազմի դժվարությունները: Սակայն Ռուսաստանը չկարողացավ հաստատվել Մերձբալթիկայում: Հարևան պետությունները չէին ուղում թույլ տալ Ռուսաստանին մոտենալ ծովին: Նրանք սկսեցին մաս առ մաս գրավել քայքայված Լիվոնյան հողերը և պատերազմական զործողություններ ծավալեցին Ռուսաստանի դեմ: Լիվոնիայի դեմ սկսված պատերազմը Ռուսաստանի համար դարձավ պատերազմ և վրոպական մի շարք պետությունների՝ Լեհաստանի, Լիտվայի, Շվեդիայի, Դանիայի դեմ: Պատերազմական գործողությունները ձգձգվող բնույթ ստացան: Փոխվեց նաև տեղական բնակչության տրամադրությունը. ռազմական հարկերը հասցրին այն բանին, որ լատիշներն ու էստոնացիները դադարեցին օժանդակություն ցույց տալ ռուսական զորքերին: Այդ հանգամանքը լրջորեն բարդացրեց Ռուսաստանի դրությունը:

Օսլիշնիկների կողմից ռուսական շատ հողերի ավերումը թուլացրեց հրկրի տնտեսությունը և բացասաբար անդրադարձավ պատերազմական զործողությունների ընթացքի վրա:

Թշնամու կողմն անցավ ռուսական ամենաաչքի ընկնող զորավար-

ներից մեկը՝ իշխան Կուրբսկին, որը գիտեր ցարի բուլոր ռազմական պլանները: Դավաճանեցին նաև մի քանի ուրիշ բոյարներ:

1569 թվականին Լեհաստանը և Լիտվան միավորվեցին Ռեչ պոսպոլիտա միասնական պետության մեջ: Շուտով Լեհ-Լիտվական պետության թագավոր դարձավ Ստեֆան Բատորին: Նա կատարելագործեց հրետանին, իր զորքերը համալրեց Գերմանիայում և Հունգարիայում հավաքագրված վարձկան զինվորներով և ներխուժեց Ռուսաստանի սահմանները:

1581 թվականին Ստեֆան Բատորիի հարյուրհազարանոց բանակը պաշարեց Պսկովը: Ռուսների հետ միասին քաղաքը պաշտպանում էին ուկրաինական կազակները: Ամբոցի պաշտպանները թշնամուց երկու անգամ քիչ էին: Պաշարողները քաղաքը շրջապատեցին խրամատներով և հրետանային կատաղի կրակ բաց արին: Որոշ տեղերում քարուքանդ եղան ամբոցի պատերը: Թշնամիները խուժեցին պատերի ճեղքով և գրավեցին երկու աշտարակ: Պսկովի պաշտպաններն աշտարակներից մեկի տակ վառուղ լցրին և պայթեցրին: Ստեֆան Բատորիի զինվորները շտապեցին նահանջել:

Քաղաքը գրոհով գրավելու փորձը չհաջողվեց: Սկսվեց շատ երկար պաշարում, որը տևեց հինգ ամսից ավելի: Այդ ժամանակամիջոցում ռուսները ետ մղեցին թշնամու տասնյակ հարձակումներ և իրենք ձեռնարկեցին ավելի քան քառասուն հակադրոհ: Պսկովի հերոսական պաշտպանությունը ձախողեց Ստեֆան Բատորիի հետագա հարձակումը զեպի Ռուսաստանի խորքերը: Շուտով զինադադար ստորագրվեց Լեհաստանի, իսկ ասպա նաև Շվեդիայի հետ: Ռուսաստանը հարկադրված էր հրաժարվել գրաված հողերից և քաղաքներից:

4. Լիվոնյան պատերազմի հետևանքները: Լիվոնյան պատերազմը տևեց քսանհինգ տարի (1558—1583): Այդ պատերազմը ավերեց Ռուսաստանի սահմանամերձ հողերը և հյուսիսեց նրա ուժերը: Պատերազմը պահանջում էր հսկայական ծախսեր, որոնք ծածկում էին բնակչությանից գանձվող նոր հարկերի հաշվին: Թշնամու ասպատակություններից և ցարական հարկերից քայքայված գյուղացիները լքում էին իրենց տները: Շատերը ոչնչացան: «Գերմանացիները սպանեցին երեսաներին էլ, իսկ կինը բաղցից մեռել է»,— կարդում ենք այն ժամանակվա փաստաթղթերում: «Ֆեդկան որբացավ և փախավ ցարական հարկերից»:

Իվան IV-ը չլուծեց պատերազմի զլխավոր խնդիրը՝ զեպի Բալթիկ ծով ելք նվաճելը: Հստոնական ու լատիշ ժողովուրդները պատերազմից հետո ընկան լեհական, շվեդական ու դանիական ֆեոդալների լծի տակ: Գերմանական կալվածատերերը Մերձբալթիկայում սահպանեցին իրենց տիրապետությունները:

Բայց և այնպես Լիվոնյան պատերազմի նշանակությունը մեծ էր.

ռուսական զորքերը ջախջախեցին և վերջնականապես վերացրին Լիվոն-
յան օրդենը՝ ռուս, բելոռուս, լատիշ, էստոնական և լիտվական ժողո-
վուրդների վաղեմի և շարանեց ըշնամուն:

ՀԱՐՅՈՒՆ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԻԱՆՔՆԵՐ

1. Որոշեցեր Ռուսաստանյան պետության արտաքին բաղադրականության հիմնական
ուղղությունները XVI դարում:

2. Ինչպիսի՞ երկու ժամանակաշրջան կարելի է առանձնացնել Լիվոնյան պատ-
րազմի ընթացքում: Ինչո՞վ են դրանք տարբերվում:

3. Բնութագրեցե՛ք Լիվոնյան պատերազմի ընդհանուր հետևանքները:

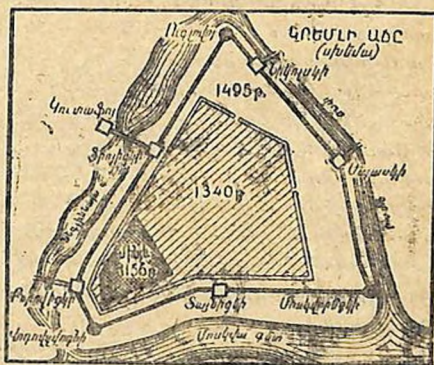
4. Քանի՞ տարի էր անցել Չուդ լճի վրա գերմանական ասպետների ջախջախումից
մինչև Լիվոնյան պատերազմի սկիզբը:

§ 30. ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ XIV— XVI ԳԱՐԵՐՈՒՄ

1. Մոսկվան ռուսական կուլտուրայի կենտրոն: XIV—XVI դարում
ռուսական կուլտուրայի կենտրոնը դարձավ Մոսկվան:

Արդեն XIV դարի վերջին Մոսկվայում կային հազարավոր տներ,
Դրանց մեջ առանձնապես աչքի էին ընկնում մեծ իշխանի ընդարձակ
սալարանքները, բոյարների, ազնվականների, բարձր հոգևորականության
տները: Դրանց մի մասը դառնում էր Կրեմլում, մի մասն էլ նրա շուր-
ջը և սովելի հետո՝ մերձմոսկովյան դյուղերում: Իշխանական ու բոյա-
րական տների միջև ընկած էին արտաավայրեր, վարելահողեր, մար-
դագետներ: Քաղաքատիպ բնակավայրերի մեջ տեղ-տեղ դեռ կային
մեծամոսկովյան երբեմնի խիտ անտառի մնացորդներ:

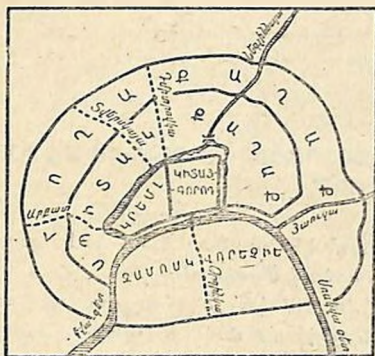
Կրեմլի շուրջը արվարձա-
նային մարդկանց տները կը-
պած էին իրար: Մինչև հիմա
Մոսկվայի փողոցների և նըր-
բանքների անվանումները
մեզ հիշեցնում են այստեղ մի
ժամանակ ապրած արհեստա-
վորների մասին՝ Բրոննայա,
Կուզնեցկայա, Կոսեկնիլնս-
կայա փողոցները, հլեբնի,
Սկատերտնի, Մալոլոլի նըր-
բանքները: Դրանք մեզ հի-
շեցնում են հին զինագործնե-
րի (զորահագործ վարպետնե-
րի), դարբենների, կաթսայա-

Մոսկվայի Կրեմլի աճի սխեմա

գործ վարպետների, հաղթութիւնների և այլ վարպետների մասին: Փողոցներն ու նրբանցքները նեղ էին, տները՝ փայտաշէն, զերանապատ: Եթէ հրդեհ էր սկսւում մի տան մեջ, չէին փրկւում նաև հարեանները: Կրակը անցնում էր մեկից մյուսին և այրում Մոսկվայի կեսը: Հազարավոր մարդիկ մնում էին անօթեան:

Բայց բազաբը արագորեն նորից կառուցվում էր: Չէ՞ որ դա

XVI դարում Մոսկվայի տերիտորիայի աճի սխեմա

ծաղկող պետութեան մայքադար էր: XV դարի սկզբին բազաբի սահմանն ընդգրկում էր ընդարձակ տերիտորիա՝ բուլվարների ալմյան օղակի ներսում ընկած տարածութիւնը: XVI դարում բազաբը արդէն զտնւում էր ներկայիս Սաղովսյե կոլցո փողոցի սահմաններում, որի շրջագիծը 15 կմ-ից գերազանցում է (տես սխեման): Մոսկվայի բնակչութիւնը հասավ 100 հազար մարդու:

Առանձնապէս զեղեցիկ էր Կրեմլը: Դմիտրի Դոնսկոյի ժամանակ Կրեմլը շրջապատեցին սպիտակ բարե պարսպով: Այդ ժամանակվանից էլ զալիս է դարերով պահպանված սպիտակաբար Մոսկվա անվանումը:

Իվան III-ի ժամանակ Կրեմլը նորից վերակառուցվեց: Այս անգամ նրան շրջապատող պարիսպները կարմիր աղջուսից էին, դրանց հաստութիւնը հասնում էր մինչև հինգ մետրի, բարձրութիւնը՝ տասնյոթ մետրի: Կրեմլի ամեն մի կողմում յոթ աշտարակներ են (հաշված անկյունայինները), իսկ բոլորը միասին՝ տասնութը: Դրանցից տմեն մեկը ասեւ ինքնուրույն ամրոց լինելու: Այդ պատերն ու աշտարակները ոչ մեծ փոփոխութիւններով պահպանվել են մինչև մեր օրերը:

Կրեմլի ներսում վեր էին խոյանում հրաշալի տաճարներ ու պալատներ: Կրեմլը եղել է ոչ միայն այն ժամանակվա ամենաուժեղ ամրոցը, այլև մարմնավորում էր Ռուսաստանյան պետութեան միասնութիւնը և ուժը:

Մոսկվայում ապրում էին հրաշալի ժողովրդական վարպետներ, զեղանկարիչներ, ճարտարապետներ: Նրանց ստեղծագործութիւններն ալմ էլ մեզ ապշեցնում են իրենց զեղեցկութեամբ:

Իվան Մեծի զանգակատունը Մոսկվայի Կրեմլում

2. Անդրեյ Ռուբլով: XIV դարի վերջի և XV դարի սկզբի խոշորագույն ռուս գեղանկարիչ էր Անդրեյ Ռուբլովը: Մյուս գեղանկարիչների հետ մեկտեղ նա որմնանկարեց հին Քլադովեչենսկի տաճարը Մոսկվայի Կրեմլում, Ուսպենսկի տաճարը՝ Վլադիմիրում:

Առանձնապես նշանավոր է Ռուբլովի ստեղծած «Յրրոգոթյուն» սրբապատկերային ստեղծագործությունը:

Նկարի բովանդակությունը կրոնական է, բայց այստեղ մենք տեսնում ենք ոչ թե միջնադարյան հրեշտակների անմարմին, իրկարացված կերպարներ, այլ կենդանի մարդկանց: Մեր առջև են երեք գեղեցիկ պատանիներ: Նրանք զրուցում են իրար հետ. մեկը ուրախությամբ ինչ-որ բան է պատմում, մյուսները լսում են և որպես համաձայնությամբ

Համբարձման եկեղեցին
Կոլոմենսկի գյուղում՝
Մոսկվայի մոտ

Նշան զուխները խոնարհել են։ Սկզանի վրա դրված է մի գավաթ՝ ըմպելիք։

Ռուրլյովի զույնները նույնպես նոր են՝ պայծառ, բերկրալի, կապույտ, կարմիր, մուգ-բալի նրանդներով։

Այստեղ ամեն ինչի մեջ զգացվում է սերը մարդու նկատմամբ, նրա իսկական զգացմունքները ճշմարտացիորեն հաղորդելու ձգտումը։ Այս հանգամանքը Ռուրլյովին հարադատ է դարձնում Վերածնության դարաշրջանի ականավոր նկարիչներին։

3. Ռուս ճարտարապետները։ Նշանավոր են ուսս վարպետների կողմից XV—XVI դարերում ստեղծված ճարտարապետական շատ հուշարձաններ։ Դուք արդեն գիտեք Իվան III-ի ժամանակ Մոսկվայի նրկմում կառուցված Ուսպենսկի տաճարի, Գրանովիտայա պալատի մասին։

XVI դարում ուսս վարպետները Իվան Ահեդի հրամանով կառուցեցին Վասիլի Երանելու հրաշալի տաճարը, որը հիմա էլ զարդարում է Մոսկվայի Կարմիր հրապարակը։ Դա կառուցվել է Կազանի նվաճման պատվին։

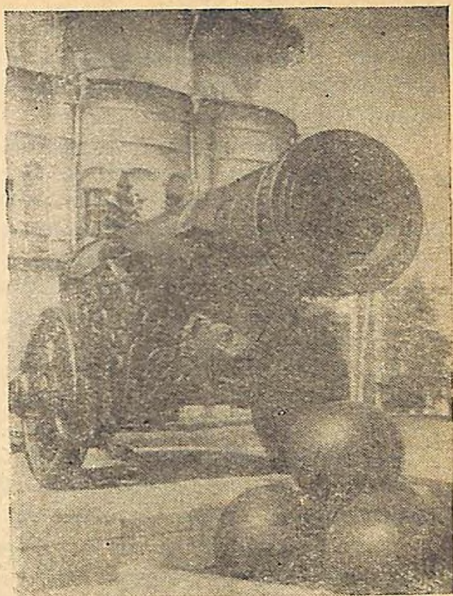
Վասիլի Երանեկու տաճարը գմբեթադարդ ինը բարձր տա-
ճար-աշտարակների միացում
է։ Դրանք բոլորը իրար միջև
կապված են ներքին կամա-
րածե անցումներով ու շրը-
ջապատված շրջանցիկ սրա-
հով։ Գմբեթի ոչ մի պարզա-
նկար մշուսի կրկնությունը չէ-
զրանք բոլորը տարբեր են,
զվարճալի նախշերով։ Գմբեթ-
ները ներկայացնում են որ-
պես անկրկնելի, քերկրալի,
նկարչական գեղեցկություն
մի ամբողջություն։ Այդ տա-
ճարը առաջացնում է բոլորի
հիացմունքը։

Հուշակավոր ուս շինարար
էր ամրոցալին կառույցների
վարպետ Յոդդուր Կոնը։ Նա
Մոսկվայում կառուցեց «Ալի-
տակ Բալախի» պարիսպները
և բարե աշտարակները։ Շրը-
ջապատելով Մոսկվայի կենտրոնական մասը, պարիսպները Մոսկվան
դարձնում էին ամրոց։ Նույն Կոնը ղեկավարում էր Սմոլենսկ քաղաքի
հզոր պարիսպների ու աշտարակների կառուցումը։ Այդ հայտնի կառույ-
ցի վրա աշխատել են վեց հազար շինարար բանվորներ։

XVI դարի հենց վերջերին շարունակեցին Իվան Մեծի զանգակա-
տան կառուցումը Մոսկվայի Կրեմլում և հասցրին մինչև 82 մ բարձ-
րություն։ Խստականոն, վեհապանծ տեսքով, զարմանալիորին թևթև այդ
զանգակատունը մինչև հիմա էլ ապշեցնում է իր գեղեցկությամբ։ Դա
եղել է և՛ զանգակատուն, և՛ Կրեմլի պահպանական աշտարակ, Դիտա-
կալները հսկում էին զանգակատան բարձրությունից՝ շեշ մոտենում
արդյոք թշնամիները Մոսկվային։

XVI դարում ճարտարապետական կառույցներում լայնորեն տա-
րածվեց վրանածև ոճը, որը սկզբում ձևավորվեց XIV—XV դարերում
Հյուսիսային Ռուսիայում՝ փայտակերտ ճարտարապետության մեջ։

Վրանածև ոճի հուշարձան է Համբարձման (Վոզնեսենիե) տաճարը
Կոլոմենսկ գյուղում (Մոսկվայի մոտ)։ Տաճարի շենքը կառուցված է
Մոսկվա գետի գառիթափ ափին՝ բարձր հիմքի վրա, գեղեցիկ աստի-

Ցար-թնդանոթի Մոսկվայի Կրեմլում

ճաններով ու սրահներով: Տաճարը պսակված է ղեպի երկինք ձգված վրանով: Ճարտարապետության մեջ վրան են կոչում աշտարակների, տաճարների ծածկույթը, որը հիշեցնում է քառանիստ կամ ութանիստ բուրգ:

4. Թնդաճոթագործ վարպետ Անդրեյ Չոխովը: Հետագա դարգացում ստացավ նաև ռուս ձուլողների վարպետությունը: Նշանավոր է XVI դարի ձուլող Անդրեյ Չոխովը, որն աշխատում էր Մոսկվայի թղթադանոթաձուլարանում: Նրա թնդանոթները ձուլվում էին յուրաքանչյուրը հատուկ ձևով՝ մոմի մոդելով և աչքի էին ընկնում մարտական բարձր հատկություններով:

Նա ռուսական զորքերի համար ձուլեց մարտական շատ թնդանոթներ: Յուրաքանչյուր թնդանոթ ստանում էր իր անունը՝ Արք, Գայլ, Աղվես, Աբիլլես: Առանձնապես հռչակավոր է նրա Յագ-քնդաճոթը, որը մինչև հիմա էլ կանգնած է Մոսկվայի Կրեմլում: Այդ թնդանոթը կշռում է 40 տոննա, պատված է հնարամիտ զարդանախշերով: Դրանց մեջ աչքի է ընկնում ռուսական ցարի պատկերը (այստեղից էլ՝ նրա անվանումը):

5. Գրատպության սկիզբը: Ռուսական կուլտուրայի մեծ հաջողություն հանդիսացավ գրատպության սկիզբը:

Մենք արդեն գիտենք, որ առաջներում գրքերը ձեռագիր էին: Գրքերի արտադրելը շատ ժամանակ էր պահանջում: Գրքերը թանկ էին նրստում և քիչ էին:

XVI դարի սկզբին բելուռուս գիտնական Դեոդոն Ակոբինյան Պրագայում բելուռուսերեն տպագրեց մի քանի գրքեր:

Մոսկվայում առաջին տպարանը ստեղծվեց Իվան Ահեզի թագավորության տարիներին:

Ռուսաստանում առաջին տպագրիչների թվում էր Իվան Ֆյոդորովը: Մոսկվայում ամենաառաջին գրքերից մեկը լույս տեսավ 1564 թվականին, դա «Գործք սուրբ առաքելաց» եկեղեցական գիրքն էր: Այդ գիրքը վարպետորեն տպագրեցին սլավոնական ղեղեցիկ տառերով՝ պոլուռուսաձով: Ըստ սրում, գլխատառերը պարբերությունների սկզբում փորագրում էին հատուկ ղեղեցիկ նկարներով: Գրքում ոչ մի վրիպակ չկա:

Տպարանը առաջացրեց նորամուծությանը թշնամի բարձր հոգևորականության գալույթը: Իվան Ֆյոդորովը ստիպված էր հեռանալ Մոսկվայից:

Իվան Ահեզը որոշ ժամանակ անց նոր տպարան կառուցեց Ալեքսանդրովյան սլոբոդայում:

Առաջին տպագրիչ Իվան Ֆյոդորովին հուշարձան է կանգնեցված Մոսկվայում, Կրեմլից ոչ հեռու, այն վայրին մոտ, որտեղ մի ժամանակ եղել է նրա տպարանը:

Յ. Ժողովրդական ստեղծագործությունը: Իր ստեղծագործության մեջ՝ հեքիաթներում, բիլինաներում, երգերում, առածներում, ժողովուրդը արտացոլել է պատմական խոշորագույն իրադարձությունները և բողոքը ֆեոդալական ճնշման դեմ: Ժողովրդական ստեղծագործության մեջ արտացոլվել է և՛ պայքարը մոնղոլ-թաթարական խաների լծի դեմ, և՛ Երմակ Տիմոֆեևիչի արշավանքը դեպի Սիբիր, և՛ Պսկովի հերոսական պաշտպանությունը, և՛ օսյրիշինան:

XIV դարի բանաստեղծական «Ջաղոնչինա» ասքը գովերգում էր ժողովրդի սխրագործությունը Կուլիկովոյի ճակատամարտում: «Ձիերը խրխնջում են Մոսկվայում, թմբուկները զարկում են Կոլոմնայում, փողերը հնչում են Սերպուխովոյում, թնդում է փառքը ուսական երկրով մեկ»: Դմիտրի Իվանովիչի կոչով ռազմիկները երկրի բոլոր կողմերից արծվի պես մեծ մարտի էին թռչում հարազատ հողի համար: «Գնանք արագընթաց Դոն գետի այն կողմը, — ասում էին նրանք, — ձեռք բերենք հրաշալի հողեր, ձերերի համար պատմելու բան կլինի, իսկ երիտասարդներին՝ հիշելու բան»: Ասքը փառաբանում էր հարազատ հողի համար ընկած մարտիկներին:

XVI դարում ժողովրդի մեջ ամենահայտնի երգերից մեկում՝ պատմվում էր Կազանի գրավման մասին: Այստեղ գովերգվում էին ուս հասարակ մարդիկ՝ թնդանոթածիգները, որոնք կարողացան պայթեցնել Կազանի ամուր պատերը:

Իվան Ահեղի մասին երգերում փառաբանվում էր նրա պայքարը օտարերկրյա թշնամիների, դավաճան բոյարների դեմ և դատապարտվում էին դաժանությունը, բազմաթիվ մահապատիժներն ու սպանությունները: Երգերի մեջ խոսվում էր այն մասին, թե ինչպես ամեն կենդանի բան ոչնչանում էր Ահեղի օսյրիշինիկների ճանապարհին: «Այն փողոցներով, որ դու բնացել ես, աեր-հայր, և այնտեղ հավը ոտք չի դրել, և որոնցով անցել է Մալչուտա Սկուրլատովիչը, այնտեղ էլ հավը ոտք չի դրել», —

«Առաքյալ»-ի առաջին թերթը

այսպես էր պատմվում նովոդորոգում Իվան Ահեղի և նրա օպրիչնիկների բռնությունների մասին:

Առածներում ցավով էր խոսվում այն աղետների մասին, որոնցից ժողովուրդը տուժում էր ցարական ծառաների ձեռքից. «Խնայում է ցարը, բայց չի խնայում շնապանը»:

Մինչև մեր օրերն են հասել ռուս վարպետների բացառիկ գեղեցկությամբ ու նրբությամբ պատրաստված ոսկերչական իրեր, կին վարպետների գեղարվեստական կարվածք, անհայտ գեղանկարիչների գունեղ մանրանկարներ:

Ժողովրդական ստեղծագործությունը մեծ ազդեցություն էր ունենում գեղանկարչության, ճարտարապետության, դրականության վրա:

7. Աշխատավորների և տիրոջ դասակարգի կենցաղը: Ժողովրդական մասսաները, որոնք ստեղծում էին Ռուսաստանյան պետության հարուստ կուլտուրան, իրենք քիչ էին օգտվում նրա բարիքներից:

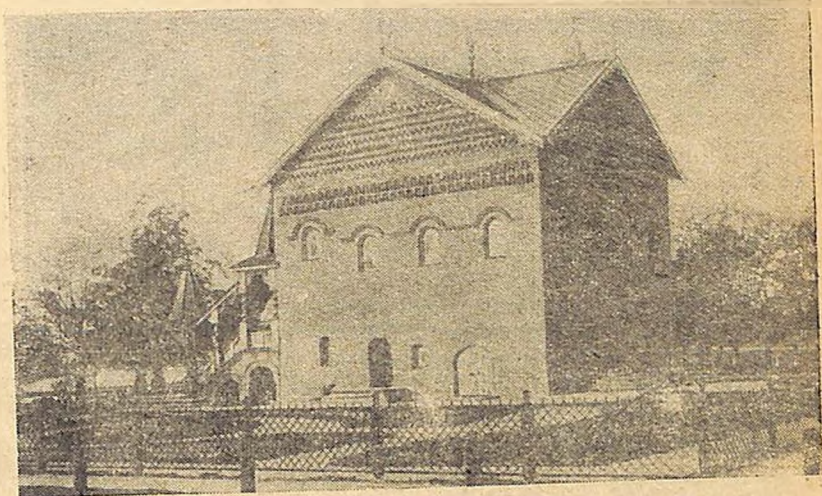

Փայտաշեն քաղաքի պատերի մոտ: Ա. Մ. Վասնեցովի նկարից
Պուտովեցեյ Մուսկվալի ծայրամասի բնակչության կյանքի պայմանները XVI
դարում:

Պյուղացիները պատասպարվում էին մրտոտ խրճիթներում: Միակ փոքրիկ սենյակում կային միայն պատերին պինդ կպած հասարակ սե-

ղանհեր ու նստարաններ: Լույսը խրճիթ էր թափանցում փոքրիկ լաւսամուտներով, որոնք ծածկված էին ձկան փուչիկով կամ յուղած կտավի կտորով: Երեկոներն օգտւում էին մարխի լույսից: Ձմռանը ամբողջը տանիքը սովորաբար բնում էր վառարանի վրա: Այստեղ էլ՝ խրճիթում, ցուրտ ժամանակները սահում էին խոճկորներ, հորթեր, սագեր, հավեր:

Իրենց հագուստը գլուղացիները պատրաստում էին իրենք. ամառը հազնկու համար պատրաստում էին տնայնագործ կտավից, ձմեռվա համար՝ ուխարի մորթուց կամ սերմյազալի (կոպիտ, շներկված) մահուդից: Որպես ոտնաման հագնում էին տրեխների՝ քրծենից հյուսած, իսկ ձմռանը՝ վալենկաներ:

Իշխանական պալատ Ուզդիում (XV դ.)

Ամանեղներ ամենից հաճախ փայտից ու կավից էր:

Կալ չէին ապրում հաւ արժարձաւնային մարդիկ: Միայն քչերն ունեին «սպիտակ խրճիթ», այսինքն՝ խողովակ ունեցող վառարանով: Լուսամուտներն էլ միայն որոշ տներում էր փայլարի թիթեղով կամ նույնիսկ «ապակիով»:

Ինչպիսի հսկայական տպավորութիւն պետք է գործեր այդքան աղքատ պայմաններում ապրող յուրաքանչյուր հասարակ մարդու վրա իշխանական հոյակապ պալատների ու տաճարների վեհութիւնը:

Բոլյարներն ու ազնվականներն իրենց տները կառուցում էին մի քանի սենյականերից ու դահլիճներից՝ բազմաթիվ ծառայական շենքերով, խիստ ուժեղ ավելի հարուստ էր, կառուցում էր քարե ապարանքներ, նրանց հաղուստն էլ այլ էր՝ հաճախ անդրծովյան մահուդներից, թավշից, մետաքսից, ամանեղենը՝ շերեփները, դավաթները, սկուտեղները, ոսկուց և արծաթից:

Տանը լիակատար տեր էր ընտանիքի ղլխավորը՝ հայրը, ամուսինը: Նրան պետք է անառարկելիորեն ենթարկվեին կինը և երեխաները: Հարուստ ընտանիքներում կանայք ապրում էին լիակատար փակված կյանքով՝ սկզբում ծնողների, ապա՝ ամուսնու իշխանության տակ: Երեխաներին դաստիարակում էին մեծ խստությամբ: XVI դարի քաղաքային բնակչության ունեոր խավերի բարոյական ու կենցաղային կանոնների «Խմբուստույ» ժողովածուն նշում էր. եթե բռնորդ և խրատները չեն ազդում տղայի կամ աղջկա վրա, պետք է «նայած հանցանքներին՝ հասկացնել մորակույտ. դա կլինի թե՛ խելացի, թե՛ ցավալի, թե՛ սարսափելի, թե՛ լավ»: Այսպես, ահի և դաժան պատիժների միջոցով պահպանվում էր ընտանիքի ղլխավորի անսասան իշխանությունը:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչպիսի՞նք պատմական պայմաններ նախապատրաստեցին XIV—XVI դարերում Ռուսաստանի կուլտուրայի զարգացման հաջողությունները:

2. Բնութագրե՛ք Ռուսաստանի կուլտուրայի զարգացման հիմնական նվաճումները XIV—XVI դարերում:

3. Ինչպե՞ս էին XIV—XVI դարերի ժողովրդական ստեղծագործության մեջ արտացոլվում այն տարիների կարևորագույն պատմական իրադարձությունները և բոլորք ֆեոդալական ճնշման դեմ:

4. Կասադրքի նկարների ու տեքստի հիման վրա պատրաստե՛ք բանավոր պատմությամբ ֆեոդալների ու գյուղացիների վրադժուկների և կյանքի պայմանների մասին:

5. Իմացե՛ք՝ կա՞ն արդյոք XIV—XVI դարերի ճարտարապետության հուշարձաններ ձեր երկրամասի (քաղաքի, շրջանի) տերիտորիայում:

IV գլխի ամփոփում

Բաթուխանի ավերող ներխուժման հետևանքով Ռուսիայում հաստատված մոնղոլ-թաթարական լուծը ամենաուժեղ արգելակ էր երկրի զարգացման ճանապարհին:

Բայց կյանքը Ռուսիայում կանգ չառավ: Աստիճանաբար վերականգնվում ու շարունակում էին զարգանալ գյուղատնտեսությունը, արհեստները, վերակառուցվում էին քաղաքները: Շատ դանդաղ, բայց և այնպես ուժեղանում էին երկրի առանձին մասերի տնտեսական կապերը:

Շարունակվում էր նաև ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացումը: XV—XVI դարերում աճում էր ղլխավորապես ոչ թե խոշոր

վոտչինային, այլ մանր ու միջակ՝ կալվածքային հողատիրութիւնը։ Ազնւական կալվածատերերն ուժեղացնում էին գյուղացիների ճնշումը. զաւթում էին նրանց հողերը, ավելացնում էին կոռն ու բահրան։ Գյուղացիները դիմադրում էին, հրաժարվում էին պարհակների բարձրացված շափերը կատարելուց, փախչում էին նոր վայրեր։ Դասակարգային պայքարը գյուղացիների ու ֆեոդալների միջև սրվում էր։

Ազնւական կալվածատերերին, վոտչինատեր բոյարներին ու վանքերին հարկավոր էր պետական ուժեղ իշխանութիւն, որ նրանց ասպհովեր հողով և հնազանդ պահեր գյուղացիներին ու արհեստավորներին։

Երկրի միավորման և կենտրոնական իշխանության ուժեղացում էր պահանջում նաև մոնղոլ-թաթարական խաների լուծը վերացնելու և արտաքին մյուս թշնամիներից Ռուսիայի պաշտպանութիւնը ամրապնդելու անհրաժեշտութիւնը։

Սրանք էին Մոսկվայի շուրջը ռուսական երկրների միավորման և Ռուսական կենտրոնացված պետության կազմավորման հիմնական նախադրյալները։ Այդ պրոցեսն սկսվեց XIV դարում։ XV դարի երկրորդ կեսին՝ Իվան III-ի (1462—1505) իշխանության տարիներին իր սկզբնական ձևով կազմավորվեց միասնական Ռուսական կենտրոնացված պետութիւն։

Մոսկվայի իշխանության զլխավոր քաղաքից Մոսկվան դարձավ մեծ և ուժեղ Ռուսական պետության մայրաքաղաքը։

1480 թվականին վերջնականապես տապալվեց մոնղոլ-թաթարական խաների ատեւի լուծը։

Միասնական Ռուսական կենտրոնացված պետության ստեղծումն ու ամրապնդումը, մոնղոլ-թաթարական խաների լծից ազատագրվելը բարերար ազդեցութիւն ունեցան երկրի տնտեսության, կուլտուրայի զարգացման վրա և ամրապնդեցին նրա միջազգային դրութիւնը։ Տարբեր երկրների կառավարութիւնները ձգտում էին կապեր հաստատել ամրապնդված Ռուսիայի հետ։ Մոսկվա ժամանեց դերմանական կայսեր ներկայացուցիչը։ Ռուսական դեսպաններ եղան Մոլդավիայում և Հունգարիայում։ Տվերցի վաճառական Աֆանասի Նիկիտինը հեռավոր ճանապարհորդութիւն կատարեց «երեք ծովից այն կողմ»՝ Հնդկաստան։

XVI դարում Ռուսական կենտրոնացված պետութիւնը էլ ավելի ամրապնդվեց. հաստատվեց ցարի ինքնակալական իշխանութիւնը. կազմավորվեց կենտրոնական պետական ապարատը, ընդարձակվեցին բազմազգ պետության սահմանները. նրա կազմի մեջ մտան Միչին և Ստորին Պոլովոսի, Ուրալի, Արևմտյան Սիբիրի ժողովուրդները։

Ռուսական կենտրոնացված պետության կազմավորումն ու ամրապնդումը ուղեկցվում էր գյուղացիների ֆեոդալական ճնշման ուժեղա-

ցումով. Կանգնեցին գլուղացիների պարհակները, ձեռնալուծեց ճորտատիրական իրավունքը:

Երկրին ծանր ավերումներ ու կորուստներ բերին Իվան IV-ի օրոք (1533—1584) մտցված օպրիչնինան և երկարատև խիվոնյան պատերազմը (1558—1583): XVI դարի վերջին Ռուսաստանի տնտեսական ուժերը չլատված ու հյուսված էին:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԿԻՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք էին Ռուսական կենտրոնացված պետության կազմավորման նախադրյալները (պատճառները): Ո՞ր ժամանակներին է վերաբերում այդ պրոցեսի սկիզբը և նրա ավարտումը:

2. Արևմտյան եվրոպայի ո՞ր երկրներում ֆեոդալական մասնատվածությունը փոխարինվեց կենտրոնացված պետությունով: Այդ տեսակետից նմանություն կա՞, արդյոք, Ռուսաստանի և Արևմտյան եվրոպայի երկրների միջև, Իսկ տարբերություններ: Ես:

3. Քարտեզի վրա ցույց տվեք Մոսկվայի շուրջը ռուսական երկրների միավորումը XIV—XV դարերում: Ո՞ր հոգիքը և ժողովուրդները միացվեցին Ռուսական պետությանը XVI դարում: Ի՞նչ նշանակություն ունեցավ դա:

4. Համեմատող եք կառավարման ձևը Ռուսաստանի ֆեոդալական մասնատվածություն, ժամանակաշրջանում՝ XII—XIV դարերում և Ռուսական կենտրոնացված պետության մեջ XV դարի վերջին և XVI դարի սկզբին: Ի՞նչ փոփոխություններ տեղի ունեցան: Որո՞նք էին դրանց պատճառները:

5. XV—XVI դարերում ինչպե՞ս փոխվեց ժողովրդական մասսաների՝ գլուղացիների, արհեստավորների կյանքը, Ի՞նչ փոփոխություններ եղան իշխանագույն բոյարների և ազնվական կալվածատերերի դրուվյան մեջ:

6. Ինչպե՞ս էին բնթանում կուլտուրայի զարգացումը Ռուսական պետության մեջ XIV—XVI դարերում: Այն ժամանակվա կուլտուրայի ինչպիսի՞ հուշարձաններ են հասել մեզ:

7. Ինչո՞ւ միասնական Ռուսական կենտրոնացված պետության ստեղծումը մեծ առաջընթաց քայլ էր մեր երկրի զարգացման մեջ:

8. Ի՞նչ պիտեր դուք տեղական երկրամասի (մարզի, շրջանի) XIV—XVI դարերի պատմությունից:

Գլուխ V

**ԳՅՈՒԴԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ XVI ԴԱՐԻ
ՍԿԶԲԻՆ: ՊԱՅՔԱՐ ԼԵՀԱԿԱՆ ՈՒ ՇՎԵԴԱԿԱՆ
ՖԵՈԴԱԼՆԵՐԻ ԻՆՏԵՐՎԵՆՅԱՑԻ ԴԵՄ**

**§ 31. ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ XVI
ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵՎ XVII ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ**

1. Գլուղացիները Ռուսիայում XVII դարի սկզբին: Հողատերերից գլուղացիների ֆեոդալական կախումը Կիևյան Ռուսիայում առաջացավ IX—XII դարերում: Ժամանակներն անցնում էին: Որքան Ռուսիայում ավելի էին զարգանում ֆեոդալական հարաբերությունները, այնքան աճելի էր ուժեղանում գլուղացիների կախվածությունը կալվածատերերի-

բից, XVI—XVII դարերում դա ընդունեց գյուղացիների համար առանձնապես ծանր ձև՝ ճորտական կախվածության ձևը։ Եկեք հիմա ի մի բերենք մեր գիտելիքները և մի անգամ ևս կրկինք այդ հարցը։ Դա շատ կարևոր է։ չէ՞ որ գյուղացիներն այդ ժամանակներում կազմում էին աշխատավոր ժողովրդի հսկայական մեծամասնությունը, կերակրում, հագցնում էին բոլորին։ Բոլորը գիտեն նուրս գյուղացիներ արտահայտությունը։ Իսկ ի՞նչ են նշանակում այդ բառերը։

Ճորտ գյուղացին պատկանում էր կալվածատիրոջը և իրավունք չուներ իր կամով հեռանալ կալվածատիրոջ կալվածից։ Նա «ամրացված» էր կալվածատիրոջ հողին, «прикреплен» — այստեղից էլ «крепостной» — (ճորտ) բառը)։ Նրան ստիպում էին ձրի աշխատել կալվածատիրոջ համար։ Կալվածատիրոջ համար այդ ձրի աշխատանքը, ֆինչպես դուք արդեն լավ գիտեք, կոչվում էր կոռ։ Գյուղացուն պարտավորեցնում էին կալվածատիրոջը տալ իր աշխատանքի արդյունքը՝ մթերքներ կամ փող, այսինքն բահրա վճարել։ Բն քանի օր պետք էր աշխատել կալվածատիրոջ համար, որքա՞ն մթերքներ կամ փող տալ նրան՝ դա որոշում էր ինքը կալվածատերը։

Կալվածատերը տնտեսությունը կազմակերպում էր այնպես, որ իրեն հարկ չէր լինում կերակրել իր ճորտին, սա ինքն էր իր համար սնունդ ճարում։ Կալվածատերը ամբողջ վարելահողը բաժանում էր երկու մասի՝ տիրապատկան և գյուղացիական վարելահող։ Գյուղացիական վարելահողը նա բաժանում էր փոքրիկ շերտերի՝ հողաբաժինների, յուրաքանչյուր գյուղացիական ընտանիքի համար։ Ճորտ գյուղացին մշակում էր այդ հողաբաժինը և սնվում իր աշխատանքով։ Դա ձեռքնտու էր կալվածատիրոջը, այնպես նա հարկադրված կլիներ մթերք տալ իր ձրի աշխատողի կերակրման համար։ Ճորտը ուներ իր ձին, իր արորը, տափանը, դրանք նույնպես հարկավոր էին կալվածատիրոջը, ճորտ գյուղացին այդ ձիով և արորով վարում էր թե՛ իր հողը, թե՛ տեղումնական հողը։ Այնպես կալվածատերը հարկադրված կլիներ նրան տալ և՛ ձի, և՛ արոր, և՛ տափան։

Կալվածատերը կարող էր շահագործել գյուղացիներին այն պատճառով, որ տիրում էր հողին՝ այն ժամանակվա արտադրության գլխավոր միջոցին՝ և հողի սեփականատեր էր։

Իհարկե, ճորտը իր ցանկությամբ չէ, որ կատարում էր կոռ և վճարում բահրա, կալվածատերը իրավունք ուներ ստիպել նրան այդ անհյուս՝ ճորտն աշխատում էր հաճախաբար։ Կալվածատերը նրան պատժում էր, ծեծելով ճիպոտներով ու մահակներով, վարվում էր ինչպես ուզում էր։ Հետզհետե կալվածատերը ձեռք էր բերում լիակատար իշ-

1 Արտադրության միջոցներն են աշխատանքի դործիքները, շենքերը, հողը և այլն։

խանութիւն ճորտերի նկատմամբ. նա գլուղացիներին նույնիսկ արգելում էր ամուսնանալ առանց իր թույլտվութեան կամ բռնի կերպով նրանց ամուսնացնում էր իր ընտրութեամբ:

Ահա թե ինչ է նշանակում ճորտատիրութիւն, ճորտատիրական կարգ:

Գլուղացիների վիթխարի մասսայի նորտական կախվածութիւնը վերջնականապէս զարգացավ և ծանր ձև ընդունեց XVI—XVII դարերում:

2. Բորիս Գողունովի ճորտատիրական քաղաքականութիւնը: Իվան Ահեզի մահից հետո ցար դարձավ նրա որդի Յուդորը: Լինելով կամազուրկ ցար՝ նա ընդունակ չէր զբաղվել պետական գործերով: Իշխանութիւնը փաստորին գտնվում էր բոյար Բորիս Գողունովի ձեռքին: Շուտով, չպարզված հանգամանքներում, Ուլլիչում մահացավ Յուդորի անչափահաս եղբայրը, Իվան IV-ի կրտսերը՝ արքայորդի Դմիտրին: Լուրեր էին պատվում, թէ նրան սպանել են Բորիս Գողունովի ուղարկած մարդիկ: Իվան IV-ի ուղղակի ժառանգորդներ ալլես չկային: Եվ Յուդորի մահվանից հետո Բորիս Գողունովը հռչակվեց ցար: Նա շարունակում էր Իվան IV-ի քաղաքականութիւնը:

Ռուս զինված գլուղացիներ: Հնամյա փորագրութիւնից

Նկարագրեցեմ գլուղացիների հագուստը և սպառագիւնութիւնը, համեմատեցեմ ազնվականների հագուստի և սպառագիւնութեան հետ:

Բորիս Գոգոլունովի կառավարման տարիներին (1598—1605) ճորտատիրական ճնշումը է՛լ ավելի ուժեղացավ, իսկ աղնվականների արտոնությունները մեծացան:

1597 թվականին կալվածատերերն իրավունք ստացան հինգ տարվա ընթացքում ֆինտրեկ-գտնել իրենցից փախած գյուղացիներին և բռնի կերպով նրանց կս վերադարձնել: Գյուղացիներին փնտրելու ժամկետը ստացավ «Սանմանվաձ տարիներ» անվանումը:

XVI դարի վերջին և XVII դարի սկզբին խիստ վատացավ նաև քաղաքային շրջավորության դրությունը. շարունակում էին արտահայտվել օպրիչնինայի և իվոնյան բազմամյա պատերազմի ծանր հետևանքները, ուժեղանում էր գուլքային անհավասարությունը արվարձանային մարդկանց մեջ, աճում էին ամեն տեսակի ֆեոդալական հարկերը:

Բորիս Գոգոլունովի թագավորության ժամանակ Ռուսաստանյան պետության մեջ սարսափելի սով առաջացավ, որ տեղեց ամբողջ երեք տարի: Մարդիկ ուտում էին փայտի կեղև, կատուններ, շներ: Հաց վաճառողները հարստանում էին ժողովրդի թշվառության հաշվին:

Ամբողջ երկրում աճում էր ժողովրդական վրդովմունքը: Զորատիրական ճնշման ուժեղացմանը գյուղացիները և քաղաքային շրջավորները պատասխանեցին իսկական պատերազմով ընդդեմ կալվածատերերի: Պատերազմը բորբոքվեց XII դարի սկզբին:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԿՐԱՆՔՆԵՐ

1. Կաղմեյեք ժամակագրական աղյուսակ «Գյուղացիների ֆեոդալական կախվածության ուժեղացումը Ռուսական պետության մեջ (IX դարից մինչև XVI դարի վերջը)»:

2. Ո՞ր գյուղացիներն էին կոչվում ճորտեր:

3. Ինչո՞ւ էր կալվածատերը ամբողջ վարելահողը բաժանում երկու մասերի՝ տիրունական վարելահողի և գյուղացիական հողաբաժինների:

4. Ինչո՞ւ կալվածատերը կարողանում էր ճորտ գյուղացիներին ստիպել ձրի աշխատել իր համար և բահրա վճարել: Ինչպիսի՞ միջոցներով էին հասնում դրան:

§ 32. ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՍԸ՝ ՄԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

1. Գյուղացիական պատերազմի սկիզբը: XVII դարի սկզբին տեղի ունեցան ժողովրդական շատ հուզումներ, որոնք ընդգրկեցին երկրի հակայական տերիտորիա և վերածվեցին գյուղացիական պատերազմի՝ գյուղացիների ու ֆաղաֆային շփմուրների նգոր զինված ապստամբության ֆեոդալական ճնշման դեմ:

XVII դարի սկզբին գյուղացիական պատերազմի խոշորագույն իրադարձություն էր Իվան Բոլեսնիկովի առաջնորդությամբ տեղի ունեցած ապստամբությունը:

Բուլտանիկովը արտասովոր կյանք է ունեցել: Նա եղել է իշխանի

խուլուպ: Ծրիտասաւարդ տարիքում փախել է իր տիրոջից, բայց գերվել է թաթարների կողմից ու ստրկութեան վաճառվել թուրքերին: Վերջիններս մոտ Բուլտանիկովը եղել է գերի թիաւար մեծ թիանաւներում՝ դաւերներում: Բուլտանիկովը ինքն իր վրա զգացել էր, թե ինչ է նշանակում ստրուկ լինել: Թուրքիայից նա փախել է Իտալիա՝ Վենետիկ: Վենետիկում Բուլտանիկովը լսել է, որ Ռուսական պետութեանում մեծ իրադարձութեաներ են տեղի ունենում:

Իսկ ի՞նչ էր կատարվում այդ ժամանակ Ռուսաստանում:

Հենց այդ տարիներին էր, որ տեղի ունեցան ժողովրդական ուժեղ հոգումներ: Փախստական գյուղացիներից ստեղծվում էին ամբողջ շուկատներ, որոնք հարձակվում էին ազնվականների ու վաճառականների վրա: Երևան էին գալիս ինքնակոչ ցարեր: Լեհ պաների և հոռմեական կաթոլիկ եկեղեցու կամակատար՝ փախստական վանական Գրիգորի Օտրեպկեր իրեն անվանեց Իվան Ահեղի արքայորդի Դմիտրի: Լեհ ֆեոդալները նրան օգնեցին զորք հավաքել: Գյուղացիական խռովութեաներով բնդորկված Ուկրաինայի տերիտորիայով Դմիտրի ինքնակոչը (Կեյդ Իմիտրին) շարժվեց դեպի Մոսկվա: Անսպասելիորեն մահացավ Բորիս Գոդունովը: Դմիտրին մտավ Մոսկվա և այստեղ հայտարարվեց Ռուսիայի ցար: Սակայն լեհական ֆեոդալների կամակատարին վիճակվեց կարճատև զբաղեցնել զահը. ապստամբութեան բարձրացավ, և Կեյդ Դմիտրին սպանվեց: Սղովելով բարդ իրադրութեանից, բոլարները ցար հռչակեցին իրենց կամակատար իշխան Վասիլի Շույսկուն:

Ամբողջ երկրում ուժեղանում էին ժողովրդական հուզումները:

Բուլտանիկովը ասում էր ստրկութեանը և հասարակ ժողովրդի կողմերն էր: Նա խելոք, քաջարի և հռանդուն մարդ էր, հմուտ էր առգմական դործում և մեծ կենսավործ ուներ: Գերմանիայի վրայով նա անցավ Լեհաստան, իսկ այնտեղից՝ Ռուսաստան: 1606 թվականին նա Պոլտովում գլխավորեց ապստամբած գյուղացիներին:

2. Ապստամբութեան Իվան Բուլտանիկովի առաջնորդութեամբ (1606—1607): Բուլտանիկովը ամեն կողմ պաշտոնագրեր էր ուղարկում՝ գյուղացիներին կոչ անելով պայքարելու կալվածատերերի դեմ: «Հեռացե՛ք բոլարներից ու կալվածատերերից,— ասում էր նա,— քանդեցե՛ք նրանց տները, վերցրե՛ք նրանց ունեցվածքը: Դատաստան տեսե՛ք ցարական ծառաների՝ վոյեվոդների հետ, բանտ նստեցրե՛ք նրանց»:

Բուլտանիկովի ջոկատներին միացավ նաև ուրիշ առաջնորդ՝ Իլեյկա Մուրոմեցը՝ ապստամբ կազակ չքավորների առաջնորդը: Նա իրեն անվանում էր արքայորդի Պյոտր Ֆյոդորովիչ՝ Իվան Ահեղի թու (այդպիսի արքայորդի երեք չի եղել):

Այդ նույն ժամանակ ապստամբեցին ուրիշ ճնշված ժողովուրդներ:

Իման Բոլոտնիկովի գորքը Մոսկվայի մոտ: է. է. Լիսների նկարից
Նկարում պատկերված է ցարական զորքերի դեմ գյուղացիական բանակի մարտի
սկիզբը Մոսկվայի մոտ: Բոլոտնիկովը ռզլունում է ապստամբներին:

Ոտքի ելան մորդվաները Պոլուժիևում, բաշկիրները՝ Մերձուրալում,
կալմիկները՝ Աստրախանի մոտ:

Ճորտ գյուղացիները Բոլոտնիկովի ապստամբության զլխավոր
շարժիչ ուժն էին: Նրանք ոտքի կանգնեցին ճորտացման դեմ:

Ի՞նչ էին ուզում ապստամբները:

Նրանք ուզում էին ոչնչացնել ճորտատիրական իրավունքը, ֆեո-
դալական ճնշումը:

Բոլոտնիկովը գյուղացիներին կոչ էր անում «ջարդ տալ» իրենց
բոյարներին, գրավել նրանց ունեցվածքն ու հողը և բաժանել իրար մի-
ջև: Նա հայտարարեց, որ գյուղացիներն ազատ են ճորտատիրական
իրավունքից: Այդ էր ապստամբության զլխավոր իմաստը:

Գյուղացիների ապստամբությունից որոշեցին օգտվել բոյարական
ցար Վասիլի Շույսկուց դժգոհ ազնվականները: Տուլայի և Ռյազանի
ազնվականների ջոկատները միացան Բոլոտնիկովին և նրա հետ միա-
սին շարժվեցին դեպի Մոսկվա:

Բոլոտնիկովի գորքերը Կոլոմնայի մոտ ջախջախեցին ցարական
փոխվոդներին, իսկ հետո մոտեցան Մոսկվային և ճամբար դրին նրա
մոտ: Բուն Մոսկվայում հուզվում էր բազարի չքավորությունը, նա
համակրում էր Բոլոտնիկովին:

Կասարլի Շուլսկու Կառավարութեանը աստիճանի մեջ էր։ Նա օգտագործում էր ամեն միջոց, միայն թէ մարեր գյուղացիական պատերազմի բռնը։ Եկեղեցու օգնութեամբ Շուլսկին փորձում էր ապստամբութեանից շեղել տատանող գյուղացիներին. քահանաներն անիծում էին ասլըստամբութեան մասնակիցներին, Բոլոտնիկովի բոլոր կողմնակիցներին սպառնում էին ահալոր պատիժներով։

Ժողովրդական շարժման թափից վախեցած, աղնվականները դավաճանեցին Բոլոտնիկովին և անցան ցարի կողմը։ Բոլոտնիկովը հարկադրված էր նահանջել Մոսկվայից և ամրանալ Կալուգայում, իսկ հետո՝ Տուլայում։ Ցար Վասիլի Շուլսկին 1607 թվականի հունիսին պաշարեց Տուլան։ Անցան հուլիս, օգոստոս, սեպտեմբեր ամիսները, արդեն պաշարված Տուլայում սով սկսվեց, բայց քաղաքը չէր հանձնվում։

Ցարին խորհուրդ տվեցին ամբարտակով փակել Ուպա գետը, որը հոսում էր քաղաքի միջով, և նրա ջրերով հեղեղել քաղաքը։ Այդպես էլ արեցին. ջուրը դուրս եկավ ափերից և հեղեղեց քաղաքը։ Բայց պաշարվածները շարունակում էին դիմանալ. ո՛չ սովը, ո՛չ սկսված ջրհեղեղը չկտրեցին նրանց արիութունն ու սովորությունը։ Այդ ժամանակ Վասիլի Շուլսկին դիմեց նոր խորամանկության. նա խոստացով, որ եթե Տուլան հանձնվի, ինքը կպահպանի ապստամբութեան մասնակիցներին և նրանց ղեկավարների կյանքն ու ազատությունը։ Ապստամբները հավատացին ցարի երդմանը և 1607 թ. հոկտեմբերին քաղաքի դարբասը։ Հենց այստեղ էլ արտահայտվեց Շուլսկու ուխտադրությունը։

Ցար Վասիլին դաժան դատաստան տեսավ ապստամբների հետ։ Դահիճներ չէին բալականացնում։ Բանտերում արդեն ազատ տեղ չկար։ Մահապատժի էին ենթարկում միանգամից հարյուրավոր մարդկանց։ Ապստամբության մասնակիցներին շարք էին կանգնեցնում սառած գետի ափին, մահակով գլխին խփելով շմեցնում էին և պղծ սառցահալ տեղերը։ Բոլոտնիկովին և Իլեյկա Մուրոմեցին շղթայակապ հասցրին ցարին։ Իլեյկային կախեցին, իսկ Բոլոտնիկովի աչքերը հանեցին, ապա ջրասույզ արին։ Բայց Բոլոտնիկովի ապստամբության հետ դատաստան տեսնելուց հետո էլ գյուղացիական պատերազմը շարունակվում էր։ Այն վերջնականապես ճնշվեց միայն 1614—1615 թվականներին։

Յ. Գյուղացիական պատերազմի պատմական նշանակությունը։

XVII դարի սկզբների գյուղացիական պատերազմը բնորոշեց հսկայական տերիտորիա և երկրի աշխատավոր քնակչության լայն մասսաներին։ Ապստամբները պահանջում էին վերացնել ֆեոդալական ճնշումը։ Նրանք ստեղծեցին ապստամբների ջոկատներ և ռազմական զործողություններ էին վարում ցարական զորքերի դեմ։

Մասսաչուսեան տարերային շարժմանը մասնակցում էին Ռուսաստանի տարբեր ժողովուրդներին ճորտացված գյուղացիները, խոլոպները և քաղաքային շրջափրութիւնը: Ընդհանուր դասակարգային ճնշողները դեմ համատեղ պայքարում դրվում էին նրանց բարեկամութեան հիմքերը:

Ժողովրդական շարժման թափը վախճեցրեց ֆեոդալներին և զրեթե հիսուն տարով հետաձգեց գյուղացիների վերջնական ճորտացումը:

Իվան Բոլոտնիկովը պատկանում է գյուղացիական շարժումների ականավոր առաջնորդների շարքին:

Ռուսաստանում գյուղացիական առաջին պատերազմը բարդացավ օտարերկրյա ինտերվենտներին՝ լեհական ու շվեդական ֆեոդալների միջամտութեամբ:

ՀԱՐՅՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՌԱՌՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են Ռուսաստանի գյուղացիական առաջին պատերազմի պատճառները:

2. Ինչպիսի՞ն էր Իվան Բոլոտնիկովի դերը կազմը: Որո՞նք էին ապստամբների նպատակները:

3. Քարտեզի վրա ցույց տվե՛ք Իվան Բոլոտնիկովի զորքերի ուղին:

4. Հիշեցե՛ք, թե ֆեոդալական ճնշման դեմ ինչպիսի գյուղացիական ապստամբություններ են տեղի ունեցել Արևմտյան և Կենտրոնական Եվրոպայում: Ի՞նչ ընդհանուր բան կար այդ ապստամբությունների և Իվան Բոլոտնիկովի առաջնորդութեամբ տեղի ունեցած գյուղացիական պատերազմի միջև:

§ 83. ՌՈՒՍ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԵՅՋԱՐԸ ԼԵՀԱԿԱՆ ՈՒ ԾՎԵԴԱԿԱՆ ԶԱՎԹԻՉՆԵՐԻ ԴԵՄ XVII ԴԱՐԻ ՍԿՋԵՒՆ

1. Լեհական ու շվեդական ֆեոդալների ներխուժումը Ռուսաստան: Պանական Լեհաստանը (Ռեչ պոսպոլիտան) ուզում էր Ռուսաստանյան պետութեան դժվարին դրութիւնից օգտվել՝ ներխուժելու և նրա հողերն ու հարստութիւնները զավթելու համար: Սկզբում լեհ պաները գործում էին իրենց զորակալների՝ ինքնակոչների միջոցով, որոնք փորձում էին ռուսական զահը զրավել օրինական ժառանգների անվան տակ: Այնուհետև սկսվեց բացահայտ ներխուժման նախապատրաստութիւն: Այդ ժամանակ ցար Վասիլի Շույսկին որոշեց օգնութեան դիմել շվեդական թագավորին:

1609 թ. գարնանը Նովոգորոդ մտան պողպատե զրահներով զինված օտարերկրյա զորքերը: Դրանք շվեդական թագավորի վարձկան չոկատներն էին՝ շվեդներ, գերմանացիներ, ֆրանսիացիներ, անգլիացիներ, շոտլանդացիներ՝ բոլորը միասին 15 հազար մարդ: Բայց օգնութեան փոխարեն շվեդները գրավեցին Նովոգորոդի հողերը: Սկսվեց շվեդական ինտերվենցիան:

Նույն 1609 թվականին սկսվեց լեհական բացահայտ ինտերվենցիա՝

Ռուսաստանյան պետութեան դեմ լեհ ֆեոդալներն ուզում էին ղալթել ավարի իրենց բաժինը։ Նրանց զորքերը շրջապատեցին Սմոլենսկը։ Լեհական մյուս զորքը սկսեց առաջ շարժվել դեպի Ռուսաստանի խորքերը։ Կլուշին գյուղի մոտ (Սմոլենսկի և Մոսկվայի միջև) լեհական զորքերը ղլխովին ջախջախեցին Շույսկու զորքերին։

1610 թ. հուլիսին բոյարները դաճընկեց արին ցար Վասիլի Շույսկուն և բռնութեամբ վանական ձեռնադրեցին։

Մոսկվայի բոյարներն սկսեցին ցարի թեկնածու որոնել։ Իշխանութեան համար մղած պայքարում նրանք գժովեցին իրար հետ և որոշեցին ցար ընտրել օտարերկրացու՝ լեհական թագավոր Սիգիզմունդի որդի՝ տասնհինգամյա թագաժառանգ Վլադիսլավին։

Այդ ժամանակ լեհական զորքերն արգեն մոտենում էին Մոսկվային։ Կառավարական իշխանութիւնը ժամանակավորապես անցավ յոյ բոյարներին («յոթ բոյարշինա»)՝ ձեռքը։ Դա մի խղճուկ կառավարութիւն էր, որ թագաժառանգ Վլադիսլավին երգում տվեց Ուսպենսկի տաճարում։ Այդ կառավարութիւնը Մոսկվայի դարբասները լայն բացեց լեհական պաների առջև։ 1610 թ. աշնանը լեհական զորքերը զրավեցին Մոսկվան։ «Յոթ բոյարշինային» փոխարինեց լեհական ռազմական իշխանութիւնը։

Սկսվեցին դժվարին ու մոռալ ժամանակներ։ Պետութեան մայրաքաղաք Մոսկվան դռնվում էր օտարերկրյա զավթիչների իշխանութեան ներքո։ Լեհական պաները ամրացան Կրեմլում, ամենուրեք կարգեցին իրենց պահակներին, զավթեցին քաղաքի դարբասների բանալիները։ Մերձմոսկովյան գյուղացիներին քաղաք չէին թողնում, արգելեցին գիշերային երթևեկութիւնը։ Լեհական ռազմական ջոկատները թափառում էին երկրում, զավթելով պարենամթերք, անասուններ, հաշվեհարդար տեսնում գյուղացիներին հետ։

Լեհական պաները Մոսկվայի ցարերի դանձարանից զավթեցին մեծ քանակութեամբ հարստութիւն, սկսեցին իրենց համար կալվածքներ գրավել Ռուսաստանյան պետութեան մեջ, մոսկովյան հողերը բաժանել իրենց կողմնակիցներին։ Լեհական թագավոր Սիգիզմունդը զրավեց Սմոլենսկը և ուրիշ քաղաքներ արևմտյան սահմանում։ Իսկ Շվեդիան զավթեց Նովգորոդը։ Պետութեան արևմտյան հողերը թշնամիների ձեռքում էին։

Ինտերվենտները մաս-մաս հափշտակում էին Ռուսաստանյան պետութեան հողերը։ Անհրաժեշտ էր փրկել երկիրը. նա կործանման եղբուն էր։

2. Ժողովրդական աշխարհագորը Մինինի և Պոմարսկու առաջնորդութեամբ։ Երկիրը փրկել կարող էր միայն ժողովուրդը։ Ժողովուրդն էլ փրկեց։ Ժողովրդական շարժումն սկսվեց ռուսական հյու-

Մինինի և Պոթարսիու հուշարձանը Մոսկվայում՝ Կարմիր հրապարակում:
Քանդակագործ Ի. Պ. Մարտոս (XIX դարի սկիզբ)

Հուշարձանի վրա կա մի մակագրություն. «Քաղաքացի Մինինին և իշխան Պոթարսկուհի
Երախտապարտ Խուսափան»:

սիրային քաղաքներում: Շարժման կենտրոնը շուտով դարձավ Վազգայի
ափին գտնվող ռուսական Նիժնի Նովգորոդ քաղաքը:

Շարժման կազմակերպիչը Նիժնի Նովգորոդի զեմստովային ավագ-
մսի առևտրական Կուզմա Մինինն էր (զեմստովային ավագները կառա-
վարում էին քաղաքի բնակիչներին, նրանց ընտրովի պետերն էին):
Պետք էր մեծ գործ հաժարել լեհական զավթիչների դեմ, գործը պահան-
ջու համար անհրաժեշտ էր շատ փող:

«Ոչինչ չենք խնայի,— ասում էր Մինինը,— կվաճառենք մեր տնե-
րը, դրավ կդնենք մեր կանանց ու երեխաներին և փող կհավաքենք
դինվոր մարդկանց ռոճիկ տալու համար»։ Բոլոր կողմերից սկսեցին Մի-
նինին բերել փող, թանկարժեք իրեր, պարենամթերք։ Մարդիկ տա-
լիս էին վերջին ունեցածը։

Նիժնի Նովգորոդի կողով շատ քաղաքներից գալիս էին դինված ջո-
կատներ։ Հավաքվեց մեծ զորք՝ ժողովրդական աշխարհազոր, որի կազ-
մակերպիչները գլխավորապես արվարձանային բնակչությանից էին։

Աշխարհազորի ռազմական պետ ընտրվեց հին և փորձված վոյե-
վոդ իշխան Դմիտրի Միխայլովիչ Պոժարսկին։ Նա դեռ առաջնեբրում էլ
հռչակվել էր լեհ ինտերվենտների դեմ մղված պայքարում։ Աշխարհա-
զորի բոլոր տնտեսական գործերը և դանձարանը ղեկավարում էր Մինինը։

1612 թվականին աշխարհազորը առաջ շարժվեց սկզբում դեպի Յա-
րոսլավլ և միացավ մյուս քաղաքներից եկող շատ նոր ջոկատների հետ։
Աշխարհազորին միացան նաև թաթարների և Պոլովոժիեի ուրիշ ժողո-
վուրդների ջոկատները։

Շուտով Մինինին ու Պոժարսկուն հասավ տազնապալի լուր։ Մոսկ-
վա՝ լեհ սպաներին օգնությամբ են գալիս լեհական մեծ ջոկատներ հեռ-
ման՝ Խոդկևիչի հրամանատարությամբ, նրանք իրենց հետ տանում են
շատ ռազմամթերք և պարեն։ Այդ հանգամանքը աշխարհազորին հար-
կադրեց շտապել Մոսկվա։

Մինինի ու Պոժարսկու աշխարհազորականները հասցրին Մոսկ-
վային մոտենալ Խոդկևիչից մի օր առաջ։ Նթի նրանք ուշանային թեկուղ
մեկ օրով, Խոդկևիչի ջոկատը կմիանար Կրեմլում գտնվող լեհական
զորքին։ Այդ դեպքում նրանց հաղթելը շատ ավելի դժվար կլիներ։

Մոսկվայի մոտ այն ժամանակ կանգնած էին ասպտամբած դյու-
ղացիների ու կազակների շատ ջոկատներ։ Երկրում դեռ բոցկլտում էր
գյուղացիական պատերազմը։ Աշխարհազորի ջոկատները և գյուղացիա-
կան ջոկատները սկզբում թշնամաբար էին տրամադրված միմյանց
դեմ։

Օգոստոսի 22-ի վաղ սուսովոտյան Խոդկևիչի զորքը հարձակում
սկսեց աշխարհազորի դեմ, ձգտելով ճեղքել-մտնել Կրեմլ։ Կրեմլի կող-
մից գրոհեց թշնամու կայազորը։ Աշխարհազորականներն ընկան կրկ-
նակի հարվածի տակ։ Բռնկվեց կատաղի ձեռնամարտ։ Օգտվելով
իրենց թվական գերակշռությունից և ավելի հարմար դասավորումից,
թշնամիներն սկսեցին նեղել ուսաներին։ Այդ պահին աշխարհազորա-
կաններին օգնությամբ նեղվեցին կազակներն ու գյուղացիները, որոնք
գտնվում էին Մոսկվա գետի մյուս ափին՝ Զամոսկվորեչիեում։ Այդ էլ

¹ Հետման էին կոչում այն ժամանակ լեհաստանում և Ուկրաինայում գինված ուժե-
րի գլխավոր հրամանատարին։

հենց որոշեց ճակատամարտի էլքը: Խողկեխի զորքը էտ շարափեց:

Օգոստոսի՝ 24-ին Խողկեխը Երզնորդ անգամ փորձեց մտնել Կրեմլ՝ Այս անգամ նա հարձակվում էր Զամոսկովորեչիևի կողմից: Բայց այսուհեղ էլ աշխարհազորականները փակեցին նրա ճանապարհը: Մարտը տևեց շատ ժամեր: Այս անգամ ևս Խողկեխին սկզբում հաջողվեց նեղել ռուսներին: Նրա ջոկատներից մեկը կարողացավ մտնել Կրեմլ: Դիու-թյունը սպառնալից բնույթ ստացավ: Բայց ռուս ռազմիկները շփոթեցին իրենց արիու-թյունը: Նրանք արագորեն զբաղեցրին մոտակա մոլախոտերի մացառները, փոսերը, այրված տների ավերակները և շարունակեցին ոչնչացնել թշնամիներին: Կուզմա Մինինը մի քանի հարյուր մարդուց բաղկացած ջոկատով թշնամիների համար անսպասելիորեն անցավ դետը և լեհական պահեստային ուժերին կործանիչ հարված հասցրեց զորաթևից:

Միաժամանակ Խողկեխի ճաքարի դեմ հարձակման անցան աշխարհազորականների գլխավոր ուժերը՝ Պոժարսկու հրամանատարությամբ: Նորից նրանց օգնության հասան կազակներն ու դշուղացիները: Անցնելով գետը, բոբիկ, կիսամերկ, նրանք անվախ նետվեցին թշնամու վրա:

Ճակատամարտը ավարտվեց Խողկեխի զորքերի լիակատար ջախմամբ: Զավթիչները կորուստ տվեցին հրետանին և ամբողջ գումակը: Կրեմլում դռնված լեհական կայազորը մնաց առանց օգնության:

Մինինի և Պոժարսկու ջոկատները պաշարեցին Կրեմլը և Կիտայ-զորոդը: 1612 թ. հոկտեմբերին նրանք գրոհով զբաղեցրին Կիտայ-զորոդը (Մոսկվայի մի մասը՝ Կրեմլի մոտ): Թշնամիները ամրացան Կրեմլում, բայց նոյեմբերի վերջին անձնատուր եղան:

Օտարերկրյա զավթիչներից երկրի ազատագրման գործում հսկայական ծառայություն մատուցեց հասարակ ժողովուրդը: Հատկապես հայտնի դարձավ Կոստրոմայի գյուղացի Իվան Սուսանինը: Լեհ շլախատիչները փորձում էին ստիպել նրան ցույց տալ ճանապարհը: Այդ ժամանակ Սուսանինը նրանց տարավ անտառի խորքերը: Թշնամիները սպանեցին Սուսանինին, բայց իրենք էլ ոչնչացան: Շատ տարիներ հետո հեղափոխական բանաստեղծ Կ. Ռիլևեր բանաստեղծական տողերի մեջ արտահայտեց հայրենիքի հանդեպ Սուսանինի ջերմ սերը և հավատարմությունը.

Կարծում էիք, թե իմ մեջ դավաճան գտաք.

Չկա դավաճան, ռուսական հողում և չի էլ լինի:

Ամեն ոք այստեղ վաղ մանկությունից հայրենի երկիրն է իր սիրո

ծով իր հողին դավաճանությամբ չի արատավորի...

8. Միխայիլ Ռոմանովի ցար ընտրվելը: Լեհական զավթիչների դեմ տարած հաղթանակից հետո 1613 թվականին նոր ցար՝ ընտրելու հա-

Լեհական ինտերվենտների վտարումը Մոսկվայից 1612 թ. է. է. Լիսների
նկարից

Այս նկարի և դասագրքի տեխնիկական նիման վրա պատրաստեմք գրույց Մոսկվայի
ազատագրման մասին:

Մար բոլոր քաղաքներից Մոսկվա եկան բոյարների, հոգևորականու-
թյան, կալվածատերերի ու վաճառականների ներկայացուցիչները: Այդ-
պիսի ժողովը, ինչպես դուք գիտեք, կոչվում է Զեմստովային ժողով: Դա
դասային-նեբոկայացուցչական ճիմնարկություն էր (որի մեջ մտնում
էին տարբեր դասերի՝ բոյարների, ծառայող ազնվականության, հոգևո-
րականության, վաճառականների և այլ ներկայացուցիչներ):

Զեմստովային ժողովը 1613 թվականին ցար ընտրեց Միխայիլ Թո-
մանովին: Բոյարներն անցկացրին իրենց կամակատարին՝ Նրան սլաշու-
պանեցին նաև ազնվականները, արվարձանաբնակ մարդիկ ու կազակները:

Յարը Թոմանովների հարուստ բոյարական ընտանիքից էր: Նա
ընդամենը 16 տարեկան էր, մի քիչ կարճմիտ: «Ընտրենք Միշա Թոմա-
նովին, նա ջահել է և խելքը չի հասել»,— ասում էին բոյարները:
Նրանք հույս ունեին իրենց դիրքն ամրապնդել երիտասարդ, անխորժ և
կարճմիտ ցարի օրոք:

Երկրում մերթ աշատեղ, մերթ աշատեղ դեռ բռնկվում էին պուլա-

ցիական ապստամբություններ: Յարական իշխանությունները դաժան դատաստան էին տեսնում դրանց մասնակիցներին հետ:

4. Ինտերվենտների դեմ մղված պայքարի ավարտումը: Մենք գիտենք, որ Շվեդիան զավթել էր Նովգորոդյան երկիրը, իսկ Լեհաստանը՝ Սմոլենսկը և Ռուսական պետության արևմտյան մասը:

Հաշտության պայմանագրով 1617 թվականին Նովգորոդը վերադարձվեց Ռուսական պետությանը, բայց Ֆիննական ծոցի ափը մնաց Շվեդիային: Շվեդիային էին մնում նաև ռուսական Ցամ, Կոպորիե, Իվանգորոդ և Օրեշեկ քաղաքները:

Լեհական ղավթիչները զուրս վռնդվեցին երկրի կենտրոնական շերջաններից: Բայց Սմոլենսկը և Ռուսաստանի արևմտյան այլ հողեր դեռ մնում էին նրանց իշխանության տակ: Կտրված լինելով Բալթիկ ծովի մատույցներից և զրկված լինելով իր արևմտյան ու հյուսիս-արևմտյան հողերից, Ռուսաստանը երկար տարիներ մնում էր ծանր դրության մեջ: ՀԱՐՑՆԻՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Դասագրքի քարտեզի վրա գտեք XVII դարի սկզբին լեհական ու շվեդական ֆեոդալների զավթած տերիտորիան:

2. Քարտեզի վրա ցույց տվեք Կ. Մինինի և Դ. Պոժարսկու ղեկավարած ժողովրդական աշխարհազորի ուղին:

3. Խնչ ահավոր վտանգից Ռուսաստանին փրկեց ժողովրդական աշխարհազորը Կ. Մինինի և Դ. Պոժարսկու ղեկավարությամբ:

4. Ո՞րն էր բոլարների ու ազնվականների զլայի մասի զավաճանական դիրքը:

5. Խնչ և Զեմստվային ժողովը, Ինչի՞ համար 1613 թվականին գումարվեց Զեմստվային ժողով: Խնչ որոշումներ ընդունեց այդ ժողովը:

V գլխի ամփոփում

XVI դարի վերջը և XVII դարի սկիզբը ամենածանր ժամանակաշրջաններից մեկն էր Ռուսաստանի պատմության մեջ: Երկիրը դեռ չէր հասցրել բուժել օպրիչնինայի և Լիվոնյան պատերազմի հասցրած վերքերը, էրը նրան հասան նոր աղետներ՝ սովը, համաճարակը, օտարերկրյա թշնամիների ներխուժումը:

Ի պատասխան ճորտատիրական ճնշման ուժեղացմանը՝ ձրկրի շատ վաղերում առաջացան գյուղացիների, խոլոպների, քաղաքային շրավտրների խռովություններ: Առաջին անգամ Ռուսաստանում առանձին գյուղացիական ապստամբությունները ձուլվեցին և դարձան ընդհանուր գյուղացիական պատերազմ, որն ընդգրկեց երկրի խոշոր տերիտորիա և աշխատավոր բնակչության մեծ մասսաների: Գյուղացիները պահանջում էին ոչնչացնել ֆեոդալական ճնշումը: Նրանք ստեղծեցին բազմաթիվ ապստամբական ջոկատներ, պատերազմական գործողություններ սկսեցին ցարական զորքերի դեմ:

Գյուղացիական պատերազմը ամենամեծ թափ ստացավ Իվան Բոլտոնիկովի առաջնորդած ապստամբության ժամանակ (հիշեցեք, թե երբ

գա եղալ), բայց շարունակվում էր նրա առավել աչքի ընկնող առաջ-նորդի սպանվելուց հետո ևս:

Օգտվելով դժվարություններից, որ այն ժամանակ կրում էր Ռուսաստանը, լեհական ու շվեդական ֆեոդալները ներխուժեցին մեր երկրի սահմանները: Լեհական ու շվեդական ֆեոդալների ինտերվենցիան (զինված միջամտություն երկրի ներքին զործերին, օտարերկրյա ներխուժում՝ իր տիրապետությունը հաստատելու նպատակով) քայքայեց երկիրը: Շատ հողեր ամայացան, բնակիչները ոչնչացան կամ փախան պետություն ծայրամասերը: Բույսերներն ու ազնվականները հաճախ դա-վաճանում էին հայրենիքի շահերին և անցնում թշնամու կողմը:

Հայրենիքի իսկական պաշտպաններ հանդես եկան ժողովրդական մասսաները: Նրանք անդադրում պարտիզանական պայքար էին մղում զավթիչների դեմ, ստեղծեցին ժողովրդական աշխարհազոր և Կ. Մինի-նի ու Դ. Պոժարսկու առաջնորդությամբ ազատագրեցին Մոսկվան, դուրս բերեցին ինտերվենտներին, պաշտպանեցին հայրենիքի անկա-խությունը:

Սակայն Բալթիկ ծովի մատույցները երկար ժամանակ մնացին շվեդների ձեռքին, իսկ ռուսական և ուկրաինական արևմտյան հողերը (Սմոլենսկի, Չեռնիգովի, Նովոռոդ-սևերսկի հողերը)՝ լեհական ֆեո-դալների ձեռքին: Երկիրը տերիտորիալ և մարդկային ծանր կորուստներ ունեցավ: Ռուսաստանի ազդաբնակչությունը այն ժամանակ ընդամե-նը 12,5 միլիոն մարդ էր:

Լեհ-շվեդական ինտերվենտներին դուրս բերուց հետո երկրի վերա-կանգնումը տեղի էր ունենում նախկին հիմունքներով. իսկ դա նշանա-կում էր հին, ֆեոդալական-ճորտատիրական կարգերի վերականգնում և ամրապնդում:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ V ԳԼԽԻ ԿՐԿՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. Ի՞նչ է ճորտատիրական իրավունքը, Ո՞ր ժամանակներին է վերաբերում ճոր-տատիրական իրավունքի ձևավորումը Ռուսաստանում:

2. Ինչպիսի՞ ժողովրդական շարժումներն են կոչվում պաշտպանական պատերազմ-ներ: Ինչո՞ւ XVII դարի սկզբին Ռուսաստանում սկսվեց պաշտպանական պատերազմ: Ինչպիսի՞ն էին այսպատմրների կազմի ու նպատակները:

3. Ինչո՞ւ լեհական ու շվեդական ֆեոդալները ներխուժում կազմակերպեցին Ռու-սաստան XVII դարի սկզբին:

4. Ինչո՞ւ լեհական ու շվեդական ֆեոդալների ներխուժումը անվանում են ինտեր-վենցիա:

5. Որո՞նք են լեհական ու շվեդական ֆեոդալների դեմ ռուս ժողովրդի տարած հաղթանակի պատճառները:

6. Բնութագրեք դրությունը Ռուսաստանյան պետության մեջ Մոսկվան ազատա-զրկուց և ինտերվենտների դուրս բերուց հետո:

7. Օրինակներ բերեք արտասահմանյան երկրների պաշտպանական ու ժողովրդա-ազատագրական պատերազմներից (միջին դարերի ժամանակաշրջանում): Ո՞րն է պու-լաացիական, սլավոնապետների տարբերությունը ժողովրդա-ազատագրական պատե-րազմներից:

ԵՐԿՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ XVII ԴԱՐՈՒՄ

Դուք գիտեք, որ միջին դարերի պատմությունը տեղ է մտադրարպես մինչև XVII դարի կեսը, նրա երրորդ վերջին ժամանակաշրջանը (սկսած դեռ XV դարի վերջից) շատ նորություններ բերեց:

Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում ֆեոդալական կարգերն անկում էին ապրում, առաջանում էին նոր, այն ժամանակ առաջավոր, կապիտալիստական հարաբերություններ: Առաջացավ մանուֆակտուրային արտադրություն, ավելացավ տարբեր տեսակի ապրանքների արտադրությունը: Կազմավորվեցին հասարակական նոր դասակարգեր՝ բուրժուազիա և վարձու բանվորներ:

Սկսվեց հվորդական նվաճողների կողմից զաղութների զավթումը և բուրժուազիայի հարստացումը զաղութային ժողովուրդների կողմից: Մեծացավ առևտրական կապերն ընդհանուր կերպով տարբեր երկրներ և մայր ցամաքներ: Խոշոր հաջողություններ ձեռք բերվեցին գիտության և կուլտուրայի զարգացման ասպարեզում:

XVI դարում և XVII դարի առաջին կեսին Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում ժողովրդական խոշոր շարժումներ տեղի ունեցան ֆեոդալական կարգերի և կաթոլիկ եկեղեցու դեմ: Նիդեռլանդներում հաղթանակեց առաջին բուրժուական հեղափոխությունը (XVI դ. երկրորդ կես), որի հետևանքով երկրի հյուսիսում կազմավորվեց բուրժուական հանրապետություն՝ Հոլանդիան: Շուտով Հոլանդիան դարձավ Արևմտյան Եվրոպայի ամենազարգացած երկիրը:

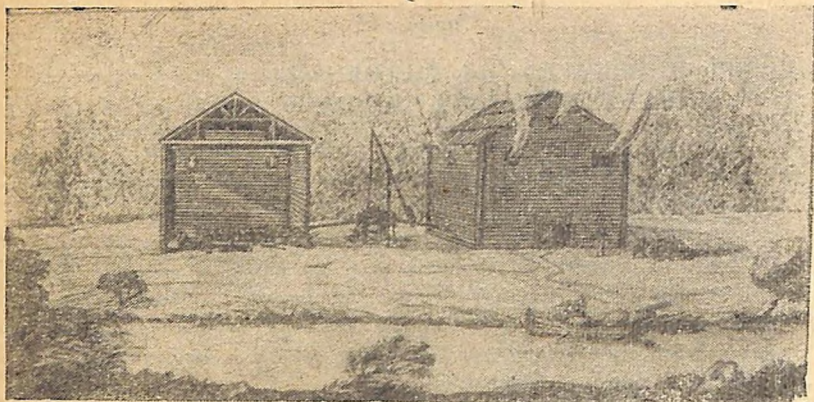
Մի շարք ուրիշ երկրներում (Ֆրանսիա, Անգլիա, Իսպանիա) հաստատվեց անսահմանափակ (բացարձակ) միապետություն, որն ապահովում էր ֆեոդալների տիրապետությունը:

XVII դարի կեսից մարդկության պատմության մեջ սկսվում է նոր ժամանակների պատմությունը՝ կապիտալիզմի հաղթանակի և ճշմարտության պատմությունը:

Իսկ ինչպե՞ս էր մեր երկիրը զարգանում XVII դարում:

§ 24. ՌՈՒՍԱՍԵՍՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ XVII ԴԱՐՈՒՄ

1. Կոռուպցիոն տնտեսության ճիմնական առանձնահատկությունները: Ռուսաստանը ֆեոդալական երկիր էր: Երկրում հախկին ձևով տիրապետում էր կուլային տնտեսությունը: Եկեղեցի մի անգամ էլ հիշենք, թե որոնք են նրա առանձնահատկությունները:

Աղագործարաններ, XVII դարի նկարից

Պոմալի օգնությամբ խոր հորատացքից հանում էին աղի լուծույթ, հետո այն զոլորշիացնում աղագործարաններում և ստանում աղ:

Առաջին՝ շարունակում էր տիրապետել բնատնտեսությունը. յուրաքանչյուր ճորտատիրական կալվածք մի փակ տնտեսություն էր և արնտեսական թույլ կապ ուներ ուրիշ կալվածքների և շուկայի հետ:

Երկրորդ՝ ֆեոդալական յուրաքանչյուր հողատիրույթ ստորաբաժանվում էր տիրուականի և դյուղացիականի: Գյուղացին ուներ հողաբաժին. նա իր ձիով, իր աշխատանքի գործիքներով մշակում էր և՛ իր հողաբաժինը, և՛ տիրուական վարելահողը:

Երրորդ՝ գյուղացիներն ամրացված էին կալվածատիրոջ հողին, անձնական, ճորտական կախման մեջ էին գտնվում ֆեոդալից և նրանից հեռանալու իրավունք չունեին:

Չորրորդ՝ հողագործության տեխնիկան մնում էր պրիմիտիվ, շատ դանդաղ էին կատարելագործվում աշխատանքի գործիքները:

2. Տնտեսական կյանքի նոր զծերը: XVII դարում երկրում տնտեսությունը շարունակում էր զարգանալ: Գյուղացիները հերկում էին նոր հողեր: Աստիճանաբար կենտրոնական շրջաններից բնակլուծյուն էին հաստատում մերձդոնյան հարավային տափաստաններում: Ռուս գյուղացիները տեղափոխվում էին բաշկիրական բերրի տափաստանները, Հյուսիսի ուս հողագործները գնում էին Ուրալից այն կողմ և սկսում էին հերկել Սիբիրի հողերը: Ուրբան երկրի կենտրոնում ծանր էր դառնում նորատիրական իրավունքը, այնքան էլ ավելի էր ուժեղանում բնակչության տեղաշարժը դեպի ծայրամասերը:

Աճում էին քաղաքները: Հյուսիսում ավելանում էր աղի հանույթը,

այստեղ հաճախ աշխատում էին հազարավոր ագատավարձու մարդիկ։ Ավելացալ արհեստավորների թիվը և զարգացան արհեստները։

Ռուսաստանի տնտեսության մեջ հանդես եկան նոր գծեր։ Արհեստավորներն սկսեցին ավելի շատ աշխատել ոչ թե պատվերով, այլ շուկայի համար։ Զարգացալ մանրապրանգային արտադրությունը, այսինքն՝ արհեստավորների կողմից ապրանքների՝ իրերի արտադրությունը, նախորդված շուկայում վաճառելու համար։

Տնտեսության զարգացման առանձնապես կարևոր դիժ էր խոշոր ձեռնարկությունների՝ մանուֆակտուրաների առաջացումը։ Ինչպես դուք գիտեք, մանուֆակտուրան խոշոր արտադրություն է։ որտեղ ձեռքի դաղգահների վրա աշխատում էին շատ բանվորներ, և աշխատանքի բաժանում գոյություն ուներ։ Ռուսական ամենահին մանուֆակտուրան Մոսկվայի քնդանորածուլաբանն էր, որը հիմնվել է XV դարի վերջին։ XVII դարի կեսին այնտեղ աշխատում էր ավելի քան 100 մարդ։ Նրանց մեջ կային տարբեր մասնագիտության բանվորներ՝ մետաղ հալողներ, թնդանոթ ձուլողներ, զանգեր ձուլողներ, զոգողներ, դարբիններ, հրանոթի փալալա մասերը պատրաստող հյուսներ և այլն։ Աշխատանքի բաժանումը բարձրացնում էր նրա արտադրողականությունը։ Եվ չնայած դրան, մեծ թնդանոթը ձուլում էին մեկ-մեկուկես տարում։ Աշխատանքը այստեղ հատուկ արվեստ էր պահանջում։

XVII դարում Ռուսաստանում առաջացան չուղունաձուլական, երկաթագործական, պղնձաձուլական գործարանները։ Առաջին երկաթագործական գործարանները կառուցեցին Տուլայի և Կալուգայի մոտ։ Թեթև և զանգեր և սառը զենք արտադրելու համար ստեղծվեց հատուկ մանուֆակտուրա՝ Մոսկվայի զենքի պալատը։

XVII դարում Ռուսաստանում քիչ մանուֆակտուրաներ կային՝ մոտ 30, որտեղ աշխատում էին նույն ճորտ գյուղացիները և խուլպները։ Ագատավարձու բանվորներ շատ քիչ էին։ Սակայն մանուֆակտուրաների առաջացումը տնտեսության նոր կարևոր դիժ էր։

Գյուղատնտեսության և արհեստի զարգացումը, մանուֆակտուրային արտադրության առաջացումը հանգեցրին երկրում մթերքների և տարբեր առարկաների ավելացմանը։

3. Առևտուրը։ Տնտեսությունը հիմնականում շարունակում էր մնալ բնատնտեսային. այն բոլոր ամենակականը, ինչ հարկավոր էր կյանքի համար, արտադրվում էր կալվածքում և ոչ թե գնվում էր։ Բայց առաջանում էր նաև նոր երևույթ. զարգանում էր ապրանքա-դրամական տնտեսությունը, այսինքն՝ մթերքների և արդյունաբերական իրերի արտադրությունը շուկայում դրամով վաճառելու համար։ Նրկրում ավելի ու ավելի էին շատանում գնորդներն ու վաճառողները։

Գյուղացիները վաճառում էին իրենց աշխատանքի արդյունքները, որպեսզի փող ձեռք բերեն կալվածատիրոջը դրամական բաճար վճարելու համար: Արհեստավորները, որոնք նույնպես ավելի էին շատանում, շուկա էին դնում, որպեսզի վաճառեն իրենց արտադրանքը և զենն սննդամթերքներ: Ազատավարձու աշխատող մարդիկ նույնպես շուկա էին դնում, որպեսզի վաստակած փողով գնեն ուտելիքի պաշարներ, հագուստեղեն, կոշկեղեն:

Առևտուրը XVII դարում սկսեց հաջող զարգանալ: Առևտուր անելն ավելի շահավետ էր դառնում: Բահրային մթերքների ավելցուկները կալվածատերերը վաճառում էին շուկայում: Հենց որ սկսում էր գործել ձմեռային ճանապարհը, կալվածատիրոջ տնտեսությունից քաղաքային շուկա էին մեկնում սահնակները՝ բեռնված հացահատիկով, վուշով, ճարպով, կաշվեղենով: Առևտուրը կենտրոնացած էր քաղաքներում: Ամենախոշոր առևտրական քաղաքներն էին Մոսկվան, Արխանգելսկը, Նիժնի Նովգորոդը, Վոլոգդան:

Աստիճանաբար զարգանում էր երկրի տարբեր շրջանների և մարզերի մասնագիտացումը որոշակի ապրանքներ արտադրելու գծով (տես քարտեզը): Աստրախանից մյուս քաղաքներ և արտասահման էին տանում ձկնկիթ, աղ, աղ դրած ձուկ, նովգորոդից, Յարոսլավլից, Կոստրոմայից տանում էին կտավ և վուշ, Կաղանից՝ կաշի և ճարպ, Վոլոգդայից տանում էին փայտյա առարկաներ, աղ, Սիրիբից՝ մուրճեղեն: Վոլգայով լողում էին հսկայական բարժանիք (բեռնանավեր), որոնք բեռնված էին լինում հացահատիկով, աղ դրած ձկնով, աղով: Այգայիսի մի բարձայի վրա լինում էին մի քանի տասնյակ նավային բանվորներ: Նիժնի Նովգորոդում մեծ առևտրական օրերին երբեմն օրական վաճառում էին 1000 սալլաբեռ հացահատիկ:

Ապրանքա-դրամական հարաբերությունները երկիրը միավորում էին տնտեսական մի ամբողջություն մեջ, վերանում էր ֆեոդալական տիրույթների հին տնտեսական ներփակվածությունը, կազմավորվում էր համառուսաստանյան շուկա՝ երկրի տարբեր մասերի միջև հաստատվում էին և ին տնտեսական կապեր, և կատարվում էր ապրանքների փոխափակություն:

Առևտուրը զարգանում էր նաև արտասահմանի հետ: Անգլիայի, Շվեդիայի, Հոլանդիայի համար Ռուսիան ուղիներից մեկն էր դեպի արևելք՝ Պարսկաստան (Իրան), դեպի հարուստ Հնդկաստան: Արտասահմանյան արտահանության համար գլխավոր նավահանգիստ էր Արխանգելսկը: Աստրախանից Վոլգայով դեպի վեր, ապա ցամաքային ճանապարհով՝ Վոլոգդա, իսկ աչքոտեղից էլ Սուխոնա գետով Հյուսիսային Գվինա, — աչգայիսին էր Արևելքի երկրները եվրոպական երկրների հետ կապող ուղին:

Իջևանատուն, Ա. Պ. Ռչարուշկինի նկարից

Արևելքից բերում էին մետաքս, արևելյան թանկարժեք գործվածքներ, համեմունքներ, ներկեր, թանկարժեք ամանեղեն, զարդարանքներ, գորգեր: Արևմուտքից Ռուսական պետության ծախելու համար բերում էին գործվածքեղեն, հրացաններ, թնդանոթներ, ատրճառակներ, դինի, շաքար: Ռուս վաճառականները շատ ապրանքներ էին վաճառում արտասահմանում: Ռուսական պետությանց արտահանում էին մորթի, կաշի, մոմ, մեղր, պոտաշ, ձյութ:

4. Շրտաւաւիրական ճնշման ուժեղացումը: Երկրի բազմաթիվ շու-

կաներում վաճառվող ապրանքների մեծ մասը արտադրվում էր կալվածատիրական կալվածքներում:

Այդ մթերքներն ստանալու համար կալվածատերերը ուժեղացնում էին ճորտատիրական ճնշումը: Կալվածքներում և վոտչինաներում կառավարիչները գյուղացիներից խստորեն զանձում էին կալվածատիրոջը վճարելիքների մնացորդները՝ ապառ՛ններ, և հսկում էին նրանց աշխատանքին: Հանցանքի համար ծեծում էին ձեռնափայտերով, մարակներով, նստեցնում էին վոտչինային բանտերը, սովամահ էին անում: Բահրան չվճարելու համար, գյուղացու կողմից մի կոպեկ, մի հավ, տասը ձու պակաս տալու համար գյուղացուն «բաժնե էին աճում»: Դա նշանակում էր, որ գյուղացուն ամեն օր բերում էին նառավարչի տնակի մոտ և ձեռնափայտերով ոտքերը ծեծում: Բայց հաճախ դա էլ չէր օգնում, քանի որ գյուղացին բան չունի բահրա վճարելու: Այն ժամանակ մի կերպ գտնված գրագետ մարդը (գյուղում համարյա ոչ ոք գրագետ չէր, հաճախ կառավարիչն էլ անգրագետ էր) մարխի լույսի տակ կառավարչի խրճիթում կալվածատիրոջը գրում էր. «Հրամայելիս հու, տեր իմ, միկուլինյան գյուղացիներից բահրա վերցնել: Եվ ես նրանց երկու շաբաթ բրածնեմ եմ: Եվ գյուղացիներն ասում են, թե իրենք աղքատացել են, թշվառներից ինչ վերցնեմ: Շատերը, տեր, ո՛չ խմելու, ոչ ուտելու բան ունեն և սնվելու համար դեսուզեն են բնկել»:

XVII դարում աչդակս ծանր էր կալվածատերերի և վոտչինների կողմից գյուղացիների ճնշումը:

1649 թվականին Զեմստովային ժողովի ընդունած՝ ցար Ալեքսեյ Թիխայովիչի ցարական նոր օրենքը՝ մոլոդային օրենսգրքը, վերջնապես կանապես ճորտացրեց գյուղացիներին. ֆեոդալի հողի վրա ապրող գյուղացիները՝ իրենց կանանցով և երեխաներով, դարձան «հավիտյան ամրացվածներ» իրենց տիրոջը. կալվածատերերն իրավունք ստացան որոնելու և բռնաթշուրջ վերադարձնելու փախած գյուղացիներին՝ անկախ նրանց փախուստի վաղեմությանից, ախինքն՝ առանց «սահմանված տարիների»:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳԻՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ է տնտեսության կոռային սիստեմը: Նշե՛ք նրա հիմնական առանձնահատկությունները:

2. Ի՞նչ նոր բան կար Ռուսաստանի տնտեսական զարգացման մեջ XVII դարում:

3. Ի՞նչ է համառուսաստանյան շուկան: Ինչո՞ւ այն XVII դարում սկսեց առաջանալ:

4. Ըստ քարտեզի պատմեցե՛ք տնտեսության զարգացման և որոշակի ապրանքներ արտադրելու գծով երկրի առանձին մասերի մասնագիտացման մասին: Ըստ քարտեզի ի՞նչ կարող եք ասել առևտրի զարգացման մասին:

5. Գտե՛ք ձեր երկրամասը (մարդը) քարտեզի վրա: Որոշեցե՛ք, թե ձեր երկրամաս-

սը ինչպիսի՞ ապրանքներ կարող էր վաճառքի հանել և ո՞րո՞ւ ինչպիսի՞ ապրանքներ էին բերում ձեր երկրամասը: Որտեղի՞ց:

6. Ինչի՞ հետևանք էր գյուղացիների ճորտատիրական ճնշման ուժեղացումը XVII դարում:

§ 35. ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱ- ՅՈՒՄԸ XVII ԴԱՐՈՒՄ

Երկրի ներսում տնտեսական կապերի ուժեղացումը մղում էր դեպի նրա տարբեր մասերի միջև ֆալաֆական կապերի ամրապնդում, տա-
նում էր դեպի Երկրի բոլոր իշխանությունների և երկրամասերի վաս-
տական ձուլում՝ ուստական միասնական սլետություն մեջ:

Ի՞նչն էր նորը Ռուսաստանի քաղաքական զարգացման մեջ XVII դարում:

1. Ցարի ինքնակալական իշխանության ուժեղացումը: Ռուսաստա-
նում ամենից առաջ ամրապնդվեց ցարի իշխանությունը, որն սկսեց
երկիրը կառավարել ինֆնակալ կերպով, ալսինֆն՝ միանձնորեն: Ռու-
սաստանում սկսեց կազմավորվել բացառապես (անսահմանափակ) միա-
պետություն: Ցար Ալեքսեյ Միխայլովիչը (1645—1676) ավելի ու ավե-
լի քիչ էր խորհրդակցում Բոլշարական դոմայի հետ: Գրեթե բոլորովին
զաղարեց Զեմստովային ժողովների հրավիրումը:

Թաղավորական սենյակում Քաղաքի նիստը բոլարների հետ Ա. Պ. Ռյաբուչկինի
նկարից

Յարի կարգադրութիւնը, նրա կամքը օրենք էին ամբողջ երկրի համար: Պառայող մարդիկ և անզամ ամենահայտնի բոյարներն իրենց ցարի խոլուպներ էին անւանում: Իսկ գյուղացիները և արվարձանաբնակ մարդիկ պետք է նվաստուրէն իրենց «որերը» և «որբիկներ» անւանէին:

Յարին հանդիպելիս բոլորը հանում էին գլխարկները, խոնարհվում նրան մինչև գետին, իրենց անւանում նվազագույն անուններով, իվաշկա, Պետրուշկա, «խլիում էին ճակատով», այսինքն՝ ճակատը խլիում էին գետին: Այսպէս իրենց էլ ցարին դիմելն սկսեցին անւանել «ճակատը խլիել»:

1649 թվականի ժողովային օրենսդրքում հրամայվում էր «մահապատժի ենթարկել» յուրաքանչյուրին, ով մտածեր «չար բան տիրոջ առողջութեան մասին»:

Եվ եթե ցարի կամ բոյարների և վոյեւոդների կամ կառավարիչների դեմ ոտքի ելնեն «խմբովին և դավադրութեամբ» (այսինքն՝ ապստամբութեան դեպքում), բոլորին «մահապատժի ենթարկել»:

Յարին ուղեկցում էին մեծ շուքով: Նրա հագուստը թափից էր և ճամկավոր զիպակից՝ ոսկեկար, ծածկված մարգարտով և թանկարժեք քարերով: Հանդիսավոր րնդունելութիւններին նա միշտ երևում էր բոյարներով և դումայի ատենադպիրներով շքեղապատված, ցարական մեծութեան հատուկ նշաններով՝ րարմայով (թանկագին ճամկավոր զիպակե ուսուց՝ սրբերի

Յար Ալեքսեյ Միխայլովիչը
տոնական հագուստով

նկարներով), Մոսկովայի գղակով, ձեռքին գայիսներ (թանկարժեք քարերով և փորագրութեամբ զարդարված գավազան):

Յարը պաշտպանում էր ֆեոդալների շահերը և ինքը խոշորագույն ֆեոդալ էր: Նրա պալատական տիրույթները հաշվվում էին ավելի քան 80 հազար գյուղացիական տնտեսութիւններ:

Բարձակալութեան կարգը, որը մեծ վնաս էր տալիս, 1682 թվականին վերացվեց: Այժմ պետութեան մեջ բարձրագույն պաշտոններում ֆեոդալները նշանակվում էին ոչ թե «ըստ տոհմի», այլ ցարական

սրուշմամբ: Դա ճանապարհ էր հարթում ավելականներին պետության մեջ կարևորագույն պաշտոններում առաջ քաշելու համար: Ազնվականության դուրքուրը է՛լ ավելի ամրապնդվեց: Այժմ նրանք մեծ ազդեցություն ձեռք բերին և՛ զորքի մեջ, և՛ Բոյարական դումայում, և՛ գավառներում:

2. Պրիկազներ: Առանձին բնագավառների և նոր միացված երկրամասերի կառավարումը, ինչպես XVI դարում, կենտրոնացված էր պրիկազներում: Դրանց թիվը հասավ մինչև 80-ի:

Մի քանի պրիկազներ վարում էին ռադմական գործը: Ստրելեց՝ պրիկազը ղեկավարում էր ստրելեցներին, Ինոզեմնի պրիկազը՝ ռուս-

Դատ Մոսկովյան պետության մեջ: Ս. Վ. Իվանովի նկարից

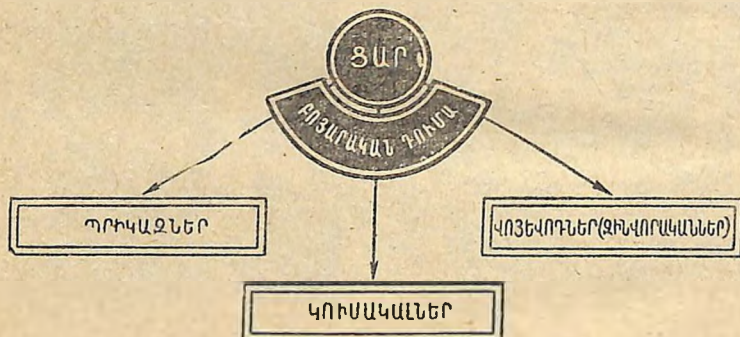
Սեդանի մոտ՝ դատավոր-վոյեվոդե իր օգնականի հետ: Աջից՝ գրագիրը բուրբը ձեռքին: Ինքն էլ մեղադրվող գյուղացուն: Դահլիճը երկար մտախիճ ձեռքին պատրաստվել է նրան տանջահանել: Մտախիճ կոչվում է «դլիննիկ»: Գտնում էին, թե մտախիճ՝ դլիննիկի տակ, չես քափցնի նշմարությունը (այստեղից էլ իսկական (подлинная) «ներմարություն»՝ արտահայտությունը): Եթե մեղադրյալը մտախիճ տակ էլ չէր խոստովանում, դահլիճը, շարունակելով տանջելը, եղունգների տակ մեխեր էր խրում (այստեղից «խմանալ բոլոր ամենածածուկ գաղտնիքները» — «Узнать всю подноготную»՝ արտահայտությունը): Առաստաղից նշխարված է պարանո՝ օղակով: Տանջելու ժամանակ մազդուն՝ մեջքին կապած ձեռքերով, վերև էին քարծրացնում (տանջանք ցցի վրա):

կան ղինվորակալն ծառայության մեջ գտնվող օտարերկրացիներին, Ռեյտարսկի պրիկազը՝ ռեյտարական զնդերչին (հեծյալներ), Պուշկարսկի պրիկազը՝ հրետանին։ Ռազրյագչի պրիկազը հանդիսանում էր որսկազլխավոր շտաբ։

Առանձին պրիկազներ կառավարում էին հսկայական տերիտորիաներ, ինչպես Սիբիրսկի պրիկազը, Կազանսկի պալատի պրիկազը և ուրիշներ։

Պրիկազների միջև գործերի բաշխման մեծ կարգ ու կանոն չկար։ Նրանցից շատերը ոչ միայն վարում էին կառավարման որոշակի քնադավառ, այլև ենթակա քաղաքներից հարկեր էին հավաքում, դատում էին և պատիժներ նշանակում։ Հասարակ ժողովուրդը շատ անարդարությաններ և շարիք էր տեսնում պրիկազներում։ Գործերը վճռվում էին երկար ձգձգումով։

XVII դարում երևան հկավ զաղտնի գործերի պրիկազը, որը պետք է վերահսկեր մյուս պրիկազների գործունեությունը, որպեսզի «ցարական միաքը և գործերը կատարվեն ըստ նրա (ցարի) ցանկության»։ Գաղտնի գործերի պրիկազը ղեկավարում էր ոչ թե բոլարը, այլ ինքը ցարը։

Կառավարումը Ռուսական պետության մեջ XVI—XVII դարերում Ինչպե՞ս փոխվեց պետական կառավարումը ֆեոդալական մասնատվածությամբ ժամանակաշրջանի համեմատությամբ։ Բացատրե՛ք, րե սխեմայում ինչպես է ցույց տրված ցարի ինքնակալական իշխանությունը։

Ց. Տեղական կառավարումը։ Ռուսական պետության հսկայական տերիտորիան բաժանված էր գավառների։ XVII դարի վերջին դրանց քանակը հասավ մինչև 250-ի։ Յուրաքանչյուր գավառ ղեկավարում էր Մոսկվայից ուղարկված վոյեվոդը։

Վոյեվոդը վարում էր իր իշխանության ենթակա գավառի բոլոր

գործերը, ղեկավարում էր զորքը, դատում էր և նշանակում պատիժներ, հսկում էր հարկերի հավաքմանը և այլն: Վոյեվոդները շարաշահում էին իրենց իշխանությունը, անխղճորեն կողոպտում տեղական բնակչությանը, հարստություն կուտակում ժողովրդին աղքատացնելու ճանապարհով: Նրանց հաճախ փոխում էին. անցնում էր հրկու տարի՝ նշանակում էին նորը: Ահա ամեն մեկն էլ շտապում էր այդ ժամկետում հարստություն զիջել, իսկ հետո «թեկուզ ջրհեղեղ», նրա ինչ գործն է:

4. **Զինված ուժերը:** Մառաշոյ մարզկանցից՝ ազնվականներից, կազմված կալվածքային հին զորքը աստիճանաբար կորցնում էր իր նշանակությունը: Ժողովրդական նորանոր ապստամբությունները ճնշելու և արտաքին-քաղաքական բարդ խնդիրները հաջողությամբ լուծելու համար ցարական կառավարությունը անհրաժեշտ էին մշտական զինւած ուժեր:

Ստրելցյան արվարձան: Ա. Պ. Բլաշտեկինի նկարից

Կարևոր դեր էին խաղում ստրելցեկի զնդերը՝ մշտական զորքը, որ հավաքվում էր մեծ մասամբ արվարձանաբնակ մարզկանցից: Ստրելցեները սպառազինված էին հրազենով՝ երկարափող ծանր հրացանով: Նրանք թագավորական զանձարանից ստանում էին զրամական ուճիկ, սակայն զինվորական գործերից ազատ ժամանակ զբաղվում էին տարբեր արհեստներով, առևտրով:

Երևան եկան «օտարերկրյա զորակարգի» զնդեր, որոնք հավաքվում էին ռուս «հարկատու» և «կամավոր» մարդկանցից. դրանք լինում էին ղինվորական զնդեր (հետևակ) և ռեյտարական զնդեր (հեծյալ)։ Մառախուժյունն այդ զնդերում ցմահ էր։ Զինվորներն սպառազինված էին երկարափող ծանր հրացաններով, իսկ ռեյտարները՝ թրերով, ստրճանակներով, կարաբիններով։ «Նոր զորակարգի» աչդպիսի զնդերի նշանակությունը ավելի ու ավելի էր աճում։ XVII դարի վերջին նրանք կազմում էին ռուսական զորքի մեծ մասը։

5. Եկեղեցական պառակտումը։ Դուք գիտեք, որ եկեղեցին պաշտպանում և ամրապնդում էր ցարի իշխանությունը և ազնվականների տիրապետությունը։ Ուստի և՛ ցարը, և՛ ազնվականները միշտ աշխատում էին ամրապնդել եկեղեցու ազդեցությունը։

Յար Ալեքսեյ I Միխայլովիչի ժամանակ ձեռնարկվեց եկեղեցական գրքերի և ծեսերի ընդհանուր վերանայում։

Նատ տարիներ եկեղեցական ձեռագրերում, իսկ այնուհետև սուպ-գրական գրքերում կուտակվել էին ոչ քիչ սխալներ, տարբերվածքներ (տարբերակներ)։ Քրիստոնեության ընդունումից հետո փոխվել էին նաև եկեղեցական արարողությունները։ Ռուսական եկեղեցու ղեկավար պատրիարք Նիկոնը կարգադրեց եկեղեցական բոլոր գրքերն ու արարողությունները համապատասխան դարձնել հունական քրիստոնեական եկեղեցուն, որտեղից X դարում Ռուսիայում քրիստոնեություն ընդունվեց։ Եկեղեցական գրքերի և արարողությունների միօրինակություն մտցնելը ուժեղացրեց եկեղեցու իշխանությունը, օգնեց նրա կենտրոնացմանը։

Ուլբեր հանդես էին գալիս դրա դեմ և պաշտպանում էին «Հին հավաստի», նրանց անվանում էին հնաժխտականներ (աղանդավորներ) և դաժանորեն հետապնդում էին։

Այսպես սկսվեց եկեղեցական պառակտումը. ռուսական եկեղեցին բաժանվեց տիրապետողի և հնաժխտականի, որը մերժում էր Նիկոնի եկեղեցական ունֆորմը։

Աղանդավորների մեջ կային շատ դյուղացիներ և արվարձանային մարդիկ, որոնք Նիկոնի ունֆորմներն արդարացիորեն գիտում էին որպես ֆեոդալական կարգերի ամրապնդման. նոր միջոց, ժողովրդական մասնաների համար պառակտումը դարձավ ֆեոդալական ճնշման դեմ բողոքի ձևերից մեկը։

Աղանդավորները հետապնդումից փախչում էին պետության ծայրամասերը, անտառները և ճահիճները, այստեղ հիմնում իրենց բնակավայրերը, մեկուսացված մնացած աշխարհից։

Աղանդավորների շրջանում աստիճանաբար ավելի ու ավելի էին տարածվում խորապես սխալ, մտացածին բաներ՝ «աշխարհի մոտալուտ վախճանի», «հակաքրիստոսի գալուտյան» (սատանայի պատվիրակի)

մասին: Անուս մարդիկ, խաբված իրենց հնածխական քարոզիչներ՝ կողմից, սկսեցին այլևի իրենց, որպեսզի խուսափեն «հակաքրիստոսի իշխանությունից»:

Ե՛վ տիրապետող ուղղափառ եկեղեցիք, և՛ հնածխականը հասարակ ժողովրդի մեջ բուրբոխում էին կրոնական մոլեռանդություն՝, այն օգտագործելով իրենց ազդեցությունը ամբապնդելու համար:

6. Քաղաքային ապստամբություններ: Ճորտային ճնշման ուժեղացումը և պետության օգտին հավաքվող հարկերի աճը ժողովրդական նոր հուզումներ էին առաջացնում: Ապստամբում էին ոչ միայն ճորտ դուռացիները, այլև քաղաքային շրջավորությունը՝ արվարձանային մարդիկ, ստրկեցները:

1648 թ. ամռանը Մոսկվայում ապստամբություն սկսվեց: Մի անգամ եկեղեցական թափորի ժամանակ, արվարձանային մարդիկ շրջապատեցին ցար Ալեքսեյ Միխայլովիչին և փորձեցին նրան խնդրագիր տալ, որում բողոքում էին բոյարների և պրիկազային մարդկանց բռնության մասին: Ցարը նրանց չլսեց, իսկ պահակախումբը մարակներով հարձակվեց՝ ժողովրդին ցրելու: Արվարձանային վրդովված մարդիկ սկսեցին քարեր և փայտեր նետել ցարական պահակախմբի վրա:

Հետևյալ օրը հուլիսի 2-ին շարունակվեց: Ապստամբները ներխուժեցին Կրեմլ և պահանջեցին հանձնել ամենատեղի բոյարներին: Ցարը մի քանի անգամ դիմեց ապստամբներին, փորձելով հանգստացնել նրանց: Բայց արդեն ուշ էր, ժողովուրդը պահանջեց անհապաղ դադարեցնել տեսնել բոյար Մորոզովի նկատմամբ: Նա ցարի մոտ աղակալան էր, կարևոր դեր էր խաղում պետության կառավարման մեջ ու ժողովրդին առանձնապես ատելի էր: Ապստամբները հարձակվեցին Մորոզովի և մյուս բոյարների տները վրա:

Այդ ապստամբության ակնատեսներից մեկը հետո պատմել է, որ Մորոզովի տանը «չէր մնացել ոչ մի մեխ», ամեն ինչ ոչնչացվել էր: Ապստամբները ջարդոտում էին պահարանները և սնդուկները, պատահում բոյարների թանկարժեք հագուստները, փողոց էին նետում տնային կահույքը: Սարսափահար ցարը ստիպված էր մի քանի մեծատոհմիկների հանձնելու ժողովրդի դատաստանին: Նրանց հենց այդտեղ խոշտանգեցին: Մորոզովը գաղտնի փախավ Մոսկվայից: Մի քանի օր քաղաքում իշխում էին ապստամբները:

Ապստամբություններ տեղի ունեցան նաև մյուս քաղաքներում՝ Վելիկի Ուստյուղում, Կուրսկում, Նովոդոբոյում, Պսկովում:

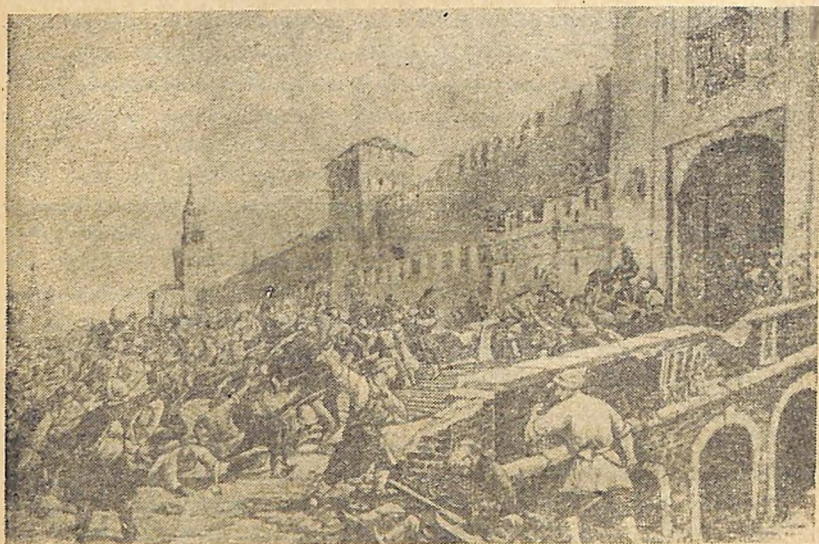
1662 թվականին նորից ապստամբություն բռնկվեց Մոսկվայում:

1 Մոլեռանդություն— կրթոտ հավատարմություն իր դավանանքներին, միացված ժայռանդ անհանդուրժողականությամբ ուրիշի համոզմունքների նկատմամբ:

կառավարությունը սկսել էր մեծ բանակությամբ պղնձյա դրամ բաց թողնել: Պղինձը 20 անգամ էժան էր արծաթից, իսկ կառավարությունը պղնձյա դրամը հավասարեցրեց արծաթյա դրամին: Դրանով կառավարությունը մեծ հարստություն կուտակեց: Գյուղացիները հրաժարվեցին հացահատիկ վաճառել պղնձյա դրամով:

«Պղնձյա դրամով չեն վաճառում, իսկ արծաթյա դրամ ոչ մի տեղից չի կարելի վերցնել»,— վրդավմունքով խոսում էին ժողովրդի մեջ:

Երվարձանային մարդկանց «պղնձի բուլետ» կոչվող նոր ապստամբությունը դաժանորեն ճնշվեց: Ավելի քան յոթ հազար մարդ սպանվեց, վիրավորվեց կամ բանտ նետվեց:

1648 թ. ապստամբությունը Մոսկվայում: Է. Է. Լիսների նկարից
Նիպրի և Պասադեբի տեխտի հիման վրա պատրաստեցե՛ք գրույց ապրա-
ստամբության մասին:

Ժողովրդական ապստամբությունների դեմ մղվող պայքարում ցարական կառավարությունը և ազնվականությունը ամրապնդեցին սկստական ապարատը, զորքը, դատարանը: «Իր ափրապետությունը պահելու, իր իշխանությունը պաշտպանելու համար կալվածատերը պետք է ունենար ապարատ, որը նրա ենթակայության տակ միավորեր հսկա-

յական քանակի մարդկանց, նրանց հնթարկելու որոշակի օրենքների, կա-
նոնների, և այդ բոլոր օրենքները հիմնականում հանգում էին մի բանի՝
պահել կալվածատիրոջ իշխանությունը ճորտ պուղացիների նկատ-
մամբ», — այսպես է բնութագրել ճորտատիրական պետության դասա-
կարգային էությունը Վ. Ի. Լենինը:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչպե՞ս էր կազմակերպված կառավարումը Ռուսաստանյան պետության մեջ
XVII դարում: Ի՞նչ փոփոխություններ տեղի ունեցան երկրի կառավարման մեջ XVI
դարի հետ համեմատած:

2. Ի՞նչ է նշանակում ճակատը ղեռնին խփել: Որտեղի՞ց է առաջացել այդ ան-
վանումը:

3. Ինչո՞ւ էր արտահայտվում ազնվականության դրույան ամրապնդումը XVII
դարում:

4. Ի՞նչ է եկեղեցական պառակտումը: Ցույց տվե՛ք, որ պառակտումը ժողովրդա-
կան մասսաների համար դարձավ ֆեոդալական ճնշման դեմ բողոքի ձև:

Կենտրոնական և Արևմտյան Նվրոպայում ֆեոդալական ճնշման դեմ ժողովրդական
մասսաների ո՞ր շարժումները կրոնական ձև ընդունեցին:

5. Ինչո՞ւ XVII դարում Ռուսաստանում տեղի ունեցան քաղաքային շատ ապստամ-
բություններ, Քարտեզի վրա դտե՛ք քաղաքային ամենախոշոր ապստամբությունների
վայրերը:

6. Ի՞նչ եք կարծում, կառավարության կողմից պղծյալ դրամի բացթողումը Մոսկ-
վայի 1662 թվականի ապստամբության պատճա՞ռն էր թե՞ առիթը: Ապացույցե՛ք ձեր
հետևությունը:

§ 86. ՈՒԿՐԱԻՆԱԿԱՆ ԵՎ ԲԵԼՈՒՌՍ

ԺՈՂՈՎՈՐԴՆԵՐԻ ԾՆՁՈՒՄԸ ԼԵՀԱԿԱՆ

ՖԵՈԴԱԼՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ: ԶԱՊՈՐՈԺՅԱՆ ՍԵՉԸ

1. Ուկրաինացի և Բելոռուսիացի լեհական պաների ճնշման տակ:
Մենք դիտենք, որ IX—XII դարերում Ուկրաինայի և Բելոռուսիայի հո-
դերը մտնում էին հին ռուսական պետության մեջ: Կիև քաղաքը (Ուկ-
րաինայի ներկայիս մայրաքաղաքը) հին Ռուսիայի հնազույն քաղաք-
ներից մեկն էր:

XIII դարում Ուկրաինայի զգալի մասը նվաճեցին մոնղոլ-թա-
թարները: Բնակիչների վրա ընկավ թաթարական խաների ժանր լուծը:
Ուկրաինայի մյուս մասը և ամբողջ Բելոռուսիան դրավեցին լիտվական
ֆեոդալները: 1569 թվականին Լիտվան ունիա կնքեց Լեհաստանի
հետ. ստեղծվեց լեհ-լիտվական պետություն: Ուկրաինան և Բելոռուսիան
դառնում էին նրա ճնշման տակ: Լեհական և լիտվական պաները դա-
ժանորեն ճնշում էին նաև իրենց՝ լեհ ու լիտվացի գյուղացիներին:

Ուկրաինայում և Բելոռուսիայում այն ժամանակներում կային նաև
իրենց՝ ուկրաինական և բելոռուս խոշոր կալվածատերեր: Լեհական

պաները կարողացան արագորեն համաձայնության գալ նրանց հետ:

Լեհական պաները տիրություն էին անում ուրիշի երկրում, ինչպես իրենց տանը:

Մեր առաջ ահա տարածված է կանաչի մեջ թաղված Պոլսավան: Նրա շուրջը տասնյակ կիլոմետրերի վրա փռված են ուկրաինական գյուղերը: Սաղարթախիտ բարդիների մեջ փալլում են սպիտակ խրճիթները, բալենու ծաղկուն ագիները, ալրադացները, կանաչին տվող արտերը: Ո՞ւմ հողն է դա: Այդ բոլորը Վիշնևվեցկի պաների հողն է: Ս՛վ գյուղերը, և՛ դաշտերը, և՛ ալրադացները, և՛ ջրավաղանները, և՛ գետերը՝ ամբողջ Պոլսավշինան պատկանում է նրանց, Պոլսավշինան նույնիսկ աչդպես էլ կոչվում է՝ «Վիշնևվեշինա»: Վիշնևվեցկի պաների միայն ալրադացները 423-ն են: Նրանց հն պատկանում համարյա ամբողջ Պոլսավշինայի ուկրաինական գյուղացիները: Իսկ Պոլսավա քաղաքն ո՞ւմն է: Պոլսավա քաղաքը նույնպես պատկանում է Վիշնևվեցկի պաներին: Նրանց են պատկանում և՛ Լուբնին, և՛ Ռոմնին, և՛ Զուլտոտնոշան՝ ամբողջ 53 քաղաք ու գյուղ: Այստեղ առևտուր են անում նրանց զործակալները՝ վաճառականները, այստեղ ուկրաինական արհեստավորներից ու քաղքենիներից մաքս է գանձվում Վիշնևվեցկի պաների օգտին: Պաներն այստեղ նաև դատ ու դատաստան են տեսնում, նրանց դեմ գանդատվելու տեղ չկա:

Յուրաքանչյուր գյուղի շուկայի հրապարակում պատրաստված է կախաղան, որտեղ Վիշնևվեցկի պանի հրամանով կախում են անհնազանդ գյուղացիներին: Իսկ Ուկրաինայի մյուս վայրերում հողերին տիրում են Պոտոցկի, Կոնեցպոլսկի պաները: Պաները ուկրաինական գյուղացիներին անվանում են «խոլոպներ» և «բիրդո»՝ «Բիրդո» բառը լեհերեն նշանակում է «անասուն»:

Ուկրաինական գյուղերում կարելի էր տեսնել քիթը կամ ականջները կտրած գյուղացիների: Կամ թե գյուղացու ճակատին տեսնում ես շիկացած երկաթով արած դրոշմ՝ կախաղանի պատկերով: Այս բոլորը կատարվում էին պանի հրամանով. լեհական օրենքը նրան թույլ էր տալիս որպես պատիժ կտրել գյուղացիների ականջներն ու քիթը, դրոշմել դեմքը: Թույլ էր տրվում նույնիսկ գյուղացուն մահապատժի ենթարկել:

Պանական Լեհաստանի ճնշումը ծանրացած էր նաև քաղաքների վրա: Լեհական աստիճանավորները նեղում էին շքավոր աշխատավոր արհեստավորներին, ծանր հարկեր էին գանձում, պատիժների և ծաղր ու ծանակի ենթարկում նրանց: Լեհ վաճառականը խափանում էր ուկրաինական քաղքենու (քաղաքացու) առևտուրը:

Ծանր էր նաև Լեհական պաների ազդային ճնշումը: Նրանք ծաղրում էին ուկրաինական և բելոռուս բնակչության լեզուն, նրանց սովորությունները:

Ուկրաինական և բելոռուս գյուղացիներն ու քաղաքացիներն ուղղափառներ էին, իսկ լեհական պաները՝ կաթոլիկներ: Կրոնների տարբերությունը առաջ էր բերում կրոնական ճնշում. բռնություններ տարածում էին կաթոլիկություն, հետապնդում ուղղափառ հավատի կողմնակիցներին և այլն:

Ուկրաինական և բելոռուս ազգաբնակչությունը չէր հաշտվում իր ծանր դրության հետ: Գյուղացիները և քաղաքացիները ապստամբում էին: Ե՛վ XVI դարում, և՛ XVII դարի առաջին կեսին Ուկրաինայում և Բելոռուսիայում ապստամբություններ էին բռնկում լեհ կալվածատերերի ու աստիճանավորների դեմ:

Ուկրաինայում պանական լեհաստանի դեմ պայքարող խոշոր ուժ էր Դնեպրի կազակությունը: Կազակները Դնեպրի սահանքներից այն կողմ ունեին իրենց կազմակերպությունը՝ Զապորոժյան Սեչը:

2. Կազակները Ուկրաինայում և Զապորոժյան Սեչը: Ճորտ գյուղացիները հաճախ կալվածատերերի ճնշումից փախչում էին Լրկրի ծայրամասերը և դառնում ազատ մարդիկ՝ կազակներ: Նրանք բնակվում էին ուկրաինական հարավային հողերում, որտեղ այն ժամանակ դեռևս կալվածատերեր չկային: Բայց շուտով լեհ-լիտվական ֆեոդալներն սկսեցին զավթել նաև այնտեղի հողերը, կազակներին դարձնելով իրենց ճորտերը:

Կազակներից ավելի հարուստներին լեհական կառավարությունը դրանցում էր հատուկ ցուցակներում՝ ռեեստրներում, և փորձում էր նրանց օգտագործել լեհական սահմանամերձ հողերը պաշտպանելու և մյուս պետությունների դեմ պատերազմելու համար: Ռեեստրային կազակները թագավորից ռոճիկ էին ստանում և հաճախ ապրում էին քաղաքներում: Նրանցից ամենից ավելի հարուստները դառնում էին կալվածատերեր:

Սակայն կազակների մեծ մասը չքավորներ էին, կամ, ինչպես հաճախ նրանց անվանում էին մերկ մադիկ (голытба).

Շահերի բոլոր տարբերություններով հանդերձ, ռեեստրային կազակներին և քաղցած մարդկանց միավորում էր անկախության ու ազատության ձգտումը: Նրանք հաճախ միասին էին պայքարում լեհական ֆեոդալների ճնշման դեմ:

Ճորտացումից կազակները փախչում էին հեռու՝ դեպի հարավ: Այստեղ, Ստորին Դնեպրի կղզիներում, առաջացավ Զապորոժյան Սեչը: Սեչը գտնվում էր դնեպրյան սահանքներից այն կողմ և այդ պատճառով էլ կոչվում էր Զապորոժյան: Թշնամիների հարձակումներից պաշտպանվելու համար Դնեպրի կազակները պատրաստում էին ծառայատվարներ, կտրած ծառերով ցանկապատում էին իրենց ճամբարներին շուրջը (որից էլ сечь անվանումը):

Այստեղ էլ փախստականները թաքնվում էին ճորտատիրական օտարկությունից, կալվածատիրական ու պանական ճնշումից, ցարական ու թալարական աստիճանավորների կեղեքումից: Զապորոժյան Սև-չում ով ասես, որ չէր լինում: Այստեղ էին դալիս պանական կալվածք-ներից փախած ուկրաինացի և բելոռուս պուղաղացիները: Ամբողջ բազմություններով այստեղ էին գալիս նաև ռուս պուղաղացիներ, փրկվելով բոյարների ու ազնվականների կեղեքումից և ցարական վոյեվոդների ճնշումից: Զապորոժյան Սևչը բոլորին իր մոտ որպես կազակ էր ընդունում:

Զապորոժյան կազակները դբաղվում էին որսորդությամբ, ձկնորսությամբ: Նրանք հացահատիկ չէին ցանում, այն գնում էին հարևաններից: Ռազմաավար ձևոք բերելու համար կազակներն արշավանքներ էին կատարում ամենից հաճախ դեպի թուրքական տիրապետությունները: Դնեպրի ամբողջ ստորին հոսանքը, Ղրիմը և մերձսևծովյան տափաստաններն այն ժամանակ զավթել էր Թուրքիան: Կազակները մեծ մասով լինում էին հասնում էին այնտեղ և ռազմաավար բերում: Կազակներն հրկրի հարավային սահմանները պաշտպանում էին Ղրիմի թաթարների և թուրքերի ավերիչ ասպատակություններից, պատենշ էին հանդիսանում թշնամու ճանապարհին՝ դեպի ուկրաինական և ռուսական հրկրների խորքը: Կազակների մարտական և անվեհեր խիզախության մասին ժողովուրդը հորինել է շատ զրուցյներ և երգեր:

Կազակները լեհական պանության թշնամի ուժն էին: Նրանք շատ անգամ են ապստամբել լեհական ֆեոդալների տիրապետության դեմ:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Երբ է կազմավորվել հին ռուսական պետությունը՝ կիև կենտրոնով, Ուրն է նրա նշանակությունը մեր հրկրի պատմության մեջ:
2. Երբ և ինչո՞ւ Ուկրաինայի և Բելոռուսիայի հողերը պանվում էին լեհական և լիտվական ֆեոդալների ճնշման տակ:
3. Համեմատեցե՞ք XVI—XVII դարերում Ուկրաինայի և Բելոռուսիայի պուղաղացիների դրությունը Ռուսաստանյան պետության, Անգլիայի և Ֆրանսիայի դուղաղացիների հետ:
- Ինչո՞ւմ էր արտահայտվում Ուկրաինայի և Բելոռուսիայի պուղաղացիների ծանր դրությունը:
4. Ի՞նչ տևակի ճնշման էին ենթարկվում ուկրաինական և բելոռուս ժողովուրդները:
- Ուրն էր յուրաքանչյուր ճնշման էությունը:
5. Ի՞նչ է Զապորոժյան Սևչը, Ինչո՞ւ նա այդպիսի անուն ստացավ:

§ 87. ՌԻԵՐԱԻՆԱԿԱՆ ԵՎ ԲԵՆԴՈՒՌԻՍ

ԺՈՂՈՎՈՒՐԳՆԵՐԻ ԱԶՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԼԵՀԱԿԱՆ ՖԵՈՂԱԼՆԵՐԻ ԴԵՄ:

ՌԻԵՐԱԻՆԱՅԻ ՎԵՐԱՄԻԱՎՈՐՈՒՄԸ

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՀԵՏ

1. Պատերազմը պանակուց Լեհաստանի դեմ (1648—1654): XVII դարի կեսին Ուկրաինայում և Բելոռուսիայում ժողովրդական խռչող պատերազմ բռնկվեց պանական Լեհաստանի դեմ: Այդ պատերազմի զլխավոր մասնակիցներն ուկրաինական և բելոռուս գյուղացիներն էին: Նրանց հետ միասին կռվում էին գնեպրյան կազակները և ուկրաինական ու բելոռուսական քաղաքների քաղքենիները:

Ուկրաինական ժողովրդի ազատագրական պայքարը ղեկավարում էր Բոգդան Խմելնիցկին: Նա ծագումով հարուստ կազակի ընտանիքից էր. ունեւր իր խոտորը՝ մեծ այգով, ջրաղացներով, մեղվանոցներով և ձկնորսարաններով: Զիգիրին քաղաքում ծառայության մեջ Խմելնիցկին հասավ կազակական հարյուրապետի պաշտոնի: Լեհական պաները նրա համար շատ դժվարություններ ստեղծեցին: Լեհ կալվածատերերը նրանից խլեց խոտորը, ծխելով սպանեց նրա տասը տարեկան տղային:

Խմելնիցկին փախավ Զապորոժյան Սնչ, որը վաղուց պատրաստ էր ապստամբելու լեհական պաների դեմ: Բավական էր մի կայծ, որ բռնկեր ժողովրդական վրդովմունքի հրդեհը: Այդ կայծը հանդիսացավ լեհական պաների ճնշման դեմ ընդհանուր ապստամբության Բոգդան Խմելնիցկու կողը: Խմելնիցկին զլխավորեց այդ ապստամբությունը: Կազակները նրան իրենց հետման ընտրեցին:

Պատերազմի սկսվեց 1648 թ. փարնանը: 1648 թ. մայիսին ապստամբները Կոնստնի մոտ (այժմ Կոնստն-Շեչենկովսկի) հանդիպեցին լեհական մեծաքանակ զորքի: Երկու օր տեեց համառ ճակատամարտը: Լեհական զորքը ջախջախվեց, նրա հրամանատարները դերի վերցվեցին: Լեհական ամբողջ հրեսանին ընկավ ապստամբների ձեռքը:

Այդ հաղթանակի լուրը ահաղանդ ծառայեց ամբողջ Ուկրաինայում և Բելոռուսիայում ապստամբության լայն տարածման համար:

Գյուղացիներն սկսեցին դատաստան տեսնել լեհ պաների և միաժամանակ նաև տեղական ուկրաինական կալվածատերերի նկատմամբ: Բոլոր կողմերից գալիս էին գյուղացիական ջոկատներ՝ իրենց առաջնորդներով: Հռչակվեցին գյուղացիական առաջնորդներ Մաֆսիմ Կրիվոնոսը, Ստեպան Պոդբայլոն և շատ ուրիշներ:

1648 թ. սեպտեմբերին խռչող ճակատամարտ տեղի ունեցավ Պիլյավցի ավանի մոտ: Լեհական զորքը ձգտում էր զրավել գետանցը պաշտպանող ամբությունը: Երկու դրոհ Լու մղվեց: Երբորդ գրոհից հե-

տո լեհական զորքերն ամբողջունը պրավեցին: Նրանց հեծելազորն անցավ գետի մյուս ափը, բայց կազակներն արագորեն ամբարտակը գրավեցին: Թշնամու հեծելազորը մեկուսացվեց պիսավոր ուժերից: Կազակները դրեթե բոլորին ոչնչացրին: Թշնամու հետեակը դիմեց փախուստի:

Խմելնիցկու հրամանատարությունը ուկրաինական զորքերի հաջող գործողությունները շարունակվեցին: Մի քանի ամսում Ուկրաինան մաքրվեց լեհ կալվածատերերից:

1648 թ. ձմռանը Բուգդան Խմելնիցկին հանդիսավորությամբ մտավ Կիև: Բնակչությունը հրճվանքով ողջունեց իր ազատարարներին: Ուկրաինական ժողովուրդը «դուրս եկավ լեհական ստրկությունից»: Պանական կալվածքները հրդեհվեցին, պաները կախվեցին, դուրս քշվեցին կամ փախան:

Բուգդան Խմելնիցկի: XVII դ. փորագրությունից

րաինայում ճորտատիրական իրավունքը մնաց, իսկ ուկրաինական գյուղացիներն ապստամբում էին հենց դրա դեմ: Շատ գյուղացիներ եկան Խմելնիցկու մոտ: «Խնչո՞ւ առանց մեր խորհրդի հաշտվել ես թագավորի հետ», — հանդիմանում էին նրանք Խմելնիցկուին:

1648—1649 թվականներին գյուղացիական ապստամբությունները տարածվեցին գրեթե ամբողջ Բելուսուսիայում: Ապստամբ ընկրողունե-

1649 թ. ամռանը Ուկրաինայում Զբորուվոյի մոտ տեղի ունեցավ նոր ճակատամարտ: Լեհական զորքերը կրեցին մեծ կորուստներ: Մի փոքր էլ, և նրանք լիովին կջախջախվեին: Նրանց փրկեց Ղրիմի խանի ղավաճանությունը, որն այդ ժամանակ կազակների դաշնակիցն էր: Լեհական թագավորից ստանալով մեծ գումար, նա Խմելնիցկուց պահանջեց մարտը դադարեցնել: Այդ բարդ պայմաններում Խմելնիցկին հարկադրված էր պայմանագիր կնքել լեհական թագավորի հետ:

Զբորուվյան պայմանագիրը նվազեցնում էր Լեհաստանի իշխանությունը Ուկրաինայի վրա: Բայց նա գյուղացիների մեծ մասին ոչինչ չտվեց: Ուկ-

րին օգնութեան եկան ուկրաինական կաղակները՝ Անտոն Նեբաբայի, Իլյա Գոլոտայի և ուրիշների գլխավորութեամբ։ Սակայն ապստամբութիւնների միջև կապ չկար։ Դա լեհական զորքերին հնարավորութիւն տվեց ուժեղ թափով հարձակվել ապստամբների վրա։ Բրեստ քաղաքում չէր մնացել «ոչ մի անվնաս տուն»։ Հակառակորդի գերազանց ուժերի դեմ արիաբար մարտնչում էին Պրեսկի բնակիչները, անդամ կանայք և երեխաները, ժամանակակցի խոսքերով՝ «խփում էին, ինչպես կարողանում էին, որը զենքով, որը գերանդիներով, որը ձեռնափայտերով, մյուսները նետելով քարեր, ծղաններ...»։ Քաղաքի զրեթն բոլոր բնակիչները զոհվեցին, բայց չհանձնվեցին։

1650 թվականին Ուկրաինայում շարունակվեց պատերազմը լեհական պաների դեմ։ Այն անհաջող եղավ ապստամբների համար։ Գլուղացիներն սրգոն չէին հավատում հմելնիցկուն։ 1651 թ. ամռանը մեծ մարտ տեղի ունեցավ լեհական զորքերի դեմ Բերեստեչկի մոտ։ Մարտի թեժ պահին Ղրիմի խանը դարձյալ դավաճանեց կաղակներին, հեռացավ մարտի դաշտից և բռնութեամբ իր հետ տարավ հմելնիցկուն։ Կաղակները մղվեցին դեպի ճահճոտ վայրերը։ Միայն կաղակների և նրանց հրամանատար Իվան Բոգունի բացառիկ արիւթյունը ուկրաինական զորքին փրկեց լիակատար ջախջախումից։ Ճահճից դուրս գալու համար կաղակները կամրջակներ գցեցին ճահճոտի վրայով, պատնեշներ սարքեցին բեռներով, ճանապարհորդական վրաններից։ Ռազմական ուժերի հիմնական մասը փրկվեց։ Սակայն զոհվեցին մի քանի հազար ուկրաինացի գյուղացիներ։

1651 թվականին հմելնիցկին ստիպված նոր պայմանագիր կնքեց լեհական թագավորի հետ Բելայա Ցիրկով ավանում (այդ պատճառով էլ այդ պայմանագիրը կոչվում է Բելոցերկովյան)։ Նրա պայմանները է՛լ ավելի ծանր էին, քան Զորովյան պայմանագրինը։ Ուկրաինայում դարձյալ վերականգնվում էին լեհական շլախտայի կալվածքները։

Պայքարը շարունակվում էր։ Ուկրաինական ժողովուրդը բացառիկ հերոսութիւն ցուցաբերեց։ Բայց նա ի վիճակի չէր ազատագրվելու պանական Լեհաստանի ճնշումից։ Նրան հարկավոր էր հզոր դաշնակից։ Սվյատոքաշնակիցը հանդիսացավ Ռուսաստանը։

Ռուս ժողովուրդը համակրանքով էր վերաբերվում պանական Լեհաստանի դեմ ուկրաինացիների ու բելոռուսների պայքարին։ Դոնի կաղակների, ռուս գյուղացիների ու քաղաքացիների ջոկատները մասնակցում էին այդ պայքարին։ Ռուսական կառավարութիւնը ապստամբած Ուկրաինային օգնում էր պարենամթերքով, զենքով։

2. Ուկրաինայի վերամիավորումը Ռուսաստանի հետ (1654 թ.)։ հմելնիցկին գիմեց ռուսական ցար Ալեքսեյ Միխայլովիչին, խնդրելով Ուկրաինան ընդունել Ռուսաստանյան պետութեան կազմի մեջ։ Մոսկովա-

յում այդ հարցը շատ երկար քննեցին: Ռուս մարդիկ հասկանում էին, որ այդ դեպքում Ռուսաստանը հարկադրված կլինի Ուկրաինայում պատերազմել լեհաստանի դեմ: Բայց չէ՞ որ այնքան վաղուց չէր, որ լեհաստանի հետ արյունահեղ պատերազմ էր տեղի ունեցել:

Բայց Ռուսաստանի հետ Ուկրաինայի վերամիավորման կարևորության տեսակետը հաղթեց: Մոսկվայում հրավիրվեց Զիմստվային ժողով, որն ընդունեց խմբակցական առաջարկությունը: Ուկրաինա ուղարկվեց ցարական դեսպան բոլոր Բուտուրլինը: 1654 թվականին Պետլյասլավ քաղաքում գումարվեց ռադա (ընդհանուր խորհուրդ) այդ կարևոր հարցը լուծելու համար:

Այստեղ հավաքվեցին ռադայի շատ մասնակիցներ: Այստեղ էին և՛ չարքային կազակներ, և՛ կազակ ալազներ, և՛ Ուկրաինայի շատ քուղաքների ու գյուղերի ներկայացուցիչներ: Խորհրդակցությունը հանդիսավոր էր: Սկզբում Բուգդան խմբակցական ջերմ ճառ արտասանեց: Նա բոլորին հիշեցրեց ուկրաինական ժողովուրդի տառապանքների, նրա դժվարին ու արյունահեղ պայքարի մասին, այն մասին, որ Ուկրաինան ալլես չի կարող մենակ մնալ: Խմբակցական առաջարկեց վերամիավորվել Ռուսաստանի հետ: Հավաքված ժողովուրդը պատասխանեց միահամուռ համաձայնությամբ: Այն ժամանակ Պետլյասլավի գնդապետը միանգամ ևս շրջեց և բոլոր կողմերին հարցրեց. «Արդյո՞ք բոլորդ եք այդպես ցանկանում»:— Եվ ամբողջ ժողովուրդը պատասխանեց. «Բոլորս միաձայն»: Այսպես է գրված պատմական փաստաթղթում:

Պետլյասլավյան ռադան որոշեց. Ուկրաինան վերամիավորվում է Ռուսաստանի հետ, «որպեսզի հավերժ միասին լինեն»:

Այսպես Ուկրաինան մտավ Ռուսաստանյան պետության կազմի մեջ:

3. Ուկրաինացի Ռուսաստանի հետ վերամիավորվելու պատմական ճշմարտությունը: Մեծ էր Ռուսաստանյան միասնական պետության մեջ ռուս և ուկրաինական ժողովուրդների միավորման պատմական նշանակությունը:

Ուկրաինական ժողովուրդը ազատվեց պանական լեհաստանի տգեղային և կրոնական ճնշումից: Չեղյալ դարձան լեհական պաների օրենքները, որոնք կալվածատերերին իրավունք էին տալիս գյուղացիներին՝ հապատժի ենթարկել: Իր ամբողջ դաժանությամբ հանդերձ՝ ռուսական ճորտատիրական իրավունքը, այնուամենայնիվ, կալվածատերերին իրավունք չէր տալիս գյուղացիներին մահապատժի դատապարտել: Ազգային-ազատագրական պատերազմի և լեհական կալվածատերերին բոլոր քշելու հետևանքով Ուկրաինայում ճորտատիրական ճնշումը զգալի չափով թուլացավ:

Ռուսաստանի հետ վերամիավորվելը ավելի բարենպաստ պայմաններ ստեղծեց Ուկրաինայում տնտեսության զարգացման համար,

նայաստեց ուկրաինական և ռուս ժողովուրդների սնտեսական, քաղա-
յական և կուլտուրական կապերի զարգացմանը: Միասնական պետու-
թյան մեջ ավելի հեշտ էր արտաքին ուժեղ թշնամիներին դիմադրելը:

Այժմ ուկրաինական և ռուս ժողովուրդները կարող էին միասին
սյաջաբարել իրենց դատակարգային հարստահարիչների դեմ:

Ուկրաինական ժողովրդի դարավոր ձգտումներին՝ ռուս ժողովրդի
հետ սերտ դաշինքի իրականացման գործում մեծ ծառայությունը պատ-
կանում էր Բոգդան հմելնիցկուն: Նա ականավոր պետական գործիչ և
դարավար էր: Նա լավ էր հասկանում, որ առանց ռուս ժողովրդի հետ
միավորվելու ուկրաինական ժողովուրդը չի կարող ազատվել պանական
լեհաստանի ճնշումից: Բոգդան հմելնիցկու ամբողջ գործունեությունը
ուղղված էր այն բանին, որ հարադատ երկիրն ազատագրվեր օտարերկ-
րյա լծից, որ ուկրաինական և ռուս ժողովուրդները միասին լինեն:

Ճաշխատական զավթիչների դեմ Հայրենական մեծ պատերազմի
տարիներին սահմանվեց Բոգդան հմելնիցկու շքանշան:

4. **Պատերազմը Լեհաստանի դեմ:** Լեհաստանը, իհարկե, փորձում
էր ետ նվաճել Ուկրաինան, բայց նրա փորձերն անհաջող էին վերջա-
նում: Ռուսաստանի հետ Ուկրաինայի վերամիավորումից անմիջապես
հետո սկսվեց Ռուսաստանի պատերազմը Լեհաստանի դեմ: Այն Ռու-
սաստանյան պետություն համար սկզբում հաջող էր ընթանում: Նույն
1654 թվականին ռուսական զորքերը վերջապես ետ գրավեցին Սմո-
լենսկը: Հետո գրավեցին Լիովսլայի մայրաքաղաք Վիլնոն և այլ քաղաք-
ներ, հմելնիցկին այդ ժամանակ գրավեց Լյուբլինը:

Պատերազմը ձգձգվեց 13 տարի՝ փոխոխական հաջողությամբ:
Վերջապես 1667 թվականին Անդրուսովո դյուղում (Սմոլենսկից ոչ հե-
ռու) ղինադադար կնքվեց: Անդրուսովյան պայմանագրի համաձայն
Ռուսաստանյան պետությունը իրեն վերագործեց XVII դարի սկզբին
Լեհաստանի գրաված ռուսական հինավուրց հողերը՝ Սմոլենսկը և նրան
հարող ընդարձակ տերիտորիաները Ռուսաստանի հարավ-արևմուտ-
քում: Բացի դրանից, Ռուսաստանյան պետությունը իրեն ամրացրեց
Զախափնյա (Արևելյան) Ուկրաինան և Կիևը (Դնեպրի աջ ափին):
Աջափնյա (Արևմտյան) Ուկրաինան առայժմ մնաց Լեհաստանին:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչո՞ւ ուկրաինական և բելոռուս ժողովուրդները ապստամբում էին լեհական
պաների տիրապետության դեմ:

2. Քարտեզի վրա դուրս հիմնական — ձակատամարտի վայրերը, որոնց մասին
սյախտվում է դասագրքի տեքստում:

3. Ուկրաինական ժողովուրդը ինչպե՞ս վերաբերվեց Ռուսաստանի հետ վերամիա-
վորվելու առաջարկին:

4. Ո՞րն է Ուկրաինան Ռուսաստանի հետ վերամիավորվելու առաջադիմական նշանակությունը:

5. Քարտեզի վրա դտեր այն հողերը, որոնք 1667 թվականի Անդրուսովյան պայմանագրով վերադարձվեցին Ռուսաստանին: Ուկրաինական և րելուտական ո՞ր հողերը ղեկս մնացին Ռեչ Պոսպոլիտայի իշխանության տակ:

§ 38. ԳՅՈՒՂԱՅԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

ՍՏԵՊԱՆ ՌԱԶԻՆԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹՅԱՄԲ

1. Գյուղացիական պատերազմի նախադրյալները: Ալեքսեյ Միխայլովիչի թագավորության ժամանակ կալվածատերերի և ցարական վոյեվոդների դեմ խոշոր ապստամբություն բարձրացավ Դոնի և Վոլգայի շրջաններում: Ապստամբության գլուխ կանգնեց Դոնի կազակ Ստեպան Տիմոֆեևիչ Ռազինը:

Փորձեցեք ինքներդ բացատրել, թե՛ ինչո՞ւ XVII դարի 60-ական թվականների վերջին Ռուսաստանում սկսվեց գյուղացիական հրկրորդ պատերազմը:

Դրա համար հարկավոր է հիշել, թե ինչպիսի էր այդ ժամանակ դարգանում երկրի անտեսությունը, ինչպիսի նոր երևույթներ էին առաջանում նրա տնտեսական զարգացման մեջ և ինչպես էին դրանք ազդում հիմնական բնակչության՝ գյուղացիների դրուժյան վրա:

Հիշեցեք XVII դարի կեսին գյուղացիների ճորտական կախվածության ուժեղացման և քաղաքային ստորին մարզկանց դրուժյան վատթարացման մասին:

Այժմ դուք արդեն կարող եք բացատրել, թե ինչու երկրում սրվում էր դասակարգային պայքարը, ինչու գյուղացիները նորից բացահայտ պատերազմի ելան ընդդեմ ճորտատիրական ճնշման:

2. Ապստամբության սկիզբը: Ապստամբությունն սկսվեց Դոնում: Այստեղ վաղուց հավաքվել էին ճորտատիրական ստրկությունից փախած գյուղացիներ: Դոնում կային նաև ունևոր, հարուստ, «տնատեր» կազակներ: Բայց առանձնապես շատ էին կազակ չքավորները, «ցնցոտիավոր» կազակները: Վերջիններիս առաջնորդն էլ դարձավ Ստեպան Ռազինը:

Ռազինը հմուտ, փորձառու կազակ էր: Նա ոտքով շրջել էր Ռուսիան ծայրից ծայր: Նա լավ գիտեր ճորտ գյուղացիների դրուժյունը, տեսել էր նրանց տանջանքները, լսել գյուղացիների նզովքները կալվածատերերի և ցարական վոյեվոդների հասցեին: Ռազինը ջերմորեն համակրում էր ցնցոտիավորներին՝ չքավորներին: 1667 թվականին Ռազինը գլխավորից ցնցոտիավորների արշավանքը Վոլգայի ուղղությամբ: Ցնցոտիա-

վորները նրա արշավանքն անվանեցին արշավանք գիպունեբի (ավար) նամար:

Ռազինի առաջնորդութեամբ կազակները Դոնից գնացին դեպի Վուլ-պա: Գետի հոսանքով դնում էր հացահատիկով բեռնված առևտրանավերի շարան, որի մեջ կային հինգ իրեն՝ ցար Ալեքսեյ Միխայլովիչին պատկանող նավեր: Վերջին նավում ապրանքներ չկային, նրանով Աստ-րախան էին փոխադրում ցարական իշխանութեան կողմից դատապարտված արքունականներին:

Ռազինցիները հարձակեցին նավերի վրա. դրավեցին ապրանքները, ազատեցին արքունականներին: Ցարական ժառանգող մարդկանց, կառավարիչներին նրանք ջրասույզ արին կամ կախեցին կայմերից:

Բայց այլ կերպ վարվեցին աշխատավոր մարդկանց հետ: Նավերում կային շատ նավարանավորներ և շարքային ստրկեցներ՝ նալն ուղեկցող զինվորական ջոկատից: Նրանց բոլորին Ռազինն ասաց. «Ով ուզում է, թող գա ինձ հետ: Դուք կլինեք ազատ կազակներ, ծս խփում եմ միայն բոյարներին, ազնվատոհմիկ տերերին, իսկ աղքատ, հասարակ մարդու հետ, ինչպես եղբայր, պատրաստ եմ ամեն ինչ կիսել»:

Աշխատավոր մարդկանց մեծամասնությունը միացավ Ռազինին: Պետք եկան այն վառոդը և զենքը, որ կային նավերում:

Ուրալ գետի ափին, որն այն ժամանակ կոչվում էր Յաիկ, ռազին-ցիները ձմեռեցին, այնուհետև ցարխանային հորդացումն սկսվելիս լողացին դեպի Կասպից ծով: Այժմեղ նրանք գավթում էին պարսկական հարուստ նավերի քարավաններ, հարձակվում ծովափնյա քաղաքների վրա:

Իրանի շահն Ռազինի դեմ ուղարկեց իր նավատորմը, բայց այն չախջախվեց կազակներին կողմից: Հաջորդել մետաքս, թանկարժեք իրեր և արևելյան շատ ապրանքներ, ռազինցիները նորից վերադարձան դեպի Վուլգա, Աստրախան:

Ռազինի պարսկական արշավանքի իրաքք լայնորեն տարածվեց գյուղացիների շրջանում:

Մի օտարերկրացի աչք ժամանակ տեսնել էր Ռազինին և նկարագրել, թե ինչպիսին էր նա. «Երա տեսքը հոյակապ էր, կեցվածքը ազնվաբարո, իսկ դեմքի արտահայտությունը՝ հպարտ: Նա բարձրահասակ էր. դեմքը քիչ չէր: Նա քնդունակ էր սարքավ և դրա հետ միասին սեր հերշեշել: Ինչ էլ որ նա հրամայեք՝ կատարվում էր անառարկելիորեն»:

1669 թվականին ռազինցիները վերադարձան Դոն և սկսեցին նոր արշավանքի պատրաստվել:

8. Ապստամբություն Վոլգայի ափին (1670—1671): Դոնի՝ Կազակիկի մոտ գետային կղզիներին մեկում ռազինցիներն իրենց հա-

մար կառուցեցին հատուկ փորրիկ «հողաշեն քաղաք», որը դարձավ տուրստամբուլյան կենտրոն:

Ռադինցիներն ամենից առաջ պրավեցին Մոսկվա տանող տափաստանային ճանապարհը և «դարանամուտ եղան» այնտեղ: Ճանապարհներին նրանք «ամուր դարաններ էին սարքում» և ցարական լրտեսներ բռնում: Ամենուրեք ապստամբում էին գյուղացիները: Նրանք հավարվում էին իրենց տեղական առաջնորդների շուրջը և հետո անցնում Ռադինի կողմը: Ռադինի ուժը աճում էր:

Տամբուլի մոտից իր մարդկանցով Ռադինի մոտ եկավ Միկիշկա-Ջերտոկ մականունով առամանը: Հարյուրավոր ապստամբ գյուղացիների հետ եկավ առաման Վասիլի Ուսը: Նրա ջոկատներն արդեն ունեին կալվածատերերի դեմ պայքարի փորձ. նրանք դեռ առաջնորդում ասլուստամբուլյուն էին բարձրացրել գյուղերում:

1670 թ. մայիսին ապստամբուլյունը բռնկվեց հզոր ալիքով: Ռադինցիներն արդեն «զիշունների համար» չէ, որ զնում էին: Ապստամբուլյունը դարձել էր ավելի լուրջ, ավելի ահավոր: Գյուղացիները զնում էին ընդդեմ կալվածատերերի և ցարական վոյեվոդների: Ռուսաստանում ծավալվեց գյուղացիական երկրորդ պատերազմը:

Ռազինի ջոկատները նորից Դոնից տեղափոխվեցին Վոլգա: Նրանց առաջին գործը Ցարիցինի (այժմ Վոլգոգրադ) գրավումն էր: Ցարիցինը լավ ամրացված քաղաք էր: Նրա ամուր պատնեշի հետևում դիրք էին բռնել հրաշալի զինված ցարական զորքերը: Բայց Ռազինը քաղաքի ներսում դաշնակիցներ ունեւ՝ քաղաքի շրջափությունը: Չքավորները զիշերով կոտորեցին քաղաքի դարբասի փականքը, և քաղաք մտան Ռազինի ջոկատները:

Թիկունքը ամրապնդելու նպատակով Ռազինը զնաց ղեպի Աստրախան: Ամրոցային հրեք պարիսպներով շրջապատված քաղաքը անառիկ էր համարվում: Ռազինը գրոհն սկսեց գիշերը: Վոյսվոդը Ռազինի դեմ ուղարկեց զլիավոր ուժերը: Բայց այդ ժամանակ ապստամբները հարձակումը ծավալեցին հակառակ կողմից: Ստրելեցները անցան Ռազինի կողմը:

Բոլոր գրաված քաղաքներում Ռազինը սպանում կամ դուրս էր քշում ցարական կառավարողներին՝ վոյեվոդներին: Նա այրում էր ցարական արխիվները, որտեղ պահվում էին գյուղացիների վրա կալվածատերերի իշխանության վերաբերյալ փաստաթղթերը:

Ապստամբած գյուղացիներն ավերում էին բոչարների և ազնվականների կալվածքները, բռնում էին տերերին և մահապատժի ենթարկում: Ռազինցիները բոլոր կողմերն էին ուղարկում իրենց կոչերը, այն ժամանակվա արտահայտությունը՝ «հրապուրիչ նամակները» (տես փաստաթուղթը):

Աստրախանից Ռազինի ջոկատները առաջ շարժվեցին ղեպի Վոլգայի վերին հոսանքները և գրավեցին Սարատովն ու Սամարան (ներկայիս Կույբիշև): Բոլոր կողմերից Ռազինի մոտ էին գալիս տերերի դեմ ապստամբած հարևան գյուղերի գյուղացիները և խնդրում իրենց ընդունել նրա զորքի մեջ: Ապստամբեցին ցար Ալեքսեյի վոտչինաների գյուղացիները: Ապստամբեցին վանքերի ճորտ գյուղացիները: Ժամանակակից խոսքերով հենց Մոսկվայում որոշ մարդիկ սկսեցին բացահայտորեն գովաբանել Ռազինին՝ «Ժողովրդի բարօրության... և ազատության մասին հոգացող մարդ է»:

Ապստամբությանը միացան Պովովկինի ժողովուրդները՝ մորզվանները, չովաշները, մարինները, Թաթարները, որոնց խիստ ճնշում էին ցարական իշխանությունները:

Շուտով ապստամբության բոցն ընդգրկեց ամբողջ Նիժնի Նովգորոդի երկրամասը և տարածվեց ղեպի Պենզա և Տամբով: Ոտքի ելավ Սլոբոդյան Ուկրաինան: Աչքի ընկան շարժման նոր առաջնորդներ՝ աստաման Նիշայը, գյուղացի Զիրոկը: Եղել է նաև կին առաջնորդ՝ Ալյոնան: Նա առաջնորդում էր յոթ հազար մարդու: Նա պայքարում վախ

չունենալու Յարակաւն վոյեվոդներն աշնայեա էին վախճնում նրանից, որ նրան համարում էին կախարդուհի:

Ստեպան Ռադիկը մոտեցաւ Սիմֆիւսիին: Ապստամբներն ազելի քան մեկ ամիս քաղաքը պաշարեցին, մի քանի անգամ զրոհեցին Սիմֆիւսիի տմրոցը, փորձեցին այն հրդեհել, բայց այդ բոլորը անհաջող անցաւ: Պաշարված կաշաղորին հրետանիով ժամանակին օգնութեան հասան ցարական զորքերը: Սկսվեց կատաղի ճակատամարտը: «Մարդիկ իրար խառնվեցին, և հրացանային ու հրանոթային կրակը խփում էր դիմահար», — այդ ճակատամարտի մասին հետո գրել է ցարական վոյեվոդը: Ինքը Ռադիկը մարտնչում էր առաջին շարքերում, վիրավորվեց և բիշ մնաց թշնամիների ձեռքն ընկնելու:

Կազակների և գյուղացիների ջոկատների գործողութունները համաձայնեցված չէին: Ապստամբները պարտութուն կրեցին և ստիպված նահանջեցին Սիմֆիւսիից: Սակայն ապստամբութիւնը շարունակվեց: Այն նույնիսկ ընդլայնվեց և ընդգրկեց Զաւոլժիեն:

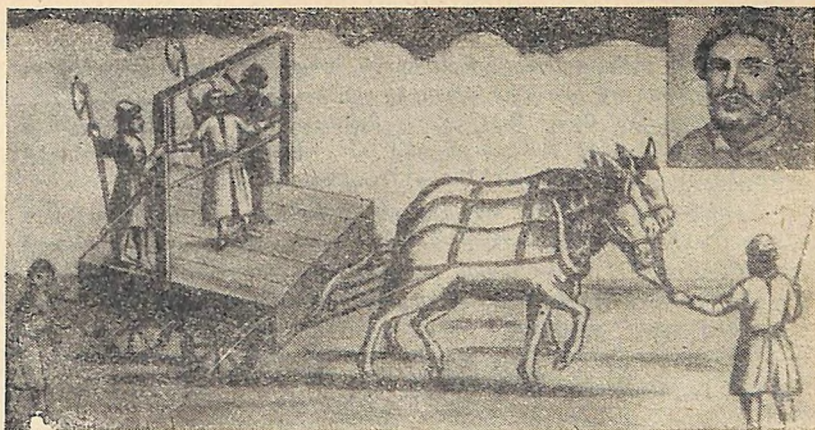
Ապստամբ գյուղացիները կարծում էին, թե իրենց գլխավոր նպատակը իրենց տեղական բարիքին, կալվածատիրոջը ոչնչացնելն է: Եթե նրանք քարուքանդ էին անում նրա տունը, իրենց թվում էր, թե ընդամիշտ ոչնչացրել են ճորտատիրական իրավունքը: Իրականում բոլորովին էլ այդպէս չէր:

Գյուղացիների գլխավոր թշնամին ամբողջ նորտատիրական կարգերն էին և դրանք էր հարկավոր ոչնչացնել:

Գյուղացիները չէին հասկանում, որ իրենց ամենակատաղի բռնամիտ ինքնակալութիւնն է: Նրանք կարծում էին թե իրենց թշնամի կալվածատիրական ցարի փոխարեն կարելի է դնել որեւէ ուրիշ, «լավ», գյուղացու համար «բարի ցար»: Իրականում այդպիսի ցար չէր կարող լինել: Ցարը միշտ եղել է կալվածատերերի պաշտպանը:

Գյուղացիական ապստամբութիւնը վառ կերպով բռնկվելով մեկ տեղում, այդտեղ էլ մարում էր: Գյուղացիները չունեին պայքարի իսկական սլան: Ապստամբութիւնը լավ կազմակերպված չէր: Գյուղացիները ինչպէս հարկն է զինված չէին: Նրանք վերցնում էին գերանդիներ, մահակներ, կացիններ, բայց ցարական թնդանոթների դեմ դրանք քիչ էին:

Գյուղացիները հասկանում էին, որ կալվածատերն իրենց թշնամին է: Բայց թե ինչպէս կազմակերպել նոր կյանքը, առանց կալվածատիրոջ, նրանք այդ շփոթեցին: Նրանք գրավում էին կալվածատիրական ունեցվածքը և բաժանում իրար մեջ: Իսկ ի՞նչ անել հետո, ինչպե՞ս ապրիլ, ինչպե՞ս կազմակերպել կյանքը, սրպէսզի կալվածատերերը չլինեին: Այդ մասին գյուղացիները ոչինչ չէին կարող ասել, նրանք շփոթեցին ինչպէս այդ անէ:

Ստեպան Ռադինին և Լյուբոբը՝ Յրոլին, տանում են մահապատժի ենթարկելու
XVII դ. փորագրությունից

4. Ապստամբությունը ճնշված է: Ցարական կառավարությունը Ռադինի դեմ շարժեց հակառակահոս ուժեր և ամենահմուտ վոյսկովոսներին:

Ապստամբների դեմ ոտքի ելավ եկեղեցին, Հոգևորականները եկեղեցիներում նվուրում էին Ռադինին, կոչ էին անում դաժան դատաստան տեսնել բոլոր «խռովարարների» և «ավաղակների» նկատմամբ (ներառյալ այդպես էին կոչում ապստամբներին), գյուղացիներից սպառնջում էին խոնարհություն, հնազանդություն:

Ապստամբները հերոսաբար դիմագրում էին: Բայց, այնուամենայնիվ, ցարական զորքերը ապստամբությունը ճնշեցին:

Սկսվեց սարսափելի դատաստանը:

Գլխավոր դատաստանը տեղի ունեցավ Արլամաս քաղաքում: Ժամանակակից խոսքերով՝ «վերցված գերիները դեպի մահ էին դնում զարմանալի հաստատակամությամբ, համոզված լինելով, որ իրենք մահանում են արդար դործի համար... Ամենուրեք կախաղաններ էին, որոնցից յուրաքանչյուրի վրա կախված էր քառասուն-հիսուն դիակ»: Երեք ամսվա ընթացքում Արլամասում մահապատժի ենթարկվեց 11 հազար մարդ:

Սոսկալի վախճան էր սպասվում նաև ապստամբության առաջնորդին՝ Ստեպան Ռադինին: Նա թաքնվեց Դոնում, բայց հարուստ կաղակները նրան հանձնեցին ցարական կառավարությանը: Ռադինին տարան Մոսկվա՝ մահապատժի: Նրան դրին սալի վրա, ուր կախաղան էին

սարքել, վզից շղթա կապեցին և միացրին դերանին, իսկ ձեռքերն ու ոտքերը շղթաներով կապված միացրել էին սալլին:

Նրա եղբայրը՝ Յորոյ Թաղինը, շղթաներով կապված էր սալլին և պետք է վազեր սալլի հետևից ինչպես շուն: Այսպես ծաղր ու ծանակի ենթարկեցին ցարական դահիճները Թաղինին:

Մոսկվայում Թաղինին ահալոր տանջանքների ենթարկեցին: Այդ բոլորը Թաղինը տարավ արիարար. նրան տանջողները չլսեցին անգամ նրա տնքոցը: 1671 թ. հունիսին Թաղինին մահապատժի ենթարկեցին Կարմիր հրապարակում: Սկզբում կտրեցին նրա աջ ձեռքը, հետո՝ ոտքը և դրանից հետո՝ գլուխը:

Այստամբուլյունը մնաց առանց առաջնորդի: Բայց նրա մահից հետո էլ գլուղացիական հուզումները երկար ժամանակ չէին դադարում:

Ժողովուրդը հիշում էր Ստեպան Թաղինին և շատ երգեր հարինում նրա մասին:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԿՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչո՞ւ XVII դարի 60-ական թվականների վերջին Ռուսաստանում սկսվեց գյուղացիական երկրորդ պատերազմը:

2. Ի՞նչան Բոլոտնիկովի ղեկավարած ապստամբությունից քանի՞ տարի հետո սկսվեց Ստեպան Թաղինի ապստամբությունը:

3. Ո՞րն է ընդհանուր գլուղացիական առաջին և երկրորդ պատերազմների միջև ի՞նչ հարցերով (գծերով) դրանք կարելի է համեմատել:

4. Քարտեզի վրա ցույց տվեք Ստեպան Թաղինի 1667—1669 թթ. և 1670—1671 թթ. արշավանքների ուղիներ, Որո՞նք են այդ արշավանքների տարբերությունները:

5. Ինչո՞ւ Ստեպան Թաղինի գլխավորած գլուղացիական պատերազմը պարտություն կրեց:

ՍՏԵՊԱՆ ԹԱԶԻՆԻ «ՀՐԱՊՈՒՐԻՉ ՊԱՇՏՈՆԱԿԻՈՒՄ»

ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ

Ստորև տրվում է Ստեպան Թաղինի «Հրապուրիչ պաշտոնագրի» տեքստը, Ռուսերեն տեքստում պահպանված է որոշ բառերի սխալ գրությունը, Թաղինի մարդիկ ճիշտ գրել չէին կարողանում: Պաշտոնագրի որոշ բառեր, որոնք բնագրի մեջ մինչև վերջը չեն գրվել, տրվում են լրիվ:

Պաշտոնագիր Ստեպան Տիմոֆեևիչ Թաղինից:

Կրում է ձեզ՝ ամբողջ ուսմիկ ժողովրդին, Ստեպան Տիմոֆեևիչը: Ով ուզում է ծառայել աստծուն և՛ քաղաքին, և՛ մեծ զորքին, և՛ Ստեպան Տիմոֆեևիչին, և ես ուղարկել եմ կազակներ և ղուֆ էլ միտոնդ պետք է վերջ տաք դավաճաններին և համայնական աշուղտխումբներին: Եվ իմ կազակները հավաքագործում կատարելիս... Խորհրդի գնալ նրանց մոտ, և՛ ստրուկները, և՛ տառաջիր բեկաճները քոյ գան կազակներ իմ զեղերը:

¹ Այնուամենայնիվ, Բանի բառ կեղտոտված է, չեն կարողացել:

ՀԱՐՅԵՐ

1. Ո՞ւմ նկատի ունի Ստեփան Ռազինը, խոսելով «ղափսճանների» և «համայնական արյունախումբների» մասին:

2. Ո՞ւմ նկատի ունի հա «ստորուններ» և «ստորագիր» ասելով:

3. Ինչո՞ւմ է արտահայտվել այստեղ Ռազինի միամիտ հավատը ցարին, նրա սխալ կարծիքը այն մասին, թե ցարը պաշտպանում է ժողովրդին:

ՅԱՐԻ ԲՈՂՈՐ ԳՈՐԾԵՐԸ «ՊԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐԻ» ՌԱՋԻՆԻ ՄՏԱԿՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՍԻՆ

Ստորև տրված է մի հատված ձերբակալված ռազինական աստրախանցի կարիոնի ցուցմունքից:

Աստրախանցի կարիոնը... ասաց, հրան՝ կարիոնին, Աստրախանցի սուբեյց Ֆրիսկո Անդրեևը ասում էր, որ հրանց ավագակներին պարագլուխը՝ ավագակ Ստեփան Ռազինը հրամայել է գործերը պատռել ոչ միայն՝ Աստրախանում՝ Պրիկազային՝ պալատում, այլև վերևում՝ բազավորի գործերն էլ պատռո-պատռո կանի:

ՀԱՐՅԵՐ

Ռազինը ուզում էր «պատահուկ» ցարական գրասենյակների բոլոր գործերը, որպեսզի ոչնչացնեի ցարի փաստաթղթերը պուղադինների ճորտային դրոյվյան մասին, կալվածատերերի իրավունքների մասին, Համադրեք այդ վկայությունը «հրապուրիչ պաշտոնագրում» ցարի նկատմամբ Ռազինի վերաբերմունքի հետ: Չկա՞ն արդյոք հակասություններ ցարի նկատմամբ Ռազինի վերաբերմունքի մեջ:

§ 39. ՍԻՔԻՐԸ XVII ԴԱՐՈՒՄ

1. Սիբիրի բնակչությունը: Հսկայական և Սիբիրի տարածությունները, շատ են նրա հարստությունները: Ջրառատ գետերում կան շատ ձկներ, անծայրածիր անտառներում՝ մուշտակամորթ զապաններ: Իսկ հողը իր ընդերքում ունի այն ժամանակներում անհայտ ոսկեբեր հանքաշերտեր, քարածխի, թանկարժեք քարերի պաշարներ:

Բայց Սիբիրի բնակչությունը շատ չէր՝ ընդամենը 200—240 հազար մարդ:

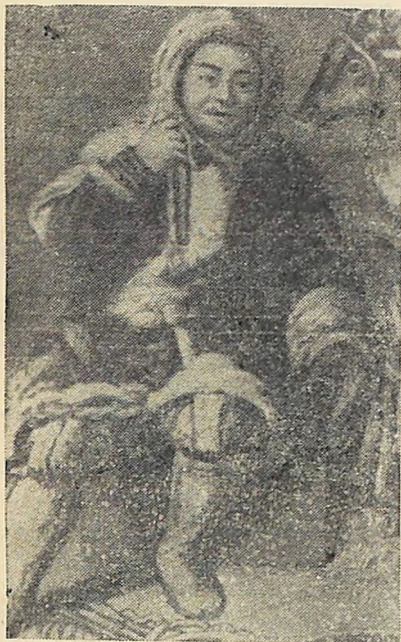
Սիբիրում այն ժամանակ ապրում էին տարբեր ցեղեր և ժողովուրդներ (տես քարտեզը):

Սիբիրյան տունգրայի ընդարձակ տարածություններում քոչվորական կյանք էին վարում եղջերվաբուծների ցեղեր՝ ժամանակակից նենցնեների և Մայրագույն Հյուսիսի ուրիշ ժողովուրդների նախնիները: Ռուս նորաբնակները նրանց անվանում էին սամոյեդներ: Եղջերվաբուծությունից բացի, նրանք զբաղվում էին որսորդությամբ: XVII դարում սամոյեդներին մոտ տեղի էր ունենում տոհմական կարգերի քայքայման պրոցես. տոհմական համայնքի ներսում գույքային անհավասարություն

առաջացավ: Ոմանց պատկանում էին եղջերուների մեծ հոտեր, մյուսները «նիհար էին», այսինքն աղքատ:

Ննիսեյից դեպի արևելք՝ մինչև խաղաղ օվկիանոսը բնակվում էին Լվենկների (տունգուսների) ցեղերը: Նրանք ապրում էին տոհմական խոշոր համայնքներով: Ձմռանը էվենկները մտնում էին տաջգայի խորքերը, որսում սիբիրյան գաղաններ, Ամռանը գետերում ձուկ էին սրսում: Նրանց համար բնակարան էին ծառայում շարժական շումերը (վրաններ) ամռանը ծածկված կեչու կեղևով, իսկ ձմռանը՝ գաղանների մորթիներով:

Ամուրի ստորին հոսանքներում և Սախալինում ապրում էին Նիվխները, իսկ Կուրիլյան կղզիներում՝ ալեյները, որոնք հիմնականում զբաղվում էին ձկնորսությամբ և որսորդությամբ:

Նվեյխաբույծ: XVIII դ. փոշտորութունից

Լենա գետի և նրա վտակների ուղղությամբ ապրում էին յակուտները: Սրանք նույնպես որսում էին գաղաններ, ձկներ, բայց նրանց զլխավոր զբաղմունքը դարձավ անասնապահությունը: Ձմռանը նրանք տեղավորվում էին փայտյա տաքացվող յուրտերում, ամռանը եղջերուների հոտերի հետ գնում էին արոտավայրերը: Ցաղկոտների մոտ տեղի ունեւր տոհմական հարաբերությունների քայքայման պրոցես: Առանձնանում էին հարստացած տոհմավազները՝ եղջերուների մեծ հոտերի տերերը: Համայնքի աղքատացած անդամներն աստիճանաբար ստրկության մեջ էին ընկնում նրանցից:

Մերձբայկալում ցրված էին բուրյաթական և մոնղոլական ցեղերը: Նրանցից ոմանք զբաղվում էին անասնապահությամբ և վարում քոչվորական կյանք: Մյուսներն անցել էին պրիմիտիվ հողագործության: Բուրյաթներին և մոնղոլներին մոտ նախնադա-

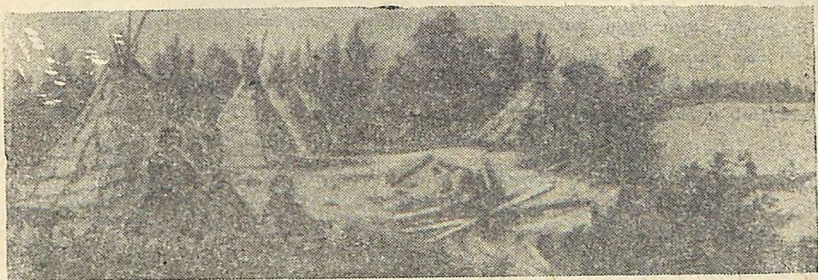
բյան կարգերը քայքայվում էին, տեղի էր ունենում ֆեոդալական հարա-
բերությունների ձևավորում:

Ամենահեռավոր արևելքում՝ Չուկոտյան թերակղզում, Բերինգյան
ծովափին, Կամչատկայում ասլորում էին շուկչիմերը, կուչյակները, իտել-
մենները: Այստեղ դեռևս լրիվ տիրապետում էին տոհմական կարգերը,
իսկ բնակիչներն անդամ ծանոթ չէին երկաթե զործիքներին:

Սիբիրում բնակվող տարբեր ցեղերի միջև հաճախ բռնկվում էին
ոաղմական ընդհարումներ, թափվում էր արյուն, զոհվում էին մարդիկ:
Հարավից ավերիչ ասպատակություններ էին կատարում մանջուրական,
մոնղոլական ֆեոդալները:

2. Ռուսական առաջխաղացումը դեպի Արևելք: Դուք հիշում եք,
որ տակավին XVI դարում ռուսական ոաղմական ջոկատները ջախջախե-
ցին Սիբիրի Կուչում խանին: Արևմտյան Սիբիրը մտավ Ռուսական պե-
տության կազմի մեջ, Շուտով Օբ գետի և նրա վտակների ափերին աճե-
ցին ամրացված փոքր քաղաքներ, որոնք հենակետեր դարձան գետի
Արևելք ռուսական ջոկատների հետագա առաջարժման համար:

Ռուս ծառայող մարդիկ, որոնք այրում էին Արևմտյան Սիբիրի
ամրացված քաղաքներում, ձեռներեց արդյունաբերող-վաճառականնե-
րն իրենց նախաձեռնությամբ թափանցում էին նոր հողեր: Նրանց
հետևից հաճախ դնում էին ոաղմական ջոկատներ: Գետերի ափերին
առաջանում էին ոչ մեծ նոր ամրություններ՝ փոքր բերդաքաղաքներ,
որոնցից հետո աճեցին Արևելյան Սիբիրի քաղաքներ Նյժնիսկյը,
Կրասնոյարսկը, Իրկուտսկը, Յակուտսկը, Ներչինսկը և ուրիշներ:

նգներվաբույժների յուրտեր, XVII դ. փորագրությունից

Ծառայող մարդիկ և արդյունաբերող-վաճառականներն այստեղ
հարկ (յասակ) էին հավաքում ռուսական ցարի համար, հարուստ
ավար գրավում իրենց համար, սպառանդներ էին վերցնում տեղական

ազադներից և փոքր իշխաններից, նոր հողեր էին միացնում Ռուսաստանյան պետությանը:

XVII դարի վերջին Ռուսաստանին միացվեց ամբողջ Արևելյան Սիբիրը՝ Նիսսենյից և Ամուրից մինչև Օխոտի ծովը և Կամչատկան:

Սիբիրի, Մերձամուրի և Պրիմորիեի մի քանի ցեղեր և ժողովուրդներ կամովին ընդունեցին Ռուսական պետության իշխանությունը:

XVII դարի կեսին Չինաստանում հաստատվեց մանջուրական դինաստիան: Մանջուրական զորքերը սկսեցին սիստեմատիկ կերպով ներխուժել մերձամուրյան հողերը: Նրանք կործանում էին ուսաների հիմնածամրոցները, ոչնչացնում տեղական բնակչությանը, դավթում էին գերիներ և բշտում-տանում: Հաճախ տեղական բնակչությունը՝ բուրյաթները, տունգուսները, ճուռների հետ միասին պաշտպանում էին իրենց հողերը և իրենց կյանքը:

Յ. Ռուս երկրախուզների և Շովագնացների արշավները: 1648 թվականին կազակների և ժովադնացների մի ջոկատ Սեմյոն Դեմենկի հրամանատարությամբ վեց նավով ծով դուրս եկավ Կոլիմայի գետաբերանի մոտից: Նրանք ուզում էին հետախուզել այն ժամանակ եվրոպացիներին անհայտ Սառուցյալ օվկիանոսի ափը, գտնել այն վայրերը, որտեղ լինում էին ծովափղեր (ծովափղերի ժանիքները շատ թանկ էին գնահատվում): Նրանց հրապարտում էին հեռավոր երկրամասի դաժան գեղեցկությունը, նոր հարուստ հողերի հայտնագործման ծախվը:

Կոսյու շինված նավերը շղիմացան դժվար ճանապարհորդությամբ: Թե՛եղ փոթորիկը ցրիվ տվեց Դեմենկի նավերը: Դրանցից մի քանիսը խորտակվեցին, մյուսներին հզոր ալիքները ափ նետեցին: Սակայն այն նավը, որի վրա գտնվում էր Դեմենկը, չխորտակվեց: Նա նավարկությունը ջարդուհալեց այն ժամանակ անհայտ նեղուցով (հետագայում նա ստացավ Բերինգյան նեղուց անունը), շրջանցեց Ասիայի հյուսիսարևելյան ամենահեռավոր ծայրամասը և դուրս եկավ Բերինգի ծով:

Այն ժամանակ Եվրոպայում ոչ ոք չգիտեր Ասիայի և Ամերիկայի միջև գոյություն ունեցող նեղուցի մասին: Դեմենկը եվրոպացիներից առաջինը այն հայտնաբերեց: Ասիայի հյուսիս-արևելյան ամենահեռավոր հրվանդանը կոչեցին նրա անունով:

Ռուսական երկրախուզների ջոկատը Վասիլի Դանիլովիչ Պոյարկովի ղեկավարությամբ Յակուտսկից Լենա գետով և նրա վտակներով շարժվեց դեպի հարավ: Հաղթահարելով գետային բազմաթիվ սահանքներ, անցնելով տալգաշով, ջոկատը հասավ Զեյա գետին (Ամուրի վտակ): Այստեղ ձմեռեցին: Իրենց հետ վերցրած մթերքները սպառվեցին: Սկսվեց սովը: Հարկ եղավ ուտել կեղևներ, արմատներ, խսկ հրը ձյունը նստեց՝ խոտ: Ուժասպառ եղած մարդիկ, այնուամենայնիվ, կարո-

ղացան նալեր կառուցել և նրանցով Ամուր գետով հասնել մինչև Օխոտի ծովը: Արշավանքի սկզբից երեք տարի հետո Պոլյարկովի ջոկատի մնացորդները վերադարձան Ցակուտսկ:

Մի քանի տարի հետո «Հակամետ մարդկանց» ջոկատը Նոսթեյ Պավլովիչ Խաբարովի ղեկավարությամբ նորից եկավ Ամուրի ափը և այստեղ հիմնադրեց մի քանի փոքրիկ բերդաքաղաքներ: Շատ տարիներ հետո Հեռավոր-արևելյան երկրամասի քաղաքներից մեկը կոչվեց Խաբարովի տունով:

Պոլյարկովի և Խաբարովի արշավները դրեցին Մերձամուրը Ռուսաստանի հետ միավորվելու սկիզբը:

Ռուս անվախ ծովագնացները և երկրախույզները առաջին անգամ հետախուղեցին և նկարագրեցին Ասիայի արևելյան ափը, Ասիայի և Ամերիկայի միջև գոյություն ունեցող նեղուցը, Սիբիրի շատ գետերի ավազանները, սիբիրյան անծայր-տայգան: Դրանով իսկ նրանք մեծ ավանդ ներդրին Արևելքի աշխարհագրական մեծ հայտնագործություններում:

Մեծ է ռուս երկրախույզների ծառայությունը Սիբիրի և Հեռավոր Արևելքի յուրացման գործում: Նրանք սկիզբ դրին ռուս նորաբնակների առաջարժմանը դեպի նոր, քիչ բնակեցված հողերը, տեղական բնակչությանը սովորեցրին հողագործություն, արագացրին բնաբնակ երկրամասի կուլտուրական զարգացումը:

4. Ռուսների կողմից Սիբիրի բնակեցումը և յուրացումը: Սիբիրի և Հեռավոր Արևելքի յուրացումը շարունակվեց երկար տարիներ: Ցարական կառավարությունը հսկայական երկրամասը բաժանեց 20 գավառի: Ցարաբանչուրի ղեկավար դարձավ Մոսկովյից ուղարկված վոյեյոդը: Նա իր գավառում իրեն լիակատար տեր էր պզում: Չարաշահումները սահման չունեին:

Ցարական վոյեյոդների և ծառայող մարդկանց մշտական հարբուտահարությունները, հարուստ վաճառականների խաբեությունն ու շորթումները որպես ծանր բեռ բնկած էին տեղական բնակչության վրա:

Սիբիրում և Հեռավոր Արևելքում բնակչությունը աստիճանաբար աճում էր: Այստեղ բնակություն էին հաստատում ռուս ծառայող մարդիկ, վաճառականներ, սամուլյրի որսով զբաղվողներ և տեղական բնակիչներից թանկարժեք մուշտակամորթու էժան գնորդներ:

Այնտեղ էին գնում նաև հասարակ «Հակամետ մարդիկ»: Ահում էին քաղաքների արվարձանները, որտեղ բնակվում էին ռուս արհեստավորները: Շատ վայրերում մշտական բնակություն էին հաստատում գյուղացիները, կառուցում էին խրճիթներ, վարում հողը. առաջացան փոքր գյուղեր, հաճախ երկու-երեք տնտեսությունով: Գյուղացիները իրենց հետ բերում էին աշխատանքի սովորական գործիքներ՝ արոր,

գութան, մանգաղ. ցանում էին տարեկան, վարսակ, գարի, ցորեն, հնդկացորեն, մշակում էին բանջարանոցներ:

XVII դարի վերջին Սիբիրի ուսս բնակչության քանակը զգալի շափով գեղազանցում էր բուն բնակչությանը: Ռուսների հետ Սիբիր էին գնում թաթարներ, բաշկիրներ, չուվաշներ:

Սիբիրի ուսս բնակչությունը նույնպես պիտույթյան համար կրում էր ֆեոդալական պարզակների ծանրությունները. վճարում էր բահրա, աշխատում էր «պետական դաշտում», մասնակցում էր քաղաքների կառուցմանը, կատարում փոխադրապարհակ և այլն:

Տեղական բնակչության և Սիբիր եկած ուսս մարդկանց դրության մեջ շատ ընդհանուր բան կար:

5. Ռուսաստանի հետ Սիբիրի միավորման առաջադիմական նշանակությունը: Ռուսաստանի կազմի մեջ մտնելը հսկայական նշանակություն ունեցավ Սիբիրի ժողովուրդների համար:

Աստիճանաբար դադարեցին ցեղային ընդհարումները և պատերազմները: Բնակչությունը պաշտպանվեց հարավից մանջուրական ֆեոդալների ավերիչ ներխուժումներից:

Ռուս նորաբնակները Սիբիր բերեցին տարեկանի, ցորենի, բանջարեղենի, տեխնիկական բույսերի կուլտուրաներ, հողագործության եռադաշտ սխեմներ: Զգալի շափով արագ դարգացան արհեստը, առևտուրը: Սկսվեց Սիբիրի բնական հարստությունների՝ երկաթահանքերի, աղահանքերի, ոսկեբեր հողաշերտերի շահագործումը:

Հեռավոր հյուսիս-արևելքի ցեղերը, առաջներում ծանոթ չլինելով երկաթին, սկսեցին օգտագործել աշխատանքի երկաթե գործիքներ:

Յակուտների, բուրյատների և մի շարք ուրիշ ցեղերի մոտ քայքայվում էին տոհմական հարաբերությունները և առաջանում ֆեոդալական հարաբերություններ:

Աստիճանաբար ամրապնդվեցին տեղական բնակչության և ուսս նորաբնակների կապերը: Ռուսները տեղական բնակիչներից ընդօրինակեցին նրանց որսի, մորթիների մշակման փորձերը, ընդունեցին նրանց կենցաղի մի քանի կողմերը, որ ավելի հարմարված էին Սիբիրի դաժան պայմաններին: Տեղական բնակիչները բուսներից ընդօրինակեցին աշխատանքի ավելի կատարելագործված գործիքները, հողագործությամբ, արհեստով զբաղվելու հմտություններ:

Եվ տեղական բնակիչները և ուսս նորաբնակները ճնշվում էին ուսս վոյեվոդների, ծառայող մարդկանց, վաճառական-արդյունաբերողների կողմից: Եվ նրանք բոլորն էլ պաշքարի էին ելնում այդ ճնշումների դեմ, հաճախ նրանց ելույթները միացյալ բնույթ էին կրում: XVII դարի վերջին Խրկուտսկում ապստամբություն բռնկեց. միասին

հանդես եկան ուսանելը, բուրյաթները, էվենկները, Յակուտիայում ուսանելի հետ միասին ոտքի ելան յակուտները:

Համատեղ աշխատանքում և ընդհանուր ճնշողների դեմ համատեղ պայքարում առաջանում և ամրապնդվում էին ուսու ժողովուրդի և Սիբիրի ժողովուրդների բարեկամական կապերը:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչ ժողովուրդներն էին ապրում Սիբիրում XVII դարի սկզբին: Քարտեզի վրա դուք նրանց բնակության տեղիտրիան: Ինչպիսի՞ն էին նրանց զբաղմունքները, կյանքի պայմանները, հասարակական կարգերը:

2. Քարտեզի վրա ցույց տվեք Դեմնի, Պոչարկովի, Խարարովի ճանապարհորդության ուղիները: Ո՞րն է ուսու ծովափնային և երկրախույզների արշավների պատմական նշանակությունը:

3. Համեմատել Սիբիրի տեղական բնակչության դրուժյունը մինչև Ռուսաստանի հետ միավորվելը և հետո, Հետևություններ արեք Ռուսաստանի կազմի մեջ Սիբիրի մտնելու հետևանքների մասին:

§ 40. ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԿՈՒՆՏՈՒՐԱՅԻ ՉԱՐԳԱՅՈՒՄԸ XVII ԴԱՐՈՒՄ

Պատմության դասընթացում մենք մեծ ուշադրություն ենք դարձրել կուլտուրայի ուսումնասիրությանը՝ սկսած նրա ծագման ժամանակից: Իսկ ի՞նչ է կուլտուրան:

Կուլտուրա անվանում են մարդկանց նվաճումները նրանց նյութական և հոգևոր կյանքում: Այստեղից էլ կուլտուրայի մեջ տարբերում են նյութական և հոգևոր կուլտուրա:

Նյութական կուլտուրային վերաբերում են աշխատանքի գործիքները, մարդկանց աշխատանքային փորձը, ինչպես նաև բնակարանը, հագուստը և այլն: Հոգևոր կուլտուրային վերաբերում են լուսավորության, գիտությունը, արվեստը, բնության և հասարակության կյանքի վերաբերյալ մարդկանց հայացքները:

Ինչո՞վ է որոշվում կուլտուրայի զարգացումը: Կուլտուրան զարգանում է ոչ թի ինքն իրեն, այլ կապված հասարակության ամբողջ կյանքի հետ: Նրա զարգացման հիմքում ընկած է ժողովրդական մասսաների աշխատանքը, նրանց կողմից բնության ուժերի ենթարկեցումը, պայքարը դասակարգային ճնշման և հայրենիքի անկախության համար:

Մարդկանց կողմից կուլտուրայի մեջ ստեղծված և կուտակված բո-

1 Մեծ դատագրքում նյութական կուլտուրայի մասին մեծ մասամբ պատմվում է անտեխնոլոգիական զարգացմանը նվիրված պատմա-գիտական աշխատանքներում:

լոր լավագույնը պահպանում և զարգացնում են հաջորդ սերունդները։
Ինչպիսի՞ն էին կուլտուրայի զարգացման պատմական պայման-
ները XVII դարում։

1. Կուլտուրայի զարգացման պատմական պայմանները: Երկրի տարբեր մասերի միջև տնտեսական ավելի սերտ կապերի հաստատումը ուժեղացրեց նաև կուլտուրական կապերը, նպաստեց համառուսական կուլտուրայի հետագա զարգացմանը։

Ռուսաստանի հետ Ուկրաինայի վերամիավորումը, Սիբիրի ընդարձակ տարածությունների միացումն ուժեղացրին կուլտուրական կապե-
րը մեր երկրի տարբեր ժողովուրդների միջև։

XVII դարի գյուղացիական պատերազմները, քաղաքային ապս-
տամբությունները, ուկրաինական և բելոռուս ժողովուրդների ժողովրդ-
դա-ազատագրական պատերազմը փայլուն արտացոլում գտան ժողո-
վրդական բանավոր ստեղծագործության մեջ, նոր վերելք առաջ բե-
րելով նրա զարգացման մեջ։

XVII դարի երկրորդ կեսին Ռուսաստանյան պետության ամրա-
պնդումը բարենպաստ պայմաններ ստեղծեց քաղաքային շինարարու-
թյան և ճարտարապետության զարգացման համար։

Արևմտյան Եվրոպայի հետ դարգանում էին նաև կուլտուրական
կապերը։ Արտասահմանյան, այն ժամանակ ավելի զարգացած երկրնե-
րից Ռուսաստան էին գալիս բժիշկներ, տեխնիկայի վարպետներ, ռազ-
մական դործի գիտականք։ Մոսկվայում առաջացավ օտարերկրացիներով
բնակեցված մի ամբողջ արվարձան։ Արևմտաեվրոպական արիս-
տոկրատիայի կենցաղի որոշ կողմեր թափանցում էին Ռուսաստանի
բոլարների և հարուստ վաճառականների տները։ Նրանք իրենց համար
ձեռք էին բերում նկարներ, հայելիներ, երաժշտական գործիքներ։

2. Ռուսական քաղաքը XVII դարում: XVII դարի սկզբին
ռուսական շատ քաղաքներ ավերեցին լեհական և շվեդական ինտեր-
վենտները։ Բայց հետո նրանք նորից վերականգնվում էին, ընդարձակ-
վում էր նրանց տարածությունը, աճում շենքերի քանակը։

Արվարձանային մարդկանց և անգամ ազնվականների տներն ավե-
լի հաճախ փայտից էին կառուցվում։ Սկսեցին կառուցել հրկհարկանի,
երբեմն եռահարկ տներ։

Համեմատաբար հազվագյուտ քարե շենքեր շրջապատված էին
փայտյա բաղմամթիվ տներով։

Յուրաքանչյուր քաղաքի լավագույն տեղերում գեղեցիկ տաճար-
ներ էին բարձրանում։ Այն ժամանակվա ցածր շենքերի շրջապատում
բարձր տաճարների զանդակատներն ու դմբեթները տեսանելի էին հեռ-
վից և զարդարում էին քաղաքը։ Հաճախ զմբեթները փայլում էին
թանկարժեք ոսկեզրով։

Առանձնապես զեղեցիկ էր Մոսկվան: XVII դարում Կրեմլը, որը գտնվում էր մեծ քաղաքի կենտրոնում, կորցրել էր պաշտպանական նշանակությունը: Փոխվել էր նաև նրա արտաքին տեսքը: Աշտարակները կառուցում էին բարձր վրանածա: Ռուս հմուտ վարպետները Սպասկի աշտարակի վրա դրել էին մեծ ժամացույցներ՝ զանգակներով, որոնք խփում էին յուրաքանչյուր ժամ: Ժամացույցների զարկը լսվում էր ոչ միայն ամբողջ Մոսկվայում, այլև նրա շուրջը մինչև տասը կիլոմետրի վրա:

Կրեմլի աշտարակներից մեկը հարմարեցված էր ջրմուղի համար: «Ջուրը վեր բարձրացնող» աշտարակի վերևում մեծ բաք էր դրված: Ջուրը նրա մեջ լցնում էին պոմպով: Ջուրը բաքից կապարե խողովակներով դնում էր պալատական շենքերի:

Մոսկվայի ընդարձակ արվարձանի շուրջը կառուցված էր հսկայական հողապատներ: Այն անցնում էր ժամանակակից Սադովոյե կոլցոյի ուղղությամբ և պետք է պաշտպաներ քաղաքը թշնամու հնարավոր հարձակումներից:

Այդ հողապատների մասին մինչև այժմ հիշեցնում են Մոսկվայի շատ փողոցների անունները՝ Զեմլյանոյ վալ (հողապատներ), Կրիմսկի վալ, Կորովի վալ:

Մոսկվա գետի վրա Քարե մեծ կամուրջ էր կառուցված: Նրա երկարությունը 140 մետր էր, իսկ լայնությունը՝ 22 մետր: Կամրջի մեկ

Մոսկվան, XVII դ., Ա. Ս. Վասնեցովի նկարից
Համեմատեցե՛ք XVI դ. Մոսկվայի ճեղք: Ի՞նչն է փոխվել Կրեմլի
նախնադարյան տեսքում:

ծայրին կառուցված էր քարե աշտարակ՝ վեց անցումով: Այնքան լայն էր կամուրջը, որ նրա վրա տեղավորված էին առևտրական խանութներ: Ժամանակակիցներն այն անվանում էին «աշխարհի հրաշքներից» մեկը: Այդ նույն տեղը այժմ կառուցված է երկաթբետոնի կամուրջ, բայց Քարե կամուրջ անունը պահպանվում է մինչև այսօր:

Նշանակալի չափով աճում էին նաև ոռոսական մյուս քաղաքները՝ Արխանգելսկը, Յարոսլավը, Նիժնի Նովգորոդը, Կազանը, Աստրախանը: Աճում էր նրանց բնակիչների թիվը, կառուցվում էին նոր տներ, առևտրական խանութաշարքեր, արհեստանոցներ:

3. Փայտե և քարե ճարտարապետությունը: XVII դարում բարձր զարգացման հասավ փայտե ճարտարապետությունը: Գյուղացիները և քաղաքային արհեստավորները փայտից էին կառուցում իրենց տները, փայտից էին կառուցում պաշտպանական կառույցներ, պալատներ՝ իշխանների, բոյարների համար, տաճարներ:

Պահակային աշտարակ (XVII դ.)

Կոյունեսկոյե գյուղում, Մոսկվայի մոտ, ուսումնասիրելով վարպետները բացառիկ զեղեցկության պալատ կառուցեցին ցար Ալեքսեյ Միխայլովիչի համար: Դա ասես հեքիաթային քաղաք լինե՞ր՝ փայտյա անցողիներով միմյանց հետ կապվող առանձին շինություններից, փոքր աշտարակներից, կիսակլոր վահանաձև ծածկերից, թեփուկածածկ տանիքներով վրաններից: Պալատը ուներ 270 սենյակ, Մոտ երեք հազար տարբեր ձևի սյատուհաններ ու հարկեր էին տարածում ներքին սենյակները: Պալատի հեքիաթային արտասովորությունն ընդդեմ էին նրա արտաքին պատերի պայծառ գունազարդումը և նրբադույն ոսկեզօծ փորագրությունները:

XVII դարի սկզբին ուսումնասիրելով վարպետները Նիժնի Նովգորոդում (Կալինինյան) կառուցեցին քառակուսի զմբեթանի Պրեոբրաժենսկի տաճարը: Տաճարի հիմքը փայտաշեն և կղզեցիների համար սովորական ութանոց էր՝ չորս եռաշենքով, իսկ վերևը՝ զարծյալ մեկը: Եվ նրանք բոլորը վերջանում են «տակա-

սիկներն» շարքերով՝ զմբեթիկներով, որոնք բրդաձև բարձրանում են դեպի կենտրոնական, ամենամեծ զմբեթը:

Ժողովրդական փայտյա ճարտարապետության ազդեցությունը փայլուն կերպով հանդես էր գալիս նաև քարե կառույցներում, որոնք աչքի էին ընկնում արտաքին ձևավորման մեծ դեկորատիվությամբ. և բարդությամբ: Դրա օրինակ է Ֆարոսյավում Բոաննա Պրեդետչի եկեղեցին: Կամիր աղյուսից պատերը լավ ներդաշնակում էին հասնա-սալիկե զարդերի երկնագույն նախշով:

Եկեղեցին պսակում էին տասնհինգ ոսկեղօծ զմբեթները: Փայտյա ճարտարապետության ազդեցությունը այստեղ արտահայտվում է նաև յուսամուտների շրջակայների ձևում, և՛ զարդարված պատերի ցանցկենության մեջ, և՛ զմբեթների սոխաձևության մեջ:

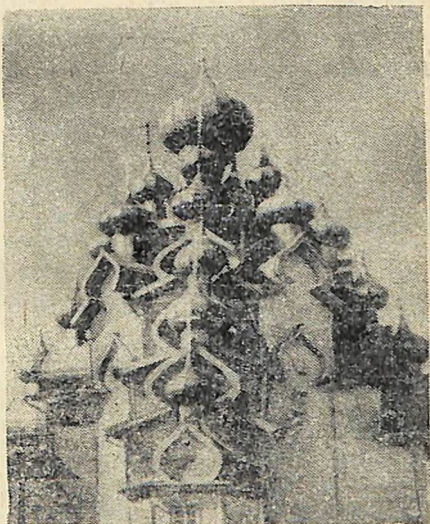
XVII դարում առանձնապես լայնորեն տարածվում են հինգզմբեթանի քարե եկեղեցիները:

4. Ժողովրդական բանավոր ստեղծագործությունը:

XVII դարի ժողովրդական բանավոր ստեղծագործությունների մեջ արտադրվում էին այն տարիների հիմնական քաղաքական դեպքերը՝ պայքարը շվեդական և լեհական ինտելիգենտների դեմ XVII դարի սկզբին և գյուղացիական ապրումամբությունները Իվան Բոլոտնիկովի և Ստեպան Ռազինի գլխավորությամբ: Այդ իրադարձությունների մասին երգում էին երգեր, հորինում բիլինաներ:

XVII դարի երգերից մեկում հնչում էր Կուլմա Մինինի հայտնի կոչը.

... Տունն ու օջախը թողեք հայրենի,
Թողեք ձեր կանանց, նրեխաներին,
Մախեք ոսկեղեն զարդեր, գոհարակ,
Առեք ձեզ համար վահան ու նիզակ:

Պրեդետչի եկեղեցին Կիսիում (Կարե-լիա, XVIII դ. սկզբին)

Սուրաշրի նիգակ, երկսայրի դանակ...
 Ֆեանք կռվելու
 Հանուն հայրենի հարադատ հողի,
 Հանուն մեր ազատ հողի,
 Հանուն փառավոր Մոսկվայի:

Մի ուրիշ նրդում ժողովուրդը բողոքում էր ապստամբների նկատմամբ բռնարների զրպարտման դեմ, փառաբանում էր Ստեպան Ռազինին և նրա կտրիճներին.

... Դուրս ե՛կ, բարձրացի՛ր, հուրհրան արև,
 Սարի թիկունքից բարձրացիր վերև,
 Կանաչ անտառը դարձրու ոսկեհեր...
 Ծվ փախստական տղերքիս արի
 Դու տաքացրու ջերմությամբ բարի,
 Ո՛չ ավազակ ենք, ո՛չ գողեր դաճած,
 Ստեճկա Ռազինի զինվորներն ենք քաջ:

Ժողովրդական բազմաթիվ ասացվածքներն ու առածները բացահայտում էին այն ժամանակվա ճորտատիրական իրականությունը, մերկացնում թոյարների, պրի-

կազային մարդկանց, եկեղեցականներին. «Բռյարի տան դռները մտնելու համար լայն են, դուրս գալու համար՝ նեղ», «Օրենքը ճկուն ձող է, ոնց ուզես, այնպես էլ կծոես», «Սար ու ձուր՝ տերտերի փոր»:

5. XVII դարի երգիծական պատմվածքները: XVII դարում լայնորեն տարածվեցին երգիծական պատմվածքները: «Շեմյակինի դատի մասին պատմվածք» ծաղրում էր ֆեոդալական դատարանի կաշառակերությունն ու ծախվածությունը: «Մեբկ ու աղֆատ մաբդու մասին այբուբեն»-ում նկարագրվում էր աղքատ մարդու դառը վիճակը և որպես բողոք էր հնչում ընդդեմ արվարձանային հարուստների, «Տեսնում եմ, որ

Իրանա Պրիդտելի եկեղեցին
 Ցարսկովում
 Ինչի՞ց է եկաւում այստեղ վայոյու
 ճաւառապետոյան սղղեցւոյունը:

կան հարուստ ապրող մարդիկ, իսկ մեզ՝ մերկերես ոչինչ չեն տալիս, ուստանան զիտի նրանց, թե ուր և ինչի համար են փողը պահում»:

«Ջրույց ախաղաղի և աղվեսի մասին» պատմվածքում խարաղանվում էին հոգևորականության կեղծավորությունն ու շահասիրությունը: Աղվեսը շատ էր ուզում բռնել աքաղաղին: Եվ ահա նա սկսեց սուրբ զրքի խոսքերով երևան հանել նրա «մեղքերը»: Բայց երբ աքաղաղը բռնվեց, բարեպաշտության դիմակը դեն նետվեց: Համեղ ճաշը ճաշակելու հույսով՝ լպստելով շրթունքները, աղվեսը հայտարարում է. «Իսկ այժմ ես ինքս քաղցած եմ, ուզում եմ քեզ ուտել, որպեսզի քեզանով առողջ լինեմ»:

Այդպես երգիծական պատմվածքներում արտացոլվում էին դասակարգային սուր հակասությունները, քաղաքային չքավորության և ճորտ գյուղացիության ամենօրյա պայքարը ընդդեմ կալվածատերերի, հարուստ վաճառականների և հոգևորականության:

6. Դպրոցը և կրթությունը: XVII դարում գրագետ մարդկանց թիվը նշանակալի չափով աճեց ազնվականության և արվարձանային բնակչության շրջանում: Սկսեցին ավելի շատ դասադրքեր հրատարակել: Միայն դարի երկրորդ կեսին Մոսկվայի տպագրական տունը պատրաստեց ավելի քան 300 հազար տպագրված ալբրենարան և կրոնական բովանդակությամբ մոտավորապես 150 հազար գիրք, որոնք օգտագործվում էին ուսուցման ժամանակ:

Այն ժամանակվա դպրոցը սերտելու դպրոց էր: Աշակերտը պետք է երգելով կրկներ այն, ինչ ասում էր ուսուցիչը: Այբուբենը սովորում էին անգիր, և՛ վերևից ներքև, և՛ հակառակ կարգով: Յուրաքանչյուր տառ ունի հատուկ անուն՝ «аз» (а), «букн» (б), «ведн» (в), «глагол» (г), «добро» (д), «есть» (е) և այլն: Սերտելով տառերի այդ անունները, շատ դժվար էր դրանցով վանկեր և բառեր կազմել: «букн-аз» նշանակում է ба, «букн-аз» նորից ба, միասին баба: Այն ժամանակ ժողովրդի մեջ հորինվել էր ասացվածք՝ «Այբուբենը սովորեցնում են՝ ամբողջ խրճիթում աղմկում են»:

Աշակերտները, հաղթահարելով այբուբենը, անցնում էին եկեղեցախրատական զրքերի՝ ժամագրքի, սաղմոսագրքի ընթերցանությանը: Երեխաները պետք է անգիր սերտեին մեծ հատվածներ, թեպետև նրանց բովանդակությունը հաճախ անհասկանալի էր զրոյցականին:

Ամենափոքր զանցանքի համար աշակերտներին ստիպում էին ժամերով ծունկ չոքել, պատժում էին ճիպոտներով: Անկամ դասադրքի սկզբում տեղավորված էր ճիպոտահարության պատկերումը: Մոսկովյան ալբրենարանում ճիպոտահարությունը գովերգվում էր ուսանավորներում: «Ճիպոտը խելքը մաքրում է, հիշողությունը դարձնեցնում և չար կամքը բարի դարձնում»:

XVII դարի վերջին Մոսկվայում բացվեց առաջին ռուսական բարձրագույն դպրոցը՝ Սլավյանա-հունա-լատինական ակադեմիան։ Այստեղ ուսումնասիրում էին ոչ միայն կրոնական գրքեր, այլև լատինական, հունական լեզուներ, պատմություն, փիլիսոփայություն։ Հետագայում ակադեմիայից դուրս եկան ռուսական գիտություն և լուսավորության շատ գործիչներ։

Ոչ միայն բարձրագույն, այլև դպրոցական կրթությունը անմատչելի էր ճորտ գյուղացիներին, քաղաքային շրջավորությանը։

7. Գիտական գիտելիքների զարգացումը։ Կյանքն ավելի ու ավելի էր պահանջում ավելացնել զրազեռ մարդկանց թիվը և բնդլայնել գիտական գիտելիքները։ Ուշադրությունը հատկապես կենտրոնացավ գիտական գիտելիքների՝ մակերեսների չափման եղանակների, քառակուսի և խորանարդ արմատների հանման, մի քանի անհայտներով հավասարումների լուծման, ֆիզիկայի և քիմիայի տարրեր տվյալների գործնական կիրառման վրա։

Կիրառվում էին նաև բժշկական գիտելիքներ, բայց չափազանց անբավարար։ Համաճարակի ժամանակ հիվանդ մարդիկ մեկուսացվում էին առողջներից, այրում էին վարակիչ հիվանդների հագուստեղենը և այլն։ Սակայն դա զուգակցվում էր ամենավայրենի սնտրիսպաշտությունների տիրապետման հետ, «կախարդներին» և «վհուկներին» դոյություն հետ, որոնք իբր «ցավ» (հիվանդություններ) են բերում մարդկանց։

Սկսեցին ուսուրեն թարգմանել գիտական գիտելիքների տարբեր բնագավառների՝ մաթեմատիկայի, աստղաբաշխության, աշխարհագրության, բժշկության վերաբերյալ գրքեր։ Ռուս բնօրնյողներն առաջին անգամ ծանոթացան Կոպեռնիկոսի հայացքներին։

Ռուսաստանում կազմվեցին քարտեզներ, դրանց թվում նաև ամբողջ Ռուսաստանյան պետության քարտեզը։

8. Եկեղեցու պայքարը աշխարհիկ գիտելիքների տարածման և ժողովրդական արվեստի դեմ։ Բնության և մարդու մասին գիտական գիտելիքների տարածման մեջ եկեղեցին մարդկանց մտքերի վրա իր խշխանության նկատմամբ սպառնալիք տեսավ։ Եկեղեցին ամեն կերպ ձգտում էր ներշնչել աշխարհիկ գիտելիքների և իմաստության որոնումների ունայնությունը։

«Մի որոնիր մարդու մեջ իմաստություն, որոնիր հեզություն,— ներշնչվում էր երեսաներին դպրոցական գրքերում։— Նա չէ իմաստուն, ով շատ գրագիտ է, այլ նա է իմաստուն, ով շատ բարիքներ է ստեղծում»։

Հոգևորականության սպասավորներն իրենց քարոզներում պնդում էին, որ աշխարհիկ գիտելիքները պիղծ են, հակառակ են աստծուն, որ

Թերթի XVII դ. ալբուրենից
Այս քերթի վրա ի՞նչ տառեր են պատկերված:

մարդը միայն աղոթքով և պատով կարող է հաղորդակից լինել իսկական իմաստությանը երկրի վրա և աստվածային դրախտին՝ «մյուս աշխարհում»:

Եկեղեցին հետապնդում էր ժողովրդական թափառական երգիչներին և դերասաններին, նրանց արգելում էր հրապարակային ներկայացումներ տալ:

Սակայն հախառակ եկեղեցականների ոեակցիոն մեքենայություններին, ուստի մարդկանց ձգտումը դեպի իսկական գիտելիքները, դրականություն և արվեստի մեջ աշխարհիկ (ուչ կրոնական) թեմաները հանապարհ էին հարթում իրենց համար:

ՀԱՐՅՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Բնութագրեր XVII դարում կուլտուրայի զարգացման պատմական պայմանները:

2. Նկարագրեր դասագրքի նկարներում պատկերված XVII դարի ճարտարապետա-

կան հաշարձանները, Ինչո՞ւմն էին երևան գալիս ոռոսական ճարտարապետության տիպական գծերը XVII դարում:

3. Որո՞նք էին ժողովրդական բանավոր ստեղծագործության և երպիժական պատմելաժանրերի հիմնական թեմաները XVII դարում:

4. Ինչո՞ւ XVII դարում Ռուսաստանում ուժեղացավ ձգտումը դեպի գաղութական կրթությունը և գիտական պիտելիքները:

5. Ցույց տվե՛ք, որ եկեղեցին հանդիսանում էր աշխարհիկ դիտելիքների տարածման և ժողովրդական ստեղծագործության կատարի թշնամի:

6. Իսասպրբի նկարների հիման վրա նախապտաստեցե՛ք դրույց XVII դարում աշխատավորների և տիրապետող դասակարգի կենցաղի մասին (կյանքի պայմանները, բնակարանը, հագուստը և այլն):

7. Դասագրքի տեքստում և նկարներում ի՞նչն է վերաբերվում նյութական կուլտուրայի նկարագրությանը: Ինչպե՞ս էր նրանց մեջ արտահայտվում հոգեոր կուլտուրան (տես § 40):

8. Պահպանվե՞լ են, արդյոք, XVII դարի հաշարձաններ և՛ որ Երկրամասի տերիտորիայում: Ի՞մացե՛ք դրանց մասին և պատրաստեցե՛ք նրանց նկարագրությունը:

VI գլխի ամփոփում

XVII դարում Ռուսաստանում շարունակում էին լիովին տիրապետել ֆեոդալական հարաբերությունները, ավելի ու ավելի էր ուժեղանում ֆեոդալական ճնշումը, վերջնականորեն ձևավորվեց ճորտատիրական իրավունքը: Առաջացավ ինքնակալական պետական ասպարառ, որն իր իշխանությունը տարածեց ամբողջ երկրի վրա:

Դրա հետ միասին երկրի զարգացման մեջ ավելի ու ավելի էին հանդես գալիս նոր գծեր: Զարգանում էին ապրանքա-դրամական հարաբերությունները, աճում էր մանրապրանքային արտադրությունը, առաջացել էին մի քանի տասնյակ մանուֆակտուրաներ, ուժեղացել էր երկրի մարդերի և քաղաքների մասնագիտացումը տարբեր ապրանքների արտադրության գծով, սկսել էր կազմավորվել համառուսաստանյան շուկան (ընդհանուր տնտեսական կապեր և ապրանքների փոխանակություն երկրի ներսում): Երկրում սկսել էին սաղմնավորվել կապիտալիստական հարաբերությունները: Տեղի ունեցավ երկրի բոլոր իշխանությունների, երկրամասերի փաստական միացում (միավորում) միասնական Ռուսաստանյան պետության մեջ, Վերջնականորեն վերացան ֆեոդալական նախկին մասնատվածության մնացորդները: Այդ ամենը վկայում էր այն մասին, որ Ռուսաստանի պատմության մեջ,— ինչպես ասում էր Վ. Ի. Լենինը,— սկսվել էր նոր ժամանակաշրջան:

Աստիճանաբար աճում էին հակասությունները դյուղացիների, արվարձանային մարդկանց զարգացող տնտեսության և նրանց պարզացման խանգարող ֆեոդալական հարաբերությունների միջև, Գյուղացի-

ները և արվարձանային մարդիկ ուզում էին ինքնուրույն վարել իրենց տնտեսությունը, առանց բարինի, իսկ կալվածատերերը և ցարական իշխանությունները էլ ավելի էին ուժեղացնում ժողովրդական մասսաների ֆեոդալական շահագործումը:

Ֆեոդալիզմը աստիճանաբար սկսել էր կորցնել իր առաջադիմական բնույթը: Ֆեոդալական հարաբերությունները սկսեցին արգելակել տնտեսության հետագա զարգացումը:

Ժողովրդական ապստամբությունների դեմ մղվող պայքարում համախմբվում էին ֆեոդալները՝ և՛ բոյարները, և՛ ազնվականները: Սվերանք բոլոր ձգտում էին ուժեղացնել իրենց տիրապետության կարևորագույն քաղաքական պայմանները՝ ցարի ինքնակալական իշխանությունը, պետական կառավարումը կենտրոնում (պրիկազները) և տեղերում (վոյեվոդները), զինված ուժերը, եկեղեցին: Ազնվականների դրությունն զգալի չափով ամրապնդվեց:

XVII դարում վճռվեց պատմական կարևորագույն խնդիր՝ տեղի ունեցալ Ուկրաինայի վերամիավորումը Ռուսաստանի հետ (1654 թ.): Ռուսաստանյան պետության կազմի մեջ մտավ Արևելյան Սիբիրի հսկայական տերիտորիան:

Որոշակի հաջողություններ եղան նաև կուլտուրայի փայտե և քարե ճարտարապետության զարգացման մեջ, գիտական գիտելիքների և լուսավորության տարածման գործում: Արվեստի մեջ ավելի ուժեղ էր թափանցում աշխարհիկ (ոչ-կրոնական) թեմատիկան: Ժողովրդական բանավոր ստեղծագործության մեջ և երգիծական պատմվածքներում պարզ կերպով բողոք էր հնչում ընդդեմ ֆեոդալական ճնշման, եկեղեցական սպասավորների ստի և կեղծավորության:

Սակայն երկրի տնտեսական և կուլտուրական զարգացման մեջ նոր գծեր միայն սկսել էին երևան գալ, նրանք դեռևս շատ թույլ էին:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ VI ԳԼԽԻ ԿՐԿՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. Ի՞նչն էր նորը XVII դարում Ռուսաստանի տնտեսական զարգացման մեջ: Ինչպե՞ս դա անդրադարձավ ժողովրդական մասսաների դրության վրա:

2. Ի՞նչում արտահայտվեց կապիտալիստական հարաբերությունների սաղմնավորումը Ռուսաստանում: Համեմատեցե՛ք Անգլիայում և Ֆրանսիայում կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացման հետ: Հիստեթություններ արե՛ք ընդհանուր գծերի և տարբերությունների մասին:

3. Ի՞նչում XVII դարում Ռուսաստանում սրվեց դասակարգային պայքարը: Բնութագրեցե՛ք դասակարգային պայքարի հիմնական ձևերը XVII դարում:

4. Ի՞նչում էր արտահայտվում ինքնակալական պետական ապարատի ուժեղացումը XVII դարում: Ինչպիսի՞ն էին կառավարման օրգանները կենտրոնում և տեղերում: Ապացուցե՛ք, որ նրանք բոլորը ծառայում էին ֆեոդալների շահերին:

5. Ինչպիսի՞ ժողովրդա-առատազրական շարժումներ տեղի ունեցան մեր երկրում XVII դարում: Ո՞րն է նրանց պատմական նշանակությունը:

6. Համեմատեք Միբրի ժողովուրդների դրույթունը մինչև Ռուսաստանին միանալը և հետո՝ Ինչո՞ւ, չնայած ցարիզմի գաղութային քաղաքականությանը, Ռուսաստանին միանալը առաջադիմական նշանակություն ունեւր Միբրի ժողովուրդների համար:

7. Քարտեզի վրա ցույց տվեք Ռուսական պետության տերիտորիայի աճը XIX—XVII դարերում:

8. Ո՞րն էր նորը XVII դարում դիտական գիտելիքների, գրականության, արվեստի զարգացման մեջ:

9. Ի՞նչ գիտեք ձեր երկրամասի XVII դարի պատմության մասին, Պաճայանվի՞ն են, արդյոք, XVII դարի կուլտուրայի հուշարձաններ ձեր երկրամասի տերիտորիայում: Նկարագրեցեք դրանք:

10. Ցույց տվեք ժողովրդական մասսաների դերը Ռուսաստանի պատմության մեջ XVII դարում՝ տնտեսության զարգացման, հայրենիքի անկախության համար մղած պայքարի, կուլտուրայի հաջողությունների հորձում:

Գլուխ VII

ՖԵՈԴԱԼԱԿԱՆ ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ՀԵՏԱԳԱ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ, ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ

§ 41. ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԸ XVII ԵՎ XVIII դարերի սալմանագլխով

1. Կապիտալիզմի զարգացումը Արևմտյան Եվրոպայում: XVII դարում և XVIII դարի առաջին կեսին Արևմտյան Եվրոպայում կատարվեցին մեծ նշանակություն ունեցող իրադարձություններ: Ֆեոդալիզմը սուլառել էր իրեն, հնացել, Նրան փոխարինելու էր դալիս այն ժամանակ առաջադիմական հասարակարգ՝ կապիտալիզմը: Հաստատվում էր սեփականության նոր ձև՝ կապիտալիստական ձևը:

Ինչպես դուք գիտեք միջին դարերի պատմության դասընթացից, կապիտալիստական հարաբերություններն Արևմտյան Եվրոպայի մի շարք երկրներում առաջացել էին դեռևս XVI դարում: Մենք արդեն վերհիշել ենք XVI դարում ճիդեղանդական հեղափոխության՝ բուրժուական հեղափոխություններից ամենավաղի մասին, որը հասցրեց Հոլանդական բուրժուական հանրապետության առաջացմանը:

Այժմ վերհիշեք այն մասին, որ XVI դարում Անգլիայում ևս զարգանում էին կապիտալիստական հարաբերությունները, ավելի ու ավելի էին սրվում հակասությունները արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, առևտրի բնագավառում, կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացման և շարունակվող ֆեոդալա-աբսոլյուտիստական տիրապետող կարգերի միջև:

XVII դարում Անգլիայում երկար և համառ պայքարից հետո հաղթանակեց բուրժուական հեղափոխությունը, որը հասցրեց ֆեոդալական կարգերի վերացմանը և երկրում բուրժուական կարգերի հաստատմանը: XVII դարի անգլիական բուրժուական հեղափոխությունը, որի իրադար-

ձուլթյունները կուսումնասիրենք VIII դասարանում, համաշխարհային պատմության մեջ բացեց նոր ժամանակաշրջան՝ կապիտալիզմի հաղթանակի և հաստատման ժամանակաշրջան։ Մարդկության պատմության մեջ այդ ժամանակաշրջանը անվանում են Նոր պատմություն։

Կապիտալիզմի ժամանակ չկա գյուղացիների ֆեոդալական կախվածություն կալվածատիրոջից։ Կոռիկ և բահրային փոխարինում է ազատավարձու աշխատանքը՝ աշխատավարձով։

Ֆեոդալական հասարակության դասակարգերը գյուղացիները և կալվածատերերն էին։ Կապիտալիստական հասարակության հիմնական դասակարգերն էին պրոլետարները, կամ վարձու բանվորները, մի կողմից, և բուրժուազիան՝ մյուս կողմից։

Իհարկե, ֆեոդալական հասարակարգը փոխվելով կապիտալիստական կարգերով, ճնշումը, մարդու կողմից մարդու շահագործումը չի անհետանում, այլ միայն փոխում է իր ձևը։ Բայց մարդկությունը դրանով անցնում է ես մեկ հասարակական աստիճան, ընթանում է առաջ։

Բուրժուական հեղափոխության հաղթանակից հետո Անգլիան սկսեց ավելի արագ զարգանալ։ Նա հաղթեց իր առևտրական խնայան Հոլանդիային, հաղթանակ տարավ Իսպանիայի դեմ։ Բուրժուական Անգլիան դարձավ խոշորագույն ծովային տերություն, նրա ծովային առևտուրը թևակոխեց ծաղկման ժամանակաշրջան։ Շատ ավելի արագ սկսեց զարգանալ արդյունաբերությունը։

2. Ֆեոդալա-ճորտատիրական Ռուսաստանի ետ մնալը եվրոպական առաջավոր երկրներից։ Եվրոպայի շատ երկրներ Անգլիայի հետ համեմատած, որը XVII դարում բուրժուական հեղափոխություն կատարեց հետամնաց էին։ Անգլիայից ետ էր մնում Ֆրանսիան, որտեղ դեռ տիրում էին ֆեոդալական կարգերը, և իր անսահմանափակ իրավունքներով իշխում էր թագավորը։ Ետ էր մնում ֆեոդալական Գերմանիան, որը մասնատված էր բազմաթիվ իշխանությունների։ Ետ էր մնում Իտալիան, որը տառապում էր օտարերկրյա նվաճողների լծի տակ։

Անգլիայի համեմատությամբ XVII դարում Ռուսաստանը նույնպես հետամնաց երկիր էր։ Իր ժամանակին Ռուսաստանը Արևմտյան եվրոպյան փրկեց մոնղոլ-թաթարական ստրկացումից, իսկ հետո ավելի քան երկու հարյուր տարի կրեց մոնղոլ-թաթարական խաների լուծը։ Ժողովուրդը հարկադրված էր նորից կառուցել իր քաղաքները, վերածնել արհեստները, մոխրի տակից վերականգնել գյուղերը։

Ինչպես և մյուս պետություններում, Ռուսաստանում էլ հարկ եղավ հաղթահարել ֆեոդալական մասնատվածությունը։ Բայց Ֆրանսիան կամ Անգլիան շատ ավելի փոքր էին Ռուսաստանից և նրանց համար

աւելի հեշտ էր հաղթահարել իրենց ֆեոդալական մասնատվածութիւնը, Խսկ Ռուսաստանին վիճակված էր կենտրոնացված պետութեան կարգ հաստատել հսկայական տերիտորիայի վրա, որը հաւասար էր չափ եվրոպական պետութիւններին՝ միասին վերցրած:

Ռուսաստանը շուներ ո՛չ հարմար ծովային նավահանգիստներ, ո՛չ էլ պարզացած արդշտութեան շուներ: Նա այն ժամանակ շուներ ո՛չ լավ վարժեցված բանակ, ո՛չ էլ նաւատորմ: XVII դարի սկզբին նրան կողոպտում ու ծվատում էին օտարերկրյա ինտերվենտները: Հարկ եղաւ քառ տարիների համառ աշխատանքով վերականգնել երկրի տնտեսութիւնը:

Պետերբուրգի կառուցումը, Գ. Ա. Պետիտի նկարից
Նկարի և դասագրքի տեխնիկական վրա պատմեցեք, րե ինչպէս է կառուցվել
Պետերբուրգը:

Հայնատարած Ռուսաստանյան պետութիւնը պարզանում էր դանդաղ և, ինչպէս տեսնում ենք, աւելի դժվարին պայմաններում:

Ռուսաստանի համար առանձնապէս կարեւոր էր սուաջ շարժվել հեղեք այն ժամանակ, երբ Արեւմտյան Եվրոպայի երկրներն ուժեղ կերպով ամրապնդվել էին և կանգնել դադութային պալթումների ուղով: Այսպէս աւելի հզոր երկրները կատրկացնեին Ռուսաստանը և կկասեցնեին նրա աճը:

Ռուսաստանը այն ժամանակ դեռևս մնում էր ֆեոդալա-ճորտատիրական երկիր, երկրի տնտեսության մեջ կապիտալիստական հարս-բերությունները միայն սկզբնավորվում էին: Բայց նա իր մեջ ուժեր դառավ պայքար սկսելու հետամնացության դեմ, խոշոր վերափոխումներ կատարելու և կարևոր խնդիրներ լուծելու:

Պետք է ավելի ուժեղ զարգացնել իր արդյունաբերությունը, վերացնել կուլտուրայի բնադավառում և տ մնալը: Ռուսաստանին հարկավոր էր դուրս գալ զեպի ծով, հարմար ուղիներ հաստատել Արևմտյան Եվրոպայի հետ առևտրի և կուլտուրական շփման համար: Ռուսաստանին հարկավոր էր ինչպես հարկն է իրեն պաշտպանել Արևմուտքի ավելի զարգացած երկրների աճած ռազմական հզորությունից՝ ստեղծել կանոնավոր բանակ և նավատորմ: Ազնվականական Ռուսաստանին հարկավոր էր վերակառուցել իր պետական ապարատը, այն շատ հնացել էր և նոր պահանջներին չէր համապատասխանում:

Այդ հասունացած պատմական հարցերը լուծելու համար պայքար ծավալվեց Ալեքսեյ Միխայլովիչի որդի Պյոտր I-ի (1682—1725) թագավորության օրոք: Պյոտր I-ը իր ամբողջ գործունեության մեջ հենվում էր ազնվականության և վաճառականության վրա:

3. Բարեփոխումների սկիզբը: Պյոտր I-ի ճանապարհորդությունը արտասահման: Պյոտր I-ի օրոք Ռուսաստանում կատարված բարեփոխումները նախապատրաստվել էին երկրի նախորդ զարգացմամբ՝ XVII դարում: Սակայն նրանք սլարավպես չէին շարունակում և ուժեղացնում այն, ինչ արդեն սկսել էր զարգանալ XVII դարում: Շատ նոր բան արվեց:

Ռուսաստանին վաղուց էին պետք ծովափերը: Արևմտյան Եվրոպայի բոլոր խոշոր պետությունները վաղուց ունեին հարմար նավահանգիստներ, արտահանում և ներմուծում էին ապրանքներ, ունեին այն ժամանակների ուժեղ ծովային նավատորմ: Իսկ Ռուսաստանը ուներ միայն Սպիտակ ծովի ափերը: Այդ ծովը սառչում էր և տարվա մեջ 6—7 ամիս անմատչելի էր նավերի համար: Բացի դրանից, նա շատ հեռու էր գլխավոր ծովային ուղիներից: Հարկավոր էր տիրել Բալթիկ և Սև ծովերի ափերին:

Բալթիկ ծովի ափերը այն ժամանակ գրավել էր Շվեդիան, իսկ Սև ծովի ափերը՝ Թուրքիան:

XVII դարի վերջին սկսվեց մեծ նավատորմի կառուցումը, որ անհրաժեշտ էր Թուրքիայի դեմ պատերազմելու համար: Վորոնեժ գետի ափին Վորոնեժ քաղաքի մոտ կառուցեցին թիակավոր 23 նավ (առա-գաստանավեր), 36 թնդանոթային մի մեծ նավ՝ «Ապոստոլ Պյոտր» և շատ նավակներ, նոր նավատորմի օգնությամբ գրավեցին թուրքական Ադով ամրոցը:

Սակայն Սև ծով ելք ունենալու համար Ռուսաստանը ի վիճակի չէր մենակ պատերազմը շարունակել Թուրքիայի դեմ: Եվ 1697 թվականին Մոսկվայից արտասահման մեկնեց մեծ ղեկավարություն, որը Եվրոպայում պետք է դաշնակիցներ գտներ Թուրքիայի դեմ համատեղ պատերազմելու համար:

Դեսպանություն հետ արտասահման մեկնեց նաև Պյոտրը, Պրեբրաժնենսկի գնդի ռեբարկու Պյոտր Միխայլով անունով: Ուրիշի անունով նրան ավելի հեշտ էր ծանոթանալ եվրոպական երկրների կյանքին, սովորել նավաշինության արվեստը և հրետանային գործը:

Հոլանդիայում Պյոտրը աշխատեց նավաշինարանում՝ որպես նավային հյուսն: Հետո Անգլիայում ուսումնասիրեց նավաշինության գործի տեսությունը և ստացավ ինժեների կոչում:

Միաժամանակ տարվում էին նաև կարևոր գիտնագիտական բանակցություններ: Այն ժամանակ եվրոպայում առաջացել էր այնպիսի իրադրություն, որը անբարենպաստ էր Թուրքիայի դեմ մեծ պատերազմ մղելու համար: Սակայն պարզվեց, որ Բալթիկ ծովը ելք ունենալու համար Շվեդիայի դեմ պայքարում Ռուսաստանին պաշտպանում են Դանիան, Հոլանդիան և Սաքսոնիան: Հյուսիսային եվրոպական պետությունների դաշինք ստեղծելու մասին բանակցությունները Պյոտրը չկարողացավ ավարտել. նրան հայտնեցին, որ Ռուսաստանում ստրեկցների ապստամբություն է բռնկել, նրանք դժգոհ էին այն բանից, որ իրենց ուղարկել էին սահմաններում ծառայելու:

Մինչև Պյոտրի վերադարձը հաջողվեց ապստամբությունը ճնշել: Բայց Պյոտրը նոր հետաքննություն կատարեց և սարսափելի դաժանությամբ դատաստան տեսավ: ապստամբության մասնակիցների հետ մահապատժի ենթարկվեցին 1000-ից ավելի ստրեկցներ:

Անմիջապես սկսվեցին առաջին բարեփոխությունները՝ նոր մանուֆակտուրաների կառուցում, բանակի ամրապնդում: Պատերազմի շտապ նախապատրաստություն տարվեց Բալթիկ ծովը ելք ունենալու համար:

ՀԱՄԱՅԻՆ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Արևմտյան Եվրոպայի ո՞ր երկրներում XVI—XVII դարերում հաղթանակեցին բուրժուական հեղափոխությունները, Ի՞նչ նշանակություն դա ունեցավ նրանց հետագա զարգացման համար:

2. Ո՞ր եվրոպական երկրները, բացի Ռուսաստանից, իրենց զարգացմամբ XVII դարում ետ էին մնում Անգլիայից, Ինչո՞ւ:

3. Ինչո՞ւ Ռուսաստանը ետ էր մնում Արևմտյան Եվրոպայի ավելի զարգացած երկրներից (Հոլանդիայից, Անգլիայից):

4. Ինչո՞ւ Ռուսաստանում անհրաժեշտ էին բարեփոխումներ, Ինչպիսի՞ բարեփոխումներ էին հատկապես պետք:

§ 42. ՀՅՈՒՄԻՍՍՅՈՒՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՍԿԻԶԸ

1. Պալքար ծովի համար: Պյոտր I-ը լարված և համառ պալքար սկիսեց Բալթիկ ծովի համար: Դրա մի մասը այն տեղերն էին, որ վաղուց պատկանում էին Նովգորոդյան Ռուսիային: Ֆիննական ծոցի ափերըն առաջ մտնում էին Մեծ Նովգորոդի կաղմի մեջ: Հետագայում դրանք դրավեց Լիվոնյան օրդենը: Իվան IV-ի ժամանակ, ինչպես դուք գիտեք, 25 տարի պատերազմ եղավ Բալթիկ ծով ելք ունենալու համար: Բայց այն ժամանակ չհաջողվեց այդ խնդիրը լուծել: XVII դարի սկզբին շվեդական Ֆեոդալները, օգտվելով Ռուսաստանյան պետության դժվար դրությունից, իրենց տիրապետությունը ամրապնդեցին այստեղ: Բայց դա նույնպես քիչ էր նրանց. նրանք նոր պատերազմի էին ձգտում Ռուսաստանի դեմ, կազմում էին Նովգորոդը, Պսկովը, Արխանգելսկը զավթելու պլաններ, ուզում էին Ռուսաստանը լիովին մեկուսացնել ծովային ուղիներից:

Ռուսաստանը չէր կարող շվեդական Ֆեոդալների ձեռքին թողնել Ֆիննական ծոցի ափը: Ելքը դեպի Բալթիկ ծով միանգամայն անհրաժեշտ էր երկրի համար, որի ընդարձակ հողերն այնքան մոտ էին նրա ափերին:

2. Պատերազմի սկիզբը: Պյոտրը Լեհաստանի և Դանիայի հետ դաշինքի մեջ մտավ ընդդեմ Շվեդիայի: 1700 թ. աշնանը պատերազմ սկսվեց Շվեդիայի դեմ և տևեց 21 տարի (մինչև 1721 թ.): Այն կոչվում է Հյուսիսային պատերազմ:

Սկզբնական շրջանում ավելի պատրաստված շվեդները համեմատաբար ուժեղ էին: Ռուսական զորքերը շվեդական զորքերին հանդիպեցին Նարվա ամրոցի մոտ: Դա խոր աշնանն էր՝ 1700 թ. նոյեմբերին: Ռուսական զորքերը վատ էին զինված, վարժեցված չէին, սոված էին և վատ հագնված:

Լավ վարժեցված և ավելի լավ զինված շվեդները հաղթանակ տարան: Շվեդական զորքերին գլխավորում էր Շվեդիայի երիտասարդ թագավոր Կարլ XII-ը, որը շնորհալի զորավար էր:

Օտարերկրացիները, որոնք ռուսական զորքերի մեջ ծառայում էին որպես հրամանատարներ, անցան թշնամու կողմը: Շվեդները զավթեցին ամբողջ հրետանին: Պյոտրը խոստովանեց, որ զորքերը նահանջեցին «կոնֆուզով» (շփոթ դրությամբ):

Նարվայի մոտ կրած պարտությունը շատ բան սովորեցրեց ռուսական զորքերին և Պյոտր I-ին: Հետագայում նա շվեդներին անվանեց իր ուսուցիչները:

Կարել XII-ը որոշեց, որ ուսումական բանակը այլևս գոյութիւն չունի և դնաց Լեհաստան, որպիսով դատաստան տեսնի Ռուսաստանի դաշնակցի հետ: Բայց ուսանելը ժամանակը անտեղի չկորցրին:

Դժվարագոյն պայմաններում համառ աշխատանք սկսվեց: Շտապ անցկացվեցին ասուջին բարեփոխումները բանակում: Զորակոչվեցին ու վարժեցվեցին նոր դորքեր: Կառուցվեցին արդյունաբերական նոր ձեռնարկութիւններ և նավաշինարաններ: Թնդանոթների համար մետաղը չէր բավականացնում. Պլոտրը հրամայեց հկեղեցիների զանգերը վերաձուլել թնդանոթների: Զուլեցին 300 նոր թնդանոթներ:

Անցկացված ձեռնարկումները շատ շուտով տվեցին իրենց արդյունքները: 1702 թ. աշնանը Պլոտրը գրավեց շվեդական ուժեղ ամրոցը Լադոգա լճի հոսող Նեայի ակունքի մոտ: Առաջներում այստեղ էր գտնվում նովգորոդյան հին Օրեշեկ քաղաքը: «Շատ պինդն էր այս քուկոյը, սակայն, փառք աստծու, բախտներս բերեց, ջարդեցինք»,— գոհ գրում էր Պլոտրը: Այդ ամրոցը, որը ուղի էր բացում դեպի ծովը (Նեայով), Պլոտրը անվանեց Շլիսսելբուրգ («քաղաք-բանալի»):

Մերձբալթիկայում ռազմական զործողութիւնների ժամանակ ուսումական դորքերին օգնում էին տեղական ժողովուրդները՝ կարելները, լատիշները, էստոնացիները, լիտվացիները: Նրանք ուժեղացնում էին իրենց պայքարը շվեդական իշխանութիւնների դեմ, կալվածքներէջ վոնգում օտարերկրյա կալվածատերերին, պարեն չէին տալիս շվեդական զորքերին:

Յ. Նոր մայրաքաղաք Պետերբուրգը: Ռազմական հաջողութիւնները Ռուսաստանին ամրացրին Ֆիննական ծոցի ափը: Զայաչի կղզում Նեայի աչ ափին մոտ, ըստ Պլոտր 1-ի պծագրի հիմնադրեցին Պետրոսով-լովյան ամրոցը: Այդ ամրոցի մոտ, Նեայի ճահճուտ ափերին, Պլոտրը որոշեց հիմնել պետութիւն նոր մայրաքաղաք:

Այսպես է գրել Ա. Ս. Պուշկինը իր «Պլինն հեծյալ» պոէմում Պետերբուրգի հիմնադրման մասին.

Ափերի մոտ լերկ, ալժծծ
Կտնգնած էր նա, խոհերով մեծ,
Եվ հեռուն էր նայում: Արձակ
Հորդում էր զետն, ու մենավոր
Սուրում էր մի խղճով նավակ:
Տեղ-տեղ ափին՝ ժայռոտ ու թաց
Հին իրճիթներ լին ընկած,
Ուր ապրում են շուխտեցիք խղճ:
Մտախառնապատ ու ամպամած,
Արեւոյտն անտառն անվերջ
Խշշում էր շուրջն:

Խորհում էր նա.
Մենք կապառնանք շվեդացուն,
Եվ ի հեռուկս եկնդ դրացու՝
Այստեղ բաղաք պիտի հիմնվի:
Բնությանից աշտուղ ահա
Վիճակված է, որ մենք բացենք
Մի յուսամուտ դեպ Եվրոպա,
Որ ծովափին կանդնենք հաստատու:
Դրոշակներ պարզած պիտի պիտի՝
Նոր շրերով հյուր կդնս մեզ,
Եվ խախտանք կանենք ազատ:

Նոր մայրաքաղաքը հիմնադրվեց 1703 թվականին և կոչվեց Պյոտ-
րի քաղաք՝ «Պիտերբուրխ»: Հետագայում նա կոչվեց Սանկտ-Պետեր-
բուրգ՝ կամ ուղղակի Պետերբուրգ:

Մայրաքաղաքը կառուցվեց ճորտատիրական Ռուսաստանի հաղա-
թավոր գլուղացիների՝ ձեռքբերով. կառուցմանը մասնակցեցին ռուսներ,
ուկրաինացիներ, բելոռուսներ: Ցրտի ու կեղտի, միջև ծնկները ջրի
մեջ, պայքարելով ծորուն ճահճային գետնի հետ, աշխատավոր մարդիկ
կառուցեցին պետություն նոր մայրաքաղաքը: Պետերբուրգի շենքերի
հիմքերի տակ բազմիցս գտնվել են հիվանդություններից, քաղցից ու
սառնամանիքից աչդետեղ մահացած աշխատավոր մարդկանց կմախք-
ներ: Պետերբուրգը կառուցվել է գլուղացիների և բանվոր մարդկանց
մեծ համառ աշխատանքով:

Պետերբուրգի կառուցումը շատ կարևոր գործ էր. Ռուսաստանն
ունեցավ ծովափնյա մայրաքաղաք, կարևորագույն առևտրական նավա-
հանգիստ: «Լուսամուտը դեպի Եվրոպա» բացված էր:

Մինչդեռ Հյուսիսային պատերազմը շարունակվում էր:

ՀԱՐՅՈՒՆ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք էին Հյուսիսային պատերազմի պատճառները:
2. Քարտեզի վրա գտեք դասագրքում բերված առաջին ձուկատամարտերի վայ-
րերը: Ինչո՞ւ սուսական զորքերը պարտություն կրեցին Նարվայի մոտ:
3. Ինչո՞ւ մարտահայտվեցին Պյոտր I-ի կատարած առաջին բարեփոխումները բա-
նակում: Ինչպե՞ս այդ բարեփոխումներն անդրադարձան ռազմական գործողության-
ների ընթացքի վրա:
4. Ո՞րն է Պետերբուրգի հիմնադրման նշանակությունը: Ցույց տվեք, որ Պետեր-
բուրգը կառուցվել է Ռուսաստանի գլուղացիների և բանվոր մարդկանց համառ աշ-
խատանքով:

1 «Սանկտ» — նշանակում է «սուրբ»: Սանկտ-Պետերբուրգ անվան ստույգ թարգ-
մանությունն է՝ սուրբ Պյոտրի քաղաք:

**§ 43. ՊՈԼՏԱՎԱՅԻ ԾԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ:
ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՆԱՎԱՏՈՐՄԻ ՀԱՂԹԱՆԱԿՆԵՐԸ**

1. Պատերազմի շարունակությունը: Շվեդական թագավոր Կարլ XII-ը հաղթեց ռուսների դաշնակից լեհական թագավորին և նրան ստիպեց հաշտություն կնքել: Դա ծանրացրեց Ռուսաստանի դրությունը: 1708 թվականին պատերազմը տեղափոխվեց Բելոռուսիա, իսկ հետո՝ Ուկրաինա:

Կարլ XII-ի զորքերը մոտեցան Մոզիրին: Սակայն այստեղ նրանք հանդիպեցին ռուսական զորքերի և բելոռուս ժողովրդի դիմադրությանը: Բելոռուս գյուղացիները թաքցնում էին պարենը, հեռանում անտառները, հարձակվում թշնամական ջոկատների վրա, ամեն տեսակի օգնություն էին ցույց տալիս ռուսական զորքերին:

Կարլ XII-ը այդ ժամանակ զաղտնի բանակցություններ էր վարում ուկրաինական հետման Մազեպայի հետ: Մազեպան դավաճանել էր Պյոտրին և մտադիր էր Ուկրաինան անջատել Ռուսաստանից: Կարլ XII-ը շարժվեց Մազեպային միանալու:

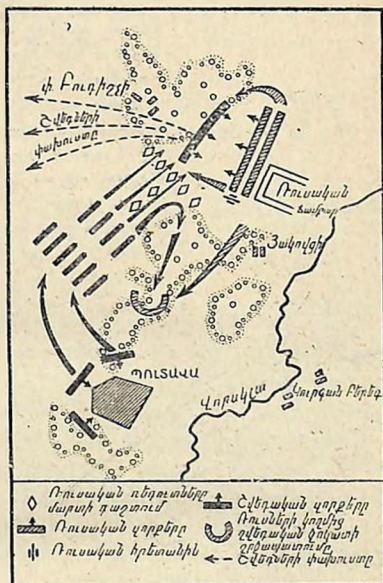
Ուկրաինական ժողովուրդը չգնաց դավաճանի հետևից և հավատարիմ մնաց ռուսների հետ մշտական բարեկամության և միասնության մասին Պերեյասլավյան ռադայում տված երդմանը (վերհիշեք, երբ այն եղավ): Ամբողջ Ուկրաինայում ծավալվում էր ժողովրդի պայքարը ընդդեմ դավթիչների, ստեղծվում էին պարտիզանական ջոկատներ, հերոսաբար պաշտպանվում էին ուկրաինական քաղաքները: Բելոռուսիայի և Ուկրաինայի ժողովրդական մասսաների կողմից ռուսական բանակին ցույց տրված օգնությունը մեծ դեր խաղաց շվեդական դավթիչների դեմ Ռուսաստանի տարած հաղթանակում:

1708 թ. սեպտեմբերին ռուսական զորքերը Լեսնայա գյուղի մոտ (Բելոռուսիայում) ջարդեցին շվեդական կորպուսի գերազանց ուժերին, որը շտապում էր միանալ Կարլ XII-ի զխավոր ուժերին: 7 հազար սալ խոշոր դոմակը՝ պինամթիբրով և պարենով ռուսների ձեռքն անցավ: Լեսնայա գյուղի մոտ տարած հաղթանակը շատ բանով նախապատրաստեց Պոլտավայի մոտ շվեդների ջախջախումը: Իզուր չէ, որ Պյոտր I-ը հետո այդ հաղթանակը անվանեց «Պոլտավայի ճակատամարտի մայրը»:

2. Պոլտավայի ճակատամարտը: (1709 թ.): 1709 թ. հունիսին ռուսական զորքերը նշանավոր հաղթանակ տարան Պոլտավայի մոտ: Այստեղ հանդիպեցին ռուսական և շվեդական զորքերի հիմնական ուժերը: Ռուսական բանակը վերասպառազինված էր նոր, բարելավված հրացաններով՝ հարվածող-կայծքարե փականքներով և սվիններով: Բանակը ստացավ նաև իր ժամանակի համար առաջավոր հրետանի:

1709 թ. ապրիլին Կարլ XII-ի զորքերը պաշտրեցին ամրացված Պոլտավա քաղաքը, որտեղից ճանապարհները տանում էին դեպի Ռուսաստանի խորքը: Քաղաքի կայազորը ամբողջ բնակչության աջակցությամբ հերոսաբար դիմացավ պաշարմանը և ժամանակ շահեց: Ժամանակին Պոլտավա հասավ ռուսական 42 հազարանոց բանակը: Ռուսական հրամանատարությունը Պյոտր I-ի գլխավորությամբ մանրազրնին մշակեց ճակատամարտի սլան (տե՛ս Պոլտավայի ճակատամարտի սխեման): Դաշտում կառուցեցին հողի քառակուղմ ամրություններ՝ ռեյուտներ:

1709 թ. հունիսի 27-ին: լուսաբացին, շվեդները անցան հորձակման: Նրանց դեմ նետվեց ռուսական հեծելազորը, որը հետո ետ շարժվեց ռուսական բանակի հիմնական ուժերին միանալու համար և գրանով իր հետևից տարավ թշնամու զորքերին (Կարլ XII-ը սխալմամբ կարծում էր, թե ռուսները նահանջում են): Հետապնդելով ռուսական ուժերին, հակառակորդը ստիպված էր, ինչպես նկատի էին ռուսները, գրոհել ռեդուտները: Այստեղ թշնամական ղինվորներն ընկան ուժեղ գնդակոծության տակ: Անցնելով ռեդուտների միջով, շվեդներն ընկան ռուսական ճամբարում տեղավորված հրետանու կրակի տակ: Նրանք ունեցան խոշոր կորուստներ և խառնաշփոթ թաքնվեցին անտառում: Դրանով ավարտվեց ճակատամարտի առաջին փուլը: Պյոտր I-ը իր զորքերը դասավորեց երկու գծով: Նա որոշեց շվեդների վրա գրոհել հեծելազորային ուժերով և նրանց շրջանցել թևերից:

Պոլտավայի ճակատամարտը

Հասավ ճակատամարտի երկրորդ, վճռական էտապը: Գրեթե միաժամանակ հակառակորդները շարժվեցին իրար հանդեպ: Մարտի մեջ մտավ ռուսական Գրեյտանին, կրակով պաշտպանելով գրոհող զորամա-

սերի հարձակումը: 30 մ հեռավորության վրա հակառակորդներն ամբողջ ռազմաճակատով հրացանային կրակ բացեցին: Զորքերը մոտեցան, բորբոքվեց կատաղի սվինամարտ:

Բոցում հրե կարկտի տակ,
Որպես շնչող մի ամբարտակ,
Նոր շարքն ընկնող շարքի տեղակ
Սեղմում է սվին: Որպես ամսորոտ
Հեծյալ զնդերը քառատրոփ,
Սուսեր, սանձեր զնգացնելով,
Բախվում, հնձվում են խոլ թափով:
Չուզուն ոտմերեն էն դոռ պայթում,
Հողը փորում ու շփրում,
Նվ կիտելով դիերն անվերջ՝
Թշում արյան լճերի մեջ:
Շվեդ, ռուս—խոցում է, թրով կտրում,
Թմրով և գուշ, և կրճատում,
Թնդլուն, դոփլուն, խրխինջ, կսկիծ
Նվ մահ ու դժոխք ամեն կողմից:

Ռուսական հետևազորը, վերացնելով իր կենտրոնը՝ ճեղքելու ասլան-նալիքը, իր հերթին վճռական գրոհի անցավ շվեդների մարտակարգի կենտրոնի վրա: Հեծելազորն սկսեց հակառակորդին նեղել թևերում, ըստ պահանջի Կարլ XII-ի ամբողջ բանակին լրիվ շրջապատել:

Շվեդները երերացին և սկսեցին նահանջել: Շուտով նրանց նահանջը վերածվեց խուճապային փախուստի:

Ռուսները փայլուն հաղթանակ տարան: Շվեդական զրեթե բոլոր հրամանատարները զերի վերցվեցին: Կարլ XII-ը և դավաճան Մադենպան մարտի դաշտից զորքերի խղճուկ մնացորդներով փախան Թուրքիա:

Պոլտավայի մոտ ռուսական զորքերի հաղթանակը հսկայական նշանակություն ունեցավ: Ռուսաստանը ետ մղեց վտանգավոր թշնամու գրոհը: Շվեդիային հասցվեց հարված, որից նա այնպես էլ չկարողացավ ոտքի կանգնել: Նշանակալի չափով աճեց Ռուսաստանի միջազգային հեղինակությունը:

Պոլտավայի ճակատամարտից հետո ռուսական զորքերը շարունակեցին ռազմական հաջող գործողությունները Մերձքարթլիկյում, և 1710 թվականին Լատվիան և էստոնիան մտան Ռուսաստանի կազմի մեջ:

Սակայն ռազմական գործողությունները շարունակվեցին դեռ երկար տարիներ: Կարլ XII-ը վճռականորեն մերժում էր Ռուսաստանի հետ հաշտության մասին առաջարկությունները:

3. Ռուսական Ապատոքմի հաղթանակները: Ռուսական բանակի խուշոր հաջողությունները չէին կարող լուծել պատերազմի ելքը, քանի

դեռ Բալթիկ ծովում շարունակում էր տիրապետել շվեդական նավատորմը:

1714 թ. ամռանը ռուսական Երիտասարդ նավատորմը Գանգուտ հրվանդանի (Նանկո թերակղզու՝ Ֆինլանդիայի հարավ-արևմտյան ծովափին) մոտ հանդիպեց շվեդական նավերի խոշոր էսկադրային: Պյոտր I-ը որոշեց հակառակորդին մոլորեցնել և թերակղզու ամենանեղ տեղում դիմամբ դերաններից սարքեց կեղծ «քարշակ», իրր թի նրա համար, որ իր նավերը տեղափոխի մյուս կողմը: Շվեդներն իրենց էսկադրան բաժանեցին երկու մասի:

Մովի վրա հաստատվեց լիակատար անշարժություն: Շվեդների առաջատանավերը զրկվեցին շարժունակությունից: Ռուսական թիա-

Պոլտավայի ճակատամարտը: Ա. Ե. Կոցերուի նկարից
ձևակապում: Բ. Ե. Կոցերուի նկարից:

նավերն անմիջապես մեծ գերազանցություն ստացան: Չնայած շվեդների հրետանային ուժեղ կրակին, նրանք քաջարար սլանում էին առաջ:

Պյոտր I-ը որոշեց սկզբում ջախջախել շվեդական նավերի առանձնացած մասը: Շվեդների նավատորմի կենտրոնի դեմ ուղղված առաջին գրոհը նույնպես թշնամու հրետանու կրակով: Կրկնվեց նոր գրոհ: Եվ զարծյալ անհաջողություն:

Սրբորդ գրոհը ձեռնարկվեց շվեդների թևափն նավերի դեմ: Մոսկ-

նալու՛մ հակառակորդին, ուստի ծովայինները համարձակորեն նետվեցին աբորդաժի և, հակառակորդի նավերի կողերից բռնելով, սկսեցին ձուլահամարտը:

Ռուսները լիակատար հաղթանակ տարան: Ծովի վրա շվեդների տիրապետությունը աստիճանաբար վերացվեց: Բալթիկ ծովում հաստատուն կերպով ամրացավ ռուսական նավատորմը: Ռուսական նավատորմի հաջող գործողությունները շարունակվեցին: 1720 թվականին ռուսները հաղթանակ տարան Գրենգամ կղզու մոտ: Նավատորմի փայլուն հաղթանակները մոտեցրին ձգձգված պատերազմի վերջը:

4. Հյուսիսային պատերազմի վերջը: Ռուսաստանը կայսրություն հայտարարելը: Հյուսիսային պատերազմն ավարտվեց 1721 թվականին: Հաշտությունը կնքվեց Ֆինլանդական Նիշտադտ փոքրիկ քաղաքում: Նիշտադտյան հաշտության պայմանագրի համաձայն Ռուսաստանն ստացավ կատվիայի ու էստոնիայի հողերը, իրեն ամրացրեց Ֆիննական ծոցի ամբողջ ափը Պետերբուրգի մոտ և Կարելիայի մի մասը: Ռուսաստանը հարմար նավահանգիստներ ձեռք բերեց Բալթիկ ծովի ափին՝ Ռիգան և Ռևելը (այժմ Տալլին): Կատարվեց Բալթիկ ծովի ավերին ամրանալու Ռուսական պետության վաղեմի նպատակը: Ռուսաստանը դարձավ ծովային տերություն: Հյուսիսային պատերազմում հաղթանակը ամրապնդեց Ռուսաստանի միջազգային դրությունը, նրան առաջ մղեց եվրոպայի խոշոր տերությունների շարքը: 1721 թ. ապրիլին Պյոտրն ընդունեց համառուսաստանյան կայսրի տիտղոս: Ռուսաստանը դարձավ կայսրություն:

Պյոտրը մեծ շուքով ստնեց Նիշտադտյան հաշտությունը իր նոր ծովամերձ մայրաքաղաք Պետերբուրգում: Զարկում էին թմբուկներն ու դափերը, դղրդում էր թնդանոթային ու հրացանային հրաձգությունը: «Մենք չեղյալից եղյալ դարձանք և քաղաքական ժողովուրդների հասարակություն շարքն ընկանք»,—ասում էին Պյոտրի օղնականները: Դա կարևոր քայլ էր Ռուսաստանի ամրապնդման գործում:

ՀԱՐՑԵՐ ԽՈՒ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչպե՞ս էր նախապատրաստվել ռուսական զորքերի հաղթանակը Պոլտավայի մոտ:

2. Նախապատրաստե՞ր զրոյց Պոլտավայի ճակատամարտի մասին: Ո՞րն է այդ ճակատամարտի նշանակությունը:

3. Ինչո՞ւ տապալվեցին Մադելպայի պլանները:

4. Որո՞նք են Նիշտադտյան հաշտության պայմանները: Ո՞րն է Հյուսիսային պատերազմում Ռուսաստանի տարած հաղթանակի պատմական նշանակությունը:

5. Բացատրե՞ք Ռուսաստանի հաղթանակի պատճառները: Թույլ տվե՞ր ժողովրդի զորք Հյուսիսային պատերազմում:

6. Կազմե՞ր ծավալուն պլան «Հյուսիսային պատերազմ» թեմայի վերաբերյալ:

Հրամանը տրվել է Պոլտավայի ճակատամարտի օրը՝ 1709 թ. հունիսի 27-ին:

Ռազմիկներ: Ահա հասել է ժամը, որը կօրոշի հայրենիքի նախադիմաց: Նվազող, զուգահեռ, բնականաբար է փոխվում երկրի համար, այլ Պոլտավայի վտանգված պետության համար, ձեռքով համար, հայրենիքի համար, մեր ուղղափառ նավատի ու եկեղեցու համար: Ձեռք չպետք է նաև շփոթեցնել լույսի փառքը, քան իբրև ահա ահա զորքի է, դա սուտ է, և դուք ինքներդ ապացուցել եք բազմիցս նրան հաղթելով: Ճակատամարտում ձեր աշխատանքը ունեցել է ճշմարտությունը և աստծուն, որ օգնում է ձեզ: Իսկ Պոլտավայի մասին իմացե՛ք, որ նա կառնվել է համար քանակ չէ, միայն քան Ռուսաստանը ապրի բախտավորության ու փառքի մեջ՝ ձեր բարեկեցության համար:

Հ Ա Ր Յ Ե Ր

1. Ո՞րն է ճակատամարտից առաջ տրված այս հրամանի նպատակը:

2. Ո՞րն է նրա պետական իմաստը: Ձեր կարծիքը ապացուցե՛ք փաստաթղթի տեքստով:

§ 44. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ: ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԾՈՒՆՆԵՐԸ

1. Մանուֆակտուրաների և առևտրի զարգացումը: Կյանքը պահանջում էր լուրջ վերափոխումներ կատարել նրա: անտեսության մեջ, Պոլտավայի-ը դա հասկանում էր: Նա կամենում էր որքան կարելի է քիչ կախում ունենալ արտասահմանից, ամեն հարկավոր լինել արտադրել իր պետության մեջ՝ սեփական ձեռնարկություններում: Հարկավոր էր, որ «փողը թափվեր թյունից դուրս չլինի»: Նա գտնում էր, որ պետք է որքան կարելի է շատ ռուսական ապրանքներ արտահանել արտասահման և որքան կարելի է քիչ արտասահմանյան ապրանքներ ներմուծել:

Նոր խոշոր երկաթագործական գործարաններ կառուցվեցին Օլոնեցկի երկրամասում, Տոլա քաղաքի մոտ և առանձնապես Ուրալում: Երկու աշխարհի գործարաններ պատկանում էին պետությանը, մյուսները՝ մասնավոր ձեռնարկատերերին: Պետական գործարանները հաճախ անցնում էին Պոլտավայի խոշոր ազնվատոհմիկների տիրապետության տակ:

Տոլայի գինագործարաններում արտադրում էին տարեկան 15 հազար հրացան և 1000 զույգ ատրճառակ: Կառուցվեցին նաև կտավի ու պարանի մանուֆակտուրաներ, որոնք շատ անհրաժեշտ էին նավատորմի համար. նավերն այն ժամանակ գնում էին առաքատներով:

1725 թվականին Ռուսաստանում հաշվվում էին 200-ից ավելի մանուֆակտուրաներ (վերհիշե՛ք դրանց քանակը XVII դարում):

Պյոտրի հրամանով գործարաններին կցում էին հազարավոր գյուղացիներ¹՝ գործարանները բանվորական ուժով ապահովելու համար։ Այդ գյուղացիները կոչվում էին կցվածներ։

Կցված գյուղացիները գործարաններում աշխատում էին պետության հարկի դիմաց։ Գործարաններին կցվում էին ամբողջ գյուղեր, որոնք երբեմն հարյուրավոր կիլոմետրերով գործարաններից հեռու էին։

Պյոտր I-ը վաճառականներին թույլ տվեց գործարանների համար պենև ամբողջ պտուղներ՝ գյուղացիներով։ Այդպիսի գյուղացիները կոչվում էին պոսեսիոնայիներ¹։

Աշխատանքը շատ ծանր էր։ Մանուֆակտուրաներն աշխատանքի էին բռնում «թրե եկող մարզկանց», որոնք հարկեր չէին վճարում։ Այնտեղ էին ուղարկում հանցագործներին, թափառաշրջիկներին, մուրացկաններին։ Բայց գործարաններում որակյալ բանվորներ քիչ կային։ Ուստի Պյոտրը արտասահմանից հրավիրում էր վարպետներ¹՝ ձուլողների, մահուղագործների, թղթագործների և սովորեցնում էր իր վարպետներին։

Մահուղի արտադրության համար հարկավոր էր նուրբ բուրդ։ Պյոտրի հրամանով Ռուսաստանում առաջին անգամ սկսեցին բուծել սիլեզյան նրբագեղ ոչխարներ և կառուցեցին մահուղի մանուֆակտուրաներ։

Պյոտրից առաջ գլխավոր առևտրական նավահանգիստը Արխանգելսկն էր։ Պյոտրի ժամանակ առևտուրը կենտրոնացավ Պետերբուրգում։ Պետության առևտրական շրջանառություններն ավելացան։ Որպեսզի հեշտ լինե՞ր ապրանքները փոխադրել Պետերբուրգ, փորեցին ջրանցքներ։ Վիշնի Վոլոչնիկի ջրանցքը նևան միացնում էր Վոլգայի հետ։ Պյոտրի օրոք սկսեցին փորել Լադոգայի շրջատար ջրանցքը։ Լադոգա լիճը փոթորկոտ է և վտանգավոր նավերի նավարկության համար, իսկ ջրանցքով նրանք կարող էին հանդիստ անցնել նևա։ Շրջատար ջրանցքի երկարությունը գերազանցում էր 100 կիլոմետրից։

2. Գյուղացիների և արվարձանային մարդկանց պարհակների աճը։ Պյոտր I-ի օրոք զգալի չափով ավելացան աղնավականների արտոնությունները։ Վերացվեց վոտչինային և կավվածֆային տիրույթների միջև եղած տարբերությունը։ Բոլոր ֆեոդալները՝ բոյարները և ծառայող մարդիկ, սկսեցին կոչվել աղնավականներ։ Աղնավականներին պատկանող բոլոր կավվածքները հայտարարվեցին նրանց ժառանգական սեփականությունը։ Աղնավականներն ստացան նաև գյուղացիներով բնակեցված նոր շատ հողեր։

Կավվածատիրոջ հողի վրա ապրող և աշխատող բոլոր մարդիկ նրա ձորտերը համարվեցին։

¹ Պոսեսիոնային-յատիներեն պոսեսիո տիրություն բառից

էլ ավելի աճեցին գյուղացիների և արվարձանային մարդկանց պետական պարհակները: Հյուսիսային պատերազմը վարելու հսկայական ծախսերը հիմնականում ընկած էին նրանց ուսերի վրա:

Նրեան եկան նոր հարկերի ու տուրքերի բազմաթիվ տեսակներ՝ նավերը վերանորոգելու, ուղիներին, դրագոններին, զինվորներին, պրիկազային ծառայողներին ուճիկ տալու համար և այլն: Մտցվեցին աղի, ձկան ուսի, ալրաղացի և անգամ մորուրի, բաղնիքի և կաղնու դազաղի հարկեր:

Շատացան նաև մյուս պարհակները՝ մշտական պարհակը (զինվորական խմբերի կերակրման համար), սալակառքի պարհակը (ոսկրոտներին, պենք, հանդերձանք, մթերապաշար տեղափոխելու համար):

Յուրաքանչյուր տարի տասնյակ-հազարավոր գյուղացիների վերցնում էին ուկրոտներ՝ բանակում ցմահ ծառայության, ընդմիշտ կրտրելով նրանց ընտանիքից և կյանքի սովորական պայմաններից:

XVIII դարի վերջին զինվորական ծառայության ժամկետը սահմանափակվեց 25 տարով:

Ամբողջ երկրից հավաքում էին գյուղացիների և արհեստավոր մարդկանց՝ Պետերբուրգը կառուցելու, ջրանցքներ փորելու, աճյուղներ և նոր նավաշինարաններ կառուցելու:

1718 թվականին ձեռնարկվեց նոր մարզահամար: Մինչև այդ գյուղացիների և արվարձանային մարդկանց պարհակները հաշվում էին յուրաքանչյուր տնտեսությանից (ծխապարհակ): Այժմ դրա փոխարեն մտցվեց շնչահարկ (այսինքն՝ հարկ էին վերցնում յուրաքանչյուր մարդուց, յուրաքանչյուր արական սեռի «շնչից», անկախ հասակից): Միանգամից խիստ կերպով աճեց գյուղացիների և արվարձանային մարդկանց դրամական պարհակների ընդհանուր գումարը:

Ք. Փողոկողական ապստամբությունները: Բազմազան էին գյուղացիների դասակարգային պայքարի ձևերը: Գյուղացիները հրաժարվում էին կատարել կոռի և բահրայի բարձրացված չափերը, դիմադրում էին պործարաններին կցվելուն, փախչում էին պետության ծալրամասերը, ապստամբություն էին բարձրացնում:

1705 թվականին Աստրախանում ապստամբեցին աշխատող մարդիկ, ստրելցները, քաղաքային չքավորությունը: Նրանք դրավեցին միջնաբերդը, դատաստան տեսան վոյեպոդի հետ, իրենց մեջ բաժանեցին ազնվականների գույքը: Ավելի քան կես տարի ապստամբներն իրենց ձեռքին պահեցին Աստրախանը:

Առանձնապես խոշոր ապստամբություն բռնկեց Դոնում 1707 թվականին կազակ Կոնդրատի Բուլավինի առաջնորդությամբ:

Ապստամբները գրավեցին Դոնի կազակության մայրաքաղաքը՝

Ձեռկասկը, մահապատժի ենթարկեցին կազակ ղեռքի ատամանին և զորային ընդհանուր ժողովում ատաման հռչակեցին Կոնդրատի Բուլավինին:

Կոնդրատի Բուլավինը քաղաքների և գյուղերի բնակչությանը կաշ էր անում դատաստան տեսնել բոլարների և վոյեվոդների հետ, պահանջում էր, որ կազակները անարգել ընդունեն փախստական գյուղացիներին և նրանց զենք մատակարարեն:

Ապստամբությունը արագորեն տարածվեց ամբողջ Դոնի և նրավտակների ափերի ուղղությամբ, Միջին և Ստորին Պովոլժիեում, տեղափոխվեց Զապորոժիե, ընդգրկեց Ռուսաստանի հարավային և անգամ կենտրոնական դավառները: Ապստամբ գյուղացիների շարժումն ընդգրկեց մոտավորապես 60 գավառ:

Կամայի ափերին և Մերձուրալում ելույթներ ունեցան թաթարները, բաշկիրները:

Բուլավինի ջոկատները դրավեցին Ցարիցինը, շրջապատեցին Սարատովը և փորձեցին գրավել Ազովը:

Ապստամբության հիմնական ուժն էին գյուղացիները, քաղաքների արվարձանային բնակչությունը, կազակները և աշխատող մարդիկ: Ցարական զորքերի դեմ համատեղ էին հանդես գալիս բոլորները և ուկրաինացիները. նրանք ունեին ընդհանուր թշնամիներ և ընդհանուր նպատակներ:

Ժողովրդական շարժումը ճնշելու համար ցարական կառավարությունը խոշոր ուժեր ուղարկեց:

Հարուստ կազակային ավագները դավադրություն կազմակերպեցին և փորձեցին Բուլավինին բռնել, որ նրան հանձնեն ցարին: Բուլավինը հրաձգությամբ պաշտպանվեց և սպանվեց ընդհարման ժամանակ: Այն ժամանակ ավագները, որպեսզի թաքցնեն իրենց դավադրությունը, կեղծ լուր տարածեցին, թե իբր Բուլավինը ինքնասպան է եղել:

Ապստամբությունները շարունակվեցին նաև Կոնդրատի Բուլավինի զոհվելուց հետո: Սակայն դրանք ցարական զորքերի կոսովից դաժանությամբ ճնշվեցին 1709 թվականին:

ՀԱՐՑՈՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ո՞րոնք էին Պյոտր I-ի օրոք Ռուսաստանի անտեսական դարգացման հաջողությունները: Ինչպիսի՞ միջոցներով դրանք ձեռք բերվեցին:

2. Ինչպե՞ս աճեցին գյուղացիների և արվարձանային մարդկանց պարհակները Պյոտր I-ի օրոք: Թվե՞ր այն պարհակները, որոնք սկսեց է կատարել:

3. Բերե՞ր ապացույցներ Պյոտր I-ի օրոք դասակարգային պայքարի սրման մասին:

4. Քարտեզի վրա որոշե՞ր Կոնդրատի Բուլավինի գլխավորած ապստամբության բնդհանուր շրջանը և ապստամբների հիմնական ջոկատների շարժման ուղիները:

5. Երբ եղան գյուղացիական առաջին և երկրորդ պատերազմները Ռուսաստան-
յան պետության մեջ, Կարելի՞ է, արդյոք, 1707—1709 թվականների ապստամբությունը
անվանել գյուղացիական պատերազմ, Ինչո՞ւ դուր կարող էր հաստատել ձեր հետևե-
լությունը:

§ 45. ՊԵՏԱԿԱՆ ՌԵՅՈՐՄԵՆԵՐԸ ՊՅՈՏՐ Ի-Ի ՓԱՄԱՆԱԿ

Պյոտրի թագավորության մեջ շատ փոփոխություններ, բարեփո-
խումներ, ուրիշ խոսքով, ռեֆորմներ կատարվեցին հասարակական և
պետական կյանքի տարբեր բնադավառներում: Դրանք անցկացվեցին
ռեակցիոներների՝ հնի կողմնակիցների դեմ դաժան պայքարում: Քրի-
նարկները ռեֆորմներից կարևորագույնները:

1. Բանակը և Գավառորմը: Մինչև Պյոտրը Ռուսաստանում կանո-
նավոր բանակ չկար, նա միայն սկսել էր ստեղծվել: Զկար իսկական
կարգ ու կանոն և միատեսակ սպառազինություն:

Ստրելցները, որոնք զինվորական ծառայությունը հաճախ համա-
տեղում էին արհեստի և առևտրի հետ, դանդաղաշարժ էին, իսկ զըլ-
խավորը՝ անհուսալի: XVII դարի վերջին և XVIII դարի սկզբին նրանց
ռազմական ուժը մի անգամ չէ, որ օգտագործեցին ռեակցիոներները՝
Պյոտր I-ի բարեփոխումների հակառակորդները: Ստրելցային զնդերի
նշանակությունը նախով մեծ չափով քնկնում էր:

Պյոտրը Ռուսաստանյան ամբողջ բանակը դարձրեց կանոնավոր,
բոլոր կանոններով վարժեցված: Զինվորական կանոնադրության մեջ
մատնանշվում էր, որ զինվորական գործը «աշխարհիկ գործերից առա-
ջինն է, որպես ամենակարևորը հայրենիքի պաշտպանության համար»:
«Զինվոր» բառը նշանակում է «պետության պահապան»: Բանակում
բոլորը՝ շարքայինից մինչև զեներալը, հայրենիքի զինվորներ են:

Այլ կերպ դրվեց նաև բանակի համալրումը. շարքային զինվորներ
ալժմ հավաքում էին գյուղացիներից և քաղաքային բնակչությունից:
Ռեկրուտային հավաքի ժամանակ որոշակի քանակի գյուղացիական
տնտեսությունների պետք է բանակ տալին մեկ զինվոր (ռեկրուտ): Այ-
նրվականները պարտավոր էին բոլորը ծառայել բանակում: Ռուսաս-
տանում հանդես եկան առաջին գվարդիական զնդերը՝ Պրեբորաժնեսկի,
Սեմյոնովսկի: Բանակում մտցվեց միատեսակ համազգեստ. Պյոտրի
գվարդիականը կրում էր գերմանական ձևվածքի մուգ-կանաչ կաֆ-
տան, ցածր եռակողմ ղլխարկ, ուներ հյաքցան՝ սլիֆով:

Պյոտրի թագավորության վերջում Ռուսաստանում կանոնավոր
գորբերը (հետևադոր և հեծելազոր) և կազակները կազմում էին ավելի
քան 300 հազար մարդ:

Պյոտր I-ը նավատորմ սկսեց կառուցել դեռևս Հյուսիսային պա-

Ձեռկասկը, մահապատժի ենթարկեցին կազակ ղեռքի ատամանին և զորային ընդհանուր ժողովում ատաման հռչակեցին Կոնդրատի Բուլավինին:

Կոնդրատի Բուլավինը քաղաքների և գյուղերի բնակչությանը կաշ էր անում դատաստան տեսնել բոլարների և վոյեվոդների հետ, պահանջում էր, որ կազակները անարգել ընդունեն փախստական գյուղացիներին և նրանց զենք մատակարարեն:

Ապստամբությունը արագորեն տարածվեց ամբողջ Դոնի և նրավտակների ափերի ուղղությամբ, Միջին և Ստորին Պովոլժիեում, տեղափոխվեց Զապորոժիե, ընդգրկեց Ռուսաստանի հարավային և անգամ կենտրոնական դավառները: Ապստամբ գյուղացիների շարժումն ընդգրկեց մոտավորապես 60 գավառ:

Կամայի ափերին և Մերձուրալում ելույթներ ունեցան թաթարները, բաշկիրները:

Բուլավինի ջոկատները դրավեցին Ցարիցինը, շրջապատեցին Սարատովը և փորձեցին գրավել Ազովը:

Ապստամբության հիմնական ուժն էին գյուղացիները, քաղաքների արվարձանային բնակչությունը, կազակները և աշխատող մարդիկ: Ցարական զորքերի դեմ համատեղ էին հանդես գալիս բոլորները և ուկրաինացիները. նրանք ունեին ընդհանուր թշնամիներ և ընդհանուր նպատակներ:

Ժողովրդական շարժումը ճնշելու համար ցարական կառավարությունը խոշոր ուժեր ուղարկեց:

Հարուստ կազակային ավագները դավադրություն կազմակերպեցին և փորձեցին Բուլավինին բռնել, որ նրան հանձնեն ցարին: Բուլավինը հրաձգությամբ պաշտպանվեց և սպանվեց ընդհարման ժամանակ: Այն ժամանակ ավագները, որպեսզի թաքցնեն իրենց դավադրությունը, կեղծ լուր տարածեցին, թե իբր Բուլավինը ինքնասպան է եղել:

Ապստամբությունները շարունակվեցին նաև Կոնդրատի Բուլավինի զոհվելուց հետո: Սակայն դրանք ցարական զորքերի կոսովից դաժանությամբ ճնշվեցին 1709 թվականին:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ո՞րոնք էին Պյոտր I-ի օրոք Ռուսաստանի անտեսական դարգացման հաջողությունները: Ինչպիսի՞ միջոցներով դրանք ձեռք բերվեցին:

2. Ինչպե՞ս աճեցին գյուղացիների և արվարձանային մարդկանց պարահանքը Պյոտր I-ի օրոք: Թվե՞ր այն պարահանքը, որոնք սկսեց է կատարել:

3. Բերե՞ր ապացույցներ Պյոտր I-ի օրոք դասակարգային պայքարի սրման մասին:

4. Քարտեզի վրա որոշե՞ր Կոնդրատի Բուլավինի գլխավորած ապստամբության բնդհանուր շրջանը և ապստամբների հիմնական ջոկատների շարժման ուղիները:

բեղ-կողեզիան տնօրինում էր լեռնա-հանքային գործը և մետալուրգիան («բեղ» գերմաներեն՝ «լեռ»)։ Մանուֆակտուր-էղեզիան տնօրինում էր արդյունաբերության մյուս ճյուղերը։ Կոմմերեց-կողեզիան վարում էր առևտուրը («կոմմերեց» գերմաներեն՝ առևտուր)։

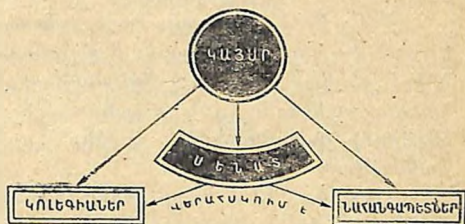
Մեկ կողեզիա վարում էր իրավաբանությունը, արդարադատությունը և կոշվում էր յուստից-կողեզիա։

Պյոտր I-ը բարձրագույն հոգևորականությունից ստեղծեց հոգևորական հատուկ կոլեգիա՝ Սբրազույն սինոդ, որը պետք է ղեկավարեր եկեղեցին։ Պատրիարքությունը վերացվեց։ Եկեղեցին զրկվեց ինքնուրույն ղեկից և յիսլին դարձավ ինքնակալական պետական ապարատի մի մասը։ Քահանաներն սկսեցին աշխատավարձ ստանալ պետությունից և փաստորեն դարձան նրա աստիճանավորները։

Պյոտր I-ի օրոք երկիրը բաժանված էր նահանգների։

Նրանցից յուրաքանչյուրի գլուխ կանգնած էր ցարի կողմից նշանակված նահանգապետը։ Նա կառավարում էր նահանգը, պատասխանատու էր հարկերի հավաքման համար, տնօրինում էր զորքը, ճնշում ապստամբությունները։

Հատուկ օրենքը՝ «կարգերի (աստիճանների) մասին ցուցակը», սահմանում էր ղեկավարական և քաղաքացիական ծառայության կարգը՝ ըստ տասնչորս դասերի (կարգերի)։ Տասնչորսերորդ կարգը համարվում էր ամենացածրը (կողեզիական ռեզիստրատորներ, պրայորշչիկներ, կորնևսներ), առաջին կարգը՝ բարձրագույնը (խակական գաղտնի խորհրդատու, կանցլեր, ֆելդմարշալ, ծովակալ)։ Մի կարգից մյուս կարգը պետք է անցնեին ծառայության տարիները վերջացնելուց հետո և հատուկ ծառայության համար։ Իրանով մանր և միջին ազնվականները հնարավորություն ստացան մինչև բարձրագույն աստիճանների բարձրանալու։ Ազնվականության շարքերը լրացվում էին մյուս խավերից ելածների հաշվին, քաղաքացիական շինովնիկները ձեռք էին բերում ազնվականի ծառանդական իրավունքներ՝ միաժամանակ ստանալով ութերորդ կարգ (կոլեզիական ասիստոր), իսկ ղեկավարական ծառայության մեջ տասնչորսերորդ, այսինքն՝ սպայական առաջին կոշումից։

Պյոտր I-ի ժամանակ պետական կառավարման սխեմա

Համեմատել XVIII դարի առաջին հատորի Ռուսաստանյան կայսրության կառավարման օրգանները XVI—XVII դարերի Ռուսաստանի կառավարման օրգանների հետ։ Ինչպիսի՞ փոփոխություններ կ'են կատարվել։

Պետութեան մեջ շինովնիկներն թիվը աստիճանաբար ավելի ու ավելի էր աճում, առաջանում էր ճյուղավորված բյուրոկրատական ապարատ, այսինքն՝ երկրի կառավարումը կատարվում էր բազմաթիվ շինովնիկների միջոցով, որոնք գործում էին բարձրագույն պետերի կարգադրութեամբ և հաշվի չէին առնում ժողովրդի շահերը: Այդ ապարատի գլխավոր նպատակն էր սահմանել և ամրապնդել ազնվականության տիրանպետող դրութիւնը:

Պետութեան մեջ գերագույն իշխանութիւնը ամբողջապէս կենտրոնացած էր կայսրի ձեռքում: Նա հաստատում էր օրենքներ, տնօրինում երկրի զինված ուժերը և ֆինանսները, նշանակում գեներալներ, նահանգապետներ և բոլոր բարձրագույն շինովնիկներին: Կայսրի իշխանութիւնը բացառաւ էր, այսինքն՝ ոչ ոքի կողմից և ոչնչով չսահմանափակված:

Այսպես, XVIII դարի առաջին քառորդին Ռուսաստանյան պետութեան մեջ վերջնականապէս կազմավորվեց բացառաւ միապետութիւն:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՌԱՐԱՆՔՆԵՐ

1. Համեմատեցե՛ք Ռուսաստանյան պետութեան զինված ուժերը XVII դարում և Պետր I-ի օրոք:

2. Ո՞րն է Պետր I-ի օրոք պետութեան կառավարման գործում անցկացված ռեֆորմների նշանակութիւնը:

3. Ո՞ր ժամանակին է վերաբերվում Ռուսաստանյան պետութեան մեջ ինքնակառութեան հաստատման սկիզբը և բացարձակ միապետութեան վերջնական հաստատումը: Ինչո՞ւ էր դա արտահայտվում:

4. Ապացուցե՛ք, որ Պետր I-ի օրոք ստեղծված ապարատը ծառայում էր ազնվականութեան և հարուստ վաճառականների շահերին:

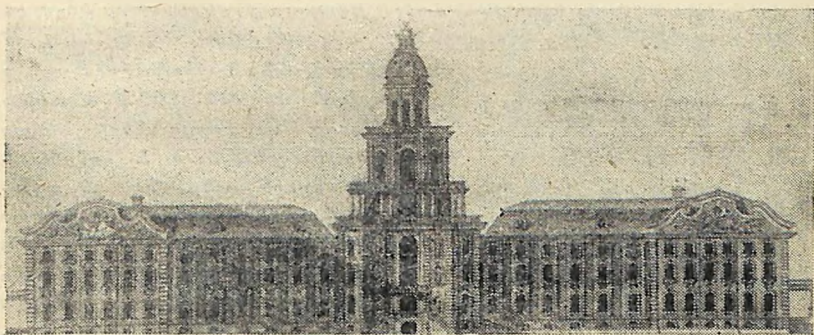
5. Ի՞նչ է տկարգերի մասին ցուցակը: Դուք ի՞նչ եք կարծում, տկարգերի մասին ցուցակը ամրապնդե՞ց, թե՞ թուլացրեց ազնվականութեան դիրքերը: Ապացուցե՛ք ձեր հետևութիւնը:

§ 46. ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՆ ԵՎ ԼՈՒՍԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ: ՊԱՌՏՐ I-Ի ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մասնագիտութեան զարգացումը, պետական ապարատի կատարելագործումը, կանոնավոր բանակի և նոր նավատորմի ստեղծումը սահմանում էին մեծ թիվով զրազեց տարրիկ, ներկին անհրաժեշտ էին մասնագետներ գիտութեան և տեխնիկայի տարբեր բնագավառների համար:

Այդպէս, բուն կյանքը, երկրի զարգացումը սահմանում էին որոշակի վերափոխութիւններ կատարել նաև կուլտուրայի բնագավառում:

1. Լուսավորություն: Պյոտրը Մոսկվայում հիմնեց բարձրագույն ծովային («նավագնացության») դպրոց, որտեղ առաջին անգամ Ռուսաստանում սկսեցին դասավանդել մաթեմատիկական գիտություններ՝ թվաբանություն, երկրաչափություն, եռանկյունաչափություն: Հետագայում այդ դպրոցը փոխադրեցին Պետերբուրգ, դարձնելով ծովային ակադեմիա: Այնտեղ սովորում էին ազնվականների տղաները: Գավառական քաղաքներում նախնական ուսուցման համար Պյոտրը բաց արեց 42 հատուկ դպրոցներ, որոնք կոչվում էին հաշվայիններ: Կազմակերպվեցին դպրոցներ՝ դրաղիսություն, մաթեմատիկա, ծովային և ինժեներական դործ, հաշվետարություն սովորելու համար: 30 աշակերտի սուանձնացրին բժշկություն ուսումնասիրելու համար: Դրա համար Մոսկվայում բացեցին բժշկական հատուկ դպրոց: Ամբողջ ուսումը գործնա-

Գրագրանի և թանգարանի շենքը Պետերբուրգում

կան բնույթ ունեւ: Նավաշինություն, ուսումական և այլ գիտություններ սովորելու համար ազնվականների և վաճառականների երեխաներին ուղարկում էին արտասահման՝ Հոլանդիա, Անգլիա:

Պյոտրը դպրոցում ուսումը հաշտարարեց բոլոր ազնվականների համար պարտադիր: Յուրաքանչյուր ազնվական, ուզենար թե չուզենար, պետք է ավարտեր հաշվային դպրոցը: Որպեսզի ազնվականներն ուսումից չխուսափեին, Պյոտրը մտածեց այսպիսի եղանակ. եթե թվաբանություն չգիտես՝ մի համարձակվիր ամուսնանալ: Տերտերներին արգելեց պսակել ազնվականների այն որդիներին, որոնք հաշվային դպրոցում չեն սովորել:

Ուսուցման պրոցեսում կիրառում էին խիստ պատիժներ: Ծովային ակադեմիայի յուրաքանչյուր դասարանում, ուսուցչից բացի, նրա-

սուս էր մի զինվոր՝ ձևաբան հրկար ճիպոտ։ Մուլլերին կամ անհնա-
զանդներին ճիպոտահարում էին տեղեկատվող, դատարանում։

2. Գիտական գիտելիքների և տեխնիկայի զարգացումը: Մոսկվայում և Պետերբուրգում կառուցվեցին նոր տպարաններ, որոնք տպագրում էին դասագրքեր և այլ գրքեր, փորագրանկարներ, քարանդենք: XVII դարի վերջից մինչև 1725 թվականը Ռուսաստանում հրատարակվեցին մոտավորապես 600 զանազան գրքեր, հրահանգներ և այլն:

Հրատարակվում էին նաև օտար լեզուներից թարգմանված գրքեր, դիւսավորապէս գիտական բովանդակութեամբ: Մի շարք քաղաքներում բացվեցին առաջին գրախանութները:

Պյոտրը մտքորեց եվրոպական քվականություն: Ինչպես մենք դիտենք, դրանից առաջ տարիներ չհաշվելու սկսվում էր «աշխարհի ստեղծման» օրվանից: Պյոտրի ժամանակ կարգադրված էր հաշվել այնպես, ինչպես եվրոպացում, մյուս մտացածին թվականից՝ «Քրիստոսի ծննդից» սկսած, այսինքն՝ մտքորեն տարիների այն հաշվումը, որից օգտվում

Ենք նաև մենք ներկայումս: Այդ հոռո
հաշվումը մտղվեց 1700 թվականին:

Ձգալի հաջողությունների հասանալիս հագործվելու և երկարաժամկետային, Դոնեցի ավազանում սկսվեց քարածխի հետախուզությունը, կազմվեցին ծովերի, Սիբիրի նոր հայտնաբերված հողերի քարտեզներ, և նրանց մասին գրվեցին մանրամասն նկարագրություններ:

Պյոտր I-ը հրամանագիր հրա-
տարակեց ամեն տեսակի հաղվա-
գյուտ իրերը հավաքելու մասին։
Կարգադրութիւն արվեց հատուկ
վարձատրութիւն ստալ նրանց, ով-
քեր հողում կամ ջրում գտնում են
«ոչ-սովորական քարեր, մարդկային
կամ անասունների, ձկների կամ
թռչունների ոսկորներ, ոչ այնպի-
սիները, ինչպիսին այժմ կան...

ինչպես և հին գրություններ քարերի, հրկաթի կամ պղնձի վրա, կամ
ինչ-որ հին ու այժմ ոչ-սովորական գեներ, ամանեղեն և ուրիշ բաներ,
որ շատ հին են և ոչ-սովորական», հին փաստաթղթեր, պաշտոնական
թղթեր, գրքեր և այլն:

12345678910111213141516171819202122232425262728293031323334353637383940414243444546474849505152535455565758596061626364656667686970717273747576777879808182838485868788899091929394959697989910010110210310410510610710810911011111211311411511611711811912012112212312412512612712812913013113213313413513613713813914014114214314414514614714814915015115215315415515615715815916016116216316416516616716816917017117217317417517617717817918018118218318418518618718818919019119219319419519619719819920020120220320420520620720820921021121221321421521621721821922022122222322422522622722822923023123223323423523623723823924024124224324424524624724824925025125225325425525625725825926026126226326426526626726826927027127227327427527627727827928028128228328428528628728828929029129229329429529629729829930030130230330430530630730830931031131231331431531631731831932032132232332432532632732832933033133233333433533633733833934034134234334434534634734834935035135235335435535635735835936036136236336436536636736836937037137237337437537637737837938038138238338438538638738838939039139239339439539639739839940040140240340440540640740840941041141241341441541641741841942042142242342442542642742842943043143243343443543643743843944044144244344444544644744844945045145245345445545645745845946046146246346446546646746846947047147247347447547647747847948048148248348448548648748848949049149249349449549649749849950050150250350450550650750850951051151251351451551651751851952052152252352452552652752852953053153253353453553653753853954054154254354454554654754854955055155255355455555655755855956056156256356456556656756856957057157257357457557657757857958058158258358458558658758858959059159259359459559659759859960060160260360460560660760860961061161261361461561661761861962062162262362462562662762862963063163263363463563663763863964064164264364464564664764864965065165265365465565665765865966066166266366466566666766866967067167267367467567667767867968068168268368468568668768868969069169269369469569669769869970070170270370470570670770870971071171271371471571671771871972072172272372472572672772872973073173273373473573673773873974074174274374474574674774874975075175275375475575675775875976076176276376476576676776876977077177277377477577677777877978078178278378478578678778878979079179279379479579679779879980080180280380480580680780880981081181281381481581681781881982082182282382482582682782882983083183283383483583683783883984084184284384484584684784884985085185285385485585685785885986086186286386486586686786886987087187287387487587687787887988088188288388488588688788888989089189289389489589689789889990090190290390490590690790890991091191291391491591691791891992092192292392492592692792892993093193293393493593693793893994094194294394494594694794894995095195295395495595695795895996096196296396496596696796896997097197297397497597697797897998098198298398498598698798898999099199299399499599699799899910001001100210031004100510061007100810091010101110121013101410151016101710181019102010211022102310241025102610271028102910301031103210331034103510361037103810391040104110421043104410451046104710481049105010511052105310541055105610571058105910601061106210631064106510661067106810691070107110721073107410751076107710781079108010811082108310841085108610871088108910901091109210931094109510961097109810991100110111021103110411051106110711081109111011111112111311141115111611171118111911201121112211231124112511261127112811291130113111321133113411351136113711381139114011411142114311441145114611471148114911501151115211531154115511561157115811591160116111621163116411651166116711681169117011711172117311741175117611771178117911801181118211831184118511861187118811891190119111921193119411951196119711981199120012011202120312041205120612071208120912101211121212131214121512161217121812191220122112221223122412251226122712281229123012311232123312341235123612371238123912401241124212431244124512461247124812491250125112521253125412551256125712581259126012611262126312641265126612671268126912701271127212731274127512761277127812791280128112821283128412851286128712881289129012911292129312941295129612971298129913

Քաղաքացիական նոր այբուբենը
Տառերն քնտրել է Պյոտր Լ-ը,
վրայից գիծ ածելով տառերը շեն
ընդունված

Այդ բոլոր հաղվագյուտ իրերը պահպանելու համար Պետերբուրգում կառուցեցին հատուկ շենք՝ Կուլասկամերա, որը դարձավ ռուսական առաջին թանգարանը:

1724 թվականին հրամանագիր ստորագրվեց Ռուսաստանում գիտությունների ակադեմիա հիմնելու մասին, Հրամանագիրը կատարվեց արդեն Պյոտր I-ի մահից հետո:

Աստիճանաբար զարգանում էր տեխնիկան: Իհարկե, հին ձևով տիրապետում էր ձեռքի աշխատանքը, բայց, այնուամենայնիվ, գործարանների և նավաշինարանների կառուցման մեջ սկսեցին օգտագործել հիդրավլիկ (ճնշմամբ կամ ջրի շարժմամբ գործող) ամբարձիչ մեքենաներ, ճախարակային մեխանիզմներ և այլն: Կատարելագործվում էին դոմնային վառարանները Ուրալում:

3. Առաջին թերթը: Պյոտրի ժամանակ սկսեց լույս տեսնել Ռուսաստանում առաջին տպագիր թերթը: Դրա լրիվ անվանումըն էր՝ «Տեղեկագրեր իմանալու և հիշելու արժանի ռազմական և այլ գործերի մասին, որոնք կատարվել են Մոսկվայի պետությանը և մյուս հարևան երկրներում»: «Տեղեկագրերի» առաջին համարը լույս տեսավ Մոսկվայում 1703 թ. հունվարի 2-ին: Պյոտր I-ը գործուն մասնակցություն էր ունենում թերթի հրատարակման գործին, քննում էր նրա համար արտասահմանյան նյութեր, մասնակցում էր սրբագրության ստուգմանը (տե՛ս փաստաթուղթը):

Մինչև 1710 թվականը «Տեղեկագրերը» տպագրվում էին եկեղեցատպանական տառերով: 1710 թվականից սկսած Պյոտր մտցրեց ֆադաթայիական տառեր, որոնք ավելի պարզ ու հեշտ էին կարդալու համար. նրանք նման են ներկայիս տառերին:

Թվերը ևս այդ ժամանակից սկսեցին գրել ոչ թե առաջվա պես եկեղեցական տառերով, այլ արաբական թվանշաններով, այնպես, ինչպես այժմ ընդունված է մեզ մոտ:

Իշխան Մ. Պ. Գազարինի տունը
Պետերբուրգում (XVIII դ.)

4. **Ռուսական առաջին թատրոնը:** Ռուսաստանում առաջին թատրոնը նույնպես երևան եկավ Պյոտրի Թադավորության ժամանակ:

Զիշտ է, թատերական ներկայացումներ կազմակերպվում էին մինչև այդ էլ, օրինակ, ցար Ալեքսեյ Միխայլովիչի պալատում և մի քանի խոշոր մեծատոհմիկների մոտ: Բայց դա մասնավոր անձանց զվարճալիք էր: Իսկ Պյոտրի ժամանակ կազմակերպվեց առաջին թատրոնը բոլոր ցանկացող հանդիսատեսների համար կամ, ինչպես ասում էր Պյոտրը, «բոլոր դիտել ցանկացողների համար»: Մոսկվայում ցարական պալատից թատրոնը տեղափոխվեց Կարմիր հրապարակ: Այստեղ կառուցեցին առաջին թատերական շենքը՝ փայտե «կառակերգական տաճարիկը» (1702 թ.): Սկզբում թատրոնում խաղում էր գերմանական դերասանների խումբը: Բայց Պյոտրը պահանջում էր ռուսական պիեսներ: Սկսեցին տարբեր պրիկադներին գրադիրներ ու զործավարներ վերցնել և սովորեցնել «ամեն տեսակ կոմեդիաների համար»: Պյոտրը շատ էր հրապուրվում թատրոնով և հաճախ էր լինում այնտեղ:

5. **Եվրոպական սովորություններ:** Առաջին արտասահմանյան ճանապարհորդությունից հետո Պյոտրը հրամայեց պալատականներին երկարափեշ ռուսական շորերը հանել և հագնել կարճ, եվրոպական: Հրամայված էր մորուքները խուզել (բոլարները բողոքում էին, որ երեսները «մերկ» են դառնել): Պրետորաժնիսկոյն գլուղում ընդունելության ժամանակ Պյոտրն ինքը սկսեց խուզել բոլարների մորուքները և կտրել ռուսական երկար կաֆտանների փեշերը: Միայն գլուղացիներին և քահանաներին թույլ տվեցին մորուք պահել: Քաղաքի բնակիչները, վաճառականները կարող էին գումար մոծել և պահել իրենց մորուքը՝ նրանք դրա համար վճարում էին հարկ և հատուկ նշան ստանում մորուք պահելու համար:

Պյոտրը մտցրեց ազնվականության հատուկ ժողովներ՝ ասամբլեաներ (ֆրանսերեն այդ բառը նշանակում է «ժողովներ»): Ասամբլեաները գումարվում էին հերթով՝ հարուստ մեծատոհմիկների մոտ: Նախապես հայտարարվում էր ասամբլեայի օրը և ժամը: Ասամբլեա կարող էր դալ յուրաքանչյուր ազնվատոհմիկ կամ հարուստ մարդ առանց հրավերի: Տնատերը չպետք է ոչ ոքի ո՛չ դիմավորեր, ո՛չ էլ ուղեկցեր: Ասամբլեան սկսվում էր երեկոյան ժամը հինգին և վերջանում տասին: Ասամբլեայում քննարկում էին գործարար կյանքի հարցեր, շաշկի էին խաղում, ծխում էին ծխամորճ, զրուցում, պարում: Դրանք յուրահատուկ ակումբներ էին: Ազնվականների կանայք ու աղջիկներն առաջնորդվում փակված էին մնում հեղձուցիչ վերնատներում. իսկ հիմա նրանք նույնպես մասնակցում էին ասամբլեաներին:

Պյոտրը հող էր տանում երիտասարդ ազնվականներին լավ վարվելաձևեր սովորեցնելու մասին: Նա հրամայեց թարգմանել «Պատանե-

Պյոտր I. Վ. Ա. Սերովի նկարից
Մկարի և դասագրգի տեխնոի միման ղրա քնուրագւեմ Պյոտր I-ին:

կուրյան ազնիւ Բայելին» արտասահմանյան ձեռնարկը, որտեղ կանոն-ներ կային, թե ինչպես պետք է իրեն պահի երիտասարդ ազնվականը հասարակութեան մեջ: «Ուտելիս մի շփոթացնի խոզի պես և գլուխդ մի քորիք»: «Պատառը կուլ չտված, մի խոսիր, որովհետեւ այդպես անում են գլուղացիները»: Երիտասարդ ազնվականները պետք է իրար հետ խոսեին օտար լեզուներով, որպեսզի կարելի լիներ «նրանց ջոկել մյուս տգետ անտաշներից»:

6. Պյոտրի բնութագիրը: XVIII դարի առաջին քառորդում կատար-ված բոլոր բարեփոխութիւններում ցայտուն կերպով արտացոլվում էր Պյոտր I-ի՝ Ռուսաստանի ականավոր գործչի և ղորավարի արտասովոր անձը:

Իսկ ինչպիսի՞ն էր ինքը՝ Պյոտրը:

Պյոտրը շատ բարձրահասակ էր, կլորադեմք, թխաչյա, թխահեր: Նրա գլուխը հաճախ ցնցվում էր. դա մնացել էր պատանի հասակում սորելեցների խռովութեան ժամանակ վախճնալուց: Նա այնպիսի խո-

ժամանակի համար լավ բանակ և նավատորմ, զարգացան արդյունաբերությունն ու առևտուրը, բարելավվեց ներքին պետական կառուցվածքը և լուսավորությունը:

Արևմտաեվրոպական երկրներն սկսեցին Ռուսաստանյան ուժեղ կայսրության հետ ամփոփել շատ հաշվի նստել և դաշինքի ձգտել:

Կայսրության այդ հաջողությունները ձեռք բերվեցին ռուս ժողովրդի և մեր երկրի մյուս ժողովուրդների բոլոր ուժերի լարվածությամբ: Դրանք նվաճվեցին աշխատանքով, խսկհաճախ էլ՝ զյուղացիներին, աշխատավոր մարդկանց կյանքով: Նրանք տասնյակ հազարներով զոհվեցին Հյուսիսային պատերազմի ճակատամարտերի դաշտերում շվեդական զինվորների: Նրանք սովորեցին «կանոնավոր ռազմաշարքը», վարենթի նավաշինարաններում և նեայի վրա նրանք օր ու գիշեր կառուցում էին ռուսական նավատորմը, հարյուրներով ու հազարներով մահացան ծովամերձ մայրաքաղաքի՝ Պետերբուրգի կառուցման ժամանակ: Նրանք աշխատում էին նոր ֆաբրիկաներում ու գործարաններում, հալում էին մետաղ, պտտեցնում հաստոցները, հանքահորերում հանքաքար էին արդյունահանում: Նրանց միջոցներով, նրանց ծանր գլխահարկով կառուցվեց պլանային կայսրությունը: Բայց իրենք չէին տնօրինում երկրի հարստությունները: Նրանց շահերին չէր ծառայում ամբողջովն կայսրությունը:

Պյոտր I-ը ամբաստանեց ազնվականների ազգային պետությունը: Ռուսաստանյան կայսրությունը ծառայում էր ազնվականների, ինչպես նաև հարուստ վաճառական-արդյունաբերողների շահերին:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳԻՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ի՞նչն էր նորը Ռուսաստանի լուսավորության և կուլտուրայի զարգացման գործում XVIII դարի առաջին քառորդում:

2. Ինչպիսի՞ փոփոխություններ տեղի ունեցան ազնվականների կենցաղում:

3. Ո՞ր դասակարգերին էին ծառայում լուսավորության և կուլտուրայի բնագավառում Պյոտր I-ի բարեփոխումները: Այսպիսով ձեռք բերեցին հետևություններ:

4. Ինչպիսի՞ պատմական նշանակություն ունեն Պյոտր I-ի օրոք Ռուսաստանում կատարված բարեփոխումները:

ՓԱՏՄԱԹՈՒՂԹ

ԱՌԱՋԻՆ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԷԿՏ

Առաջին ռուսական տպագրի թերթը եղել է «Տեղեկագրիքը», որը սկսել է լույս տեսնել 1703 թ. հունվարի 2-ից: Ստորև տրվում է մի հատված առաջին համարից:

Մտկվալում ենեկայումս եռից ծուլվեցին 400 պղնձե թղթա՝ նոր, հատիքեցներ և մարտիեներ¹, քնդաճորեներ 24, 18 և 12

¹ Հրետանային թնդանոթի տեսակ:

ֆուստանոց արկերով ևն, հաուրիցները փրանոց և կիսափրանոց ուսմբերով մարտիրներ ինք, երեւի և երկու փրանոց ու ավելի պակաս ուսմբերով: Սկի լի մեծ և միջակ ձևերի շատ քեղանորներ, հաուրիցներ և մարտիրներ ձուլեցին: Իսկ քեղանոր քածուարանում նոր ձուլման համար ներկայումս պատրաստված պղինձ կա՝ ավելի քան 40 հազար փուր:

— Նորին մեծության հրամանով Սոսկվայի դպրոցները բազմապատկւում ևն, և 45 մարդ լսում է փիլիսոփայություն...

— Մարեմառիկական շտումանական դպրոցում ավելի քան 300 մարդ սովորում ևն և լավ բնկալում գիտությունը:

— Սոսկվայում նոյեմբերի 24-ից մինչև դեկտեմբերի 24-ը ձուլել ևն արական և իգական սեռի 386 մարդ:

— Պարսկաստանից գրում ևն: Հնդկաստանի ցարը մեր մեծ քաղաքին ուղևոր պարզև ուղարկել է փիղ և շատ այլ իրեր: Շամախի հազարից դրանք Աստուրխան ևն ուղարկվել ցամաքային նանապարհով:

— Կազանից գրում ևն: Սուր գետի ափերին գտել ևն շատ նավք և պղնձաքար, որից բուլակաճին պղինձ ևն ձուլել, և դրանից մեծ շան կունենա Սոսկվայի պետությունը:

— Սիբիրից գրում ևն: Վիենական պետությունում երգվիտեն-րին խիստ շեն սիրում նրանց նենգություն համար, իսկ նրանցից ոմանք մահապատժի ևն ներարկվել:

Հ Ա Ր Յ Ե Ր

1. Որոշեցեք թերթում լուրսբանչուր առանձին հաղորդման ընդման: Շատ ընդմաներ ևն, արդյոք, լուսբանչված թերթից մեջբերված տեքստում:

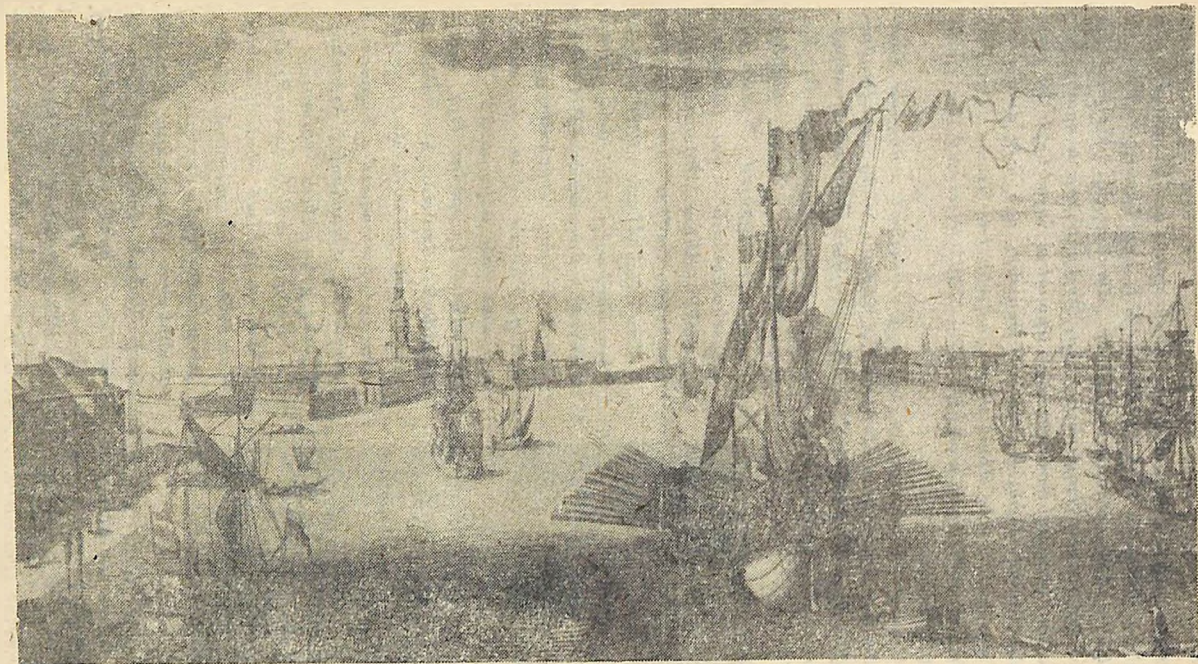
2. Հայտնե՞ն է, արդյոք թերթն արտացոլել պետութան ընթացիկ կյանքը:

§ 47. ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԸ XVIII դ.ՄԻ ԿԵՍԻՆ

1. Պալատական հեղաշրջումների ժամանակաշրջանը: Ռուսաստանի գահի միապետների փոփոխումը: Պյոտր I-ի մահից հետո Ռուսաստանում կառավարութունը, առաջվա նման, մնաց ինքնակալական: Առաջվա պես նա ազնվականական կառավարութուն էր և ավելի շատ հոգ էր տանում կալվածատերերի շահերի պաշտպանութան համար, ճնշում էր գյուղացիներին և ստիպում, որ նրանք աշխատեն իրենց տիրոջ համար:

Բայց XVIII դարի երկրորդ բառորդի բնորոշ գիծը ազնվականական խմբավորումների միջև գոյութուն ունեցող զգվառույն էր, հաճախակի պալատական հեղաշրջումները և միապետների փոփոխումը: Հեղաշրջումների դործում քիչ դեր էր կատարում ազնվականական գվարդիան:

Պյոտր I-ը իր ժառանգորդի մասին կտակ էր թողել և էր հասցրել կարգադրութուններ անել, թե ինչպես պետք է վարվել, եթե հանկարծ ինքը մահանա: Պյոտրի մեծատոհմիկների մի խումբ՝ Մենշիկովի գլխա-

Պետերբուրգի Համալսարանները. XVIII դարի փորագրանկերից

վորությամբ, հենվելով զվարդիական զնդերի վրա, գահին բաղմեցրեց Պյոտրի կնոջը՝ Եկատերինա I-ին (1725—1727), որը կիսագրադեա էր և պետական ղեկավարման գործին երեք չէր մասնակցել։ Շուտով նա մահանում է, և իշխաններ Գոլգորուկինները, Գոլցինները և սրանց համախոհները շտապ կարգով Ռուսաստանի միապետ հռչակեցին 12 տարեկան պատանի Պյոտր II-ին, Պյոտր I-ի թոռանը, որն այն ժամանակ Պյոտրի ժառանգորդների մեջ միակ արու զավակն էր։ Պյոտր II-ը Թագավորեց մոտավորապես երեք տարի (1727—1730) և շուտով մահացավ ծաղիկ հիվանդություից։

Գերագույն զաղտնի խորհուրդը, որ այդ ժամանակ ստեղծեց բարձր պնդականությունը, Պյոտր II-ի մահից հետո բռնեց զավագործությունների ուղին։ Նրա անդամները՝ այսպես կոչված «գերագույնականները» (верховники), որոշեցին քողարկել իրենց տիրապետությունը։

Ռուսաստանի դահն զբաղեցնելու համար հրավիրելով Պյոտր I-ի ազգականուհուն՝ Կուլանդիայի դքսուհի Աննա Իվանովնային, Անկիրթ, բթամիտ ու ալարկոտ Աննա Իվանովնան (1730—1740) Կուլանդիայից ժամանեց Ռուսաստանի մայրաքաղաք՝ հատուկ ալայմաններով («կոնդիցիա»), որոնց հիման վրա ռուսական սլալատական ավագանին նրան վստահում էր դահր։ Այդ պայմանների համաձայն Աննան փաստորեն միայն վարագույրի դեր էր կատարում Գերագույն զաղտնի խորհրդի իշխանությունը քողարկելու համար։

Բայց ազնվականությունը, դժգոհ ստեղծված իրավիճակից, հուզումներ էր ապրում, և նոր թագուհուն զիմավորեց «պայմանները» վերացնելու պահանջով։ Աննան հաճույքով դրժեց դրանք, իրեն հայտարարելով ինքնակալ թագուհի։

Աննա Իվանովնան իրեն շրջապատեց գերմանացի ազնվա-

Պրեորրաժենսկի զեդի գինվոր և սպա Սեանց հագուստներն ու գեներալ Զամեմասեկ սալեյեցների հագուստներն ու գեներալ Բետ Ի՞նչ է փոխվել։

կաններով, որոնց իր հետ բերել էր Կուռլանդիայից: Պետութեան բոլոր գործերը կառավարում էին այդ ազնվականները թագուհու սիրեցյալի՝ անկիրթ ազնվական Բիրոնի ղլխավորությամբ: Ռուսաստանում հաստատվեց մի դաժան ռեժիմ՝ «Բլադնոլյշինան», որը տեղի մի ամբողջ տասնամյակ: Աննայի օտարերկրացի խորհրդականները թալանում էին գանձարանը, դավաճանում էին պետութեան շահերին: Ներքին հակողության գործակալները երկրում ձերբակալում էին բոլորովին անմեղ մարդկանց, բանտերն էին նևտում, ահալոր տանջանքների ենթարկում և սպանում բոլոր նրանց, սվքեր անցանկալի էին Բիրոնի համար: Օտարերկրացիների բռնության դեմ ուս ազնվականների ելույթները դաժանորեն ճնշվում էին:

Թագուհուն ղվարձացնելու համար կաղմակերպվում էին մեծ ծախսեր պահանջող, բայց անհեթեթ խրախճանքներ, օրինակ՝ ծաղրածուի հարսանիքը, հատուկ այդ նպատակի համար Պետերբուրգում սառույցից կառուցված տնակը («Սառցե տնակ»), որտեղ խրախճանքների մասնակցել և պարել է ինքը՝ Թագուհին իր պալատական բաղմաձիվ սպասավորների հետ:

Աննա Իվանովնան մահացավ 1740 թվականին, իր ժառանգորդը հռչակելով մի ծծկեր մանուկի՝ Իվան Անտոնովիչին, իր ազգականուհու որդուն, իսկ որպես ռեգենտ Բիրոնին: Բայց ազնվականությունը շատ շուտով հաշվեհարդար տեսավ ատելի ժամիշխանի հետ: Գվարդիականները ձերբակալեցին Բիրոնին 1740 թվականի նոյեմբերյան մի գիշեր, մի լավ ծեծեցին, թաշկինակը բերանը խոթեցին և ընտանիքով շտապ ուղարկեցին Շլիսսելբուրգյան ամրոցը:

Գվարդիականները շուտով գահակալ հռչակեցին Պյոտր I-ի աղջրկան՝ Ելիզավետա Պետրովնային, որը և Ռուսաստանում թագավորեց մի ամբողջ քսանամյակ (1741—1761): Նրա կառավարումը դասակարգային առումով եղել է գուտ ազնվականական:

Այսպես հեշտ ու հանգիստ էին կատարվում այն ժամանակ պալատական հեղաշրջումները: Եվ դա հասկանալի է. չէ որ դրանք չէին փոխում և չէին էլ կարող փոխել ազնվականական պետության դասակարգային էությունը: Հին ճորտատիրական ազնվականական հասարակարգի ժամանակ, ասել է Վ. Ի. Լենինը, «քանի դեռ խոսքը միայն այն մասին էր, որ պետական իշխանությունը ազնվականների կամ ֆեոդալների մի խմբից խլվի և տրվի մեկ ուրիշի, հեղաշրջումները ծիծաղելիության աստիճանի հեշտ էին»:

2. Ազնվականության արտոնությունների ընդլայնումը XVIII դ. կեսին: Իշխանության համար մղվող պայքարը ուղեկցում էր ազնվականու-

Յշան արտոնությունների նոր ընդլայնումով, նրա հարստացման աճով: Այս կամ այն ժամիշխանի հաղթանակի դեպքում նրան պաշտպանող խմբավորման գլխին շռալորեն թափվում էին դրամական նվիրատուություններ, հատուցում էին ստանում կալվածքներ, պետական հողեր և գործարաններ: Պարտվածներից բռնագրավված ունեցվածք: հարստացնում էր ազահ հաղթողներին: Շռալորեն ճորտատիրական կալվածքներ էին բաժանում ազգային շրջաններում, ուժեղանում էր ճորտատիրական իրավունքը հատկապես Ուկրաինայում և Պոլովոփեում: Ուրալում գտնվող պետական շատ գործարաններ դարձան աղնվականների սեփականություն: Դաժան բռնությամբ հարկեր էին հավաքում գյուղացիներից: Բիրոնովշինայի ուժիմի ժամանակ տարածված սուլը ծանր հարված հասցրեց գյուղացիությանը: Քաղցից մեռնելու վտանգից փրկություն սրտնելով, երկրով մեկ մուրացկանություն էին անում գյուղացիների խմբերը: Կառավարության հրամանով «թափառաշրջիկներին» ու «մուրացկաններին» ուղարկում էին տաժանակիր աշխատանքի: Կառավարությունը նորից հավաստեց աղնվականության բացառիկ իրավունքը՝ ունենալ կալվածքներ, բնակեցված գյուղացիներով:

Աղնվականների պարտագիր ծառայության ժամկետը կառավարությունը կրճատեց և հասցրեց մինչև 25 տարվա, իսկ բազմազավակ աղնվական ընտանիքների որդիներից մեկին թուլլատրեց բուրժուական չժառանգել բանակում: Դրանով աղնվականներին ժամանակ տրվեց կալվածքներում տնտեսությունը վարելու և գյուղացիների աշխատանքը խիստ հսկողության տակ պահելու համար: Տիրոջ ներկայությամբ հրակողներն ավելի աշալուրջ էին, պատիժներն ավելի խիստ:

Աղնվականների որդիների համար հիմնադրվեց արտոնյալ ուսումնական հաստատություն՝ Ցամաֆային ազնվականական ռազմական դպրոցը, որտեղ ռազմական գիտություններ էին սովորում աղնվականների ժառանգները և ավարտում՝ անմիջապես ստանալով սպայական կոչում:

Այսպես թեթևանում էր աղնվականների ծառայելու գործը և ամբարպետվում աղնվականական հողատիրությունը: Իսկ գյուղացիների համար, որ վերջնականապես դարձել էին կալվածատերերի «հպատակները», կյանքը դնալով դժվարանում էր:

3. Թուսաստանը Յոթնամյա պատերազմում (1756—1768): XVIII դարի կեսին միջազգային դրությունը չափազանց բարդ էր. Եվրոպայում նոր պատերազմ էր հասունանում: Ֆեոդալական Պրուսիան, որտեղ այդ ժամանակ թագավորում էր Ֆրիդրիխ II-ը, հանդես էր գալիս նվաճողական լայն պլաններով: Նա ձգտում էր դառնալ Կենտրոնական Եվրոպայի տիրակալը, զավթել Ավստրիան, Լեհաստանի և Սաքսոնիայի հողերը, տնօրինել Զեխիայի հողերը, ամրանալ Մերձբալթիկայում:

Ֆրիդրիխ II-ի՝ խստապարժությամբ մարդկած, մահակի՝ դաժան կարգապահությանը ենթարկված բանակը օրինակելի բանակ էր համարվում ամբողջ եվրոպայում։ Պրուսիայում առանձնահատուկ գարգացման էր հասել զծալին սիստեմը, որի դեպքում զորքերը մարտի մեջ էին մտնում և հակառակորդի վրա շարժվում երկար շարքերով։

1756 թ. աշնանը պրուսական զորքերը առանց պատերազմ հայտարարելու հարձակվեցին Սաքսոնիայի վրա, ջախջախեցին նրա բանակը, նվաճեցին Սաքսոնիան, խուժեցին Ավստրիական կայսրության տերիտորիան։ 1757 թվականին դաշնակիցներ Ավստրիայի և Ֆրանսիայի կողմում Ֆրիդրիխ II-ի դեմ պատերազմի դուրս եկավ նաև Ռուսաստանը։ Զե՞ որ Պրուսիան սպառնում էր նվաճել Լեհաստանը, Մերձբալթիկայում տիրել Կուռլանդիային, ընդհուպ մոտենալ ռուսական սահմաններին. անհրաժեշտ էր թույլ չտալ այդ բանը։ Պրուսական տիրապետության ընդարձակումը Ռուսաստանի շահերին հակառակ էր։

1757 թ. ամռանը ռուսական ութսունհազարանոց բանակը անցավ Պրուսիայի սահմանը և Գրոսս-եգերսդորֆ գյուղի մոտ մարտի մեջ մտավ պրուսական զորքերի հետ (տես քարտեզը)։

Այդ ճակատամարտը ռուսական զորքերի համար անհաջող սկսվեց։ Երբ ռուսները շարժվում էին անտառային նեղ ճանապարհով, դերմանացիները հարձակվեցին նրանց վրա։ Անտառեղբը պաշտպանող ռուսական առաջապահ զորքերը կռվում էին անգիջում։ Դա հնարավորություն տվեց մնացած զորախմբերին մարտական դասավորություն ընդունել։ Հետևակային բրիգադի հրամանատար Պ. Ա. Ռումյանցևը իր զինվորներին արագ կերպով տարավ անտառի միջով և պրուսական բանակի գլխավոր ուժերին հարվածեց թևից ու թիկունքից։ Ռուս զինվորները նետվեցին սվինամարտի և խուճապ առաջացրին հակառակորդի շարքերում։ Հարձակման անցավ ռուսական ամբողջ բանակը։ Անհաջող սկսված ճակատամարտը ավարտվեց ռուսների լիակատար հաղթանակով։

1758 թ. հունվարին ռուսական զորքերը գրավեցին Քյոնիգսբերգը (այժմ Կալինինգրադ քաղաքը), իսկ 1759 թվականին Կուենսդորֆի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտում գլխովին ջախջախեցին պրուսական զորքերին։ Սարսափահար և շփոթությունից իրեն կորցրած Ֆրիդրիխ II-ը այդ ճակատամարտից հետո գրում էր. «48 հազարանոց բանակից 3 հազար էլ չի մնացել... բոլորը փախչում են, և ես այլևս ոչ մի իշխանություն չունեմ այդ մարդկանց վրա... Ես ամեն ինչ կորած եմ համարում»։ 1760 թվականին ռուսական զորքերը մտան Բեռլին։ Այդ իրադարձությունը հսկայական տպավորություն գործեց եվրոպայի բոլոր երկրներում։

Այսպիսով, Ռուսաստանը դժվարին պատերազմում, կարծես թե, գտնվում էր արդեն փայլուն հաղթանակի նախօրյակին:

Բայց գրովյալները խիստ բարդացավ ռուսական մայրաքաղաքում սպեկուլանական խմբավորումների միջև բորբոքված պայքարով և Սել-դավետա թագուհու մահով (1761 թ.): Նոր կայսրը՝ անտաղանդ և տկա-րամիտ Պաուր III-ը, պրուսական Ֆրիդրիխ II-ի երկրպագուն, շտապ հաշտություն կնքեց Պրուսիայի հետ և ռուսական զորքերը հտ կանչեց, նա նույնիսկ զաշինք կնքեց Պրուսիայի հետ, կորցնելով ռուսական հաղ-թանակների բոլոր պատուհները:

Չնայած դեպքերի այս անսպասելի վախճանին, Ռուսաստանի մաս-նակցությունը Յոթնամյա պատերազմին կտեսցրեց Ֆրիդրիխ II-ի նվա-ճումները Նվրոպայում և կարևոր դեր կատարեց ռուսական ռազմական արվեստի զարգացման գործում:

Պատերազմի ընթացքում բացահայտվեց ռուս երիտասարդ զորա-վար Պաուր Ալեքսանդրովիչ Ռումյանցևի փայլուն տաղանդը: Պրուսա-կան Կոլերիգ ամրոցի (Բալթիկ ծովի ափին, Պոմերանիայում) պաշար-ման ժամանակ Ռումյանցևը առաջին անգամ կիրառեց մարտադաշ-տում գորաքանակը դասավորելու նոր կարգ: Նա իր զորքերը դասավո-րեց ոչ թե երկար շարքերով, ինչպես ընդունված էր այն ժամանակ, այլ զորասյուղներով, որ նշանակալի շափով ուժեղացնում էր հարձակման թափը և սվինի հարվածը: Այդ ժամանակ էլ կիրառվեց նաև եղերների (գիպուկ կրակող զինվորների) ցրված շարքերի սխեման, որոնք իրենց կրակով ապահովում էին զորասյուղներին ապահով շարժումը:

Յոթնամյա պատերազմի տարիներին իր գործունեությունն սկսեց ռուս մեծ զորավար Ալեքսանդր Վասիլևիչ Սուվորովը:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԿՐԱՆՔ

1. Ինչո՞ւ Ռուսաստանում պալատական հեղաշրջումներ էին կատարվում: Ո՞րն է նրանց կոթողները:

2. Ո՞ր տարիները կոչվեցին բիրոնովշչինայի տարիներ: Ինչո՞ւ այդպես կոչվեցին:

3. Դուք ի՞նչ եք կարծում, կարո՞ղ էին արդյոք պալատական հեղաշրջումները փո-խել այն ժամանակ Ռուսաստանում գոյություն ունեցող հասարակական կարգի: Ինչ-պե՞ս կարող էք ասացուցել ձեր հետևությունը:

4. Ինչո՞ւմ արտահայտվեց XVIII դարի կեսին ազնվականների արատելությունների բեղմնավորումը:

5. Որո՞նք էին Ռուսաստանի հաջողությունները Յոթնամյա պատերազմում:

Քարտեզի վրա գտեք ռուսական զորքերի տված հիմնական ճակատամարտերի տեղերը:

VII գլխի ամփոփում

Ռուսաստանում Պլյտեր I-ի ժամանակ կոտարված բարեփոխումները շատ բանով նախադասարաստված էին երկրի նախորդ զարգացմամբ, դրանք համառ կերպով պահանջում էր ինքը՝ կյանքը։ Պատմականորեն հաստեմացել էին տնտեսական, բաղձական և կուլտուրական առումով երկրի հետամնացությունը հաղթահարելու, դեպի Բալթիկ ծովը ելք նվաճելու և արևմտյան Եվրոպայի երկրների հետ ավելի ամուրի սիստեմատիկ կապեր հաստատելու խնդիրները։

Ռուսաստանի հետագա ետ մնալը Արևմուտքի առավել զարգացած երկրներից, որտեղ արդեն հաղթանակել էին բուրժուական հեղափոխությունները (Հոլանդիա, Անգլիա), կարող էր նրա համար կործանիչ հետևանքների հանդեպնել։

XVIII դարի առաջին քառորդի ընթացքում Ռուսաստանը այդ պատմական խնդիրները լուծելու ուղղությամբ նշանակալի հաջողությունների հասավ։ Կառուցվեցին մեծ քանակությամբ մանուֆակտուրաներ (հիշեք, թե քանի մանուֆակտուրա կար XVIII դարում և քանիսը՝ 1725 թ.), նշանակալի չափերով ուժեղացան առևտրական կապերը երկրի ներսում և արտասահմանյան պետությունների հետ, շարունակվում էր համառուսաստանյան շուկայի զարգացումը (հիշեք, թե ինչ է նշանակում համառուսաստանյան շուկա)։ Մտեղծվեց մարտունակ կանոնավոր բանակ և ուժեղ ժոկային նավատորմ։ Մեծ նվաճումներ ձեռք բերվեցին լուսավորության և կուլտուրայի զարգացման բնագավառում։

Ռուսաստանը վերջապես ճնդքեց արևմտաեվրոպական երկրների բյուհական Մերձբալթիկայում և էլք նվաճեց դեպի Բալթիկ ծով, որը անհրաժեշտ էր տնտեսական նորմալ զարգացման և պետության պաշտպանության ամրապնդման համար։ Նշանակալի չափով աճեց Ռուսաստանի միջազգային հեղինակությունը, ամրապնդվեցին երկրի տնտեսական և կուլտուրական կապերը Արևմտյան Եվրոպայի պետությունների հետ։

Երկրի տնտեսության և կուլտուրայի զարգացման գործում, Հյուսիսային երկարամյա պատերազմում (1700—1721) հաղթանակի հասնելու գործում վճռական դերը պատկանում է ժողովրդական մասսաներին, որոնք կառուցեցին նոր մանուֆակտուրաներ, ստեղծեցին ուժեղ նավատորմ, ապահովեցին հաղթանակը պատերազմում, Ֆիննական ծովի տիրին կառուցեցին Ռուսաստանյան կայսրության նոր մայրաքաղաք՝ Պետերբուրգը։

Պլյտեր I-ը արտահայտում էր պնդականության և զարգացող վաճառականության շահերը։ Նա ականավոր պետական գործիչ էր և զո-

րավար: Նա հիշու հտակացավ աչն ժամանակ երկրի առջև կանգնած խնդիրները և շատ բան արեց դրանք լուծելու համար:

Ռուսաստանյան կայսրութիւնը ազնւականական կայսրութիւն էր: Նրա զարգացումն ու ամրապնդումը կապւած էր աշխատավոր ժողովրդի միլիոնավոր մասսաների ճորտատիրական շահագործման հետագա ուժեղացման հետ: Պյոտր I-ի և նրա հաջորդների ժամանակ աճեցին ազնւականների արտոնութիւնները և էլ աւելի ուժեղացավ դյուղացիների ու արվարձանային մարդկանց ֆեոդալական հարստահարումը:

Ժողովրդական շարժումների դեմ մղած պայքարում ազնւականութիւնը հասավ իր գերիշխանութիւն ամրապնդման: Նրա ձեռքում կենտրոնացան հսկայական կալվածքներ՝ ճորտ բնակչութիւն, հրամանատարական պոստերը պետական ապարատում և բանակում: Ռուսաստանում վերջնականապես հաստատուեց անձահամանափակ միապետութիւն, ձեււորվեց պետական իշխանութիւն բյուրոկրատական ապարատ կենտրոնում և տեղեւում:

Պյոտր I-ի հաջորդների ժամանակ մայրաքաղաքի ազնւականները բաղմիջս կազմակերպում էին պալատական հեղաշրջումներ, զահագրկում իրենց համար անցանկալի միապետներին և զահ բարձրացնում ուրիշներին: Բայց այս բոլոր հեղաշրջումները չէին փոխում երկրում իշխող ֆեոդալական կարգերը: XVIII դարի առաջին կեսին Ռուսաստանում շարունակում էին իշխել ֆեոդալ-ճորտատիրական կարգերը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ VII ԳԼԽԻ ԿՐԿՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. XVII դարի վերջերին Ռուսաստանի զարգացումը համեմատեք Հոլանդիայի և Անգլիայի զարգացման հետ: Ինչո՞ւ էր բացատրվում Ռուսաստանի ետ մնալը:

2. Ռուսաստանի առջև ծառացած ինչպիսի՞ պատմական խնդիրներ լուծվեցին Պյոտր I-ի ժամանակ:

3. Ինչո՞ւմ էր արտահայտվում Պյոտր I-ի ժամանակ ժողովրդական մասսաների հարստահարման խիստ ուժեղացումը: Ցույց տվեք, որ XVIII դարի առաջին քառորդի ընթացքում Ռուսաստանի ձեռք բերած բոլոր հաջողութիւնները եղել են ժողովրդական մասսաների աշխատանքի և հերոսութիւն արդիւնք:

4. Ինչո՞ւմ էր արտահայտվում ազնւականութիւն արտոնութիւնների ընդլայնումը և ճորտատիրական ճնշման ուժեղացումը Պյոտր I-ի հաջորդների ժամանակ:

5. Համեմատեք ձեր երկրամասի զարգացումը ամբողջ երկրի զարգացման հետ: Ի՞նչն է ընդհանուր: Որո՞նք են տարբերութիւնները:

ՖԵՈԴԱԼԻԶՄԻ ՔԱՅՔԱՅՈՒՄԸ ԵՎ ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

Գլուխ VIII

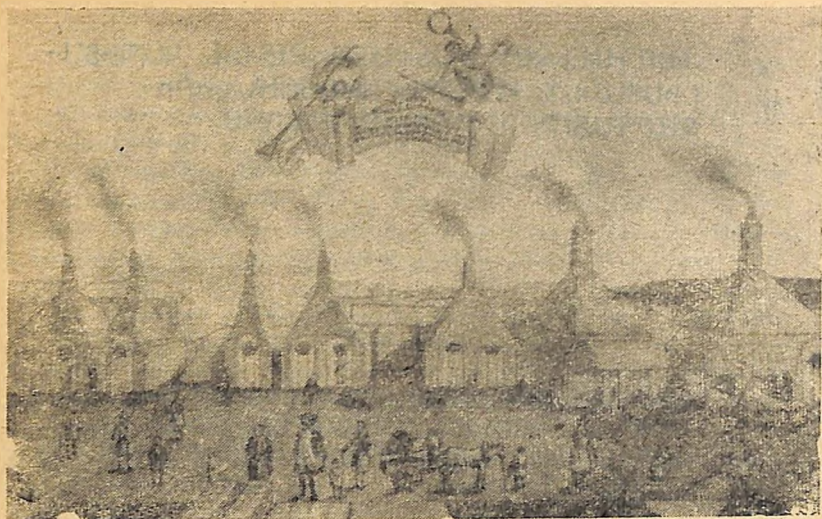
ՖԵՈԴԱԼԻԶՄԻ ՔԱՅՔԱՅՄԱՆ ՍԿԶԲԸ ԵՎ ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ XVIII ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ

**§ 48. ՏՆՏԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ՆՈՐ ԳԾԵՐԸ:
ԾՈՐՏԱՏԻՐԱԿԱՆ ԾԱՀԱԳՈՐԾՄԱՆ
ՈՒԹԵՂԱՑՈՒՄԸ ՖԵՈԴԱԼԻԶՄԻ ՔԱՅՔԱՅՄԱՆ
ՇՐՋԱՆՈՒՄ**

1. Կապիտալիզմի զարգացումը Արևմտյան Եվրոպայում: XVIII դարի երկրորդ կեսին այն ժամանակվա համար նոր՝ կապիտալիստական կարգերը նշանակալի հաջողությունների հասան Արևմուտքի մի շարք երկրներում՝ Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Հյուսիսային Ամերիկայում:

XVII դարի բուրժուական հեղափոխությունից հետո Անգլիայում հատկապես արագ թափ ստացավ արդյունաբերական զարգացումը. սկսեցին օգտագործել մեքենաներ, մանուֆակտուրային արտադրությունը փոխվեց ֆաբրիկային (մեքենայական) արտադրությամբ, ձևավորվեցին և աճեցին կապիտալիստական հասարակության նոր դասակարգերը՝ արդյունաբերական բուրժուական և պրոլետարիատը:

Հատկապես պատմական մեծ նշանակություն ունեցավ XVIII դարի վերջի բուրժուական հեղափոխությունը Ֆրանսիայում (1789—1794), Այս հեղափոխությունը ավելի վճռական էր բուրժուական մյուս հեղափոխությունների համեմատությամբ: Ֆրանսիական ժողովուրդը ֆեոդալների դեմ մղած կատաղի պայքարում ոչնչացրեց ֆեոդալական կարգերը: Հեղափոխությունը ճանապարհ հարթեց կապիտալիստական կարգերի համար:

Պղնձաձուլական գործարան: XVII դարի նկարից

Մյուս երկրներում՝ և՛ Պրուսիայում, և՛ Ավստրիայում, և՛ Իտալիայում, և՛ Ռուսաստանյան կայսրությունում,— ամենուր այն ժամանակ ծանրացած էր ֆեոդալական լուծը, որն արգելակում էր կապիտալիզմի զարգացումը:

2. Ծորտափրական տնտեսության քայքայման սկիզբը Ռուսաստանում: Իսկ ինչպե՞ս էր զարգանում Ռուսաստանի տնտեսությունը XVIII դարի երկրորդ կեսին: Ի՞նչն էր նրանում պահպանվում հնից և ի՞նչն էր նոր:

Ռուսաստանում անում էին խոշոր մանուֆակտուրային ձեռնարկություններ՝ ինչպես մասնավոր, ազնվականական, այնպես էլ պետական. արքունական: Այդ ձեռնարկություններում աշխատում էին հիմնականում կցված անազատ գյուղացիներ: Աճում էին նաև այլ մանուֆակտուրաներ՝ վաճառականական և հուլյնիսկ գյուղացիական, և այդտեղ աշխատում էին ազատավարձու բանվորներ: Նշանակում է, որ արդյունաբերության մեջ զուգակցվում էին հոր, կապիտալիստական և նին. ճորտատիրական գծերը՝ ազատավարձու աշխատանքը, մի կողմից, և ճորտատիրական, հաբկադիր աշխատանքը, մյուս կողմից: Դա խոսում էր նոր, կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացման և ճորտատիրական տնտեսության քայքայման մասին:

Իսկ ինչպե՞ս էին ստեղծվում գյուղացիական մանուֆակտուրաները.

Մոսկվայից ոչ այնքան հեռու, Իվանովո գյուղում, որը պատկանում էր կոմս Շերեմետևին, շատ գյուղացիներ կային, որոնց բաց էին թողնում բահրայի համար։ Նրանց մի մասը վաղուց արդեն աշխատում էր Մոսկվայի մանուֆակտուրաներում։ Հետագայում, վերագտնալով տուն, նրանք պատրաստում էին մեկ, երբեմն նույնիսկ երկու-երեք գործվածքային դազդա՜հ, դնում էին բամբակի մանվածք և սկսում էին խրճիթում բամբակի կտոր դործել։ Սկզբում աշխատում էին միայն ընտանիքի անդամները։ Այսպես սկզբնավորվեց մանրապրանձային գյուղացիական (տնայնագործական) արտադրությունը։

Տնայնագործ գյուղացիներից աստիճանաբար առանձնանում էին առավել հարուստները։ Նրանք ունեին արդեն ոչ թե երկու-երեք դազդա՜հ, այլ՝ 20—30, իսկ սմանք նույնիսկ ավելին։ Եվ նրանց համար աշխատում էին ադատավարձու բանվորներ՝ իրենց իսկ գյուղի գյուղացիներ կամ հարևան գյուղերի և ավանների բնակիչներ։ Իվանովո գյուղում կառուցվեցին խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկություններ՝ մանուֆակտուրաների աղյուսապատ շենքեր։ XVIII դարի վերջին այստեղ մանուֆակտուրաների թիվը անցնում էր 200-ից։

Գյուղացի Եֆիմ Գրաչևը իր մանուֆակտուրայում աշխատելու համար վարձել էր ավելի քան 100 մարդ, իսկ ուրիշները նույնիսկ ավելի շատ։ Այսպիսի ձեռնարկատեր գյուղացիներին անվանում էին կապիտալիստ գյուղացիներ։ Նրանք համարյա բոլորն էլ ճորտեր էին և միաժամանակ կապիտալիստներ, որոնք բանվորներ էին վարձում։ Նման երևույթները հակասում էին ճորտատիրական կարգերի էությունը, խոսում էին այդ կարգերի քայքայման մասին։

Եֆիմ Գրաչևը, փող կուտակելով, կարողացավ փրկագնով ազատվել իր տիրոջից, դրա համար վճարելով նրան 130 հազար ռուբլի։ Բայց շատերին այդ բանը չէր հաջողվում. ճորտատերը չէր ցանկանում ազատություն տալ իր հարստացած գյուղացիներին նույնիսկ մեծ փրկագրքով։ 25^{րդ} որ նրանցից յուրաքանչյուրն ամեն տարի հսկայական բահրա էր տալիս նրան։

Այսպիսով, ֆեոդալիզմի քայքայման և կապիտալիստական հարաբերությունների դարգացման կարևոր ցուցանիշը հանդիսացավ գյուղացիության շերտավորումը։ Գյուղացիների մի մասը քայքայվում էր, նրանք արդեն չէին կարող ինքնուրույն իրենց տնտեսությունը վարել, դնում էին քաղաք աշխատելու։ Այս գյուղացիներին անվանում էին տա՜րազնազնեք։ Մյուսները հարստանում էին, շահագործում իրենց համագյուղացիներին, ընդարձակում իրենց տնտեսությունը, ստացված միջոցները դնում շուկա, ստեղծում մանր արհեստանոցներ կամ նույնիսկ մանուֆակտուրաներ։

Աղուսի դորժարան կալվածքում: XVIII դարի ջրաներկ նկարից
կալվածքի կյանքի ինչպիսի՞նք նոր զծեր են արտացոլվել այս նկարում:

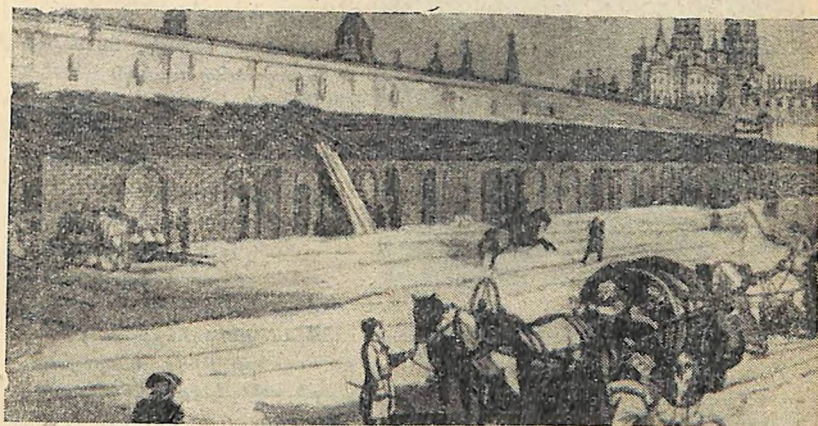
XVIII դարի կեսին Ռուսաստանում արդյունաբերական խոշոր ձևա-
նարկությունների (մանուֆակտուրաների) ընդհանուր թիվը արդեն հաս-
նում էր մոտավորապես 600-ի, դրանցում աշխատում էր ավելի քան
80 հազար բանվոր: Զարգանում էր մետաղամշակումը, որը հիմնված
էր գլխավորապես ճոճտային աշխատանքի վրա: XVIII դարի վերջին
Ռուսաստանում աշխատում էր 100 դոմնային վառարան, և ձուլվում էր
մոտ 10 միլիոն փուխ շուգուն: Մի որոշ ժամանակ Ռուսաստանը մետա-
ղի հանույթի բնագավառում գերազանցում էր նույնիսկ Անգլիային:

XVIII դարի վերջին Ռուսաստանում ընդամենը կար 2300 արդյու-
նաբերական ձևանարկություն, որոնցից 1200-ը՝ խոշոր: Դարի երկրորդ
կեսի ընթացքում արդյունաբերության մեջ ազատավարձու աշխատանքի
կիրառումը աճեց մոտավորապես եռու անգամ:

Արհեստավորական և մանուֆակտուրային արտադրությունը հիմ-
նականում կենտրոնանում էր քաղաքներում: Դրա համար էլ արդյունա-
բերական արտադրության զարգացումը քաղաքների աճի պատճառ էր
դառնում: Քաղաքներն ավելի ու ավելի շատ սննդամթերքի պահանջ էին
առաջադրում, քանի որ նրանց բնակչությունը ավելանում էր: XVIII
դարի վերջերին միայն Մոսկվայում ձմռանը ապրում էր մինչև երեք
հարյուր հազար մարդ: Աճեց նաև երկրի բնակչության ընդհանուր թիվը:
XVIII դարի վերջերին այն հասավ 36 միլիոն մարդու: Նրա հիմնական
մասը (մինչև 95 %) կազմում էին գյուղացիները:

Յ.Առևտրի աճը և համառուսաստանյան շուկայի հետագա զարգա-

ցումը: Ռուսաստանում անընդհատ ավելանում էին զնորդներն ու վաճառողները: Ինչո՞ւ: Ամենից առաջ նրա համար, որ ավելանում էր այն աշխատավոր բնակչությունը, որն ինքը չէր արտադրում իր համար անհրաժեշտ մթերքներ, այլ մշակում էր միայն սրուշակի ապրանքներ, աշխատանքի համար ստանալով վարձ: Այդպիսի մարդիկ պետք է զննվին իրենց համար անհրաժեշտ սննդամթերքներ և այլ ապրանքներ իրենց աշխատավարձով, այլ կերպ նրանք չէին կարող գոյություն ունենալ:

Հացահատիկի շտեմարաններ Կիտայ-գորդի պատերի մոտ՝ Մոսկվայում: XVIII դարի քանդակահարից

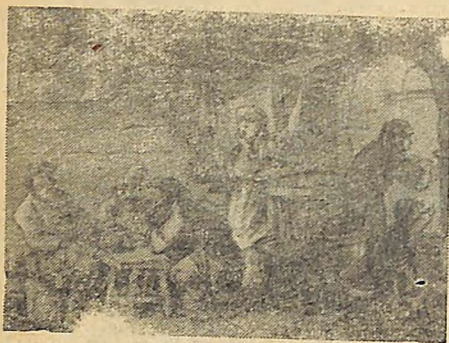
եվ իրոք, բանվորը արգյունաբերական ձեռնարկությունում պատրաստում էր չիթ, մահուդ, կտավ, իսկ իր աշխատավարձով գնում էր գյուղատնտեսական արտադրության մթերքներ՝ հաց, ձավար, յուղ, ինչպես նաև հագուստեղեն, ամանեղեն: Չէ՞ որ նա ինքը չէր զբաղվում գյուղատնտեսությամբ, նա չէր կարող ինքն իրեն ապահովել հացով, իր վուշից շապկի կտոր գործել: Նա պետք է աչդ բուրբը գներ շուկայում: Ինչպես ճորտ, այնպես էլ ազատավարձու բանվորները զնորդներ էին շուկայում:

Բահրայի զնացած գլուղացիները նույնպես գնորդներ էին: Տարագնացների աճը խոսում էր նաև շուկայի աճի մասին:

Արհեստավորները մի կողմից իրենց ապրանքներն էին շուկա հանում, մյուս կողմից՝ զնորդներ էին, քանի որ մթերքներ էին ձեռք բերում, որոնք չէին արտադրում իրենք:

Ապրանքները չեն ու վաճառում էին վաճառականները, արդյունաբերական ձեռնարկությունների տները՝ նոր, բուրժուական դասակարգը:

Ապովաճառեք-Ֆեոդալները նույնպես ներգրավվում էին գյուղատնտեսական մթերքների ստեղծման մեջ, որը նրանց ավելի ու ավելի շատ եկամուտ էր բերում: Որպեսզի ավելի շատ մթերքներ վաճառեն, որոնք

Գյուղական խրճիթում, XVIII դարի
բանդականկարից

ստանում էին գյուղացիներից, նրանք ավելի ու ավելի շատ էին հայատաճառում իրենց ճորտերին, ներանցից ավելի ու ավելի գյուղատնտեսական մթերքներ գուրս բամեղով: Նշանակում է, աստիճանաբար քայքայվում էր հին բնատնտեսությունը, երբ մարդիկ իրենք էին արտադրում այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ է կյանքի համար և ոչինչ չէին գնում: Այժմ գնորդների և վաճառողների թիվը տարեցտարի աճում էր, հետևապես,

զարգանում էին շուկայական հարաբերությունները:

Ջարգանում էր նաև արտաքին առևտուրը արտասահմանի հետ: Այնտեղից մեզ մոտ քիչ արդյունաբերական ապրանքներ չէին բերում, իսկ այն տարիներին արտահանում էին առավելապես գյուղատնտեսական մթերքներ: Անգլիան, որտեղ հատկապես արագ էր զարգանում արդյունաբերությունը, չէր կարողանում բնակչությանը սնել իր հացով և այն ներմուծում էր Ռուսաստանից:

Այսպես աստիճանաբար փայփայվում էր բնատնտեսությունը, և զարգանում էին ապրանքա-դրամական հարաբերությունները: XVIII դարի երկրորդ կեսին դրանց աճը արդեն բխվում էր հին, նորատիրական հարաբերություններից, փայփայվում էր դրանք:

Ռուսաստանի տնտեսության մեջ տեղի էին ունենում այն նույն պրոցեսները, ինչ Արևմտյան Եվրոպայում: Ֆեոդալ-նորատիրական տնտեսության ընդերքում ձևավորվում էին նոր տնտեսական հարաբերություններ՝ կապիտալիստական հարաբերություններ: Միայն թե Ռուսաստանում դանդաղ էին զարգանում դրանք:

4. Ծորտատիրական ճնշման խիստ ուժեղացումը: Զորատիրական կարգերի բայքայումը արտահայտվում է գյուղացիների ճնշման խիստ

ուժեղացման մեջ: Չէ՞ որ հացը և գյուղատնտեսական այլ միջբնակր գառնում էին ապրանք և շուկայում ավելի շատ էր զգացվում դրանց պահանջը: Որպեսզի դրանք ավելի շատ ստանա իր ճորտ գյուղացիներից, կալվածատերեր ուժեղացնում էր շահագործումը:

1762 թվականին ցարական կառավարությունը հրապարակեց հրամանագիր «Ազնվականությանն ազատության մասին»: Այժմ ազնվականներն իրենց ցանկությանը կարող էին լինել կամ չլինել պետական ծառայության մեջ (այդ թվում նաև ղեկավարական): Բազմաթիվ ազնվականներ լիազորվեցին իրենց կալվածքները:

Կալվածատիրոջ ներկայությամբ գյուղացիների կյանքը էլ ավելի ծանրացավ: Աճում էր առևտուրը, կալվածատիրոջը ավելի ու ավելի շատ լիող էր հարկավոր: Առաջվա նման կալվածքի կառավարիչը շրջում էր գյուղացիների տները, փայտով ծեծում էր դռները, քշում էր կալվածատիրոջ համար աշխատելու կամ պահանջում էր բահրա: Բայց հիմա ամեն ինչ նա ավելի շատ է պահանջում, քան առաջ, հատկապես լիող էր պոկում: Փոխվել էին կալվածատիրոջ պահանջները: Հարյուր, երկու հարյուր տարի առաջ կալվածատերը հագնում էր տանր գործած քաթանից վերնաշապիկ, տանր գործած մահուդից կաֆտան: Իսկ այժմ նրան անհրաժեշտ էին գնովի շատ իրեր:

Սևահողային գոտում և մեծ քաղաքներին մոտ գտնվող կալվածքներում կալվածատերերն ավելացնում էին կոտր, հասցնելով մինչև 3—4, երբեմն նույնիսկ 6 օրվա՝ շաբաթվա մեջ: Էլ ե՞րբ գյուղացին կարող էր մշակել իր հողաբաժինը, իր ցանքսը: Նրեի միայն սոցնական օրերին կամ գիշերները: Գյուղացու տնտեսությունը քայքայվում, անկում էր ապրում:

Ոչ-սևահողային գոտում գյուղացիներն ավելի հաճախ տալիս էին բահրա: 35—40 տարվա ընթացքում դրամական բահրան աճեց՝ մեկ մարդուց 1—2 ռուբլու գումարից հասնելով 4—5 ռուբլու: Այն ժամանակ դրանք մեծ գումարներ էին: Դրանցով կարելի էր գնել մոտավորապես 16—20 փութ ցորեն կամ 4—5 ոչխար: Որպեսզի այդքան լիող ձեռք բերի, գյուղացին ստիպված էր երկար ժամանակով զնալ վարձու աշխատանքի: Բայց չէ՞ որ դրամական բահրայից բացի, կալվածատերը գյուղացիներից վերցնում էր նաև բնամթերային բահրա՝ խոտ, միս, թռչուն, կտավ և այլն: Նման պարհակները շատ գյուղացիների համար ուժից վեր էին:

Այսպիսով, նորոգությունների փայլալույսը դրսևորվում էր նաև նրանում, որ կալվածատիրական ճնշման անշաղի ուժեղացումը փայլալույս էր իրենց՝ գյուղացիների տնտեսությունը:

Կալվածատերը զանազան միջոցներ էր որոնում, որպեսզի գյուղա-

ցուն ստիպի ավելի շատ աշխատել: Օրինակ, մի կալվածատեր կազմեց տնտեսություն վարելու «օրինակելի» կանոններ, որտեղ ասված էր. անհրաժեշտ է շատացնել կալվածատիրոջ վարելահողը գյուղացիների հողերի հաշվին, անհրաժեշտ է գյուղացիներին սովորեցնել արհեստներ՝ նուրբ մահուղեղեն և նուրբ լայն քաթան գործել, գոտիներ և գուլպաներ հյուսել: Այդ բոլորը վաճառելուց կալվածատերը մեծ կկամուսնեի կունենա: Գլխավորը, գրում էր կալվածատերը, անհրաժեշտ է գյուղացիներին հարկադրել, որպեսզի ավելի արագ աշխատեն, չէ՞ որ նրանք չափազանց ծուլ են: Նա կեղծավորությամբ գրում էր. «Պարսպությունից գյուղացիները չ'միայն հիվանդանում են, այլև ուղղակի մահանում են. քնում են բավարար, ուտում են շատ, բայց հուցիոն (շարժում) չունեն»:

Գյուղացու ձեռք գավազանով՝ կալվածատիրոջ ներկայությամբ: XVIII դարի փորագրանկարից

Հասկանալի է, որքան ավելի արագ աշխատեի գյուղացին, այնքան ավելի շատ կկամուսնեի կունենար կալվածատերը: Հենց այդ ժամանակ էլ ամբաստյոնովեց ռուս ժողովրդի «բնաձին ծուլության» մասին ազնվականական հերյուրանքը: Իսկ ո՞վ ցանկություն կունենար աշխատել կալվածատիրոջ համար:

Գյուղացիներին ավելի շատ աշխատեցնելու համար կալվածատերը դիմում էր խիստ

պատիժների: Ախողում ձեռնելը այն ժամանակ ամենատարածված պատիժն էր: Կալվածքներում լինում էր նաև բանտ: «Իսկ ով աշխատանքում կծուլանա, նրան բանտ նստեցնել և երկու կամ երեք օր զրկել հացից», — խորհուրդ էր տալիս նույն կալվածատերը: Գյուղացիներին խլով տիվ արգելվում էր բողոքել կալվածատիրոջ դեմ: Կալվածատերերը 1760 թվականին իրավունք ստացան ճորտ գյուղացիներին աքսորել Սիբիր:

Հայտնի էր գյուղացիների անգույթ տանջարար՝ կալվածատիրուհի Դարյա Սալտիկովան կամ Սալտիշիլան: Մոսկվայի գավառում զբանդով իր կալվածքում նա իր ձեռքով խոշտանգում էր ճորտերին, հասկապես տանջում էր կանանց և աղջիկներին. ծեծում էր նրանց մորուկով, հարթուկով, փայտով, այլում էր գլխի մազերը, շիկացած ունեյինքով քաշում ականջները, եռացրած ջուր լցնում դեմքերին, դուխները խփում պատին: Մեղավորներին ծանր կալանակոծողներ էր

հաղցնում և ստիպում էր աշխատել այդ վիճակում: Մարդկանց մերձ
վիճակում դուրս էր անում սառնամանիքին, կապոտում էր սյուններից և
ամբողջ զիշեր թողնում այդպես:

Հաշնորեն տարածված էր ճորտ գյուղացիների վաճառքը: Այն ժա-
մանակվա լիբրերում ձիերի, շների և այլ կենդանիների վաճառքի վե-
րաբերյալ հայտարարություններին համահավասար կարելի էր հանդի-
պել գյուղացիների վաճառքի վերաբերյալ հայտարարություններին:

XVII: դաբի աճուրդ: Կ. Վ. Լերնգերի նկարից
Ի՞նչ է սպասում նկատում պատկերված գյուղացիներին: Ինչո՞ւ:

Ահա այդ հայտարարություններից մեկը. «Վաճառվում են արհես-
տավոր ճորտ գյուղացիներ, լավ վարքագծի տեր՝ հրկու դերձակ, կոշիկա-
կար, ժամագործ, խոհարար, կառնթագործ, անվագործ, փորագրիչ, ոս-
կերիչ և Լրկու կառապան... Միաժամանակ վաճառվում են վարդարշա-
վի 3 երկտասարդ նժուշգներ... և որսի շների մի ոհմակ, թվով 50 շուն...»:

Ճորտ գյուղացիներին դուրս էին հանում շուկաները և վաճառում
որպես կենդանի ապրանք: Սակավ չէին դեպքերը, երբ բաժանում էին
բնտանիքի անդամներին. կնոջն ու ամուսնուն վաճառում էին առան-
ձին գնորդների, երեխաներին բաժանում էին ծնողներից: Ճորտ գյու-
ղացիները իջեցվել էին համարյա ստրուկի վիճակի: Այս բոլորը տանելն
այլևս անհնար էր:

Դյուղացիները ցանկանում էին ապրել նոր ձևով՝ առանց կալվածատիրոջ, գրազվել ինքնուրույն տնտեսավարությամբ, հազի տեր դառնալ: Նրանք ազատագրում էին պահանջում: XVIII դարի վերջերին, ճորտատիրական տնտեսության քայքայման սլայմաններում, այդ ձեզ-տումը ընդգրկում և պաշարի է հանում դյուղացիական ազելի ու ազելի մեծ մասսաներ:

ՀԱՐՅՆՐ ԻՎ ԱՌԱՋԱՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք ևս տնտեսության կոռային սիստեմի հիմնական առանձնահատկությունները:

2. Ինչո՞ւ էր արտահայտվում ճորտատիրական տնտեսության քայքայումը XVIII դարի երկրորդ կեսին:

3. Ինչո՞ւ է արտահայտվում նոր, կապիտալիստական հարարերությունների դարգացումը ֆեոդալական հասարակության ընդերքում XVIII դարի երկրորդ կեսին:

4. Ինչո՞վ ևս կապիտալիստական հարարերությունները տարրերվում ֆեոդալականից:

5. Ինչպե՞ս էր ազդում ճորտատիրական տնտեսության քայքայումը կապիտալիստական հարարերությունների զարգացումը գյուղացիների դրության վրա:

§ 49. ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՄԵԼՅԱՆ ՊՈՒԳԱԶՈՎԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹՅԱՄԲ

1. Ապստոլությունը սկիզբը: Ուրալում և Պովոլոխում վաղուց արդեն տաղանապալի վիճակ էր: Թվում էր, տանջված դյուղացիությունը հենց միայն սպասում էր ազդանշանի, Տաղանապալի վիճակ էր նաև Յաիկ (Ուրալ) գետի ափերին, որտեղ հարյուր տարի առաջ իր արշավանքներով հռչակվեց Ռադինը: Այդ կողմերում կազակների և դյուղացիների մեջ գաղտնի շուկներ տարածվեցին. պատմում էին, որ Եկատերինա II թագուհու հրամանով վերջերս սպանված նրա ամուսինը՝ Պյոտր III-ը բոլորովին էլ չի մեռել, այլ կենդանի է և թաքնված է Ուրալում կամ Պովոլոխում ինչ-որ մի տեղ: Շուտով նա «կհայտնվի» և պատերազմի դուրս կգա դյուղացիներին ճնշող Եկատերինա II թագուհու դեմ... Այս պատմությունները մտացածին էին. Պյոտր III-ը նույնպիսի ճորտատեր և գյուղացիներին ճնշող էր, ինչպես և մյուս թագավորները: Եկատերինա II-ը հաշվեհարդար էր տեսել նրա հետ, որպեսզի նվաճեր ցարական դահլ: Բայց խորհրդավոր մահը նրա անվան շուրջը լեգենդ էր հյուսել: Եթե ազնվականական թագուհին նրա դեմ է եղել, նշանակում է Պյոտր III-ը ցանկացել է ինչ-որ բան անել «հասարակ ժողովրդի» կյանքը թեթևացնելու համար,— այսպես էին դատում դյուղացիները:

Պյոտր III կայսեր անվան տակ հանդես եկող եմելյան իվանովիչ Պուղաշովը Դոնի Զիմովկեսկի ստանիցայի կառակ էր: Պուղաշովը փոքր հասակից ճող էր տափանում հոր հետևից»։ 17 տարեկան էր նա, որ

Սևրալի ռանվորները հրանովներ են բերում Պուգաչովի համար:
Մ. Բ. Ավիլովի և ուրիշների նկարից
Նկարի ճիման վրա ի՞նչ կարելի է ասել Պուգաչովի զոհերի վիճակի մասին:

բնկավ Պրուսիայի դեմ պատերազմի հորձանուտը, այնուհետև մասնակցեց Բուրբուխի դեմ պատերազմին: Դրանցում նա ռազմական փորձ ձեռք բերեց: Նա կռիւ էր շատ տեղերում, շատ բան էր տեսել իր կյանքում: «Ո՛ր տես, որ ես չեմ եղել,— սլատմում էր Պուգաչովը,— և ի՛նչ զրկանքներ չեմ կրել: Մերկ ու քաղցած եմ մնացել, և բանտերում ինչքա՛ն եմ նստել»: Ժորտատիրական ճնշման դեմ կատաղի ատելություն էր, որ նրան պայքարի հանեց:

Ապստամբություն սկսվեց 1773 թվականին: Յաիկ գետի մոտ Պուգաչովի շուրջն սկսեցին հավաքվել ճորտատիրական կարգերից դժգոհ կազակներ ու գյուղացիներ: Պուգաչովի բոլոր կողմնակիցները չէ, որ հավատում էին, թե նա Պյոտր III Թադավորն է: Բայց բոլորը տեսնում էին, որ նա գյուղացիների, աղքատների կողմն է, որ նա կալվածատերերի և ցարական իշխանությունների թշնամին է: Իր կռիւներում՝ «մանիֆեստներում» և «հրամանագրերում» Պուգաչովը բոլոր ճորտ գյուղացիներին խոստանում էր ազատագրում տերերից, հավերժական ազատություն, հող, անտառներ, գետեր: Նա կոչ էր անում ապստամբել ազնվականության և ցարական ծառաների դեմ: Նա հրամայել էր ազնւրկականներին՝ որպէս գյուղացիների «քայքայիչներին», «բռնել, տանջել և կախել» (տե՛ս փաստաթուղթը):

Պուգաչովի բանակը գրավեց ցարական մի քանի ամրոցներ և պա-

շարեց Ուրալյան երկրամասի գլխավոր քաղաք՝ Օրենբուրգը: Օրենբուրգի պաշարումը տեղեկ բան վեց ամիս: Պուգաչովականները պրավեցին Սամարա քաղաքը և Կրասնոուֆիմսկը, պաշարեցին Չելյաբինսկը: Օրենբուրգը Պուգաչովը չկարողացավ գրավել և նահանջեց դեպի Բաշկիրիա:

Պուգաչովի բանակին էին միանում ճորտ գյուղացիների ապստամբ մասսաները: Երկրով մեկ ծավալվեց նոր հզոր գյուղացիական պատեւազմ: Ապստամբություն բարձրացրին և՛ մերձվոլգյան, և՛ ուրալյան ժողովուրդները՝ բաշկիրները, թաթարները, կալմիկները, ղազախները, չուվաշները, մարիները, մորդվանները և ուրիշներ, որոնց հատկապես էնդում էր ցարական կառավարությունը:

Ապստամբ ժողովուրդների մեջ հանդես էին գալիս իրենց առաջնորդները: Բաշկիրների առաջնորդը երիտասարդ Սալավար Յուվաևն էր: Նա նաև բանաստեղծ էր, երգեր էր հորինում ապստամբների համար:

Ճորտ բանվորները կարևոր դեր էին խաղում Պուգաչովի ջոկատներում: Ուրալում շատ դորժարաններ կային, երկաթաձուլական, պղնձաձուլական: Գորժարաններում հրանոթներ և արկեր էին ձուլվում: Ապստամբ բանվորները միանում էին Պուգաչովին, նրա բանակին հրետանի էին մատակարարում: Ով կարողանում էր հրանոթներ պատրաստել, կարողանում էր նաև կրակել նրանցով: Սրդեն Օրենբուրգի պաշարման ժամանակ պուգաչովականները հրանոթներով այնքան գրպուկ էին կրակում, որ ցարական զենեարալները դարմանում էին. «Այս բանը մենք չէինք սպասում մուժիկներից», — ասում էին նրանք:

2. Ապստամբությունն աճում է: Նահանջելով Օրենբուրգից, Պուգաչովը թաքնվեց Բաշկիրիայում, բայց շուտով նորից հայտնվեց իր ջոկատներով՝ է՛լ ավելի հզոր ու ահեղ: Նա անցավ Կամա գետը և գրավեց Իժմայի և Վոտինսկի գործարանները: Նրա առաջ ուղիղ ճանապարհ բացվեց դեպի Կազան:

Կազանի նահանգապետը զորքեր ուղարկեց պուգաչովականների դեմ, բայց նրանք անցան Պուգաչովի կողմը:

Կազանի պաշարումը ղեկավարում էր ինքը՝ Պուգաչովը, որ նաև հիանալի հրետանավոր էր: Քաղաքը վերցվեց, միայն մի խումբ ազնվականներ զորքի մի մասի հետ, սարսափից դողահար, փախվեցին Կազանի միջնաբերդում: Քաղաքային շքավորությունը և շատ ղինվորներ անցնում էին Պուգաչովի կողմը: Ազնվականների ունեցվածքը բաժանեցին ապստամբների միջև:

Ամբողջ Պովոլժիեն և Ուրալը բռնկվել էին ապստամբության բուցով: Մոսկվայում տագնապալի վիճակ էր: Մոսկվայի աշխատավոր մարդիկ պատրաստ էին անցնելու Պուգաչովի կողմը:

1. Ինչո՞ւ գյուղացիական ամենամեծ պատերազմը Ռուսաստանում բռնկվեց XVIII դարի երկրորդ կեսին:

2. Նախապատրաստեցի՞ր զորայց և. Պուգաչովի առաջնորդությամբ գյուղացիական պատերազմի ընթացքի մասին:

3. Քարտեզի վրա գտե՞ր այստեամբ գյուղացիների հիմնական ուժերի շարժման ուղիները:

4. Համեմատե՞ր Ռուսաստանում և. Պուգաչովի առաջնորդությամբ գյուղացիական պատերազմի և նախորդ գյուղացիական պատերազմների ժամանակի ասպետներին կազմը: Ի՞նչ ընդհանուր բան կար: Որո՞նք էին տարբերությունները:

5. Քարտեզի օգնությամբ որոշե՞ցիք, ինչ Ռուսաստանի որ ժողովուրդներն են մասնակցել 1773—1775 թթ. գյուղացիական պատերազմին: Ի՞նչ նշանակություն ունեցավ նրանց համատեղ պայքարը կալվածատերերի դեմ:

ՊՈԿԵԱԶՈՎԻ ՀՐԱՄԱՆԱԳՐԸ

ՓԱՍՏԵԹՈՒՂԻ

Ստորև տպագրվում է Պուգաչովի 1774 թ. հուլիսի 31-ի հրամանագիրը: Այն տրված է Պյոտր III կայսրի անունից (Պուգաչովը, ինչպես դուք գիտեք, հանդես էր գալիս այդ անունով): Հրամանագիրը ձեռով նման է իսկական կայսերական հրամանագրերի: Տեքստը արվում է որոշ կրճատումներով և ընալրի ուղղագրությամբ հիմնական առանձնահատկությունների պահպանումով:

Աստծո ռոգումածուրյամբ, մենք Պյոտր Էրեռլը՝ համայն Ռուսաստանի կայսր և ինքնակայր, և այլն, և այլն, և այլն:

Հայտարարվում է իւ լուր համայն ժողովրդի:

Անվանական սույն հրամանագրով և միապետի և հայրա-կան մեր ռոգումածուրյամբ շնորհում ենք ամենին, ովքեր հալս-կինում եղել են զեղուկ և կալվածատերերի հպատակ, լինել հա-վատարիմ հպատակ մեր սեփական բազին և պարզեաւորում ենք հին խաշով և աղորձով, զլսով ու մոռոկներով¹, ազատու-րյամբ ու հազիւժական կազաւորյամբ, ազատելով զորակա-շումից, ըստ շնչի և ուրիշ յրամական տուրքերից, շնորհելով հո-ղեր, անտուներ, խահարհներ, ձկնորսաբաններ և աղի լճե, ծրի և առանց բահրայի և ազատում ենք բոլորին, ովքեր հալս-կինում հալածված են շարագործ ազնվականների և լադաւային կաշառակերների՝ գյուղացիների և ամբողջ ժողովրդի վրա հատկեւ և այլ պարտականություններ դնող ղառավարների կող-մից:

... Մեր այս անվանական հրամանագրով պարտաւորեցնում ենք, ովքեր եղել են հալսկինում ազնվականներ՝ իրենց կալ-վածներում ու վստչիւններում, որպես մեր իշխանության հա-

¹ «Շին խաշով», «մորուքներով» պարզեաւորելը արտացոլում է հնաժամականների՝ մորուքը խուլիւն հակառակորդների կրոնական պահանջները:

կառավարողների և կայսրության խառնակիչների և պալատացիների: բախնողների լռենկ մահապատժի ենթարկել ու կախել և վարձել նիշտ այնպես, ինչպես իրենք էին վարձում ձեզ՝ զուգրացիների հետ. Բրիտոնեությունը շանեհալով իրենց մեզ: Թըշեամի և շարագործ ազնվականներին ոչնչացնելուց հետո ամեն-բը կարող են ապրել հանգիստ ու խաղաղ կյանքով, ու ոչ ոք պետք է շարունակվի:

Տրված է 1774 թ. հուլիսի 31-ի օրը:

ՊԱՅՄԱՆ

Հ Ա Ր Ի Ց Ի Ր

1. Արտագրեցեք Պուգաչովի հրամանագրի այն խոստումները, որոնք ուղղված էին ճարտարական կարգերի դեմ: Շարադրեք դրանք հաջորդաբար, ըստ կարևորության աստիճանի:

2. Դրանց հիման վրա ասեք, թե ինչ պահանջներ էին առաջադրում ապստամբները: Ինչից է հերևում, որ ապստամբությունը ուղղված է եղել ֆեոդալական կարգերի դեմ:

§ 50. ԳՅՈՒՂԱՅԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ: ԱԶՆՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ԴԻԿՍԱՏՈՒՐԱՅԻ ԱՄՐԱԳՆԳՈՒՄԸ

1. 1778—1775 թվականների գյուղացիական պատերազմի առաջնահատկությունները: Պուգաչովի առաջնորդությամբ գյուղացիական պատերազմը շատ բանով նման էր գյուղացիական նախորդ պատերազմներին: Բայց այն ուներ նաև իր առանձնահատկությունները:

Դա միաստատանում երբեք եղած գյուղացիական պատերազմներից ամենահզորն էր: Այն ծավալվեց ֆեոդալիզմի քայքայման ու կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացման պայմաններում և ընդգրկեց և՛ մեծ տերիտորիա՝ և՛ աշխատավոր բնակչության ավելի լայն մասսաներ:

Պայքարի ընթացքում ավելի պարզ ու վճռական էին դառնում գյուղացիական շարժման պահանջները. գյուղացիներն սկսում էին պայքարել ոչ միայն իրենց կալվածատիրոջ դեմ, այլև ամբողջ երկրում նորտաիրական կարգերի վերացման համար:

Ապստամբներն աշխատում էին իրենց ջակատները կազմել գինվորական ձևով, ստեղծել իրենց ապստամբական բանակը: Նրանք հատուկ գնդեր կազմեցին կազակներից, գյուղացիներից, բաշկիրներից, գործարանային բանվորներից: Ցուրաքանչյուր գունդ բաժանվում էր հարյուրյակների ու տասնյակների: Գոյություն ուներ նույնիսկ գլխավոր շտաբի նման մի բան, որը Պուգաչովը անվանել էր Ռադմական կոյնդիա: Ապստամբներն ունեին իրենց հրետանին: Ապստամբների համեմատաբար կազմակերպված բանակի առկայությունը Ն. Պուգաչովի առաջնորդությամբ գյուղացիական պատերազմի և գյուղացիական նա-

խողով պատերազմների միջև եղած կարևոր տարբերություններից մեկն էր:

Ասկայն ամբողջությամբ վերցրած Ե. Պուգաչովի առաջնորդությամբ գյուղացիական պատերազմը նույնպես մնում էր որպես գյուղացիական ապստամբություն մի բռնկում: Գյուղացիների մեծ մասի ելույթները կրում էին միայն տեղական կամ, ինչպես ասում են, լոկալ բնույթ: Դյուղացիներն ամենակարևորը համարում էին իրենց գյուղի գործերը: Նրանք դեռ չէին հասկանում, որ անհրաժեշտ է կռվել ամբողջությամբ վերցրած ճորտատիրական կարգերի ու ցարի դեմ և ոչ թե միայն իրենց տիրոջ դեմ:

ՏԼՂի էր ունենում նույն բանը, ինչ որ Ռադիկի ապստամբության ժամանակ: Ապստամբ գյուղացիներն սպանում էին իրենց տիրոջը, վառում էին նրա տունը, բաժանում ունեցվածքը: Դրանից հետո նրանց թվում էր, թե ամենագլխավորը արված է: Գյուղացիները չէին հասկանում, որ սպանված տիրոջը կիսաբարենի մեկ ուրիշը, եթե ճորտատիրական կարգերը մնան:

Նրանք չէին հասկանում, որ ցարը ազնվականության բարեկեցության առաջին պահապանն է, որ ոչ մի ցար «բարի» լինել չի կարող. գյուղացիները չգիտեին, թե ինչպես պիտի կյանքը նոր հունի մեջ դնել:

2. Ապստամբությունը ճնշված է: Պուգաչովի ապստամբական բանակին ցարական զորքերը նոր խոշոր ապստամբության մատնեցին Կազանի մոտ: Թողնելով Կազանը, Պուգաչովը նահանջեց դեպի հարավ: Գյուղացիական պատերազմն այդ ժամանակ մեծ թափ ընդունեց: Ամբողջ Պովոլժիեն բռնկվել էր ապստամբության հրդեհով: Պուգաչովի զորքերը գրավում էին քաղաք-քաղաքի հետևից: Շատ քաղաքներ Պուգաչովի առաջ բացում էին դարբասները և դիմավորում էին նրան որպես իրենց ազատարարի: Ցարական կառավարությունը մեծ ուժեր հանեց Պուգաչովի դեմ:

Ցարիցիների մոտակայքում տեղի ունեցավ վճռական ճակատամարտ: Ապստամբները կռվում էին հերոսաբար, բայց ցարական զորքերն ընկճեցին նրանց: Հարուստ կազակները Պուգաչովին հանձնեցին ցարական ցեններալներին: Պուգաչովին շղթայեցին և դրին վանդակի մեջ:

Պատմում են, թե Պուգաչովի դեմ կռվող ցարական զորքերի հրամանատար կոմս Պանինը մոտեցել է վանդակին և կակազելով հարցրել.

— Ինչպե՞ս համարձակվեցիր, գող... գուրս գալ քո տիրոջ դեմ: Գող (Вор) բառը կակազող Պանինի մոտ ստացվեց ազոավ (Ворои) բառի նման:

Պուգաչովը պատասխանեց.

— Ես ազոավ չեմ, Ես ազոավիկ եմ: Իսկ ազոավը դեռ շարունակում է թռչել:

նա կարծում էր, թե գյուղացիական ապստամբությունները չեն պաշարի նաև իր մահից հետո:

Ազնվականները տոնում էին հաղթանակը: Նրանք Պուգաչովին վանդակի մեջ փոխադրեցին Մոսկվա՝ մահապատժի համար:

Պուգաչովին մահապատժի ենթարկեցին Մոսկվայում, Բոլոտնայա հրապարակում, Քարե կամրջի հետևում: Մինչև Քարե կամուրջ ճանապարհը լիքն էր ժողովրդով, իսկ Բոլոտնայա հրապարակը շրջափակված էր և այնտեղ մտնել թույլ էր տրված միայն ազնվականներին. դահիճները վախենում էին ժողովրդից: Կտրեցին Պուգաչովի գլուխը, այնուհետև՝ ձեռքերը և ոտքերը: Այդ նույն ժամանակ մահապատժի ենթարկեցին նաև նրա ընկերներին:

Դաժան տանջանքների ենթարկեցին նաև բանաստեղծ և ապստամբ բաշկիրների առաջնորդ Սալավաթ Յուլաևին: Նրան տանում էին բաշկիրական այն բոլոր գյուղերը, որտեղ նա ապստամբություն էր բարձրացրել, և ծեծում էին մտրակով: Վերջին գյուղում պոկեցին նրա ուսիցները և շիկացած երկաթով աչտերին խարանեցին «В» և «И», իսկ ճակատին՝ «У» տառերը¹: Դրանից հետո ցմահ ուղարկեցին հայրենիքից հեռու ծանր տաժանակիր աշխատանքներին:

Յարական պատժիչ ջոկատները շարունակում էին դաժան հաշվեհարդարը ապստամբների հետ. ապստամբության մասնակիցներին կախում էին, մտրակով ծեծում, սպանում էին, իսկ նրանց տները վառում էին: Ժողովրդին սարսափի մեջ պահելու համար Վոլգայով լաստանավեր էին լողում՝ կախաղանի սյուներով, որոնց վրա ճոճվում էին ապստամբների տանջահար մարմինները:

3. Գյուղացիական ապստամբությունների պատմական ճշմարտությունը: Այսպես ավարտվեց Պուգաչովի առաջնորդությամբ գյուղացիական պատերազմը: Բայց թեև ապստամբությունը դաժան կերպով ճնշեցին, այն մեծ նշանակություն ունեցավ: Ապստամբությունը ցույց տվեց ազնվականական Ռուսաստանին, որ երկրում ժողովրդական հզոր ուժեր են հասունանում ընդդեմ ճորտատիրական ճնշման:

Գյուղացիական պատերազմները սասանում էին նորոտափրական կարգերը և մոտեցնում նրանց անկման ժամկետը: Գյուղացիական ապստամբությունների առաջնորդների և հերոսների անունները միշտ էլ ապրել են ժողովրդի հիշողության մեջ և պայքարի են հանել նրան ընդդեմ հարստահարողների:

4. Ազնվականների դիկտատուրայի ուժեղացումը: Գյուղացիական ապստամբությունների արյունալի ճնշումից հետո Նկատերինա II-ի

¹ «В», «И», «У» ուսուերին поp (ղող), измепник (ղավաճան) և yбица (մարդասպան) բառերի առաջին տառերն են: — Մանուր. լամբ.:

ցարական կառավարութիւնը միջոցներ ձեռնարկեց ազնվականների իշխանութիւնը կենտրոնում և տեղեւորում ամբապնդելու համար:

Ամբողջ երկիրը բաժանվեց 50 նահանգների՝ յուրաքանչյուրը 300—400 հազար բնակչութեամբ: Նահանգները բաժանվում էին զավառներին՝ յուրաքանչյուրը 20—30 հազար բնակչութեամբ: Ամենուր ուժեղացվում էր վարչական և ոստիկանական իշխանութիւնը: Նահանգում այն կենտրոնանում էր նահանգապետի ձեռքում, իսկ զավառում՝ կապիտան-ոստիկանապետի ձեռքում: Նրանց ղեկավոր նպատակն էր թույլ չտալ ժողովրդական ներհողումներ:

Յարական կառավարութիւնը ոչնչացրեց կազակութեան ազատութիւնը: Զապորոժյան Սեչը ջախջախվեց, իսկ զապորոժյան կազակները ուղարկվեցին Կուրան:

Եկատերինա II-ը իր ֆաւորիտներին (սիրեցյալներին)՝ բարձաստիճան անձանց, գեներալներին շուրջընդանային հողամասեր էր նվիրում Ուկրաինայի տափաստաններում, Ներքին Պովոլժիեում, Հյուսիսային Կովկասում: Ընդհանուր առմամբ իրավունքը տարածվում էր ավելի լայն տերիտորիայի վրա, ամբապնդվում էր այնտեղ, որտեղ դեռ ոչ հեռու անցյալում չկար:

1783 թվականին ցարական հրամանագրով վերջնականապէս ճորտացվեցին Ձախափնյա Ուկրաինայի գյուղացիները, 1785 թվականին հրապարակվեց «Շեռնոբալի» ազնվականներին փաստաթուղթը, որը հաստատեց և ի մի բերեց ազնվականական բոլոր իրավունքները: «Շեռնոբալի» «անվերապահորեն» հայտարարեց, որ ազնվականները հատուկ, «ազնվազարմ» մարդիկ են, արտոնութիւն ունեն տիրութիւն անելու, ինչպէս իրերի, ուրիշ մարդկանց (գյուղացիներին) և հողերի: Ծառայութիւնը նրանց համար պարտադիր չէ: Նրանց դատել միայն կարող է ազնվականական դատարանը: «Հավերժական... բուսական ազնվազարմ ազնվականութեանը» շնորհվում էին «ինքնուրույնութիւն և ազատութիւն»: Հայտարարվում էր, որ նրանք ենթակա

Ե. Ի. Պուգաչովը զննանում,
XVIII դարի դիմանկարից

Այսպիսով, Ռուսաստանը դժվարին պատերազմում, կարծես թե, գտնվում էր արդեն փայլուն հաղթանակի նախօրյակին:

Բայց դրուժյունը խիստ բարդացավ ռուսական մայրաքաղաքում տվեփականական խմբավորումների միջև բորբոքված պայքարով և Նիլ-դավետա թագուհու մահով (1761 թ.): Նոր կայսրը՝ անտաղանդ և տկարամիտ Պյոտր III-ը, սրտասական Ֆրիդրիխ II-ի երկրպագուն, շտապ հաշտութուն կնքեց Պրուսիայի հետ և ռուսական զորքերը հտ կանչեց: Նա նույնիսկ դաշինք կնքեց Պրուսիայի հետ, կորցնելով ռուսական հաղթանակների բոլոր պտուղները:

Զնայած դեպքերի այս անսպասելի վախճանին, Ռուսաստանի մասնակցութունը Յոթնամյա պատերազմին կասեցրեց Ֆրիդրիխ II-ի նվաճումները եվրոպայում և կարևոր դեր կատարեց ռուսական ռազմական արվեստի զարգացման գործում:

Պատերազմի ընթացքում բացահայտվեց ռուս երիտասարդ զորավար Պյոտր Ալեքսանդրովիչ Ռումյանցևի փայլուն տաղանդը: Պրուսական կոլլեբրգ ամրոցի (Բալթիկ ծովի ափին, Պոմերանիայում) պաշարման ժամանակ Ռումյանցևը առաջին անգամ կիրառեց մարտադաշտում զորաբանակը դասավորելու նոր կարգ: Նա իր զորքերը դասավորեց ոչ թե երկար շարքերով, ինչպես ընդունված էր այն ժամանակ, այլ զորասյուղներով, որ նշանակալի շարժով ուժեղացնում էր հարձակման թափը և սվինի հարվածը: Այդ ժամանակ էլ կիրառվեց նաև եղերների (գիպուկ կրակող զինվորների) ցրված շարքերի սխեման, որոնք իրենց կրակով ապահովում էին զորասյունների ապահով շարժումը:

Յոթնամյա պատերազմի տարիներին իր գործունեությամբ սկսեց ռուս մեծ զորավար Ալեքսանդր Վասիլևիչ Սուվորովը:

ՀԱՐՑՑԻՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳԻՆՔ

1. Ինչու՞ Ռուսաստանում պալատական հեղաշրջումներ էին կատարվում: Ո՞րն է նրանց էությունը:

2. Ո՞ր տարիները կոչվեցին բիրոնովշինայի տարիներ: Ինչու՞ այդպես կոչվեցին:

3. Դուք ի՞նչ եք կարծում, կարո՞ղ էին արդյոք պալատական հեղաշրջումները փոխել այն ժամանակ Ռուսաստանում գոյություն ունեցող հասարակական կարգերը: Ինչպե՞ս կարող էր ապացուցել ձեր հետևությունը:

4. Ինչու՞ արտահայտվեց XVIII դարի կեսին ազնվականների արտոնությունների բնդայնությունը:

5. Որո՞նք էին Ռուսաստանի հաջողությունները Յոթնամյա պատերազմում:

Բարևակի վրա գտեք ռուսական զորքերի տված հիմնական ճակատամարտերի տեղերը:

ցին Ասիայի քոչվոր ցեղերը, XIII դարում աշխուղ հիմնադրվեցին մոնղոլ-թաթարական խաները, իսկ XV դարում Սև ծովի ափերը նվաճեց Օսմանյան կայսրությունը, Ղրիմի խանը դարձավ թուրքական սուլթանի վասալը։ Աշխուղից, Սև ծովի ափերից, ուկրաինական և ռուսական հողերի վրա սխտեմատիկ ավերիչ հարձակումներ էին կոտորում թուրքական սուլթանի և Ղրիմի խանի մեծաթիվ ջոկատները։ Համարյա մինչև XVII դարի վերջը Սև ծովի ափերը Ռուսաստանյան կայսրության համար Թուրքիայի կողմից վտանգի ու անհանգստության մշտական օջախ էին։

XVIII դարի էրկրորդ կեսին Ռուսաստանը շարունակում էր մնալ որպես աղնվականական կայսրություն։ Ծորտատիրական կարգերը քայքայվում էին, աղնվականությունը ամեն կերպ դիմադրում էր դրան և ցանկանում էր պահպանել հին կարգերը։ Նրա ցանկանում էր ամրապնդվել նոր հողեր ստանալու հաշվին։ Հատկապես նրան զայթակղում էին Սև ծովի առափնյա հողերը։ Սև ծովի ափերի համար մղվող պայքարը համապատասխանում էր նաև վաճառականության պահանջներին։ Նա շահագրգռված էր ծովային հարմար ուղիներ ձևեր բերելու մեջ՝ առևտրի համար, և վաճառքի շուկաների ընդարձակման մեջ՝ իր ապրանքների համար։

2. 1768—1774 թվականների ռուս-թուրքական պատերազմը։ 1768 թվականին Թուրքիայի վասալ Ղրիմի խանի զորքերը նորից մտան Ռուսաստանի հարավային տիրույթները։ Սկսվեց ռուս-թուրքական պատերազմը։ Ռուսական բանակի հրամանատար նշանակվեց Պյոտր Ալեքսանդրովիչ Ռուսյանցեր։

Ռուսական զորքերը մտան Մոլդավիայի տերիտորիան։ Թուրքական լծի տակ տառապող տեղական բնակչությունը ցնծությամբ էր դիմավորում ռուսական զորքերին։ Մոլդավական կամավորները մտնում էին ռուսական բանակի շարքերը և նրա հետ միասին կռվում իրենց զարգվոր հարստահարողների դեմ։

Վրա հառավ 1770 թվականը։

Լադգալ գետի ափին (Մոլդավիայում, Դանուբի գետաբերանից ոչ հեռու) զորքեր էր գրավել թուրքական ութսունհազարանոց բանակը։ Պ. Ա. Ռուսյանցի տրամադրությամբ տակ կար մոտ երեսուն հազար զինվոր։ Սակայն նա որոշեց գրոհել ըշնամու գերազանց ուժերի վրա։

«Մեր փառքն ու արժանապատվությունը թույլ չեն տալիս,— ասում էր նա,— որպեսզի մենք հանդուրժենք մեր դեմ կանգնած հակառակորդին և չգրոհենք նրա վրա»։

Գիշերը Լադգալ գետի վրա կամուրջներ պատրաստվեցին։ Դրանց վրայով ռուսական զորքերը գիշերվա ընթացքում անցան գետը և լուսաբացին գրոհեցին հակառակորդին։ Ռուսական զորքերի համաձայնեց-

ված և սրընթաց գործողութիւնները հակառակորդին ստիպեցին նահանջել:

Հակառակորդն ուժերի է՛լ ավելի մեծ գերակշռութիւն ունէր Վալու (Դանուբի ստորին ավազան) գետի ափին տեղի ունեցած ճակատամարտում: Այստեղ վեպիրի հրամանատարութեան ներքո գտնվող թուրքական զինավոր ուժերը հաշվվում էին 150 հազար մարդ: Ռուսական զորքերի թիկունքում կանգնած էին էլի 80 հազար զինվոր. թաթարներն էլին դրանք, որոնք կռվում էին թուրքերի կողմում: Իսկ Պ. Ա. Ռումյանցևի արամադրութեան տակ կար ընդամենը 27 հազար մարդ: Ռուսական զորքերին սպառնում էր լրիվ շրջապատում:

Բայց Ռումյանցևը որոշեց շտպանել, մինչև հակառակորդի զորքերը փակեն շրջապատման օղակը: Նա ջախջախեց նրանց առանձին-առանձին:

Ուղեմական գործողութիւններ էին ծավալվում ոչ միայն ցամաքում, այլև ծովում: Այդ նույն՝ 1770 թվականին ռուսական էսկադրան ծովակալ Գ. Ա. Սպիրիդովի հրամանատարութեամբ շրջանցելով Եվրոպան, Զիբրալթարով մտավ Միջերկրական ծով: Եվ այստեղ, Չեսմե-լան ծովածոցում (Խիոս կղզու մոտակայքում) գրոհեց թուրքական նավատորմի վրա:

Թուրքերն զգալի թվով ավելի շատ նավեր ունեին: Ուժեղ էր նաև հրետանին: Ավելի քան 70 մեծ ու փոքր նավեր կիսալուսնի ձևով երկշար դասավորվել էին թուրքական Չեսմեն անունով փոքրիկ ամրոցի մոտ: Ռուսական էսկադրան ուներ ընդամենը 30 նավ:

Համարձակ գրոհով ռուսական նավաստիները թուրքական նավատորմին լուրջ պարտութեան մատնեցին և ստիպեցին նահանջել դելի ծովախորշ: Այնուհետև ռուսական հրամանատարութիւնը որոշեց դիմել համարձակ ու վտանգավոր զորաշարժի՝ մտնել ծովախորշ և գրոհել թուրքական նավատորմը, օգտագործելով բրանդենբերգ՝ փոքրիկ նավերը, որոնք բեռնավորված էին հրկիզող ու պայթուցիկ նյութերով՝ հակառակորդի նավերը հրկիզելու համար:

Ռուս անվահեր նավաստիները, շնայած հակառակորդի հրետանային մահացու կրակին, բրանդենբերգ բնդհուպ մոտեցրին թուրքական նավերին: Մեկը մյուսի հետևից բոցավառվում էին բրանդենբերգ: Բոցը անցնում էր հակառակորդի նավերը: Հաջող էր գործում նաև ռուսական հրետանին: Շուտով բոցավառվեց թուրքական ամբողջ նավատորմը: Ահավոր պայթիւնները հաջորդում էին իրար: Այդ թուրքերի նավերն էին հօգս ցնդում:

Չեսմենյան ծովածոցում թուրքական նավատորմի ջախտախումբ մեծ նշանակութիւն ունեցավ ամբողջ պատերազմի ելքի համար:

1774 թվականին պատերազմն ավարտվեց Ռուսաստանի համար

ջահավետ Քյուչուկ-կայնարջի հաշտության պայմանագրով (կնքված է Քյուչուկ-կայնարջի գյուղում)։

Հաշտության պայմանագրի համաձայն Ռուսաստանն ստացավ Սև ծովի ափի մի զգալի մասը (Դնեպր և Բուդ գետերի միջև ընկած հատվածը)։ Ռուսական նավերը Սև ծովում ազատ նավարկելու իրավունք ստացան։

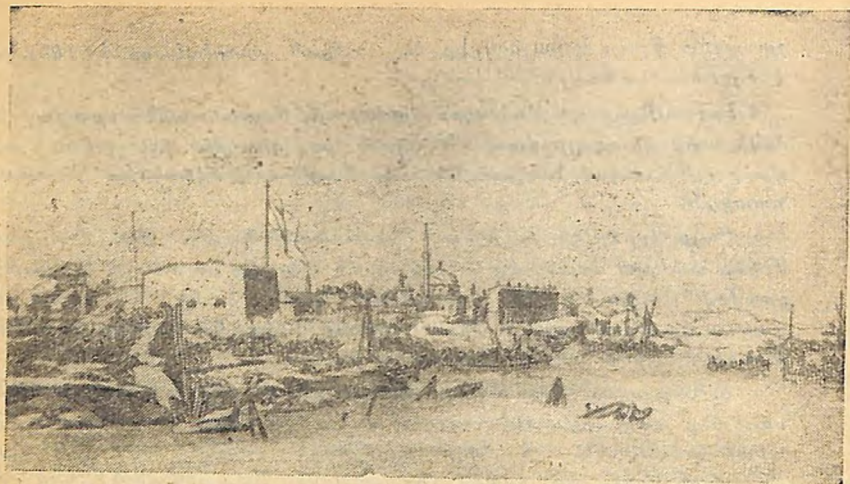
Բայց Ղրիմը դեռևս չմտավ Ռուսաստանի կազմի մեջ։ Թուրքիան Ղրիմի ավերին մոտեցրեց իր էսկադրան և նորից սպառնում էր պատերազմով։ Վերջապես 1783 թվականին Ղրիմի խանը, որ փաստորեն վաղուց էր արդեն գրկվել ինքնուրույնությունից, հրաժարվեց իշխանությունից։ Ղրիմը անցավ Ռուսաստանին։

3. Նոր պատերազմ Թուրքիայի դեմ (1787—1791)։ Թուրքական սուլթանը չէր ցանկանում հաշտվել այն մտքի հետ, որ Ռուսաստանը պիտի հիմնավորվի Սև ծովի հյուսիսային ափին։ 1787 թվականին Թուրքիան նորից պատերազմ հայտարարեց Ռուսաստանին։ Այդ ժամանակ, Ռուսաստանի հետ դաշնակցած, Թուրքիայի դեմ պատերազմում էր նաև Ավստրիան։

1789 թվականին Ա. Վ. Սուվորովի հրամանատարությամբ ռուսական զորքերը փայլուն հաղթանակ տարան Ռիմնիկ գետի ավին (Դանուբի վտակ)։ Ունենալով ընդամենը 7 հազար ռուսական զինվոր, Սուվորովը 18 հազար ավստրիացիների օգնությամբ գրոհեց գնաց Թուրքական մի բանակի դեմ, որի շարքերում կային մոտ 100 հազար մարդ։

Թուրքական հեծելազորը շրջապատեց ավստրիական զորքին։ Արագ գորաշարժով Սուվորովն անցավ Թուրքիայի թիկունքը, նրանց խրամատների վրա գրոհեց նետեց իր հեծելազորը, իսկ նրանց հետևից նաև (վազքով) հետևակը։ Այն ժամանակ գոյություն ունեցող ռազմական կանոնները բացասում էին նման գործողությունների հնարավորությունը։ Բայց Սուվորովը հին կանոններով չգործեց։ Զուր չէր նա ասում. «Զարմացնել՝ հաղթել»։ Հեծյալների սրարշավ գրոհը շահեցրեց Թուրքերին։ Դրան հաջորդեց հետևակի հեղեղը։ Թուրքերի թիկունքում հայտնվեցին կապակները։ Հակառակորդի համար Սուվորովի ձեռնարկած զորաշարժի անսպասելիությունը վճռեց ճակատամարտի ելքը։ Թուրքական զորքերը լիակատար պարտություն կրեցին։ Հաղթանակը ձեռք բերվեց «ոչ թե թվով, այլ հմտությամբ»։

Հատկապես մեծ նշանակություն ունեցավ Թուրքական Խզմախլ ամրոցի (Դանուբի դեղաբերանի մոտ) գրավումը ռուսական զորքերի կողմից։ Բարձր էին Իզմախլի պարիսպները, ուժեղ էր հրետանին։ Մեծաթիվ կայազորը պաշտպանում էր Սև ծովի շրջանում Թուրքական գերիշխանության այդ պատվարը։ Ամրոցը համարվում էր անառիկ։

Իզմաիլի գրոհը: XVIII դարի փոյազրանկարից

Դասագրքի տեխտի և նկարի նիման վրա կազմեցե՛մ գրույց Իզմաիլի գրոհի մասին.

Ռուսական զորքերը պաշարեցին Իզմաիլը, բայց մի քանի ամիս շարունակ չէին կարողանում գրավել այն:

Այդ ժամանակ Իզմաիլ հասավ Սուլտրովը: Սկսվեց վճռական դրոհի մանրակրկիտ նախապատրաստութ՜յունը: Սուլտրովն ինքն էր գնում հետախուզութ՜յան, ուսումնասիրում էր ամրութ՜յունները, խորհում ճակատամարտի սլանի մասին:

Գիշերները անցկացնում էին զինավարժութ՜յուններ. զինվորները սովորում էին սվինային դրոհի եղանակները, դրոհում էին թեք պատերը, որոնք հատուկ կառուցվել էին Իզմայիլ ամրոցի պատերի նմանութ՜յամբ: Դժվար մարզումներ էին դրանք: Բայց Սուլտրովն ասում էր. «Ուսման ժամանակ՝ դժվար, կռիլում ժամանակ՝ հեշտ», «Ուսման ժամանակ՝ շատ քրտինք, կռվի ժամանակ՝ քիչ արյուն»:

Երբ դրոհի նախապատրաստական աշխատանքներն ավարտվեցին, Սուլտրովը Իզմաիլի սարևտին ուղարկեց մի հակիրճ ուլտիմատում (վերջնադիր). «Ես գործերի հետ ժամանել եմ այստեղ: 24 ժամ մտածելու համար՝ ազատութ՜յուն: Իմ առաջին կրակոցից հետո՝ ազատագրվում: Գրոհից հետո՝ մահ»: Ամրոցի պարետը ամբարտաձևան կերպով պատասխանեց. «Ավելի շուտ Դանուբը կհոսի հակառակ ուղղութ՜յամբ և երկիրը կընկնի երկրի վրա, քան ես կհանձնեմ Իզմաիլը»:

Հաջորդ օրը, 1790 թ. դեկտեմբերի 11-ին, խիտ սառնախուղի քողի տակ, ռուսական զորքերը գրոհի գնացին Իզմաիլի վրա: Ամրոցի վրա

բոլոր կողմերից շարժվեց վեց ղորասյուն, Զորասյուններից մեկի հրամանատար էր Մ. Ի. Կուսուզովը։ Գետով դեպի Իզմաիլ շարժվեցին թիանազների խմբերը։ Թուրքերը պատասխանեցին երկու հարյուր հրանոթների փոթորկուն կրակով, որոնք տեղադրված էին ամրոցի պատերի վրա։ Անմիջապես որոսացին ռուսական հրանոթները։

Զինվորները նեավեցին դեպի ամրոցի պատնեշը։ Ընկնում էին վիրավորները, սպանվածները, բայց նրանց ընկերները շարժվում էին առաջ։ Սկսվեց զաժան մի ձեռնամարտ ամրոցի բարձր պատերի մոտ։ Ռուսները ցնացին դեպի ամրոցի դարբասը։ Հրացանները դեպի առաջ թերած նրանք շարժվեցին դեպի վերջին վճռական դրոշի։ Ահա նրանք արդեն զաժան մարտ են մղում Իզմաիլի փողոցներում, առանձին տների մոտ։ Թուրքերի զինագրուծյունը հուսահատական էր։ Նրանք գերի չէին հանձնվում։ Մի քանի հազար ձիեր դուրս փախան դոմերից, սրբնթաց լցվեցին փողոցները, մեծացնելով ընդհանուր քաոսը։ Ճակատամարտը տեղեց տասը ժամ։ Երեկոյան ամրոցը զրավված էր։

Մոտավորապես նույն ժամանակ Սև ծովում մեծ հաղթանակներ տարավ նաև ռուսական նավատորմը՝ ծովակալ Ֆ. Ֆ. Ուշակովի հրամանատարությամբ։

Իզմաիլի առումը և ծովում տարած հաղթանակները վճռեցին պատերազմի ելքը։ 1791 թվականին Յասսիում կնքվեց հաշտություն, որի համաձայն Ռուսաստանին անցան Հարավային Բուդի և Դնեստրի միջև ընկած հողերը։ Ռուսաստանը վերջնականապես ամրապնդվեց Սև ծովի հյուսիսային ափերին։

4. Ռուս-թուրքական պատերազմների ընդհանուր արդյունքները։ Երկու արշավանահեղ պատերազմների հետևանքով Ռուսաստանյան ազնորվականական կայսրությունը ստացավ իր համար անհրաժեշտ Ելի դեպի Սև ծով։ Հարավային Ուկրաինայի և Դրիմի ընդարձակ տարածությունները մտան Ռուսաստանի կազմի մեջ։

Այստեղ հիմնադրվեցին և բարձրացան նոր քաղաքներ՝ Խերսոնը, Նիկոլաևը, Օդեսան, Սևաստոպոլը և այլն։ Կառուցվեցին նոր գործարաններ, նավաշինարաններ։

Ցարական կառավարությունը հարավի արգավանդ հողերը բաժանում էր ազնվականներին։ Այստեղ բնակեցվում էին նաև գյուղացիներ ու արհեստավորներ, որոնք յուրացնում էին այն հողերը, որ մոտիկ անցյալում համարվում էին «վայրի դաշտեր»։ Երևան էին գալիս նոր կալվածքներ, հաստատվում էր ճորտատիրական իրավունքը։ Սակայն ճորտատիրական հարաբերությունները հարավում ավելի թույլ էին, քան երկրի կենտրոնական մարզերում։ Այդ պատճառով էլ այստեղ ավելի արագ էին զարգանում նոր, կապիտալիստական հարաբերությունները։ Կառուցվում էին ճակնդեղի, շաքարի և կաշվի գործարաններ, կիրառ-

վում էր վարձու բանվորական աշխատանքը, արագ կերպով զարգանում էր առևտուրը Ռուսաստանի ներքին նահանգների և արտասահմանյան երկրների հետ:

Ցարական Ռուսաստանը ռուս-թուրքական պատերազմները մղում էր ռուս ազնվականության շահերից ելնելով, մղում էր ի հաշիվ մեր երկրի ժողովուրդների և նվաճված տերիտորիաների բնակչության հրակալական զոհողությունների:

Քայց Ռուսաստանի նվաճողական պատերազմները Սև ծովի հյուսիսային ափերի համար ունեցան նաև իրենց առաջադիմական նշանակությունը. ռուսական զորքերի հաջող ռազմական գործողությունները թուլացնում էին Թուրքական կայսրությանը՝ բաղկանյալ ժողովուրդների հարստահարողին, և դրանով օգնում էին նրանց ազատագրական պայքարին:

Սև ծովի ափերին Ռուսաստանի ամրապնդվելը հարավային տափաստանների բնակչությանը (ռուսներին, ուկրաինացիներին, մոլդավացիներին) փրկեց թուրքական զավթիչների անընդհատ ներխուժումներից, նպաստեց Սև ծովի առափնյա երկրամասի տնտեսության ու կուլտուրայի զարգացմանը:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԿՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք էին ռուս-թուրքական պատերազմների պատճառները:
2. Քարտեզի վրա գտե՛ք 1768—1774 թթ. և 1787—1791 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմների հիմնական ճակատամարտերի տեղերը:
3. Կազմե՛ք ընդարձակ պլան «Ռուս-թուրքական պատերազմները XVIII դարի երկրորդ կեսին» թեմաով:
4. Ինչպե՞ս դրսևորվեց Պ. Ա. Ռումյանցևի և Ա. Վ. Սուվորովի ռազմական արվեստը ռուս-թուրքական պատերազմների հիմնական ճակատամարտերի ժամանակ:
5. Որո՞նք և՛ ռուս-թուրքական պատերազմների ընդհանուր արդյունքները, ի՞նչ հոգեր միացվեցին Ռուսաստանին: Քարտեզի վրա ցույց տվե՛ք դրանք:

§ 52. ՅԱՐԻՉՄԸ ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԲՈՒՐժՈՒԱԿԱՆ Հեղափոխութեմէն ԴԵՄ ՄՂԱԾ ՊԱՅՋԱՐՈՒՄ

1. Բուրժուական հեղափոխությունը Ֆրանսիայում (1789—1794): XVIII դարի վերջին Ֆրանսիայում տեղի ունեցավ բուրժուական հեղափոխություն, նա վերացրեց ֆեոդալական կարգերը երկրում և կապիտալիզմի զարգացման համար լայն ուղիներ բացեց: Այստամբ ժողովրդի պահանջով Ֆրանսիական կյուղովիկոս XVI թագավորը մահապատժի ենթարկվեց, Ֆրանսիան դարձավ հանրապետություն: Իշխանության գլուխ անցավ բուրժուազիան:

Ֆրանսիական հեղափոխության իրադարձությունները ցնցեցին եվրոպան, Հեղափոխության դեմ պայքարի դուրս եկան Եվրոպայի բոլոր

Ֆեոդալական պետությունները: Նրանց գլուխն անցավ կապիտալիստական Անգլիան, որը շեր ցանկանում թույլ տալ իր մրցակցի՝ Ֆրանսիայի ուժեղացումը: Միևնույն ժամանակ բոլոր երկրների առաջագիմ մարդիկ ջերմորեն ողջունում էին ֆրանսիական հեղափոխությունը:

2. Ցարական Ռուսաստանի մասնակցությունը Ֆրանսիայում հեղափոխության դեմ սղաժ պալքարին: Ցարական Ռուսաստանը ակտիվ կերպով մասնակցեց հեղափոխության դեմ մղված պալքարին: Եկատերինա II-ը Եվրոպայի մյուս տիրակալներին կոչ արեց միացալ զորքեր ստեղծել և ուժով «Ֆրանսիան աղատել ավազակներից (Եկատերինա II-ը այսպես էր անվանում ֆրանսիական հեղափոխականներին), վերականգնել միապետությունը և միապետին... պատժել շարագործներին...»:

Ռուսական զեոսպանը Ֆրանսիայում փորձեց օգնել Լյուդովիկոս XVI-ին փախչել հեղափոխական Փարիզից և ասպհոլեց նրան ռուսական անձնագրով: Սակայն ֆրանսիական հայրենասերները ճանապարհին ճանաչեցին թագավորին և նրան վերադարձրին Փարիզ:

Եկատերինա II-ը ապստամբ ժողովրդից Ռուսաստան փախած ֆրանսիացի ազնվականներին շուայլորեն սպահովում էր փողով: Եվ բնոհակառակն, բոլոր այն ֆրանսիացիները, ովքեր հավանություն էին տալիս հեղափոխությանը, անմիջապես արտաքսվեցին Ռուսաստանից: Ռուսաստանում մնացողներից չուրաքանչյուրը պետք է երդում տար՝ «հավատարիմ ու հնազանդ լինել թագավորին»:

Իմանալով Ֆրանսիայի թագավորի մահապատժի մասին, Եկատերինա II-ը Ֆրանսիայի հետ խզեց տնտեսական, քաղաքական և կուլտուրական բոլոր կապերը: Ֆրանսիական ավերը բլոկադայի ենթարկելու համար ուղարկվեց ռուսական ռազմական մի էսկադրա:

Ռուսաստանի ներսում ուժեղացավ հալածանքը առաջագիմ մարդկանց նկատմամբ, աճեց պրաքնություն¹ խստությունը: Արտասահմանից եկող բոլոր զրքերը մանրադնին կերպով ստուգվում էին: Այն զրքերը, որոնք ճանաչվում էին «կրոնին, գերագույն իշխանությանը հակառակ», անմիջապես նետվում էին խարույկ:

XVIII դարի ֆրանսիական հեղափոխության ժամանակներից սկսած ցարիզմի արտաքին քաղաքականության գլխավոր խնդիրներից մեկը դառնում է պալքարը բնոգիմ արտասահմանյան երկրների հեղափոխական շարժման. ցարիզմը սկսեց վերածվել Եվրոպայի ժանդարմի:

Միևնույն ժամանակ Ռուսաստանի առաջագիմ մարդիկ ողջունում

1 Դրաբնությունը սպաքություն, թատրոնում կամ այլուր ցուցադրելու համար նախատեղած ստեղծագործությունների նախնական ստուգումն է հատուկ պաշտոնյաների (պրաքնիչների) կողմից:

էին ֆրանսիական հեղափոխութիւնը և հաղթանակ ցանկանում նրան: Այդ ժամանակ Ֆրանսիայում գտնվող որոշ ռուս մարդիկ մասնակցեցին հեղափոխական բուռն իրադարձութիւններին. գնում էին պրոչետրաթագավորական Բաստիլիա բանտը, մտնում էին հեղափոխական ակումբների անդամութեան շարքերը: Նրանք երազում էին այն մասին, թե երբ նման մի հեղափոխութիւն կսկսվի նաև Ռուսաստանում:

3. Յարիգֆի մասնակցութիւնը Լեհաստանի բաժանումներին: Զգուշանալով Ռուսաստանի սահմանների մոտ հեղափոխության՝ աւարածումից, եկատերինա II-ը զորքեր ուղարկեց Լեհաստան: Բացատրելով այդ քայլը, նա ասում էր. «Ես պայքարում եմ յակոբինների՝ դեմ Վարշավայում»:

Պրուսիայի և Ավստրիայի ֆեոդալական տիրակալների հետ միասին ցարական Ռուսաստանը մասնակցեց Լեհաստանի բաժանումներին:

Իսկ ինչպիսի՞ն էր այդ ժամանակ Լեհաստանի զարգացումը: Ինչո՞ւ հնարավոր դարձավ նրա պետական ինքնուրույնութեան վերացումը:

XVIII դարի վերջերին Լեհական պետութիւնը թուլացել էր: Լեհաստանում իշխում էին ֆեոդալական կարգերը: Նա անշափեւ էր մնում եվրոպական առաջավոր երկրներից: Այդ հետամնացութիւնը հատկապէս նկատելի էր Լեհաստանի պետական կառուցվածքի մեջ: Մինչ շատ ալլ-երկրներում ֆեոդալական մասնատվածութիւնը վաղուց ոչնչացվել էր, Լեհաստանում դեռ կենտրոնացված պետութիւն չէր ձևավորվել: Լեհական թագավորը համարվում էր ընտրովի և խաղալիք էր լեհական պաների ձեռքին: Պաները չէին ցանկանում ուժեղացնել թագավորական իշխանութիւնը և իրենց մոտ որպէս թագավոր հրավիրում էին մերթ մեկ, մերթ մի ուրիշ եվրոպական թագածառանդի: Լեհական ազնվականական սեյմը² պառակտվում էր գծութիւններին: Բավական էր թեկուզ մի դեպուսատո նիստի ժամանակ ասել՝ «Թույլ չեմ տա», որպէսզի ոչ մի օրենք, կառավարութեան ոչ մի որոշում հնարավոր չլինէր կենսագործել:

Լեհաստանի տնտեսութիւնը նոյնպէս դանդաղ էր զարգանում, պոլաւացիութիւնը հեծում էր ճորտատիրական շափաղանց ծանր ճընշման տակ: Ֆեոդալական շահագործումը եւ էր պահում նաև քաղաքների զարգացումը: Դրա համար էլ հասկանալի է, որ Լեհաստանը չէր կարող դիմադրել իր հզոր հարեաններին: XVIII դարի վերջերին տեղի տւեցան այսպէս կոչված Լեհաստանի բաժանումները Ռուսաստանի,

1 Յակոբիններ — Ֆրանսիայում առավել հեղափոխական բնկերութիւններից մեկի ներկայացուցիչները հեղափոխության ժամանակաշրջանում (1789—1794 թթ.):

2 Այսպէս էր կոչվում Լեհաստանում պետական իշխանութեան գերագոյն օրգանը, որն ալի ժամանակ կազմված էր հիմնականում մեծատոհմիկներից ու ազնվականներից:

Ավստրիայի և Պրուսիայի միջև: Առաջին բաժանումը եղել է դեռևս 1772 թվականին:

Ֆրանսիական հեղափոխության իրադարձությունների ազդեցության տակ լեհաստանում սկսվեց ազգային-ազատագրական մեծ շարժում: Առաջ էին քաշվում ճորտատիրական իրավունքի վերացման, քաղաքական վերափոխումների պահանջներ: Հեղափոխական պայքարի բոցը մոտենում էր Պրուսիայի, Ավստրիայի, Ռուսաստանի սահմաններին:

Այդ ժամանակ էլ Եվրոպայի ֆեոդալական տիրակալներն իրենց զորքերը մուցրին լեհաստան, ճնշեցին լեհական հայրենասերների դիմադրությունը և իրագործեցին լեհաստանի երկրորդ (1793 թ.) ու երրորդ (1795 թ.) բաժանումները: Այս բաժանումները միջոց էին Եվրոպայի ֆեոդալական տիրակալների ձեռքին՝ Ֆրանսիական հեղափոխության ազդեցության դեմ պայքարելու համար, իսկ գլխավորը՝ նրանք ցանկանում էին հարստանալ թուլացած լեհաստանի հաշվին: Երեք բաժանումների հետևանքով լեհաստանի պետական ինքնուրույնությունը ոչնչացվեց: Դա լեհական ժողովրդի համար մեծ ողբերգություն էր:

4. Աջափնյա Ուկրաինայի, Բելոռուսիայի և Լիտվայի միացումը Ռուսաստանին: Լեհական բուն հողերը զավթեցին Պրուսիան և Ավստրիան: Իսկ Ռուսաստանին միացան Աջափնյա Ուկրաինայի, Բելոռուսիայի, Լիտվայի և Կուռլանդիայի (Լատվիայի մի մասը) հողերը:

Դուք հիշում եք, որ Ռուսաստանի հետ Ուկրաինայի միավորման ժամանակ՝ 1654 թվականին, Աջափնյա Ուկրաինան և Բելոռուսիան դեռևս մնում էին լեհաստանի կազմի մեջ: Լիտվան նույնպես այն ժամանակ միացած էր լեհաստանին (նրանք մի պետություն էին կազմում, որ կոչվում էր Ռեչ Պոսպոլիտա):

Լեհաստանի (Ռեչ Պոսպոլիտայի) բաժանումների ընթացքում ևլ տեղի ունեցավ Աջափնյա Ուկրաինայի և Բելոռուսիայի միացումը Ռուսաստանին: Դա պատմական առաջադիմական գործ էր: Բեև այն ժամանակ Ռուսաստանը ինքն էլ էր ճորտատիրական երկիր, ուկրաինական և բելոռուս գյուղացիների վրձակը Ռուսաստանին միացված հողերում այնուամենայնիվ բարելավվեց. ճորտատերերը կորցրին գյուղացիներին մահվան դատապարտելու իրավունքը, վերացավ կրոնական ճնշումը: Ընդհանուր պատմական արժանատի միասնական, դարեւորդ միասին ապրած, դեռ հին ուսական պետության ժամանակ միասնական անտեսությամբ, ընդհանուր պայմարով և կոլտուրայով իրար միացած երեւ՝ ժողովուրդները հորից միավորվեցին:

Լեհաստանի երրորդ բաժանմամբ (1795 թ.) Լիտվայի մեծ մասը և Կուռլանդիան (Լատվիայի մի մասը) նույնպես միացվեցին Ռուսաստանին: Լիտվական և Լատվիական ժողովուրդները մտան Ռուսաստանի

կազմի մեջ: Լիտվայի արևմտյան հոգերը (Կլայպէդայի երկրամասը) անացին Պրուսիայի կազմում:

Ուկրաինայի, Բելոռուսիայի, Լիտվայի և Լատվիայի աշխատավոր մասսաներն սկսեցին ռուս ժողովրդի հետ միասին պայքարել իրենց բնիկ հանուր հարստահարիչներին՝ կալվածատերերի, իսկ հետագայում՝ կապիտալիստների դեմ:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչպիսի՞ն էր ֆրանսիական բուրժուական հեղափոխության նկատմամբ ցարական կառավարության և Ռուսաստանի առաջուղեմ մարդկանց վերաբերմունքը:

2. Ի՞նչ պետություններ մասնակցեցին Լեհաստանի բաժանումներին: Ի՞նչ նպատակ ունեին դրանք:

3. Քարտեզի վրա գտեք լեհական այն հոգերը, որ XVIII դարում գավթեցին Պրուսիան և Ավստրիան:

4. Քարտեզի վրա գտեք այն հոգերը, որ Լեհաստանի բաժանումների ժամանակ միացվեցին Ռուսաստանին: Ի՞նչ նշանակություն ունեցավ Աջափնյա Ռալաիենայի, Բելոռուսիայի, Լատվիայի և Լիտվայի ժողովուրդների համար Ռուսաստանյան պետության մեջ մտնելը: Հիմնավորեք ձեր հետեւությունը:

§ 53. ՅԱՐԻՉՄԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ XVIII ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԵՐԻՆ ԲՈՒՐԺՈՒԱԿԱՆ ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ ԴԵՄ ՄԴԱՍԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻՆ: ԲՈՒՍԱԿԱՆ ԲԱՋՄԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

1. Յարիզմի ռեանցիան քաղաքականությունը XVIII դարի վերջերի: XVIII դարի վերջերին Ռուսաստանում ուժեղացավ ռեակցիան: Եկատերինա II-ի մահից հետո թագաւորում է նրա որդին՝ Պավել I-ը (1796—1801): Գա մի դաժան ու անզուսպ մարդ էր: Նա շարունակում էր Եկատերինա II-ի աղնվականական քաղաքականությունը (պետական հոգերը բաժանում էր Վալվածատերերին, դաժան կերպով ճնշում էր դյուղացիական պայտամբությունները և այլն): Այս բոլորը նա իրապործում էր ծայրահեղ բռնակալական միջոցներով և հաճախ անհեթեթ ձևով: Դաժան ռեպրեսիաներ էին կիրառվում բոլոր այն մարդկանց նկատմամբ, ովքեր կհամարձակվեին սեփական կարծիքը արտահայտել, իր առջև նպատակ դնելով ֆրանսիական հեղափոխության դադարիւրների տարածման դեմ պայքարը, Պավելը հասավ այն բանին, որ նույնիսկ խստագույն կերպով արգելեց «քաղաքացի» և «հայրենիք» բառերի գործածությունը, որոնք հիշեցնում էին հեղափոխության իրագարծությունները:

Բանակում արմատավորվում էր մահակի կարգապահությունը և անմիտ խստավարժությունը: Կանոնադրական պահանջների ամենափոքր

խախտման համար զինվորներին դաժան կերպով ճիպոսահարում էին, իսկ սոլաներին զրկում էին պաշտոնից և աքսորում:

Պապե 1-ը՝ պրուսական ռազմական սիստեմի կրքոտ երկրպագուն, սկսեց ռուսական բանակը վերակառուցել պրուսական եղանակով. կիրառության մեջ դրեց պրուսական զինվորական կանոնադրքերը, մշտ-
ցըրեց պրուսական զինվորաշարը, պրուսական համազգեստը՝ նեղլիկ, շարժումները կաշկանդող մունդիրներ և խժուժից զինվորների համար պատրաստած ծամեր:

«Ռուսները պրուսներին միշտ էլ ջարդել են, էլ ի՞նչ փոխ առնենք նրանցից», — հեղինակում նկատում է Սուվորովը: Կատաղած Պապե 1-ը հրամանատարական պոստից ազատեց Սուվորովին և աքսորեց:

2. Յարիզմի արտաքին քաղաքականությունը: Յարական Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղությունը XVIII դարի վերջերին բուրժուական Ֆրանսիայի դեմ մղվող պայքարն էր: Բուրժուական Ֆրանսիան բազմաթիվ պատերազմներ էր մղում, ձգտելով իր գերիշխանությունը հաստատել ամբողջ եվրոպայում:

Յարական Ռուսաստանը մասնակցեց եվրոպական պետությունների կռալիցիային (միությունը), որոնք միավորել էին իրենց ջանքերը բուրժուական Ֆրանսիայի դեմ պայքարելու համար: Կռալիցիայի գլխավոր մասնակիցներն էին Անգլիան, Ռուսաստանը և Ավստրիան:

Ռազմական գործողություններն անհաջող սկսվեցին կռալիցիայի համար: Ավստրիական զորքերը ծանր կորուստներ կրեցին: Անհրաժեշտ էր շտապ օգնություն:

Պապե 1-ը Միչերլիրական ծով ուղարկեց ռուսական մի էսկադրա՝ Ֆ. Ֆ. Ուլակովի հրամանատարությամբ: Շտապ կարգով աքսորից եռու կանչվեց Ա. Վ. Սուվորովը:

3. Ռուսական բանակի իտալական և շվեյցարական առշավանքները (1799 թ.): Ա. Վ. Սուվորովը գլխավորեց իտալիա ուղարկված ռուսական զորքերը: Նրան վիճակված էր կովել ֆրանսիական բանակի դեմ, որն այն ժամանակ եվրոպայի ամենամարտունակ բանակն էր:

Ռուսական զորքերը ֆրանսիական առաջնակարգ բռնակին ծանր պարտությունների մատնեցին: Երկու ամսվա ընթացքում նրանք մարտեր մղելով առաջ շարժվեցին ավելի քան 400 կմ և ֆրանսիական զորքերից մաքրեցին Հյուսիսային Իտալիան:

Ռուսաստանի հաջողությունները վախեցրին նրա դաշնակիցներին՝ Անգլիային և Ավստրիային, և նրանք մտահոգվեցին ռուսական բանակի Իտալիայից դուրս բերելու մասին: Սուվորովին կարգադրվեց շարժվել դեպի Շվեյցարիա:

Դժվարին պայմաններում ռուսական բանակը նմանը չունեցող անցյում կատարեց Ալպերի վրայով: Ռուսների ճանապարհը փակում էին

Ֆրանսիական զորքերը, ժայռերից մազլցելով վեր, սուվորովյան դին-վորները մարտերով իրենց համար ճանապարհ էին հարթում Անն-Գո-թաբդյան լեռնանցով: Սուվորովի հրամանով հակառակորդի թիկունք ուղարկվեց մի ջակատ՝ նրա սիրելի աշակերտ Բազբաուիունի հրամանա-տարությամբ: Անն-Գոթաբդը գրավվեց:

Նահանջելով՝ Ֆրանսիացիներն ամրացան ավելի քան 20 մետր բարձրությու, ունեցող մի փոքրիկ կամրջի մոտ, որը լեռնային փոթոր-կուն զետի վրայով իրար էր կապում ժայռերը: Կյանքի համար վտան-գավոր այդ անցատեղը կոչվում էր «Սատանայի կամուրջ»: Ֆրանսիա-ցիները փորձում էին քանդել կամուրջը. այդ դեպքում ուսաների հետա-գա երթը կդառնար համարյա անհնարին: Եվ նորից խիզախների մի ջո-կատ Ֆրանսիացիներին հարվածեց թիկունքից: Հակառակորդը նահան-ջեց: Բայց կամրջի մի հատվածը արդեն վնասված էր: Ռուս զինվորները քանդեցին մոտակայքում գտնվող սարայը, դերանները կապակեցին իրենց վզնոցներով ու գոտիներով և խախտա տախտակամածով անցան անդունդի վրայից:

Բայց առջևում նրանց սպասում էր մի նոր, է՛լ ավելի դժվարանց մի լեռնաշղթա՝ Պանիֆալ: Նրա զառիթափերը ծածկված էին ձյունով ու սառույցով: Մերթ ժայռերն ի վեր սողեսող բարձրանալով, մերթ սառցապատ զառիթափով իջնելով, առանց սննդամթերքի, ցրտին ու հողմերին ընդդեմ, ուստական զորքերը ծանր մարտեր մղելով վերջապես մտան Շվեյցարիա: Զինվորների հետ միասին արշավանքի բոլոր ծան-րությունները կրում էր նաև յոթանասունամյա զորավար Ա. Վ. Սուվոր-ովը:

Սակայն այստեղ էլ նրանց համար լավ չէր. ուսական զորքերը ջրջապատվել էին ֆրանսիական մեծաթիվ մի բանակի կողմից, որի հրամանատարն էր փորձված գեներալ Մասսենը:

Ռազմական խորհրդում Սուվորովը հայտարարեց. «... այժմ մենք այս լեռների մեջ շրջապատված ենք հակառակորդի կողմից, որն իր ուժերով դերազանցում է մեզ: Ի՞նչ պիտի անենք, Նահանջե՞նք՝ ամոթ է. ևս դեռ երեք չեմ նահանջել: Առա՞ջ գնանք... անհնար է. Մասսենը սեփ ավելի քան 60 000 զինվոր, իսկ մենք՝ քսան էլ չունենք: Բացի այդ, մենք չունենք սննդամթերք, փամփուշտ, հրետանի... Ոչ մի տեղից օգնություն չենք սպասում... Մենք կործանման եզրին ենք... Միայն մի հույս է մնում... իմ զինվորների խիզախությունն ու անձնագոհությունը: Մենք ուսանիք ենք...»:

Եվ սուվորովյան զորքերը ծանր ճակատամարտում ճեղքեցին թշնա-մու շրջապատման օղակը: Անցումը Ալպերի վրայով ավարտվեց հաջո-ղությամբ: «Ռուսական սվինը ճեղքեց-անցավ Ալպերի միջով,— պատ-կերավոր կերպով ասում էր Սուվորովը իր զորքերի սիրագործության

մասին: Դա Ալպերի վրայով ռազմական ամենաշահակալից անցում-
ներից մեկն էր: Նրա փառքը տարածվեց աշխարհի շատ երկրներում:

4. Ա. Վ. Սուվորովի ռազմական արվեստը (1780—1800): XVIII

Դարի երկրորդ կեսին շատ
առաջ գնաց ռուսական ռազ-
մական արվեստը: Առանձ-
նապես մեծ փառք ձեռք բերեց
ռուս ախանալոր զորավար Ա.
Վ. Սուվորովը: Ռազմական
բազմաթիվ հաջողությունների
համար Ռուսաստանը նրան
է պարտական: Անշուշտ, Սու-
վորովը իր դարի և իր դատա-
կարգի սրգին էր, նա պատկա-
ռում էր ազնվականության
դասին և գտնվում էր ցարա-
կան ծառայության մեջ: Նրան
ուղարկում էին ոչ միայն ար-
տաքին հակառակորդների դեմ
կռվելու, այլև ժողովրդական
շարժումները ճնշելու: Սակայն
մեկը գնահատում ենք նրան
որպես մեծ զորավարի: Նրա
ծառայությունները ռազմա-
կան արվեստի զարգացման
ուղղությամբ անլիճնելի են:
Նա շահել է բոլոր ճակատա-
մարտերը, որոնց մասնակցել է.

Ա. Վ. Սուվորով:
Ի. Գ. Շմիդտի նկարից

Սուվորովի համար ռազմական դրժում հիմնականը բանակի կեն-
դանի տեղն էր և այդ ուժը ղեկավարելու կարողությունը: Այն տարիներ-
ին շատ զինվորականներ, հատկապես պրուսական հին դպրոցի ներ-
կայացուցիչներ, այլ կարծիքի էին. իբր գլխավորը պատերազմի ժամա-
նակ ամբողջներն են, նրանց տեղական պաշարումը, միևնույն տեղում
երկար մնալու կամ հակառակորդին սովահարության միջոցով հաղթե-
լու կարողությունը:

Ոչ, տուտն էր Սուվորովը, պատերազմի ժամանակ գլխավորը դին-
վորն է, բանակի կենդանի ուժը: Գործերը վճռում են զինվորները և նը-
սանց հրամանատարները, նրանց մարտական վարժվածությունը, պատ-
րաստվածությունը, հմտությունը: Մինչ պրուսական դպրոցի զինվորա-
կանները կարծում էին, որ զինվորը չլիստք է մտածի, այլ պարտավոր

է միայն կուրորեց, ենթարկուել իր պետին, Սուվորովը պնդում էր հակառակը. «Յուրաքանչյուր զինվոր պետը է հասկանա զուրաշարժի իմաստը»: Նա հմուտ կերպով վարժեցնում էր զինվորներին, պրակտիկայում հասնում էր զենքին տիրապետելու սովորույթի: Իզմաիլի ամրոցը գրավելուց առաջ, ինչպես գիտեք, նա հրամայեց ուստական զինվորական ճամբարում նույն բարձրութեան պատեր շարել, ստեղծել Իզմաիլի մոզելը և զինվորներին փորձնական գրոհներ իր տանում: «Կալում են ոչ թե քանակով, այլ հմտությամբ»,— ասում էր նա:

Սուվորովը կարողանում էր հանկարծակի հարձակվել ավելի ուժեղ հակառակորդի վրա, շփոթության մեջ գցել նրան և ջախջախել ավելի պակաս ուժերով: Սրբնթաց հարվածով թշնամու կենդանի ուժի ոչնչացումը Սուվորովի հիմնական կանոնն էր: Նա հրամանատարներին սովորեցնում էր մի հայացքով բնդգրկել մարտական իրադրությունն ամբողջ բարդությամբ. «Նայիր գործին ամբողջությամբ»,— այսպիսին էր նրա կանոնը:

Ճորտատիրական Ռուսաստանում, նորակոչիկների հավաքումով՝ անագատ, ճորտ գյուղացիներից կազմված զորքերում Սուվորովը կարողացավ նվաճել զինվորների լիակատար վստահությունը: Նա կարողացավ զինվորների մեջ հավաստ ներշնչել իրենց նկատմամբ, արժանապատվության, հպարտության զգացում պատվաստել հանձնարարված գործի համար: «Դուք արժիմներ եք, դուք հրաշք գյուցազուներ եք, — ասում էր Սուվորովը զինվորներին:— Դուք հայրենիքի փրկարարներն ու պաշտպաններն եք»:

Իր ռազմական արվեստի շատ կանոններ Սուվորովը գրել է ռազմական հրահանգում, որը կոչվում է «Հաշվելու գիտություն» (տես փաստաթուղթը):

Ե. Խուս ծովակալ Ֆ. Ֆ. Ուշակովը (1744—1817): Ռուս նշանավոր ծովակալ Ֆյոդոր Ֆյոդորովիչ Ուշակովը Սուվորովի համախոհն էր: Նրան կարելի է անվանել ծովային Սուվորով: Նա ազնվականի որդի էր, վերջացրել էր ծովային կադետական կուրսուսը: Պատանի հասակից նրան դուրսնում էին ծովը և մարտական սխրանքները:

Ուշակովը շատ մարտերի է մասնակցել Սև և Միջերկրական ծովերում: Ծովում տարած նրա հաղթանակները ցամաքում Սուվորովի հաջողությունների հետ միասին պատերազմում ապահովեցին հաղթանակը Ռուսիայի դեմ:

Հատկապես նշանավոր է Վուֆու ամրոցի նրա գրոհը (1799): Այդ ժամանակ ֆրանսիացիների կողմից գրավված Հոնիսկան կղզիներից մեկի վրա գտնվող ամրոցը ուներ մինչև 640 հզոր հրանոթ և համարյա շորս հազարանոց կայազոր: Այսպիսի ամրոցի առումը նախատորմի ուժերով համարվում էր անհնարին: Սակայն Ուշակովը որոշեց գրո-

հիւ։ Սկզբում ռուս ծովայինները գրավեցին մի փոքրիկ ամրացված կղզի, որը փակում էր Կորֆու տանող ճանապարհը։ Այդ նույն օրը սկսվեց ամրոցի ընդհանուր գրոհը՝ ծովից ու ցամաքից։ Իրենց բոլոր հրանոթների հզոր կրակով նավերն աջակցեցին դեսանտային զորամասերի գրոհին, որոնք երկու ամիս շարունակ ամրոցը պահում էին պաշարման մեջ։ Առաջին գրոհը հու մղվեց։ Շուտով սկսվեց երկբարդ գրոհը։ Ռուս ծովայինների կողմից առաջավոր ամրությունների գրավումից հետո ամրոցը կապիտուլյացիայի ենթարկվեց։ Հոնիական կղզիներն ազատագրվեցին ֆրանսիական տիրապետությունից։ Ռուս ծովայինների ռազմական բարձր պատրաստվածությունը, նրանց հերոսությունը և Ուշակովի ռազմական արվեստը՝ ահա այն հիմնական պայմանները, որ ապահովեցին այնքան փառավոր մի հաղթանակ։

Ուշակովը առաջատանավային նավատորմի ծովային ճակատամարտերի մեծագույն վարպետ էր։ Նա մշակեց թշնամու նավատորմի վրա հարձակվելու նոր տակտիկա՝ արագություն, անսպասելի զորաշարժի և հրետանային կրակի համագործակցումով։ Նա կենտրոնացնում էր իր ուժերը գլխավոր հարվածի ուղղությամբ և սովորաբար հրետանու հարվածները տեղում էր հակառակորդի ֆլաղմանական (հրամանատարական) նավի վրա։ Այդ նավը շարքից հանելով՝ նա շփոթություն էր զգուց հակառակորդի նավատորմի մեջ։ Խորտակում էր նրա նավերը և ձգտում էր ամբողջությամբ ոչնչացնել նավատորմը։

Ռուսական ռազմական արվեստը դերսղանցում էր այն ժամանակ Արևմտյան Եվրոպայում գերիշխող պրուսական սխեմանի։

Ռուս ահանավոր զորավարների և ծովակալների փառավոր ավանդույթները ապրում են սովետական բանակի մարտական գործերում։ Վ. Ի. Լենինի ցուցումով Սովորումի «Ճաղթելու գիտություն» հիմնական կանոնները մտցվեցին կարմիր բանակային այն զորությունների մեջ,

Յ. Յ. Ուշակով, XVIII դարի վիճադրությունից

որոնք կարմիր բանակի մարտիկներին էին տրվում 1918—1920 թթ. հաստիքավորված ինտերվենցիայի տարիներին: Ֆաշիստական ագրեսորների դեմ Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին (1941—1945 թթ.) սովետական կառավարությունը հիմնեց Ա. Վ. Սուվորովի, Ֆ. Ֆ. Ուշակովի, Մ. Ի. Կուտուզովի շքանշաններ: Այդ շքանշաններով պարգևատրվեցին սովետական բանակի հատկապես աչքի ընկած սպաներ, գնդապետներ և ծովակալներ: Ուշակովի մեդալով պարգևատրվեցին ծովայինները՝ մարտերում ցուցաբերած անձնական արիության, խիզախության համար:

ՀԱՌՅՆՈՒ ԵՎ ԱՌԱՋԱԿՐԱՔՆԵՐ

1. Ո՞ր փաստերն են վկայում Պավել Ի-ի ներքին և արտաքին քաղաքականության ակնկցի ընդհանուր մասին:

2. Քարտեզի վրա ցույց տվե՞ք այն ուղին, որով Ա. Վ. Սուվորովի հրամանատարությամբ անցել է ռուսական բանակը խալաական ու շվեյցարական արշավանքների ժամանակ, Ինչպիսի՞ դժվարություններ հաղթահարեցին ռուսական զորքերը այդ արշավանքների ժամանակ:

3. Սուվորովյան ռազմական արվեստի ի՞նչ կանոններ գիտեք դուք: Ի՞նչ էք կարծում, սուվորովյան ո՞ր կանոններն են մինչև հիմա պահպանում իրենց նշանակությունը:

4. Ի՞նչ նոր բան մտցրեց Ֆ. Ֆ. Ուշակովը ծովային մարտի տակտիկայի զարգացման մեջ:
ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ

Ա. Վ. Սուվորովի «ՀԱՂԻՆԸՈՒ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»-ից

Սուվորովն իր «Հաղիվելու գիտություն» հրահանգում գիտությունների համար շարադրել է իր ռազմական արվեստի զրիավոր կանոնները: Ստորև տրված են հատվածներ ռազմական երեք հիմնականների և գիտվորականի համար գիտելիքների և իր գործը ամբողջությամբ հատկանայու նշանակության մասին:

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՆԵՐՔԻ ԶՄՈՒՄՅՈՒՆ

Առաջին՝ աշխատելու ինչպես բանակ ղեկ. ինչպես առաջ շարժվել, որտեղ գրոհել, հետապնդել և հարվածել:

Երկրորդ՝ արագություն... Հակառակորդը մեզ չի սպասում, կարծում է հաջուր վերստի վրա ենք, իսկ ավելի հեռվից՝ երկու հաջուր, երեք հաջուր և ավելի: Հանկարծ մենք գրոհում ենք, ինչպես ձյունն է րափվում գլխին: Նրա գլուխը կպտտվի, գրոհի՜ր՝ ինչով կկոխվի... Հեծելազոր, սկսի՜ր քառակուսի, հալածի՜ր, կտրածի՜ր, ձեռքից բաց մի քող:

Երրորդ՝ բռնուն գրոհ: Ոտքը ոտք է ամբապնդում, ձեռքը ձեռք է ուժեղացնում: Հրաձգությամբ ժամանակ չտա մարդիկ են մահանում: Հակառակորդը եույն ձեռքերն ունի, բայց ռուսական սվինին ծանոթ չէ... Գրոհի՜ր սառը գեներալ... հետևակ, խոցի՜ր ավիեններով, հեծելազոր իսկույն հայտնվի: Ձորակներ չկան մի ամբողջ վերստ, կատեչենք տեղա գլխին, հրաձգենք բռնուն են: Սուվորաբար հեծելազորը առաջին է նեղում, հետևալը վազում է միայն հրա հետևից... Երկու շարքի մեջ ուժ կա,

եւեք շարքի մեջ՝ մեկուկես ում. տաշիքը ծվատում է, Լեկ-
րուզը գնտնահար է աճում, երբուդը՝ ավաւտում է:

... 'Էյուզագուններ, հակառակորդը դողում է ձկնից, քայց
Հէյի մեծ հակառակորդ են անիծված «չղիտեմը», ենթադրա-
բասությունը, առեղծվածախոսությունը, խաբեքայությունը, ճեւ-
գությունը, պերճախոսությունը, բերասածությունը, երկերեսա-
նությունը, Բաղբրիկ-մեղբրիկությունը... «Չղիտեմ»-ից շատ և
շատ փորձանք կգա: Չղիտեմ առելու համար սպային բանտար-
կություն, իսկ շտաբային սպայից ավագ շտաբային սպան
տեալին բանտարկություն:

... 'Էիտությունը լույս է. անցիտությունը խավար, գործը վար-
պետից կվախենա, և գյուղացին (Էրե) արտին չի տիրապե-
տում, ցուենի բերք չի ստանա: Մեկ ուսյալի դիմաց եւեք աճում
են տալիս, երեք մեկ էլ, տվեք վեցը, տվեք մեկ տասը
մեկի դիմաց.— բոլորին կբարդենք, կխտրտակենք, դերի կվեց-
ենք:

ՀԱՐՑԵՐ

1. Ո՞րն է Սուլթուլի ռազմական Լերի հմտությունների գլխավոր իմաստը:
2. Ինչո՞ւ Սուլթուլը այդպես չէր սիրում «չղիտեմ» պատասխանը:
3. Ինչո՞ւմ էր տեսնում Սուլթուլի «Հաղթելու դիտության» տարրերությունը պրու-
սական ռազմական սխառեմի հիմնական կանոնների համեմատությամբ:

§ 54. ՌԻՏԱԼԱՍՏԱՆԻ ԿՈՒՆՏՏՈՒՐԱՆ XVIIII ԴԱՐԻ ԿԵՍԻՆ ԵՎ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ: ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Գիտության և կրթության զարգացումը: XVIIII դ. կեսին ու Լրկ-
րուդ կեսին ուսական դիտությունն ու կրթությունը զարգանում էին,
թեև ճարտարական իրավունքն ու ինքնակալությունը խիստ արգելա-
կում էին այդ զարգացումը: Կամա թե ակամա, դիտությանը առանձնա-
պես նշանակություն չափող ցարական կառավարությունը ստիպված էր
որոշ միջոցներ ձեռնարկել կրթության զարգացման համար:

Դուք արդեն գիտեք աղնվականական ցամաքային ռազմական դրու-
րոցի մասին, որտեղ աղնվականների որդիներին պատրաստում էին դրա-
զետ սպաներ: Սենատին և կոլեգիաների մեծ մասին կից բացվեցին
նոր դպրոցներ՝ ստորին աստիճանավորների կադրեր պատրաստելու հա-
մար:

Գիտությունների ակադեմիային կից բացեցին առաջին միջնա-
կարգ դպրոցը՝ արական գիմնազիան, ավելի ուշ երկրորդը բացեցին
Մոսկվայում, երրորդը՝ Կազանում, XVIII դարի վերջին Ռուսաստանում
գլխավորապես կային նահանգային քաղաքների միայն կեսում: Աղնվա-
կանների աղջիկների համար Եկատերինա II-ը հիմնադրեց փակ ինս-
տիտուտ՝ Սմոլնո ինստիտուտը, իսկ քաղքենիների համար՝ Եկատերին-

սկի ինստիտուտը: Իդական գիմնադիւաներ այն ժամանակ դեռ չկային: Աղնվականների մեծ մասը տանն էր ստանում կրթութիւն՝ տնային դաստիարակների և մասնավոր ուսուցիչների հսկողութեամբ: Հաճախ այդ կրթութիւնն ու ուսուցումը գտնվում էին ամենացածր մակարդակի վրա: Նշանավոր գրող Ֆոնվիլիդինը ծաղրիկ է աղնվականական նման դաստիարակութեան թերութիւնները: «Ինչի՞ համար սովորեմ աշխարհագրութիւնը,— իր մօր հետ դատողութիւններ է անում տհաս Միտրոֆանուշկան,— չէ՞ որ կառապաններն իրենք ամենուր կտանեն»: XVIII դարի վերջին արդէն հարյուրավոր մարդիկ կարգաւով Ֆոնվիլիդինի կուսակերպութիւնը, բարձր ծիծաղում էին Միտրոֆանուշկայի վրա:

Աստիճանաբար զարգանում էին գիտական գիտելիքները, կյանքը կրթված մարդկանց պահանջ էր առաջադրում: Դեռևս դարի կեսին ուսման գիտնական Մ. Վ. Լոմոնոսովը ցույց տվեց, թե ինչի՞ են ընդունակ ուսու ժողովուրդը և ուսական դիտութիւնը:

2. Միխայիլ Վասիլևիչ Լոմոնոսով (1711—1765): Միխայիլ Վասի-

լևիչ Լոմոնոսովը ծնվել է 1711 թվականին խոլմոգոր բաղարի մոտակայքում գտնվող Միգյուլում: Նրա մանկութիւնն անցել է Սպիտակ ծովի ափերին: Հայրը նրան իր հետ տանում էր ձկնորսարանները: Հյուսիսափայլը, աղմուկով և շառաշով իրար բախվող սառույցները, ծովի մակընթացութիւնն ու տեղատվութիւնը, ամեն ինչ զարթնեցնում էր պատանի Լոմոնոսովի հարցասեր հետաքրքրութիւնը: Պատանին ազահորեն ուզում էր սովորել, բայց սովորելու տեղ չկար: Մեծ զրժվարութեամբ էր նա գրքեր ձեռք բերում, չափազանց ուրախացավ, երբ ձեռք բերեց բերականութեան և թվաբանութեան դասագրքեր. ազահորեն ընթերցում և վերընթերցում էր դրանք:

Երբ լրացավ Լոմոնոսովի

Մ. Վ. Լոմոնոսով:

Կիսանդրի Ֆ. Ի. Շուբինի հեղինակութեամբ

19 տարին, նա որոշեց ինչ գնով էլ լինի գնալ սովորելու։ Նրա հայրենակիցները գումարով ծուկ էին տանում Մոսկվա, Լոմոնոսովին էլ վերցրին իրենց հետ։ Հարեանք նրան երեք ուսուցիչ տվեց ճանապարհի համար։ Դաժան սառնամանիքներ էին։

Գյուղից նրան բաց էին թողել միայն մեկ տարու՜յ, բայց նա այլևս հաշիվ չէր անում։ Մոսկվայում նրան հաջողվեց սովորելու ընդունվել այն ժամանակվա համար ամենալավ ուսումնական հաստատությունը՝ Սլավոնա-հունա-լատինական ակադեմիան։ Այդտեղ գյուղացիներին չէին ընդունում, բայց Լոմոնոսովը թաքցրեց իր ծագումը և ներկայացավ որպես ազնվականի որդի՝ Խոլմոգոր քաղաքից։

Իր կարիքների համար Լոմոնոսովը կարող էր ծախսել միայն օրական երեք կոպեկ։ Կես կոպեկանոց տալիս էր հացի, կես կոպեկանոց՝ կվասի, իսկ մնացածը ծախսվում էր թղթի, կոշիկի համար։ Փոքրիկ աշակերտները ծիծաղում էին մեծահասակ նորեկի վրա։ «Նայիր, ինչ հիմարն է, քսան տարեկանում և կել է լատիներեն սովորելու»,— բղավում էին նրանք։ Բայց Լոմոնոսովը ուժեղ կամք ուներ, նա ուշադրություն չէր դարձնում ծաղրին, սովորում էր ցերմեռանդությամբ և մեկ տարում երեք դասարան վերջացրեց։

Լոմոնոսովին 1736 թվականին ուղարկեցին արտասահման՝ սովորելու։

Լոմոնոսովի հանձարը շատ գիտություններ ընդգրկեց։ Զարմանալի բազմակողմանի է եղել նրա ստեղծագործությունը։ Նա տաղանդավոր քիմիկոս, ֆիզիկոս, աստղագետ, երկրաբան, աշխարհագետ, լեզվաբան, պատմաբան, բանաստեղծ, նկարիչ և ինժեներ էր։ Նա կատարեց մի շարք կարևորագույն հայտնագործություններ, որոնք հարստացրին առական և համաշխարհային գիտությունը։

Լոմոնոսովը կազմակերպել է երկրում առաջին գիտական քիմիական լաբորատորիան։ Նա 1748 թվականին հայտնաբերեց քիմիական ռեակցիաների ժամանակ նյութի մասսայի պահպանման օրենքը։ Նա այդ մասին պարզ ու հասկանալի զրեց իր ընկերոջը, մեծ մաթեմատիկոս էյլերին. «Բնության մեջ բոլոր փոփոխությունները տեղի են ունենում այնպես, որ եթե մի մարմնի վրա ինչ-որ բան ավելանում է, ապա նույնքան պակասում է մյուսին»։ Լոմոնոսովի գյուտից քառասունմեկ տարի հետո նույն օրենքը հայտնագործեց Ֆրանսիացի գիտնական Լավուազիեն (1789 թ.)։

Աստղագիտության գծով Լոմոնոսովի աշխատանքները նրան հնարավորություն տվին հանգելու այն եզրակացության, որ արեգակի մակերեսը մի փոթորկուն կրակի օվկիանոս է։

Այնտեղ հրի ալիքներ կան,

Ափ չեն գտնում՝ զարկեն իրար,

Փոթորիկներ կան կրակի,
Որ կալում են դարերից դար,
Քարեր հալված՝ եռացող ջուր,
Ու հրկիզվող անձրև վարար:

Բանաստեղծությունների մեջ էլ *Լոմոնոսովը* հաստատում էր իր գիտական հայացքները:

Հակառակ եկեղեցականների «աստծու կողմից աշխարհն ստեղծվելու» կեղծ դոգմաների¹, Լոմոնոսովն ապացուցում էր, որ տիեզերքը անսահման է ժամանակի ու տարածության մեջ, որ բնության մեջ ամեն ինչ փոփոխվում է, որ տիեզերքում մեր Երկրի նման հսկայական քանակությամբ աշխարհներ կան: Լոմոնոսովը առաջին գիտնականն էր, որը հաստատեց, որ Վեներա մոլորակը շրջապատված է մթնոլորտով:

Լոմոնոսովն իր ամբողջ կյանքի ընթացքում պայքարել է հասուն գիտության հաղթանակի՝ ընդդեմ եկեղեցու և կրոնի կեղծիքի ու խավարամտության:

Նա վտանգի էր ենթարկում կյանքը՝ գիտական ճշմարտությունը հաստատելու համար: Մի անգամ նա իր ընկերոջ՝ սյրոֆեսոր Ռիխմանի հետ միասին շատ վտանգավոր փորձեր էր անում որոտի ժամանակ էլեկտրական լիցքերի պարզման վերաբերյալ: Ռիխմանը սպանվեց կայծակի հալվածից: Լոմոնոսովին նույնպես մահացու վտանգ էր սպառնում, բայց նա պատահաբար կենդանի մնաց:

Լոմոնոսովի գիտական աշխատանքներում տեսությունը սերտորեն կապված էր պրակտիկայի հետ: Նա պայքարում էր հողի ընդերքի մշակման համար, նոր հանքերի եռանդուն որոնման համար. «Հանքերն ինքնին չեն դա մեր բակը», — ասում էր Լոմոնոսովը: Նա ղեկավարում էր գունավոր ապակու մշակման արհեստանոցը և գովերգում էր ապակին Շուվալովին ուղղած բանաստեղծության մեջ.

«Շ, չարաչար սխալվում է, իմ լավ ընկեր,
Ով լավ հանքից ցած է դասում ապակին մեր,
Եվ քո առաջ գովասանքի երգ եմ երգում
Ոչ թե ոսկուն, անգին քարին, այլ՝ ապակուն:

Լոմոնոսովին ևն պատկանում կարևորագույն դասագրքեր, օրինակ՝ առաջին ռուսական դասագիրքը մետաղամշակման գծով, ռուսական լիզվի առաջին քերականությունը:

Լոմոնոսովն աշխատում էր գիտությունների ակադեմիայում: Լինելով Ռուսաստանի և ռուսական գիտության ջերմ պաշտպան, նա մեծ հարգանքով էր վերաբերվում Արևմուտքի իսկական մեծ գիտնական-

¹ Գոգմա — կրոնի հիմնական դրույթը, որ պարտադիր է բոլոր հավատացյալների համար և քննադատության ենթակա չէ:

ներին, չսում էր նրանց խորհուրդները: Միաժամանակ նա անհաշտ պայքար էր մղում ակադեմիայում տնօրինություն անող գերմանացի տղետ, սահմանափակ գիտնականների բռնության դեմ: Լոմոնոսովը շատ հաբցերում գնում էր աշխարհի խոշորագույն գիտնականների առջևից:

Շատ էր մտահոգվում Լոմոնոսովը ժողովրդական կրթության մասին և մեծ դեր խաղաց ուսսական առաջին համալսարանի՝ Մոսկվայի համալսարանի հիմնադրման գործում:

Լոմոնոսովն իր ամբողջ կյանքի ընթացքում ձգտում էր այն բանին, որպեսզի գիտությունը ծառայի արտագրությանը: Նա այրվում էր Ռուսաստանի հետամնացությունը վերացնելու և նրան աշխարհում առաջին տեղը դուրս բերելու ցանկությամբ:

Ց. Մոսկվայի համալսարանի բացումը: 1755 թվականին Մոսկվայում բացվեց ուսսական առաջին համալսարանը: Դա խոշոր կարևորություն ունեցող իրադարձություն էր: Դրանից առաջ Ռուսաստանում համալսարաններ չեն եղել, իսկ կրթված մարդկանց անհրաժեշտությունը տարեցտարի ավելանում էր:

Համալսարանն ուներ երեք ֆակուլտետ՝ փիլիսոփայության, իրավաբանության և բժշկական: Հաստիքով սահմանված էր ընդամենը 10 պրոֆեսոր: Դրանց թվում կար նաև պատմության պրոֆեսոր՝ «ընդհանուր և Ռուսաստանի պատմությանը ծանոթացնելու համար»: Յուրաքանչյուր պրոֆեսոր ուսանողներին սխտք է ուսուցաներ ամեն օր երկու ժամ, շաբաթ օրերից բացի: Շաբաթ օրերը տեղի էին ունենում պրոֆեսորների ժողովների՝ «համալսարանական գործերը քննարկելու համար»:

Համալսարանին կից բացվեց երկու գիմնազիա՝ մեկը ազնվականների համար, իսկ մյուսը՝ ազնվական կոչում չունեցող աղատ դասերի, օրինակ՝ վաճառականների ղավակների համար: Բայց ճորտ գյուղացիները համալսարան, գիմնազիաներ մտնելու իրավունք չունեին:

Համալսարանը հիմնադրվեց Լոմոնոսովի նախաձեռնությամբ: Նա բոլոր դասերի համալսարան մտնելու հավասար իրավունքի կողմնակից էր: Բայց ճորտատիրական Ռուսաստանի ցարական կառավարությունը արեց իր ուղածով: Մոսկվայի համալսարանը տարբերվում էր աշխարհի մնացած համալսարաններից. նրանում չկար աստվածաբանական ֆակուլտետ: Մոսկվայի համալսարանը դարձավ ուսսական գիտության և կուլտուրայի խոշորագույն կենտրոնը:

4. Ի. Ի. Պոլզուևովի «Ռոտ մեքենան»: Ռուսաստանը XVIII դարում ուներ իր առաջանդավար գյուտարարները: Դրանցից մեկն էր Իվան Իվանովիչ Պոլզուևովը (1728—1766): Նա ճորտ բանվորի որդի էր, նրա հայրը աշխատում էր լեռնային գործարանում՝ եկատերինբուրգում (այժմը Սվերդլովսկ): Պոլզուևովը ավարտեց գինիլորենի երեխաների հա-

մար հիմնադրված գործարանային պարոցը և նույնպես սկսեց աշխատել գործարանում: Նա ուսումնասիրեց շոգեշարժիչների մասին եղած գրականությունը, գիտեր Պապենի և ուրիշ գյուտարարների մասին, էլ ավելի գարգացրեց նրանց գաղափարները:

Պոլզունովը հնարեց իր յուրօրինակ շոգեմեքենան: Մեծագույն կրքոտությամբ մի քանի տարի աշխատում էր այդ մեքենայի ստեղծման վրա: Դա չափազանց բարդ և համարձակ մտածված մեքենա էր. անընդմեջ գործողության երկու գլանով շոգեշարժիչ՝ միոցների հակադիր շարժումով: Այդ մեքենան Պոլզունովը հարմարեցրեց այն մեծ օգտագործելին, որն օդ էր մատակարարում հալոցքային վառարաններին:

Գյուտարարը աչքովում էր աշխատանքի մեջ, օրեր ու գիշերներ էր անցկացնում նրա վրա, չնայած իր վատ առողջությանը. Պոլզունովը հիվանդ էր թոքախտով: Վերջապես հսկա մեքենան կառուցվեց: Նա գրադեցնում էր մի փաշտաշեն շենք, իր բարձրությամբ հավասար հինգհարկանի տան:

Բ. Պ. Կուլիբին:

Պ. Պ. Վեդենեցկի նկարիչ

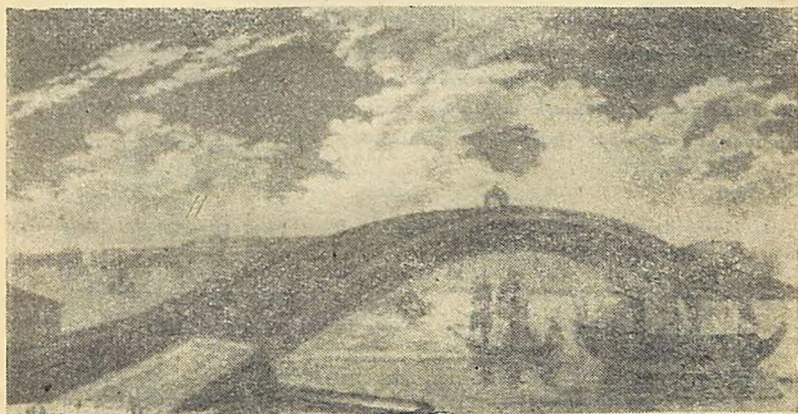
Պոլզունովը հուզմունքով էր ուսուսում իր մեքենայի գործարկման օրվան, բայց շարունակ մինչ այդ: Գործարկումից շուրս օր առաջ նա մահացավ կոկորդի արչունահոսությունից, ընդամենը 38 տարեկան հասակում: Մեքենան գործարկեցին Պոլզունովի աշակերտները: Մեքենան աշխատեց: Մի քանի ամիս շարունակ մեքենան հաջողությամբ աշխատեց գործարանում և մեծ շահույթ ստվեց: Բայց վառվեցին վառարանային կցորդները, ծակվեց կալիսան, մեքենան անդործության մատնվեց: Գործարանի ղեկավարությունը անտարբերությամբ Պատերազմի հաղորդեց, որ Պոլզունովի մեքենան ունենալու «ոչ մի անհրաժեշտություն չկա» և հրկու տարի հետո բոլորովին քանդեցին այն: Նրա երկու պլաններն ընկած էին լճակի

ափին: Ժողովուրդը մեքենայի կանգնած տեղը անվանեց «պոլզունով»

յան մոխրակույտ»։ Իսկ այդ մեքենան հնարված էր Ռատտի մեքենայից առաջ։ Պոլզունովի մեքենան ոչնչացավ։ Այսպես ճորտատիրական կարգերը արգելակում էին տեխնիկական գյուտարարությանը։

5. Գյուտարար Ի. Պ. Կուլիբինը։ Ռուս գյուտարար Իվան Պետրովիչ Կուլիբինը (1735—1818) Նիժնի Նովգորոդի բաղքենու տղա էր։ Նա ինքնուս մեխանիկ էր, տաղանդավոր ինժեներ։

Կուլիբինը կառուցեց Նեայի հիանալի կամրջի մոդելը։ Այդ կամուրջը մեկկամարանի էր, այսինքն՝ հենված էր միայն գետի ափերի վրա, առանց միջնական հենարանների։ Այն ժամանակվա նավերը առապաստներ ունեին, բարձր էին նրանց կայմերը։ Դրա համար էլ չափազանց կարևոր էր այդպիսի կամրջի կառուցումը։ Նավերը կկարողանային աղատ կերպով անցնել նրա տակից, կամուրջը բացելու կարիք չէր զգացվի։ Կուլիբինի մոդելն ուներ 30 մետր երկարություն։ Այն սլատ-լաստված էր ավելի քան 10 000 փայտե մասերից։ «Դարձարկմանը չի

Ի. Պ. Կուլիբինի փայտաշեն կամարակապ կամրջի մոդելը։ XVIII դարի փորագրանկաբից

գիմանա այդպիսի հսկան, կրտսիվի ծանրության տակ», — կանխագուշակում էին գիտությունների ակադեմիայի գիտական աստիճանավորները։ Եկավ մոդելի փորձարկման օրը։ Նրա վրա բարձեցին ավելի քան 5,5 հզար փութ բեռ, և նա զիմացավ։ Բոլոր շնորհավորում էին Կուլիբինին։ Նա անհամբերությամբ սպասում էր, թե երբ վերջապես Նեայի վրա իռական կամուրջ կկառուցեն իր մոդելի համաձայն։ Բայց կա-

Տուրջն ալդպես էլ չկառուցվեց: Սողոլը ղարդարեց մի մեծատոհմիկի պարտեզը:

Կուլիբինը քառասուն տարի աշխատեց առանց առաքաստեհերի նամ ստեղծելու վրա, որը պետք է շարժվեր հոսանքին հակառակ ուղղությամբ՝ ջրի շարժման ուժով, խարիսխը տարվում էր առաջ, ջուրը պտըտեցնում էր անիվները, իսկ նավը «ինքնադնաց» ձգվում էր դեպի խարիսխը: Կուլիբինն իր գյուտը անվանեց «Ջրադնաց»: Այն կառուցվեց 1782 թվականին և հաջողությամբ փորձարկվեց: Բայց ոչ որ չգնահատեց գյուտը: Վերջ ի վերջո նավը, որպես՝ վառելանյութ, գնեց մի աստիճանավոր և ջարդեց: Կուլիբինը վշտից հիվանդացավ:

Կիրառություն էին գտնում Կուլիբինի միայն այն գյուտերը, որոնք անհրաժեշտ էին պալատական կենցաղին: Կուլիբինը պալատի միջանցքները լուսավորելու համար հնտրեց հայելիավոր լուսանդրադարձիչներ, հնարեց նաև մի բազկավթու, որը պտտական օպտիկայամբ վար ու վեր էր շարժվում. դա լուրօրինակ մի վերելակ էր, որով Եկատերինա II գերթադնէին բարձրանում էր պալատի վերին հարկերը:

Կուլիբինը մահացավ աղքատության մեջ: Եկատերինա տարիներին նրա մասին բոլորը մոռացել էին: Այսպես տխուր էր գյուտարարների ճակատադիրը ցարական Ռուսաստանում: Բայց ռուս գիտնականների ու գյուտարարների հիանալի աշխատանքները խոսում էին ռուս ժողովրդի շօտագործված մեծ հնարավորությունների մասին:

Հ Ա Ր Յ Ն Ի

1. Ինչո՞ւ էր պայմանավորված գիտության և կուլտուրայի դարգացումը Ռուսաստանում XVIII դարի երկրորդ կեսին:

2. Մ. Վ. Լոմոնոսովի ի՞նչ գիտական հայտնագործություններ գիտեք դուք:

3. Ո՞րն էր Ի. Ի. Պուգոչինովի և Ի. Պ. Կուլիբինի գյուտերի արժանիքը:

Ինչո՞ւ նրանց կարևորագույն գյուտերն այն ժամանակ շօտագործվեցին:

§ 55. ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ: ՄԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Ռուսական ճարտարապետությունը: Վ. Ռաստրեղի: XVIII դարի կեսը և վերջը նշանավորվեցին ռուսական ճարտարապետության վերելքով: Հանդես եկան բազմաթիվ մեծատաղանդ ճարտարապետներ, որոնք ստեղծեցին մինչև հիմա մեր քաղաքները զարդարող, հիացմունք ու վարմանը առաջացնող հուշարձաններ:

Ռուսաստանյան կալսրությունը, որն ամրապնդվել էր Պյոտր I-ի օրոք և աչքի ընկնող տեղ զրավել և վրոպական տերությունների շարքում, կարիք ուներ գեղեցիկ շենքերի, որոնք արտահայտեին Ռուսաս-

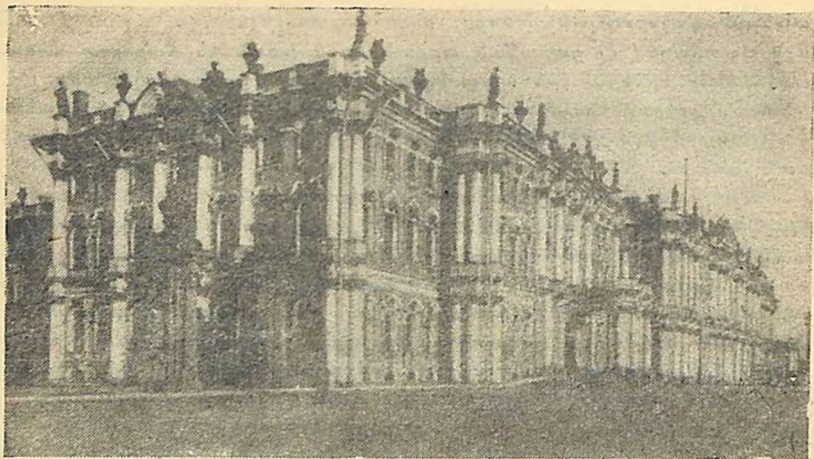
տանյան կայսրության փառքը, նրա հարստությունն ու հզորությունը, իկյդ պատճառով էլ ցարական արքունիքը և առանձին հարուստ մեծատոհմիկներ որոնում էին տաղանդավոր ճարտարապետներ և փող չէին խնայում քաղաքներում ու դաստակերտներում հասարակական նշանակություն ունեցող շենքերի, գեղեցիկ տների ու պալատների կառուցման համար:

Այն ժամանակվա խոշորագույն ճարտարապետներից մեկը եղել է Վարֆոլումեյ Ռաստրելլին (1700—1771), ծագումով իտալացի, որ պատանի հասակում տեղափոխվել էր Ռուսաստան: Նա համակված ռուսական կուլտուրայի սգով, ձուլվեց ռուսական միջավայրին և դարձավ ռուսական ազգային ճարտարապետության խոշորագույն վարպետներից մեկը: Նա բազմաթիվ պալատներ կառուցեց մայրաքաղաքում՝ Պետերբուրգում, Ռուսաստանի մյուս քաղաքներում ու կալվածքային դաստակերտներում, ստեղծելով պալատաշինական արվեստի ճարտարապետների մի ամբողջ դպրոց: Նա կառուցեց Ձմեռային պալատը՝ Պետերբուրգում, Մ. Վորոնցովի և Ս. Ստրոգանովի պալատները (նույնպես Պետերբուրգում), մեծ պալատներ Պետերգոֆում և Ցարսկոյե Սելոյում:

Ռաստրելլին հմուտ կերպով ներդաշնակում էր պալատական շենքերի ամբողջ ցանցը (պալատական անսամբլ) ընդլայնելու և պայմանների հետ, որտեղ կառուցվում էին դրանք, այն պարտեզները ու զբոսայգիների հետ, որոնք շրջապատում էին դրանց: Պալատները զարդարելով սլացիկ, ներդաշնակորեն իրար հաջորդող սյունաշարերի խմբերով, արձաններով, ծեփովի զարդաքանդակներով, նա ստեղծում էր հանդիսավորության, մեծաշուք տոնակատարության ու խրախուսանքի տպավորություն, որ մինչև այսօր էլ համակում է դիտողներին:

Ռաստրելլու կառուցած շենքերում առավել ակնառու կերպով դրսևվորվել է ճարտարապետական մի ոճ, որն ստացել է րաբոկկո անունը: Նրա առանձնահատուկ գծերն են՝ հոլակապություն և փառահեղություն, ճակատամասերի զարմանահրաշ դասավորություն, պատերի ծեփովի զարդաքանդակների բարդ նախշեր, սյունաշարերի առատություն, երբեմն կլոր ու ձվաձև պատուհաններ:

2. Վ. Ի. Բաժենով: Ռուս հանճարեղ ճարտարապետ Վասիլի Իվանովիչ Բաժենովը (1737—1799) ծնվել է ցածր եկեղեցականի (տիրացուի) աղքատ ընտանիքում և մանկուց ցուցաբերել է գեղանկարչական մեծ ընդունակություններ: 15 տարեկան հասակում նա աշխատանքի անցավ մի արտելում, որը վերականգնում էր հրդեհից հետո Մոսկվայի պալատներից մեկը: Այստեղ աշխատելով, պատանին ճարտարապետության ընդգլխառում տեսավ իր կոշումը: Սովորելով ռուս լավագույն վարպետների մոտ, նա դարձավ այն ժամանակ նոր միայն հիմնադրված մեր գեղարվեստի ակադեմիայի առաջին աշակերտը (1765-

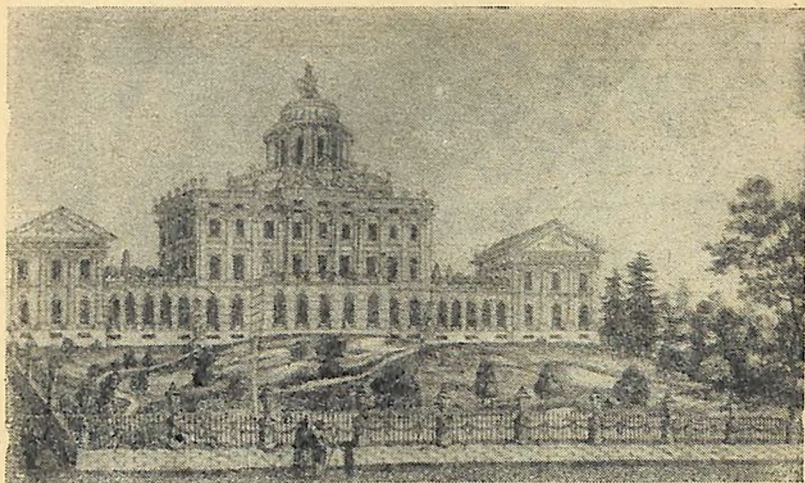
Չմեռալին պալատը Պետերբուրգում: Ճարտարապետ՝ Վ. Վ. Ռաստրեպին:

Բնակիչին է շենքի նախադասական ունը: Պալատի նկարից գտնվ
աչդ ունի բնութագրական գծերը:

դարվեստի տկաղեմիան առաջինը ինձնով է սկսել», — գրում էր Բաժնե-
նովը): Կատարելագործման համար գործողվելով Փարիզ և Հռոմ, նա
Ռուսաստան վերադարձավ որպես հասուն վարպետ:

Լինելով հին (դասական) ճարտարապետության գիտակ և ուսա-
կան ժողովրդական ճարտարապետության երկրպագու, Բաժնեովը կա-
րողացավ իր հոյակապ ստեղծագործություններում ներդաշնակել թե՛
մեկի և թե՛ մյուսի առանձնահատկությունները: Դրանցիցի լավագույնը
Պաշկովի տունն էր Մոսկվայում, որն այժմ Վ. Ի. Լենինի անվան Պե-
տական գրադարանի մի մասն է կազմում (գրադարանի հին շենքը):
Տուն-պալատը վեր է խոյացել մի բլրի վրա, ճակատամասով նայում է
Կրեմլին և արժանի է Մոսկվայում ամենապեղծիկ շենքը համարվելու:
Գլխավոր հսկա շենքը, զարդարված արձաններով ու սլացիկ գեղաբան-
չակ սյունաշարերով, թեթև վեր է խոյանում հանդարտ ու վիթխարի
Գոկոլի վրա: Գեպի մուտքը տանող լայն, զեղեցիկ աստիճաններն ընդ-
գծում են պալատի վեհությունը: Կենտրոնում թափի նման բարձրանում
է բելվեդերը՝ կլոր աշտարակը, որտեղից բացվում է շրջապատի ամբողջ
տեսարանը: Բելվեդերի բոլորքը կրկնաշար շրջափակել են ճերմակ
սյունաշարերը: Սլացիկ սյունաշարերով զարդարված երկու կցաշենքերը
ավարտում են շինությունը ձախից և աջից:

Մոսկվացիները հեշտությամբ կարող են Պաշկովի տունը տեսնել

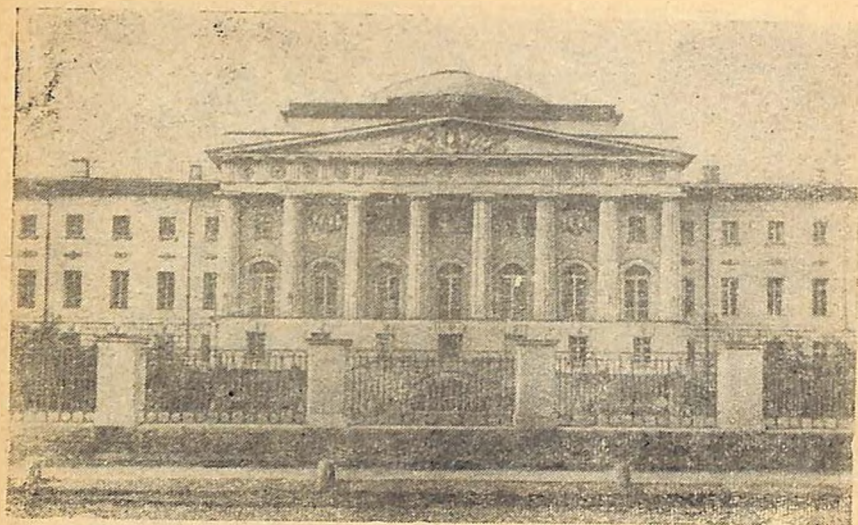
Պաշկովի տունը Մոսկվայում: Ճարտարապետ՝ Վ. Ի. Բաժենով

խիկ ուլերի ապրում են Մոսկվայից դուրս, այդ բանը կանեն, երբ կդան Լրսկուրսիայի: Չմոռանաք նայել նաև շենքի Ետնամուտը, որտեղ գրտնրվում է նրա հռչակավոր դարբասը՝ Ճարտարապետական արվեստի հրաշքը:

Բաժենովը շատ պալատներ, տներ, եկեղեցիներ է կառուցել, բայց նրա հռչակապ մտահղացումների իսկական թափի մասին մենք իմանում ենք նրա նկարներից, գծագրներից և ծավալուն մոդելներից: Նա ստեղծել է Մոսկվայի «Կրեմլի վերակառուցման նախագիծը», Սմոլնու ինստիտուտի նախագիծը, պալատների հսկայական անսամբլ Ցարիցինում՝ Նկատերինա II-ի մերձմոսկովյան կալվածքում, և բազմաթիվ ուրիշ հիանալի կառույցներ ու նախագծեր, որոնց մի մասը մնացին չիրագործված, մի մասը (Ցարիցինյան պալատը)՝ անավարտ և նույնիսկ մի մասն էլ՝ ավերված (Թագուհու հրամանով): Ճորտատիրական դարաշրջանում հնարավոր չէր իրագործել արվեստագետի հանձարեղ նախագծերը: Նա մեռավ իր բազմաթիվ հարուստ մտահղացումները չիրականացրած:

Վ. Ի. Բաժենովը հումանիստ էր: «Ամեն կերպ աշխատեցրեց գյուղացիներին ավելորդ շծանրաբեռնել աշխատանքով կամ որևէ անօրեն ծանր հարկով... — դրում էր Բաժենովը իր սրդիներին թողած կտակում:— Միշտ հիշեցի, որ նրանք մեր եղբայրներն են»:

Յ. Մ. Ֆ. Կազակով: Բաժենովի աշակերտը, բարեկամն ու օգնա-

Մոսկվայի Համալսարանի շենքը, Ճարտարապետ՝ Մ. Ֆ. Կազակով

կանն էր նշանավոր ճարտարապետ Մառկեյ Ֆյոդորովիչ Կազակովը (1738—1812),

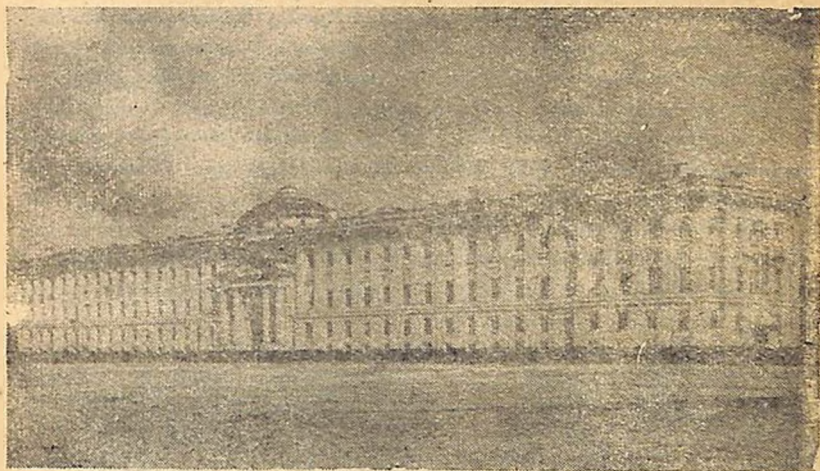
Կազակովը կառուցել է բազմաթիվ սրանչելի շենքեր՝ Պետրովսկի պալատը Մոսկվայում (որտեղ այժմ Ժուկովսկու անվան ռազմա-օդային ակադեմիան է), Մոսկովյան ազնվականական ակումբը (այժմ Միությունների տունը) իր նշանավոր Սյունյացարդ դահլիճով, Մոսկվայի եամալսարանի հին շենքը:

Կազակովը ուսումնական կլասիցիզմի (դասականություն) խոշորագույն ներկայացուցիչն էր: Նրա շենքերի առավել հատկանշական դժերն էին՝ ճակատամասի խստություն ու տարգրություն, պատերի շինծու նախշադարձերից ազատ, հարթ մակերես, շինությունից դիտված տուրանդ-նաշենքի հստակ ընդգծվածություն, կցաշենքերի ներգաշնակ դասավորություն, եռանկյունաձև վերնաճակատներով սյուներ:

Սովետական երկրի շուրաքանչյուր քաղաքացի պետք է խնամքով պահպանի անցյալի ճարտարապետական մեծ հուշարձանները, հպարտանա նրանցով, թույլ չտա դրանց ավերումը:
ՀԽՐՅՈՒՆ ԵՎ ԱՆՈՒՋԱՐԱՆՔՆԵՐ

1. Դասադրերի տեղադրումը և նկարների հիման վրա բնութագրեր վ. Ռատուրելու ճարտարապետական կոթողների առանձնահատուկ կողմերը:

2. Դասադրում գեղեցիկ և կարող Նկարադրեր Պաշկովի տունը, կառուցված

Վենետի շենքը Մոսկվայում: Ըարտարագիտ՝ Մ. Ֆ. Կազակով

Վ. Ի. Բաժենովի կողմից: Ի՞նչ եք կարծում, ինչո՞ւ Վ. Ի. Բաժենովի շատ նախագծեր մնացին չիրագործված:

Որոշեցե՛ք շենքի հարտարապետական ոճը: Ինչպե՛ս կարող եմ ասացուցել, որ Մոսկվայի համալսարանի շենքը և Սենատի շենքը կառուցված են հարտարապետական նույն ոճով:

3. Որո՞նք են ուսական կլասիցիզմի (դասականություն) առանձնահատկությունները հարտարապետության մեջ: Գտե՛ք դրանք Մ. Ֆ. Կազակովի նախագծերով կառուցված շենքերում:

4. Արդյո՞ր դուք տեսե՞լ եք Վ. Ռաստրելլու, Վ. Ի. Բաժենովի, Մ. Ֆ. Կազակովի նախադիտքով կառուցված շենքեր: Ի՞նչ տպավորություն են թողել դրանք ձեզ վրա:

§ 56. ԳԵՂԱՆԿԱՐԶՈՒԹՅՈՒՆԸ:

ՔԱՆԿԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ: ԹԱՏՐՈՆԸ

1. Ռուսական արվեստի զարգացումը մյուս բնագավառներում: Գեղանկարչություն: Միայն հարտարապետությունը չէ, որ մեծ նվաճումների հասավ XVIII դարի կեսին և երկրորդ կեսին: Արվեստի մյուս տեսակները նույնպես վերիջ էին ապրում: Ռուս գրականության դասընթացից դուք կիմանաք, թե ինչպիսի նոր պրոզաներ ու բանաստեղծներ հանդես եկան: Դրանցից ամենանշանավորներից մեկի՝ Ալեքսանդր Ռադիշևի մասին դուք կկարդաք հաջորդ պարագրաֆում: Նշանակալից առաջընթաց էր նկատվում նաև ուսական գեղանկարչության բնագավառում: Հատկապես բարձրացավ դիմանկար ստեղծելու վարպետությունը:

Դիմանկարային գեղանկարչությունը մինչ այդ սահմանափակվում էր սրբապատկերների կրոնական ազդեցությամբ: Դիմանկարի նմանությունը կենդանի մարդուն թույլ էր և համարվում էր սրբապղծություն: Բայց ժամանակն իր գործն անում էր, այժմ հանդես եկան դիմանկարի այնպիսի վարպետներ, որոնք կարողացան ճանապարհ հարթել մարդու ռեալիստական պատկերման համար՝ նրա անհատական առանձնահատկություններով, Հին, ֆեոդալական արդելքները հեռանում էին անցյալի դիրկը:

2. Փեղանկարիչ Դ. Գ. Լևիցկի: XVIII դարի ռուս խոշորագույն դիմանկարիչ էր Դմիտրի Դերգոբիչ Լևիցկին (1735—1822): Ինչպես և այն ժամանակվա շատ նշանավոր նկարիչներ, նա ստեղծում էր մեծատոհմիկ մարդկանց դիմանկարներ:

Լևիցկին կարողացավ աշխարհիկ ազնվականի կամ գոռոզ ազնվականուհու դիմանկարի հանդիսավորության մեջ արտացոլել կենդանի բնավորությունը, ընդգծել անհատականությունը, ստեղծել կենդանի մարդու կերպարը:

Նշանավոր է նրա Պ. Դեմիդովի դիմանկարը. որտեղ կերտված է հարուստ մեծատոհմիկի կերպարը, որն զբաղված է իր նախասիրած գործով՝ հագվադեպ բույսերի խնամքով:

Մեծաքսն կոստյումի վրայից կերպասն հարուստ խալաթը ուսերին նետած, մեծատոհմիկի հենվել է պարտեզի ցնցուղի վրա և դեմքի գոհունակ արտահայտությամբ դիտողներին ձեռքով ցույց է տալիս իր սիրած հագվադեպ թիֆեը, որոնց վրա ծաղիկը հենց նոր բացվել է: Ցնցուղի մոտ վարդակալաչի սոխարմատն է և անփութորեն բացված մի դիրք, հավանորեն բուսաբանության մի տրակտատ (գիտական շարադրանք): Սա արդեն սովորական հանդիսավոր դիմանկար չէ, այստեղ տանտերը ներկայացված է բավաճախի անհատական զգեստով, Հետին պլանի վրա գտնվող երկու շքեղ սյուները և հենվում երեսցող պալատը վկայում են տիրոջ հարստությունն ու բարձր դիրքը:

Բարձրաստիճան ազնվականների և կաշսրուհի Եկատերինա II-ի շքեղ դիմանկարներից բացի, Լևիցկին ողորդությամբ ստեղծել է իր հարազատ մարդկանց՝ դիմանկարը՝ աղքատ՝ Աղաշայի դիմանկարը ռուսական ժողովրդական տարազով, հոր դիմանկարը:

Նկարիչը մեծ ջերմությամբ ու արտահայտչականությամբ է ստեղծել ռուս նշանավոր լուսավորիչ Ն. Ի. Նովիկովի դիմանկարը: Նովիկովը այդ ժամանակ հրատարակում էր մեծ տարածում գտած երգիծական ամսագրեր, որոնցում քննադատության ու ծաղրի էին ենթարկվում ճորտատիրական կարգերը, կալվածատերերի քմահաճությունն ու կամայականությունը:

Դ. Գ. Լևիցկու ստեղծագործության մեջ պայքար էր գնում ազնվա-

կանական տրվեստի պայմանական հանդիսավորության և ռեալիստական ճաշակ ունեցող վրձինի իսկական վարպետի միջև, որը ձգտում է ստույգ և ճշմարտացի վերարտադրել բնօրինակի իրական գծերը:

Հիփցկին ուներ կոմպոզիցիայի մեծ զգացողություն. նա գիտեր՝ ինչը պետք է կենտրոնում, ինչին տալ երկրորդական նշանակություն, նա կարողանում էր որսալ մարդուն բնորոշ շարժումը, գլխի դիրքը, դեմքի արտահայտությունը: Նա հիանալի տիրապետում էր ներկերի բոլոր գուներանդներին և վարպետորեն ներդաշնակում էր դրանք. նա, ինչպես տեսնում են նկարիչները, կոլորիտի (երանգավորման) վարպետ էր: Նա երկար տարիներ ավանդել է զեղարվեստի ակադեմիայում, ղեկավարելով դիմանկարչության դաստարանը:

Վ. Վ. Հիփցկի: Պ. Ա. Դեմիդովի
դիմանկարը

Ք. Լ. Բորովիկովսկի: Մ.
Հոպսիխայի դիմանկարը

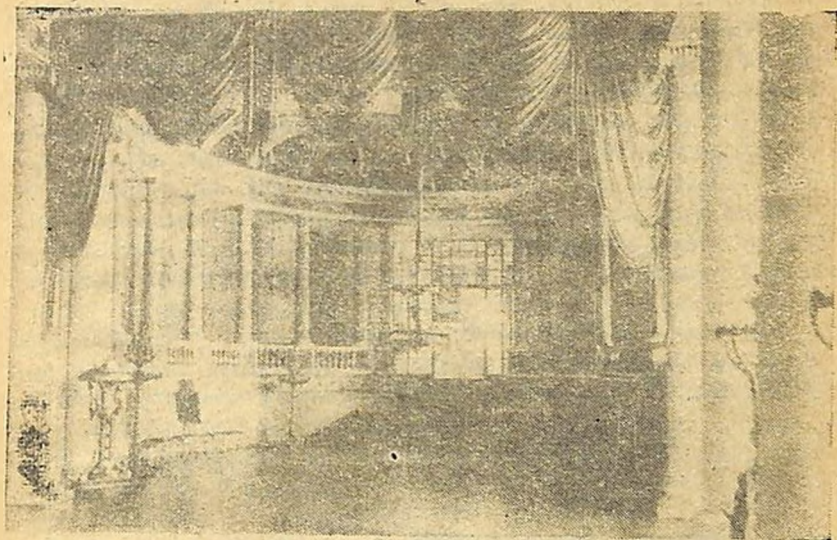
Ճ. Վ. Լ. Բորովիկովսկի, Ի. Պ. Արգունով: Հիփցկու աշակերտներից էր ռուս նշանավոր դիմանկարիչ Վլադիմիր Լուկիչ Բորովիկովսկին (1757—1825), Մագդուով նա ուկրաինացի էր, կաղակի որդի: Գեղա-
նկարչությունը նրանց մոտ ընտանեկան ավանդույթ էր: Տաղանդավոր պատանին կարողացավ հեռանալ Եկեղեցական գեղանկարչությունից, որը մի օրոշ ժամանակ կապանքներ էր դրել նրա վրա, և կանգնել ռեալիստական արվեստի ուղու վրա: Նա նկարում էր մեծատոհմիկների հանդեսալին դիմանկարներ, բայց դա չէր գլխավորը նրա ստեղծագոր-

Իտալիայի մեջ: Նա աշխատում էր մարդուն ներկայացնել հասարակ, սովորական իրադրությունների մեջ, որոնք էր նրա պարզ, բնական արտահայտությունը: Նույնիսկ Եկատերինա II թագուհուն նա նկարել էր տեսլիկ հագուստով, շնիկի հետ այդուհի նրա ամենօրյա զրոսանքի ժամանակ: Թեև բանաստեղծ Գ. Ռ. Դերժավինը նկարված է շքահանդեսաւիկ համազգեստով՝ աստղով ու շքանշանով, բայց նրա զեմբի արտահայտությունը բոլորովին էլ շքահանդեսային չէ, այլ՝ պարզ. սեղանի վրա թափված ձեռագրերի կույտերը և գրքերի շարքերը, որոնց մի մասը հենց նոր հանվել է՝ աշխատելու համար, խոսում են ոչ թե նրա բարձրատոհմիկ կյանքի, այլ ամենօրյա աշխատանքի մասին: Նկարիչը հակում ունի իդիլիական (հովվերգական) սյուժետների, մեղմ, սենտիմենտալ սրամազրությունների, նուրբ, քնքուշ երանգավորումների նկատմամբ:

Նկարիչ Արգունովները (կոմս Շերիմետևներին պատկանող ճորտ գյուղացիներից) ուստաղանդավոր վարպետներին մի ամբողջ ընտանիք էին: Հատկապես նշանավոր է Իվան Պետրովիչ Արգունովը (1727—1802), նրան նույնպես վիճակված էր նկարել մեծատոհմիկների և նույնիսկ Եկատերինա II թագուհու հանդեսային դիմանկարները: Այս բնագավառում նա ցուցաբերեց փայլուն վարպետություն՝ նկարելով մեծատոհմիկների զեմբերը, ժանյակավոր օձիքներ, մետաքսը, հագուստի կերպարներ ու թավիշը: Բայց ուստ հասարակ մարդկանց դիմանկարները, նրանց զգացումների, նրանց ներաշխարհի բացահայտումը նկարչի կոչումն էին: Հանրահայտ է նրա «Կոկոշնիկով՝ աղջիկը»՝ ճորտ գեղջուհու դիմանկարը: Դիմանկարում նկարչի համար թանկը ինքը մարդն է, ոչ թե նրան շրջապատող առարկաները: Արգունովի կտավից մեզ է նայում ուստ կնոջ պարզությունն ու արժանապատվությունը: Նա նկարել է ոչ թե ճորտատիրական անազատ վիճակում գտնվող ստրկուհի, այլ մի գեղեցիկ, հպարտ կին: Բարձր կոկոշնիկը և մեծ կարճազուլն ուլունքները ստվերում են նրա գեղեցկությունը, բայց էականը դա չէ, այլ նրա հանդարտ, արժանապատվյալ մեր լի արտահայտությունը, խելոք ու սրտեւ հայացքը:

4. Ռուսական քանդակագործությունը: Ֆ. Ի. Շուբին: Ռուսական քանդակագործության զարգացումը բնթացիկ է համարյա այն նույն ուղիներով, ինչ ուղիներով զարգացել է ռուսական գեղանկարչությունը: Մեծատոհմիկների ազնվականական աշխարհի ցուցադրական հանդիսավորականությունից արվեստը ընթանում է գեպի իրական կյանք, ճշմարտացի պարզություն ու հերոսի ներաշխարհի պատկերում: Ար-

1 Կոկոշնիկ— հյուսիսի ուստ գյուղացի կանանց զիստաբարձ կիսակրթ վահանիկի ձևով:

Պալատ Օստանկինյուում: Թատրոնի դահլիճը

վեստի այս ուղղութիւնն ներկայացուցիչը բանդակագործութեան ընդամենում եղաւ ռուս հանճարեղ քանդակագործ Ֆեդոտ Խվանովիչ Շուբինը (1740—1805): Ծագումով նա Արխանգելսկի նահանգի «հարկատու» ղյուղացիներից էր, այն երկրամասից, որտեղից Մ. Վ. Լոմոնոսովն էր: Պատանեկութեան տարիներին Շուբինը հմուտ փորագրիչ էր ոսկրի վրա. արվեստի այս տեսակը հյուսիսում ծաղկում էր վաղուց: Տասնինը տարեկան հասակում նա, Լոմոնոսովի նման, ձկնորսների գումակի հետ եկաւ Պետերբուրգ, և նրա մեծ հայրենակիցը օգնեց նրան տեղավորվել սկզբում որպէս պալատական հնոցապան, իսկ հետո՝ այն ժամանակ հենց նոր բացված գեղարվեստի ակադեմիայի աշակերտ:

Ավարտելով ակադեմիան, Շուբինը կատարելագործվեց Փարիզում և Հռոմում: Հենց առաջին աշխատանքները փառք են բերում նրան ու հետն էլ բազմաթիւ պատվերներ:

Շուբինը կիսանդրիների վարպետ էր, որ կատարում էր մեծ մասամբ մարմարից, բայց և հեղինակել է բազմաթիւ արձաններ՝ ռուս թագաւորու պալատների համար: Զարմանալի է Շուբինի՝ մարդու բնութագրական հատկութիւնների հաղորդման վարպետութիւնը քանդակային դիմանկարում: Շուբինը իր ժամանակի համաշխարհային քանդակագործութեան մեծագույն հոգեբաններից մեկն էր: Նա Լոմո-

նոստովին պատկերեց առանց պաշտոնապիս ընդունված կեղծամբի և հանդեսային կոստյումի, դիտնականի պարզ, խոհուն և սուր հայացքով, հասարակ՝ ժպիտը դիմքին: Պավել I ցարի կիսանդրին ստեղծելիս նա համարձակորեն պատկերեց վախկոտ ու կասկածամիտ բունակալի ալլասերված դժերը: Նշանավոր են Պ. Ռումյանցևի, Ա. Բեզբրոդկոյի և շատ ուրիշների կիսանդրիները, ստեղծված Շուբինի կողմից:

Շուբինի ստեղծագործությունը չափից դուրս համարձակ էր ճորտատիրական դարաշրջանի մեծատոհմիկների միջավայրի համար:

Նրա կյանքի վերջին տարիներին մեծագույն ղեբախտություն պատահեց՝ նկարիչը կուրացավ: Հրգեհր ավերեց Շուբինի արվեստանոցը՝ կիսատ մնացած բոլոր գործերի հետ միասին: Հանճարեղ քանդակագործը մահացավ նյութական հոգսերի և զրկանքների մեջ:

5. Ռուսական թատրոնը: Ֆ. Գ. Վոլկով: Հարուստ կալվածատերերն իրենց դաստակերտներում ստեղծում էին թատրոններ, որոնցում խաղում էին ճորտ գերասաններ: Հիանալի թատրոն ստեղծեց կոմս Շենմետեր մերձմոսկովյան Օստանկինո պալատում: Պալատի թե՛ կառուցողները, թե՛ գերասանները ճորտեր էին: Նրանց բարձր արվեստը հիացնում էր ժամանակակիցներին:

XVIII դարի կեսին հիմնադրվեց ռուսական առաջին մշտական հասարակական թատրոնը: Թատրոնի ստեղծումը կապված է ռուս հռչակավոր գերասան Ֆեոդոր Գրիգորևիչ Վոլկովի (1729—1763) անվան հետ, որին իրավամբ անվանում են «ռուսական թատրոնի հայր»:

Վոլկովը ծնվել է հասարակ, ոչ հարուստ վաճառականի ընտանիքում, Կոստրոմա քաղաքում: Հետագայում նա տեղափոխվել է Յարոսլավլ, որտեղ և ծավալել է իր սրանչելի գործունեությունը:

1750 թվականին նա Յարոսլավլում հիմնադրեց հասարակական թատրոն: Այդ թատրոնի փառքը հասավ

Ֆ. Վոլկով, Իրմանկար Ա. Լոսենկոյի հեղինակությամբ

մայրաքաղաք, ղերասաններին կանչեցին Պետերբուրգ։ Պալատական սահանքներին նրանք չհամարպատասխանեցին։ Շատ շարշարվեցին դերասանները, մինչև որ, վերջապես, կառավարությունը 1756 թվականին հրամանագիր տվեց Պետերբուրգում հիմնելու «Ողբերգությունների ու կատակերգությունների ուսական թատրոն»։ Թատրոնի ղեկավարն սկզբում գրող Սումարոկովն էր, իսկ հետո դարձավ Վոլկովը։ Իր գեղեցիկ, կենսախինդ դեմքով ու սքանչելի ձայնով Վոլկովը ողբերգական դերեր կատարողի լայն փառք նվաճեց։ Հաճախ նա հանդես էր գալիս այնպիսի ողբերգություններում, որտեղ կատարում էր բռնակալության դեմ հանդես եկող հերոսի դերը։ Նա բաղմամբիվ հերոսական դերեր է կատարել։ Ժամանակակիցները հիշում են, որ Վոլկովը մեծ հաջողությամբ հանդես էր գալիս նաև կատակերգություններում։ Նրա ղեկավարական տաղանդը իրավամբ բաղմակողմանի էր։

Ռուսական առաջին հրապարակային պրոֆեսիոնալ թատրոնի հիմնադիր Վոլկովը մեծ մտքի և դեմոկրատական համոզմունքների տեր մարդ էր։ Բանաստեղծ Ֆոնվիզինը գտնում էր, որ Վոլկովը կարող էլ լինել «պետական մարդ»։ Դերասանի եռուն և բեղմնավոր կյանքի թելը շուտ կտրվեց. նա մեռավ մոտավորապես 34 տարեկան հասակում, զիմակահանդեսի ժամանակ մրսելու հետևանքով։

Վոլկովի ազդեցությունը Ռուսաստանում թատրոնի հետագա զարգացման վրա հսկայական էր։ Վոլկովը պատվալուր տեղ է գրավում ռուսական կուլտուրայի պատմության մեջ։

ՀԱՐՅՈՒ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Դիտեցե՛ք Դ. Դ. Լեիցկու և Վ. Լ. Բորովիկովսկու նկարները, որոնք պետեղված են դասպորտում։ Ինչո՞ւմ էք դուք ահա՛նում ազնվականական արվեստի պայմանական պարազայնության դժերը և կյանքի սեպիստական պատկերման դժերը։

2. Ինչո՞ւ է տարբերվում Ի. Պ. Սրգունովի «Կոկոշնիկով աղջիկը» նկարը Դ. Գ. Լեիցկու և Վ. Լ. Բորովիկովսկու նկարներից։

3. Ինչո՞ւ է նշանակալից Ֆ. Ի. Շուբինի ստեղծագործությունը։

4. Ինչո՞ւ Ֆլոդոր Վոլկովին անվանում են «ռուսական թատրոնի հայր»։

5. XVIII դարի կեսին և երկրորդ կեսին Ռուսաստանի հոգևոր կուլտուրայի ի՞նչ տեսակների մասին է պատմվում դասպորտի այս պարադրամում։ Ի՞նչ դիտել դուք այդ նույն ժամանակի նյութական կուլտուրայի մասին։

§ 57. ՀԵՂԱՓՈՍԱԿԱՆ ՊԱՅՋԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿՈՉԸ ԸՆԴԴԵՄ ԾՈՐՏԱՏԻՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՆՔՆԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ

1. Ծորտատիրությունը և ինքնակալությունը արգելակում են Ռուսաստանի զարգացումը։ XVIII դարի վերջին Ռուսաստանյան ճորտատիրական կայսրությունը, թվում է, գտնվում էր հզորության գագաթ-

Նաեկատին: Նա այդ ժամանակ տարածվել էր հյուսիսից հարավ՝ Բալթիկ և Սպիտակ ծովերից մինչև Սև ծովի ափերը: Նա ունէր հզոր բանակ և նավատորմ, որոնք փառք էին ձևւոք քերել ճակատամարտերում: Ազնվականը իր կալվածքում զոռւմ էր իրեն որպէս տիրակալ: Նա վարվում էր գլուղացիների հետ ինչպէս ցանկանում էր՝ վաճառում էր, գնում, նվիրում, տանուլ տալիս թղթախաղում:

Բայց ազնվականական Ռուսաստանի այդ հզորությունն ու ծագկումը ներքուստ քայքայվում էր: Ծորտատիրական իրավունքը արդէպակում էր արդշտաբերության և գշուղատնտեսության զարգացումը: Նա խոչընդոտում էր ազատավարձու աշխատանքի աճը, խանգարում էր կուլտուրայի զարգացմանը: Ծորտ մարդկանց թույլ շէին տալիս համարաարանում սովորել:

Տաղանդավոր մարդկանց՝ Պուլգունովի, Կուլիբինի և ուրիշների գշուտերը կիրառություն շէին զանում:

Անգլիայում և Ֆրանսիայում արդէն կատարվել էին բուժութեական հեղափոխություններ: Այնտեղ զարգանում էր կապիտալիստական ազատավարձու աշխատանքը, կաշմավորվում էր նոր դասակարգ՝ պրոլետարիատը: Առաջավոր երկրներում հարված էր հասցված միասնծանությանը, իսկ Ռուսաստանում իշխում էր ինքնակալությունը, որը տմենից շատ մտահոգվում էր ազնվականության շահերի համար:

Մինչդեռ երկիրը ուժերով լի զարգանում էր իրեն ճնշող ճորտատիրական կապանքների հակառակ: Ծորտատիրական իրավունքի և ինքնակալության զեմ պայքարելու անհրաժեշտության ըմբռնումը ավելի ու ավելի խոր էր թափանցում Ռուսաստանի լավագույն, առաջավոր մարդկանց գիտակցության մեջ:

2. Ա. Ն. Բադիշչը և նրա «Մանապարհորդություն Պետերբուրգից Մոսկվա» գիրքը: 1790 թվականին Եկատերինա II-ի համար բերին Ռուսաստանում հենց նոր լույս տեսած «Ճանապարհորդություն Պետերբուրգից Մոսկվա» հասարակ խորագիրը կրող գիրքը: Կաղմի վրա հեղինակի անունը չկար: Այդ գրքի էջերից Եկատերինայի զեմքին խփեց հեղափոխության բոցը:

Ինչի՞ մասին էր գրված այդ գրքում: Նրա հեղինակը կրքոտությամբ և հուժկու ձայնով խոսում էր ճորտատիրական իրավունքի անարդարացիության և վնասակարարության մասին: Նա կալվածատերերին անվանում էր «ազա՜ գազաններ, անկշտում տղրուկներ»:

Ահա թէ ինչ էր նա գրում իր գլուղացիների դաժան նեղություն պատճառող կալվածատիրոջ մասին. «Բարբարո՛ս! Դու արժանի չես քաղաքացու անունը կրելու: Քո հարստությունը կուտակված էր թալանով: Նրան զող անվանեցիք, ոչնչացրեք նրա հողագործական գործիքները, հրդհհեցեք նրա զեզերը, մարագներն ու ամբարները և մոխիրը ցրեք

այն արտերի վրա, որտեղ իրադրոժվել է նրա տանջարարությունը»:

Հեղինակը ճորտատիրական իրավունքի լրիվ ոչնչացման և գյուղացիների ազատագրման կոչ էր անում: Նա ընդունում էր կալվածատերերի դեմ գյուղացիների ապստամբության իրավունքը:

«Օ՛ր, ձևի ծանր կապանքների տակ հեծող ճորտերը,—դրու՛մ է հեղինակը,—կատաղությունից ու հուսահատությունից իրենց ազատությունը կաշկանդող շղթաներով ջարդեն մեր գլուխները, իրենց տներին անմարդկային զլուխները և մեր արյունով ոռոգելին իրենց արտերը: Ի՞նչ կկորցնեն դրանից պետությունը: Ավելի շուտ նրանց շարքերից հանդես կգային մեծ մարդիկ՝ պաշտպան կանգնելու ջարդված սերունդին: Բայց ուրիշ մտքի կլինեին նրանք իրենց մասին և հաստատաբան իրավունքից զրկված: Սա երազանք չէ, այլ հայացքս է թափանցում, ժամանակի թանձր վարադուլի միջով. որ ապագան թաքցնում է մեր աչքերից: Իմ հայացքը թափանցում է մի ամբողջ հարյուրամյակի միջով»:

Գիրքն ուղղված էր ինքնակալության դեմ: Նրա հեղինակը հանրապետական էր: Նա դտնում էր, որ գերագույն իշխանությունը երկրում պետք է պատկանի ժողովրդին: Բազալտորը նրա համար ռեզիդենտ շարադրոժներից ամենազառանգարողն էր:

Գրքի անհայտ հեղինակը ինքնակալության ոչնչացման կոչ էր անում:

— Սա խռովություն է,— սարսափահար գոչեց եկատերինա ԻԻ-ը գիրքը կարդալուց հետո:— Հեղինակը խռովարար է, Պուդաշովից սովելի վատթար:

Նա հրամայեց ձերբակալել զբաղաճառին: Նրանից դուրս քաշեցին հեղինակի անունը: Պարզվեց, որ գիրքը գրել է Ա. Ն. Ռադիշչևը:

Ալեքսանդր Նիկոլաևիչ Ռադիշչևը ծնվել է 1749 թվականին ազնվականի ընտանիքում: Ապրելով գյուղում, նա ծանոթացել էր ճորտ գյուղացիների կենցաղին: Այնու-

ПУТЕШЕСТВІЕ.

и зъ

ПЕТЕРБУРГА ВЪ МОСКВУ.

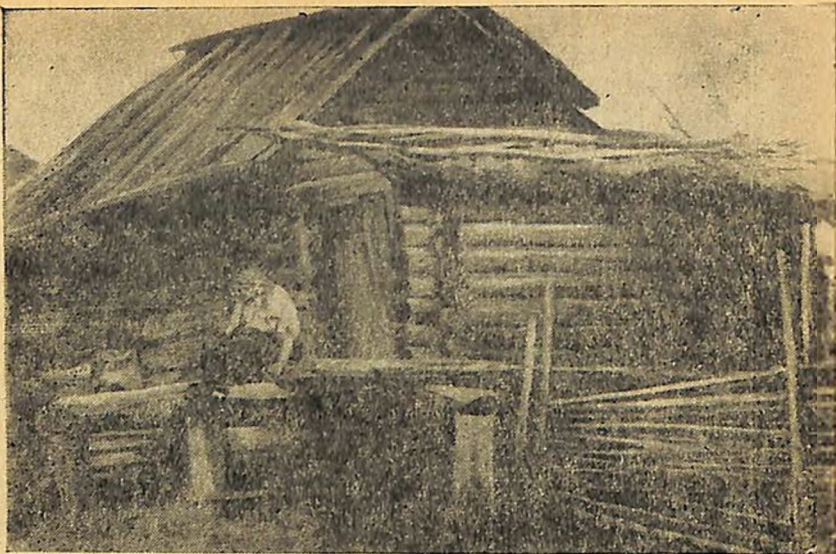
«Чуждше оубо, оубоно, оубоино, споманено,
и алаи..»

ТѢЛЕСНАГО, ТОУЖИ И ЧУЖДОГО СЪ

1790.

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ

Ա. Ն. Ռադիշչևի «Ծանապարհորդություն Պետերբուրգից Մոսկվա» գրքի առաջին հրատարակչության անվանաթերթը
Ձեռ կարծիքով ո՛ւմ նկատի ունի
Ռադիշչևը գրքի բնարանում:

Պատալ կինը խրճիթի մոտ: Ա. Պ. Ռյաբուշկինի նկարից
Այս նկարի և Ա. Ն. Ռադիշչևի գրից դասագրքում բերված հատվածի հիման վրա
նկարագրեց զյուդացիների կյանքի պայմանները:

Հետև սովորել է Մոսկվայում ու Պետերբուրգում, շատ էր կարդում, խորհում, համեմատում: Նրան սովորելու ուղարկեցին արտասահման: Նա այնտեղ անցկացրեց մի քանի տարիներ: Նա դիտեր արտասահմանյան շորս լեզու, կարդացել էր արտասահմանյան հեղափոխական շատ գրքեր: Ռուսաստանում նա հասարակ պաշտոնյա էր սենատում և ապամաքսատանը: Այստեղ նրան շրջապատում էին բլամիտ, սահմանափակ պաշտոնյաներ, կաշառակերներ ու դանձագողեր: Ռադիշչևի մոտ գնալով ավելի ու ավելի էր մշակվում քննադատական վերաբերմունք ցարական Ռուսաստանի պետական ամբողջ կարգերի նկատմամբ: Երիտասարդ Ռադիշչևի վրա հատկապես մեծ ազդեցություն դրածը Եմելյան Պուդալովի առաջնորդությամբ զյուդացիական պատերազմը: Ռադիշչևը աստիճանաբար դարձավ հեղափոխական-հանրապետական: Իր «Ճանապարհորդություն Պետերբուրգից Մոսկվա» գրքում Ա. Ն. Ռադիշչևը մերկացնում էր ֆեոդալական-ճորտատիրական ամբողջ սիստեմը, այն հեղափոխական ուղիով ոչնչացնելու կոչ էր անում:

Եկատերինա II-ը Ռադիշչևին բանտարկեց: Դատարանը նրան դատապարտեց մահվան: Բայց Եկատերինան վախեցավ դատավճիռն ի

կատարածելու նա ծանոթ էր եվրոպական փիլիսոփաների հետ և իրեն ներկայացնում էր որպես լուսավորյալ քաղաքացի։ Ի՞նչ կասեին նրա մասին Եվրոպայում։ Նա Ռադիշչևի մահապատիժը փոխարինեց տասը տարվա քսորով Արևելյան Սիբիր, Իլիմսկի խուլ քսորավայրը։

Ռադիշչևը քսորում վեց ծանր տարիներ ապրեց։ Պետերբուրգում նրա համար հոգում էին նրա բարեկամները, դրա համար էլ նրան հաջողվեց ժամկետից շուտ ազատվել։ Աքսորից վերադառնալուց հետո Ռադիշչևը ծառայության մտավ օրենքների կազմող հանձնաժողովում։ Նա այստեղ այնպիսի ազատասիրական նախագիծ գրեց, որ ղեկավարությանը սպառնում էր նրան երկրորդ անգամ քսորել Սիբիր։ Ընկճված ու հիվանդ Ռադիշչևը շտաբով այդ ամենը. նա թունավորվեց և մահացավ 1802 թ. սեպտեմբերին։

Ալեքսանդր Նիկոլաևիչ Ռադիշչևը Ռուսաստանում առաջինը պուրս եկավ ինքնակալական-նոր-տատիրական ամբողջ սիստեմի դեմ։ Նա շտամանավակվեց նրա առանձին արատների քննադատությամբ, ինչպես այդ անում էին այն ժամանակվա մյուս առաջավոր մարդիկ. այլ կոչ արեց ընդհանուր, համաժողովրդական ապստամբության միջոցով լրիվ կերպով ոչնչացնել նորտատիրական իրավունքը և ինքնակալությունը։

Ա. Ն. Ռադիշչև։ XVIII դարի անհայտ նկարչի գլխավորից

ՀԱՐՑԵՐ

1. Բնութագրե՛ր պատմական այն պայմանները, որոնցում ձևավորվեցին Ա. Ն. Ռադիշչևի հայացքները, Քառի տարեկան էր Ռադիշչևը Ե. Ի. Պուգաչովի առաջնորդությամբ գյուղացիական պատերազմի ժամանակ։
2. Ի՞նչո՞ւ, Եկատերինա II-ը Ա. Ն. Ռադիշչևին անվանեց «խռովարար, Պուգաչովի» էլ վատթար»։
3. Ի՞նչի՞ էր կոչ անում «ձանապարհորդություն Պետերբուրգից Մոսկվա» գրքի հեղինակը։

4. Ո՞րն է Ա. Ն. Ռադիշևսկի և գյուղացիական պատերազմների առաջնորդների Մ. Ռադիսնի և Ե. Պուգաչովի նպատակադրումների գլխավոր տարբերությունը:

5. Ո՞րն է Զ. Ն. Ռադիշևսկի և նրա «Ճանապարհորդություն Պետերբուրգից Մոսկվա» գրքի պատմական նշանակությունը:

Ա. Ն. ԽԱԿԻՇԶԵՎԸ ԿԱՆԱԿԱՅԱՏԵՐԵՐԻ ԿՈՂՄԻՅ ԳՅՈՒԿԱՑԻՆԵՐԻ
ՀԱՐՍՏԱՀԱՐՄԱՆ, ՄՍՍԻՆ

ՓԱՍՏԱԹԻՈՒԼՈՒ

Հատված Ա. Ն. Ռադիշևսկի «Ճանապարհորդություն Պետերբուրգից Մոսկվա» գրքից:

Սա առաջին անգամ ուշադիր դիտեցի գյուղական խրճիթի ամբողջ իրեղենը: Առաջին անգամ սիրաւ ջարձերի այն բանին, ինչը մինչև հիմա սանում էր նրա վրայից: Զորս պատ, որոնք, ինչպես առաստաղն ամբողջությամբ, մինչև կեսը պատած էն մտով. հատակը նեղվեռով, առնվազն մի վերջուկ ցելի շերտով. վառարանն առանց ձխելույցի, բայց լավագույն միջոցը՝ ցրտի դեմ, և ամեն առավոտ ամառ քե ձմեռ խրճիթը լցված ծուխ, պատումնանի շրջանակներ, որոնց վրա ձգված փառը կեսօրին խավար լույս է քափանցում, երկու կամ երեք պոստիկ (Երջանիկ է այն խրճիթը, որտեղ ամեն օր հասարակ շշի կա): Փայտաշեն բաժակ ու զավաքներ, որոնք ավսեններ են կոչվում. կացնով պատրաստված սեղան, որը տոնական օրերին բերիշով բերում էն: Տաշտ՝ խոզերին կամ հորերին կերակրելու համար, էրե կան. բնում են նրանց հետ միասին, ծծում են օդը, որտեղ վառվում է մամբ, որ քվում է մշուշի մեջ է կամ պարզույթի հետևում: Բարեբախտաբար կա տակառ՝ կվասով. որ նման է Բացախի, և բաղնիք՝ բակում, որտեղ երե չեն լողանում. ապա որե է անասուն է բնում: Կանեփե կտավից շապիկ. ոտնամաններ՝ տրված բնության կողմից, փարաբաններ և կեղևի տեխներ՝ դուռս զնալու համար: Անա քե, արդարացիորեն, ինչու են է կայանում պետության լիառատության, ումի, հպորության աղբյուր. բայց հենց այդտեղ էլ երևում են բուլությունը, օրենքների բերություններն ու շարաշահումները, նրանց այսպես սասած, անհար բողմբ: Այստեղ երևում է ազնվականության ազանությունը, քալանը, մեր տանջանքները և աղմաթիկ անպաշտպան վիճակը: Ազան զազաններ, անկշտում տգրուկներ, ի՞նչ են գյուղացուն բողնում մենք: Այն, ինչը չեն կարող խել նրանից, դա օղն է: Այո՛, միայն օղը: Հանախ խլում են նրանից ոչ միայն հողի պարզեր՝ հացն ու ջուրը, այլև անգամ լույսը: Օրենքը արգելում է խել նրանից կլանել: Բայց մի՞թե այն խլվում է միայն մի ակնբարբում: Որքան միջոցներ կան նրանից կլանել դանդաղորեն խելու: Մի կողմից ամառյա ամանազորություն, մյուս կողմից՝ անպաշտպան անգորություն: Որովհետև կալվածատերը գյուղացու նկատմամբ օրենք սահմանող է, դատավոր, իր որոշումը իրագործող և, իր ցանկությամբ, հայցող, որի դեմ պատասխանողը ոչինչ ասել չի կարող: Սա շղթաներով զամվածի վիճակ է, սա մոռյլ զնդանի մեջ բանտարկվածի վիճակ է, սա լծած եզան վիճակ է:

1. Այս հատվածի հիման վրա բնութագրեր Ռադիշևի վերաբերունքը ճորտատիրական իրավունքի նկատմամբ:

2. Համադրեք դասադրքի (§ 57) և փաստաթղթի տեքստը, ինչո՞ւ են նրանք լրացնում իրար:

VIII գլխի ամփոփում

XVIII դարի երկրորդ կեսին Ռուսաստանում ղարգանում էին նոր, այն ժամանակվա համար առաջավոր, կապիտալիստական հարաբերությունները. աճում էր մանուֆակտուրային արտադրությունը, ուժեղանում էր ազատավարձու աշխատանքի կիրառումը, շարունակվում էր համառուսաստանյան շուկայի ձևավորումը (հիշեք, թե ի՞նչ է նշանակում համառուսաստանյան շուկա և ե՞րբ սկսվեց նրա ղարգացումը), ամրապնդվում էին առևտրական կապերը արտասահմանյան երկրների հետ:

Նոր, կապիտալիստական հարաբերությունները խարխլում, քայքայում էին ֆեոդալական-ճորտատիրական կարգերը, որոնք դեռ շարունակում էին գերիշխել երկրում: Այսպես, ապրանքա-դրամական հարաբերությունների զարգացումը խարխլում էր հին, բնատնտեսության գերիշխանությունը: Կոռի ու բահրայի խիստ մեծացումը քայքայում էր գյուղացիական տնտեսությունը և դժվարացնում էր կալվածատիրոջ հողերի մշակումը ճորտ գյուղացիների գործիքներով ու հարկադիր աշխատանքով: Ազատավարձու աշխատանքի կիրառումը մանուֆակտուրաներից սկսում էր դուրս մղել հարկադիր աշխատանքը:

Հակասությունների սրումը նոր, կապիտալիստական հարաբերությունների և իր գերիշխանությունը շարունակող ֆեոդալական կարգերի միջև ճորտատիրական ճնշման շափազանց ուժեղացումը, որը XVIII դարի երկրորդ կեսին հասավ իր ամենաբարձր կետին,— այս բոլորը հանգեցրին Ռուսաստանի սպառնություն մեջ գյուղացիական ամենամեծ պատերազմին՝ Ե. Պուգաչովի առաջնորդությամբ (1773—1775):

Իր դիրքերն ամրապնդելու համար նոր միջոցներ որոնելով, Ռուսաստանի ազնվականությունը XVIII դարի երկրորդ կեսին նրկու պատերազմ մղեց Թուրքիայի դեմ (վերհիշեք, թե երբ են եղել զրանք և որոնք են դրանց ընդհանուր արդյունքները), մասնակցեց լեհաստանի բաժանումներին (ե՞րբ են եղել այդ բաժանումները, որո՞նք են դրանց արդյունքները), պայքար մղեց ֆրանսիական բուրժուական հեղափոխության և ֆրանսիական բուրժուական հանրապետության դեմ:

XVIII դարի երկրորդ կեսի պատերազմների հետևանքով Ռուսաստանի տերիտորիան բավականաչափ ընդարձակվեց: Երկիրը ստացավ

իր համար անհրաժեշտ ելքը դեպի Սև ծով և հարավում ամրապնդեց իր սահմանները: Լուծվեց Աջափնյա Ուկրաինյան և Բելոռուսիան Ռուսաստանի հետ միավորելու պատմական խնդիրը: Ռուսաստանի կազմի մեջ մտավ Լիտվան:

XVII դարի երկրորդ կեսի պատերազմների ընթացքում էլ ավելի զարգացավ ռուսական ռազմական արվեստը: Ռուս զինվորների սըլա-րանքները Պ. Ա. Ռումյանցևի և Ա. Վ. Սուվորովի հրամանատարու-թյամբ, Գ. Ա. Սպիրիդովի և Ֆ. Ֆ. Ուշակովի ծովային արշավանքները մեծ շափով բարձրացրին ռուս զինվորի ու նավաստու փառքը:

XVIII դարի երկրորդ կեսին կալվածատիրական հողատիրությունն ու ճորտատիրական իրավունքը տարածվեցին նոր, ավելի ընդարձակ տերիտորիաներում՝ Սև և Ազովի ծովերի առափնյա տափաստաննե-րում, Ղրիմում և Նախակովկասում: Կալվածատերերը ձգտում էին էլ ավելի ամրապնդել իրենց ղիկտատուրան: Արտաքին քաղաքականության բնագավառում ցարիզմն սկսեց դառնալ Եվրոպայի ժանդարմ (ֆրան-սիական բուրժուական հեղափոխության ժամանակվանից սկսած), ա-զատագրական շարժումների ամենակատաղի ճնշողներից մեկը:

Մեծ էին XVIII դարի կեսին ու վերջին գիտության և արվեստի (գրականության, ճարտարապետության, գեղանկարչության, քանդա-կագործության, թատրոնի) առաջավոր գործիչների նվաճումները: Մ. Վ. Լոմոնոսովի գիտական աշխատությունները, Վ. Ռաստրելլու, Վ. Բաժև-նովի, Մ. Կազակովի, շատ տասնյակ և հարյուրավոր ճորտ գեղանկա-րիչների ու ճարտարապետների սքանչելի ստեղծագործությունները հարստացրին ռուսական և համաշխարհային գիտությունն ու արվեստը:

XVIII դարի վերջին Ռուսաստանում առաջին հեղափոխական խոս-քը հնչեց ճորտատիրական իրավունքի և ինքնակալության դեմ, ինքնա-կալական-ճորտատիրական ամբողջ սիստեմի դեմ: Ա. Ն. Ռադիշևի «Ճանապարհորդություն Պետերբուրգից Մոսկվա» գիրքը բացեց հեղա-փոխական մտքի պատմությունը մեր երկրում: Ռադիշևի բարձրացրած պայքարի դրոշմը ընդունեցին Ռուսաստանի հեղափոխականների հա-ջորդ սերունդները:

ՀԱՄԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՌԱՋԱԳՐԱՆՔՆԵՐ VII ԴԵՍԵՄԲՐԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. Ի՞նչ նոր բան կար Ռուսաստանի տնտեսական զարգացման բնագավառում XVI դարի երկրորդ կեսին, Ի՞նչն էր խանգարում նորի զարգացմանը Ռուսաստանի էկոսոմիկայում: Ինչո՞ւ:

2. Ի՞նչ գիտեք կապիտալիստական և ֆեոդալական հարաբերությունների միջև եղած տարբերությունների մասին:

3. Ինչպիսի՞ն էին Ռուսաստանի քաղաքական կարգերը XVIII դարի երկրորդ կե-սին: XVIII դարի ընթացքում Ի՞նչ փոփոխություններ կատարվեցին ազնվականների, վա-ճառականների և մանուֆակտուրաների տերերի, գյուղացիների կյանքում:

4. Ինչո՞ւ էր բացատրվում դասակարգային պայքարի սրումը երկրում: Ինչո՞ւ գյուղացիական ամենամեծ պատերազմը Ռուսաստանում տեղի ունեցավ XVІІ դարի երկրորդ կեսին, Ո՞րն է ի. Պուգաչովի առաջնորդությամբ գյուղացիական պատերազմի պատմական նշանակությունը:

5. Որո՞նք էին Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղութ-
վումները XVІІ դարի երկրորդ կեսին, Քարտեզի վրա գտնվ հիմնական ճակատամար-
տիկի տեղերը, Յուլյ Եվեթ XVІІ դարի երկրորդ կեսին Ռուսաստանի մղած պատե-
րազմների արդյունքները:

6. Որո՞նք են գիտության և արվեստի զարգացման գործում Ռուսաստանի ձեռք
բերած հիմնական նվաճումները XVІІ դարի կեսին և երկրորդ կեսին: Ի՞նչն էր խան-
գարում այն ժամանակ կուլտուրայի զարգացմանը: Ինչո՞ւ:

7. Ինչո՞ւ էր արտաշայտվում առաջավոր մարդկանց պայքարը ճորտատիրական
իրավունքի և ինքնակալության դեմ:

8. Ինչպիսի՞ն է եղել ձեր երկրամասի զարգացումը XVІІ դարի երկրորդ կեսին
(նրա տնտեսությունը, հասարակական հարաբերությունները, կուլտուրան):

ՃԱՄԱՆԱԿԱՎՈՐԱԿԱՆ ՑԱՆԿ

1. ՆԱԽՆԱԿԱՐՅԱՆ-ՀԱՄԱՅՆԱԿԱՆ, ԵՎ ՍՏՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԿԱՌԳՆՐԸ ՄԵՐ ՍԻԿՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ: ՀԻՆ ՍԼԱՎՈՆՆԵՐ

700—100 հազար տա:ի մ. թ. ա.— Նախնադարյան մարդկանց առաջին բնակատեղի-
ները մեր երկրի տերիտորիայում:

100—30 հազար տարի մ. թ. ա.— Անցում նախնադարյան մարդկանց հոտից սոցմա-
կան համայնքին:

30—3 հազար տարի մ. թ. ա.— Տոհմական համայնքները:

1 հազարամյակը մ. թ. ա.— Առաջին ստրկատիրական պետությունները մեր երկրի հա-
յրվում (Ուրարտու, Խորեզմ, Բուքորական թագավորություն և այլն):

VI—VII դդ.— Նախնադարյան-համայնական կարգերի քայքայումը և առաջին պետա-
կան միավորումները արևելյան սլավոնների մեջ:

II. ՅԵՌԵԱԼԻՉՄԻ ԾԱՌՈՒՄՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ (IX—XVІІ դարի ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍ)

IX դ.— Հին ռուսական պետության ձևավորումը Կին կենտրոնով:

X դ.— Իշխան Սվյատոսլավի արշավանքները:

988— Քրիստոնեության ընդունումը իշխան Վլադիմիրի օրոք:

1019—1054— Յարոսլավ Իմաստունի իշխանությունը Կիևում: «Ռուսկայա Պրավդան»:

1068— Ժողովրդական ապստամբություն Կիևում:

1113—1125— Վլադիմիր Մոնոմախի իշխանությունը Կիևում:

XII—XIII դդ.— Հին Ռուսիայի ֆեոդալական մասնատումը:

1147— Ռոսկվայի մասնի առաջին հիշատակումը տարեգրության մեջ (իշխան Յուրի
Դոլգորուկի):

XI դարի վերջը— XIII դարի սկիզբը— Վրաստանի հզորացումը Դավիթ Շինարարի և
Թամար թագուհու թագավորության ժամանակահատվածում:

XII—XIII դդ.— Խորեզմի հզորացումը:

XIII դ. սկիզբը— Մոնղոլ-թաթարների ներխուժումը Միջին Ասիա և Անդրկովկաս:

- 1237—1240— Բաթուի հարձակումը Ռուսիայի վրա: Ռուս ժողովրդի հերոսական պայ-
քարը մոնղոլ-թաթարական զավթիչների դեմ:
- 1240— Շվեդական ֆեոդալների ջախջախումը Նևա գետի ափին ուսական զորքի կողմից՝
Ալեքսանդր Յարոսլավիչի առաջնորդությամբ:
- 1242— Գերմանական ասպետների ջախջախումը՝ Չուգ լճի վրա ուսական զորքի կողմից
Ալեքսանդր Նևսկու առաջնորդությամբ (Սաոցամարտը):
- XIV դ.— Լիտվական մեծ իշխանության հզորացումը:
- XIV դ.— Մոսկվայի իշխանության հզորացումը Իվան Կալիտայի և Դմիտրի Դոնսկո-
յի օրոք:
- 1380— Կոչիկովիչի ճակատամարտը Ռուսական զորքերի հաղթանակը:
- 1410— Գրյուռնիայի ճակատամարտը, Սլավոնական ժողովուրդների և լիտվացիների
միացյալ ուժերի հաղթանակը Տետոնյան օրդենի ասպետների դեմ:
- 1462—1505— Իվան III-ի (համայն Ռուսիայի թագավորի) իշխանության տարիները:
- 1480— Մոնղոլ-թաթարական խաների լծի տապալումը:
- 1497— Իվան III-ի Դատաստանագիրքը: Շրենք Յուրիի օրը գյուղացիների տեղափոխ-
վելու մասին:
- 1533—1584— Իվան IV Ահմեդի իշխանության և (1537 թվականից) թագավորության
տարիները: Ինքնակալության հաստատումը Ռուսաստանում:
- 1552—1556— Պոլովոկիի միացումը Ռուսական պետությանը:
- 1558—1583— Լիվոնյան պատերազմը:
- 1565— Օսյրիշինայի կազմակերպումը:
- 1581— Նրաժկ Տիմոֆեևիչի արշավանքի սկիզբը դեպի Արևմտյան Սիբիր:
- 1581— «Սահմանված տարիներին» մտցնելը՝ գյուղացիների տեղափոխման արգելումը:
- XVI դարի սկիզբը— Գյուղացիական առաջին պատերազմը Ռուսաստանում:
- 1600—1607— Գյուղացիական պատերազմի ամենարժեք վերելքը՝ ապստամբություն
Իվան Բոլոտնիկովի առաջնորդությամբ:
- XVII դ. սկիզբը— Լեհական և շվեդական ֆեոդալների ինտերվենցիան:
- 1612— Ժողովրդական աշխարհազորը Կ. Մինինի և Դ. Պոժարսկու առաջնորդությամբ:
Մոսկվայի ազատագրումը ինտերվենտներից:
- 1645—1676— Ալեքսեյ Միխայլովիչի թագավորության շրջանը: Ինքնակալության ուժե-
ղացումը:
- 1649— «Ժողովային օրենսդիրքը» Գյուղացիների վերջնական ճորտացումը:
- 1648—1650— Ժողովրդական ապստամբությունները Մոսկվայում, Պսկովում, Նովոգո-
րոդում և ուրիշ քաղաքներում:
- 1648—1654— Ուկրաինական ժողովրդի ազատագրական պատերազմը Բոգդան Խմելնից-
կու ղեկավարությամբ:
- 1654— Պրեյլաուվյան ուղանք Ուկրաինայի վերամիավորումը Ռուսաստանին:
- 1670—1671— Գյուղացիական պատերազմը Ստեփան Ռադինի առաջնորդությամբ:
- 1682—1725— Պետր I-ի թագավորության շրջանը: Ռուսաստանյան կայսրության կազ-
մավորումը: Միահեծանության հաստատումը Ռուսաստանում:
- 1700—1721— Հյուսիսային պատերազմը Շվեդիայի դեմ: Դեպի Բալթիկ ծով, Էլբի
նվաճումը:
- 1707—1709— Ապստամբություն Դոնի ափին և Կ. Բուլավինի առաջնորդությամբ:
- 1709— Շվեդական բանակի ջախջախումը Պոլտավայի մոտ:
- 1714— Ռուսական նավատորմի հաղթանակը Գանգուտ հրվանդանի մոտ:
- 1711—1765— Մ. Վ. Լոմոնոսովի կյանքի և գործունեության տարիները:
- 1756—1763— Յոթնամյա պատերազմը Ռուսաստանի մասնակցությունը այդ պատե-
րազմին:

III. ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՔԱՅԲԱՅՄԱՆ ՍԿԻՋՐԸ.
ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԻՌԻՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

(XVIII դարի երկրորդ կես)

- 1762—1796— *Եկատերինա II-ի լիազավորության շրջանը: Ծորտատիրության զարգացման ամենարարձր աստիճանը Ռուսաստանում:*
- 1768—1774— *Ռուս-թուրքական առաջին պատերազմը: Դեպի Սև ծով Էլբի նվաճումը Ռուսաստանի կողմից:*
- 1772—1795— *Անհատների բաժանումները: Բելոռուսիայի, Աջափնյա Ուկրաինայի և Լիտվայի միացումը Ռուսաստանին:*
- 1773—1775— *Գյուղացիական պատերազմը Եմելյան Պուգաչովի առաջնորդությամբ:*
- 1783— *Ղրիմի միացումը Ռուսաստանին:*
- 1787—1791— *Ռուս-թուրքական երկրորդ պատերազմը: Ռուսաստանի ամրապնդումը Սև ծովի հյուսիսային ափերին:*
- 1799— *Ռուսական բանակի իտալական և շվեյցարական արշավանքները Ա. Վ. Սուլտրովի հրամանատարությամբ:*
- 1749—1862— *Ռուս մեծ հեղափոխական Ա. Ն. Ռադիշչևի կյանքը և գործունեությունը: Ծորտատիրական իրավունքի և ինքնակալության ռևոլյուցիոն արձագանքները հեղափոխական կոչը:*

ԻՆՉ ԿԱՐԵՆԻ Է ԿԱՐԴԱԼ ՍՍԶՄ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ (7-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ)
ԴԱՍԷՆԻԱՅԻ ՎԵՐԱԴՆՅԱԼ

Անդ խորհուրդ ենք տալիս կարդալ նշված գրքերից թեկուզ մի բանիսը: Նրանք ձեզ կօգնեն շատ բան իմանալ մեր երկրի ժողովուրդների անցյալի կյանքի մասին, դասակարգային հարաբերությունների դիմ, հայրենիքի ազատության և անկախության համար նրանց հերոսական պայքարի, ժողովրդական ապստամբությունների, կուլտուրայի աշխատող նվաճումների մասին:

I գլխի վերաբերյալ

Детская энциклопедия, т. 7. Из истории человечества, М., изд. АПН РСФСР, 1961, стр. 59—70.

Ляпунов Б., Из глубин веков (о работах М. М., Герасимова) М., Госкультпросветиздат, 1953.

ՊՈԿՐՈՎՍԿԻ Ս. Մամուլի քրիստոնեությունը, Հայպետհրատ, 1956:

Писарев С., Повесть о Манко Смелом—охотнике из племени Береговых людсй, Л., Детгиз, 1969.

Монсеева К., В древнем царстве Урарту, М., Детгиз, 1955.

II գլխի վերաբերյալ

Детская энциклопедия, т. 7. Из истории человеческого общества, М., изд. АПН РСФСР, 1961, стр. 213—229.

Прилежаева-Барская Б., В древнем Киеве, М.—Л., Детгиз, 1953.

Каждан А., У стен Царграда. Повесть, М., изд. «Детская литература», 1965.

Шторм Г., У стен Доростола. В кн.: Шторм Г., Дети доброй надежды. Исторические повести и рассказы, М., Госполитиздат, 1962.

«Героические былины», М.—Л., Детгиз, 1951.

III գլխի վերաբերյալ

Детская энциклопедия, т. 7. Из истории человеческого общества, М., изд. АПН РСФСР, 1961, стр. 229—243.

«Слово о полку Игореве», М., Детгиз, 1965.

ԻՌԻՍԹԱՎԵՆԻ Շ., Ընձնակորը, «Հայաստան», 1966:

ՑԱՆ Վ., ԶինԴԻԶ-եԱն, Հայպետհրատ, 1943:

IV գլխի վերաբերյալ

Детская энциклопедия, т. 7. Из истории человечества, М., изд. АПН РСФСР, 1961, стр. 243—263.

Кунин К., За три моря. Путешествие Афанасия Никитина, М.—Л., Детгиз, 1952

Кончаловская Н., Наша древняя столица. Картины из прошлого Москвы, Детгиз, 1962.

Волков А., Зодчие, М., Детгиз, 1954 (о начале царствования Ивана Грозного, завоевании Казани и строительстве храма Василия Блаженного).

V գլխի վերաբերյալ

Детская энциклопедия, т. 7. Из истории человечества, М., изд. АПН РСФСР, 1961, стр. 263—271.

ՊՈՒՇԿԻՆ Ա., Բորիս Գոգոլով, Հայպետհրատ, 1950:

Румянцев А., Я видел Сусаннина. Путешествие за стену веков. Ярославль, 1965.

VI գլխի վերաբերյալ

Детская энциклопедия, т. 7. Из истории человечества, М., изд. АПН РСФСР, 1961, стр. 271—282.

ԳՈՐԴՈՂ Ն., Տարա Րուբրա, Հայպետհրատ, 1964:

Злобин С., Степан Разин, Исторический роман. кн. 1—2, М., Детгиз, 1963.

VII գլխի վերաբերյալ

Детская энциклопедия, т. 7. Из истории человечества, М., изд. АПН РСФСР, 1961, стр. 401—419.

ՏՈՂՍՏՈՅ Ա., Պետրոս Առաքին, Հայպետհրատ, 1937:

ՊՈՒՇԿԻՆ Ա., Պրինց Գեորգ, Հայպետհրատ, 1964:

ՊՈՒՇԿԻՆ Ա., Պոլտավա, Հայպետհրատ, 1937:

Алексеев С., История крепостного мальчика, М., изд. «Детская литература», 1965.

VIII գլխի վերաբերյալ

Детская энциклопедия, т. 7. Из истории человечества, М., изд. АПН РСФСР, 1961, стр. 419—438.

ՊՈՒՇԿԻՆ Ա., Կապիտանի աղջիկը, Հայպետհրատ, 1937:

Муратов М., Емельян Пугачев, М., Детгиз, 1953.

Злобин С., Салават Юлаев, М., изд. «Известия», 1962.

Григорьев С., Александр Суворов. В кн.: Григорьев С., Собр. соч., т. 2, Детгиз, 1960.

Шторм Г., Ф. Ф. Ушаков, М.—Л., Детгиз, 1950.

Андреев-Кривич С., Крестьянский сын Михайло Ломоносов, М., Детгиз, 1960.

Муратов М., Жизнь Радищева, М.—Л., Детгиз, 1950.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նամակ լուսերորդ դասարանցիներին ուսումնական ձեռնարկի հեղինակներին	3
Ինչպես աշխատել ուսումնական ձեռնարկով	7

I ԲԱԺԵՆ

ՆԱՆԵԱԴԱՐՅԱՆ-ՀԱՄԱՅՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍՏՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԵՐԸ

Գլուխ I. Նախնադարյան-համայնական և ստրկատիրական կարգերը մեր երկրի սլավոնության մեջ, Հին սլավոնները	9
§ 1. Մեր երկրի հնագույն բնակիչները	9
§ 2. Տոհմական համայնքների բնակավայրերը	13
§ 3. Անդրկովկասի և Միջին Ասիայի ստրկատիրական պետությունները	20
§ 4. Հյուսիսսլավոնական մերձսևծովյան շրջանի ժողովուրդները հին դարերում	25
§ 5. Արևելյան սլավոնները հին դարերում	29
I գլխի ամփոփում	35

II ԲԱԺԻՆ

ՖԵՈԴԱԼԻԶՄԻ ԱՌԱՋԱՅՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՐԿԱՅՈՒՄԸ

Գլուխ II. Հին Ռուսիան, Վաղ-Ֆեոդալական պետությունը կիև կենտրոնով (IX դարից մինչև XII դարի սկիզբը)	38
§ 6. Գասակարգերի կազմավորումը արևելյան սլավոնների մոտ	39
§ 7. Հին ռուսական պետության կազմավորումը	41
§ 8. Հին ռուսական պետության ուժեղացումը	46
§ 9. Ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացումը, ռուսական պրավդան	49
§ 10. Ժողովրդական ասպտամբություններ, Ֆեոդալական դատություններ	54
§ 11. Հին Ռուսիայի կուլտուրան	58

II գլխի ամփոփում	63
------------------	----

Գլուխ III. Ֆեոդալական մասնատվածությունը մեր երկրի տերիտորիայում	66
§ 12. Ռուսիայի ֆեոդալական մասնատվածությունը	66
§ 13. Վլադիմիրի Մեծ իշխանությունը	69
§ 14. Մեծ Նովգորոդը	74
§ 15. Գալիցիա-վոլինյան իշխանությունը, Ռուսիայի ֆեոդալական մասնատվածության հետևանքները	81
§ 16. Ֆեոդալիզմի զարգացումը Անդրկովկասում	85
§ 17. Ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացումը Միջին Ասիայում, Խորեզմի բարձրացումը	89
§ 18. Մոնղոլ-թաթարական արշավանքի սկիզբը, Միջին Ասիայի և Անդրկովկասի ժողովուրդների սլաբարը մոնղոլ-թաթարական նվաճողների դեմ	94
§ 19. Ռուս ժողովրդի սլաբարը մոնղոլ-թաթարական արշավանքի դեմ	97

§ 20. Ռուս ժողովրդի և Մերձբալթիկայի ժողովուրդների պայքարը շվեդական և գերմանական ֆեոդալների դեմ	105
§ 21. Ուկրաինայի, Բելոռուսիայի և Լիտվայի ժողովուրդները գերմանական ֆեոդալների ագրեսիայի դեմ մղված պայքարում	110

III գլխի ամփոփում	113
-----------------------------	-----

Գ Լ ու խ I V. Ռուսական կենտրոնացված պետության կազմավորումը և զարգացումը	115
§ 22. Ռուսական կենտրոնացված պետության կազմավորման նախադրյալները	116
§ 23. Մոսկվայի վերելքը XIV դարում	122
§ 24. Կուլիկովոյի ճակատամարտը	126
§ 25. Ռուսական հողերի միավորումը մեկ պետության մեջ: Մոնղոլ-թաթարական խաների լծի տապալումը	130
§ 26. Ռուսական կենտրոնացված պետությունը XV դարի վերջին և XVI դարի սկզբին	134
§ 27. Պետական իշխանության ամրապնդումը Իվան IV-ի ժամանակ	141
§ 28. Պոլովոկների և Արևմտյան Սիբիրի միացումը Ռուսաստանյան պետությանը	149
§ 29. Ռուսաստանի պայքարը Բալթիկ ծով դուրս գալու համար	153
§ 30. Կուլտուրայի զարգացումը XIV—XVI դարում	157

IV գլխի ամփոփում	166
----------------------------	-----

Գ Լ ու խ V. Գյուղացիական պատերազմը XVII դարի սկզբին: Պայքարը լեհական ու շվեդական ֆեոդալների ինտերվենցիայի դեմ	168
§ 31. Ռուսաստանյան պետությունը XVI դարի վերջին և XVII դարի սկզբին	168
§ 32. Գյուղացիական առաջին պատերազմը Ռուսաստանում	171
§ 33. Ռուս ժողովրդի պայքարը լեհական ու շվեդական ղավթիչների դեմ XVII դարի սկզբին	175

V գլխի ամփոփում	181
---------------------------	-----

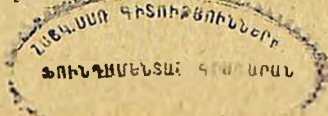
Գ Լ ու խ V I. Երկրի տնտեսական ու քաղաքական զարգացումը XVII դարում	183
§ 34. Ռուսաստանի տնտեսական զարգացումը XVII դարում	183
§ 35. Ռուսաստանի քաղաքական զարգացումը XVII դարում	189
§ 36. Ուկրաինական և բելոռուս ժողովուրդների ճնշումը լեհական ֆեոդալների կողմից: Զապորոժյան Սևը	197
§ 37. Ուկրաինական և բելոռուս ժողովուրդների ազատագրական պատերազմը լեհական ֆեոդալների դեմ: Ուկրաինայի վերամիավորումը Ռուսաստանի հետ	201
§ 38. Գյուղացիական պատերազմը Ստեպան Ռազինի առաջնորդությամբ	206
§ 39. Սիբիրը XVII դարում	213
§ 40. Ռուսաստանի կուլտուրայի զարգացումը XVII դարում	219

Գլուխ VII. Ֆեոդալական Ռուսաստանի հետագա զարգացումը Ռուսաստանյան կայսրության կազմավորումը	230
§ 41. Ռուսաստանը XVII և XVIII դարերի սահմանադրվում	230
§ 42. Հյուսիսային սպտերազմի սկիզբը	235
§ 43. Պոլտավայի ճակատամարտը, Ռուսական նավատորմի հաղթանակները	238
§ 44. Տնտեսական զարգացումը, ժողովրդական ապստամբությունները	243
§ 45. Պետական ռեֆորմները Պյոտր I-ի ժամանակ	247
§ 46. Կուլտուրան և լուսավորությունը, Պյոտր I-ի բարեփոխումների նշանակությունը	250
§ 47. Ռուսաստանը XVIII դարի կեսին	258
VI I գլխի ամփոփում	265

III ԲԱԺԻՆ

ՆԵՈՒԵԱԼԶՄԻ ՔԱՅՔԱՅՈՒՄԸ ԵՎ ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԱՐԻԱՅՈՒՄԸ ԽՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

Գլուխ VIII. Ֆեոդալիզմի քայքայման սկիզբը և կապիտալիստական հարաբերու- թյունների զարգացումը Ռուսաստանում XVIII դարի երկրորդ կեսին	267
§ 48. Տնտեսական կյանքի նոր գծերը, ճորտատիրական շահագործման ու մեղացումը ֆեոդալիզմի քայքայման շրջանում	267
§ 49. Գյուղացիական սպտերազմը նմկյան Պուգաչովի առաջնորդությամբ	276
§ 50. Գյուղացիական սպտերազմի սպարտությունը, Ազնվականների դիկ- տատուրայի ամրապնդումը	280
§ 51. Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականությունը XVIII դարի երկրորդ կեսին, Ռուս-թուրքական սպտերազմները	284
§ 52. Ցարիզմը ֆրանսիական ռուրժուական հեղափոխության դեմ մղած պայքարում	290
§ 53. Ցարիզմի մասնակցությունը XVIII դարի վերջերին ռուրժուական Ֆրանսիայի դեմ մղած սպտերազմներին Ռուսական ռազմական ար- վեստի զարգացումը	294
§ 54. Ռուսաստանի կուլտուրան XVIII դարի կեսին և երկրորդ կեսին, Գի- տությունը, Կրթությունը	301
§ 55. Ռուսական արվեստի զարգացումը, Ճարտարապետությունը	308
§ 56. Գեղանկարչությունը, Քանդակագործությունը, Թատրոնը	313
§ 57. Հեղափոխական պայքարի առաջին կոչը ընդդեմ ճորտատիրության և ինքնակալության	319
Ֆ.	
VIII գլխի ամփոփում	325
Ժամանակագրական ցանկ	327
Ինչ կարելի է կարդալ ՍՍՀՄ պատմության (7-րդ դասարան) դասընթացի վերաբերյալ	330

ՄԻԼԻՅԱ ՎԱՍԻԼԵՎՆԱ ՆԵՉԿԻՆԱ
ՊԱՎԵԼ ՍՈԼՈՄՈՆՈՎԻՉ ԼԵՅԲԵՆԳՐՈՒԲ
ՍՍՀՄ ՊԵՄՈՒԹՅՈՒՆ
Ուսումնական ձեռնարկ 7-րդ
դասարանի համար

Քարգմանիչներ՝ Պ. Մ. ՆԱԶԱՐՅԱՆ (§ § 1—33)

Գ. Կ. ԹԱՆԳՅԱՆ (§ § 34—46)

Խմբագիր՝ Զ. Ա. ԲԱԲԱԽԱՆՅԱՆ

Գեղ. խմբագիր՝ Խ. Հ. ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ

Տեխն. խմբագիր՝ Ռ. Ե. ԱԽԻՐՅԱՆ

Վերատուգող սրբագրիչ՝ Շ. Խ. ՉԻՂՄԻՇՅԱՆ

Պատվեր 1469

Տպաքանակ 45000

Հանձնված է շարվածքի 2/VII 1973 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 12/IX 1973 թ.:

Թուղթ՝ № 2, 60×90¹/₁₆, Տպագր. 21,0 մամ., հրատ, 22,83 մամ. + քարտ. 1,48 մ.:

Գինը՝ քարտեզով 61 կ., գինը՝ առանց քարտեզի 37 կ.:

Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների սովետի հրատարակչությանների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի գործերի պետական կոմիտեի № 1 տպարան, Երևան,

Այսպիսի դրամ փող. № 65:

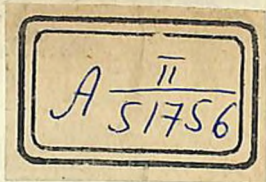
ԴՐՔԻ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ՔԱՐՏ

N / N	Աշակերտի ազգանունը, անունը, հայրանունը	Ուսում- նական տարին	Դասագրքի գնահատ. (դե- րագանց, լավ, բավարար)	
			տարեսկզբին	տարեվերջին

Սիրեցե՛ք և սպասպանեցեք դասադիրքը

Գինը փաթեթով 61 կ.
Գինը առանց փաթեթի 37 կ.

9 1

ԳԱՍ Ֆինանսարար Գիտ. Գրադ.

220051756

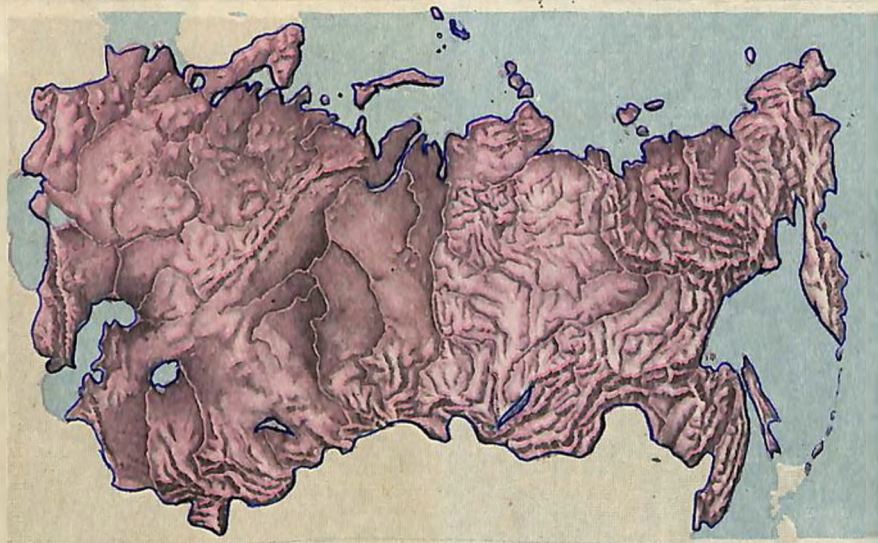
Հեղինակ A II 51756

Մ Մ Հ Մ

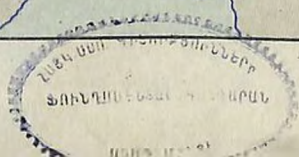
պատմության

ԶԱՐԲԱՏՆԵՐ

ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՄԱՅՆԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԵՐԸ ՍՍՀՄ ՏԵՐԻՏՈՐԻԱՅԻ
ՎՐԱ

1

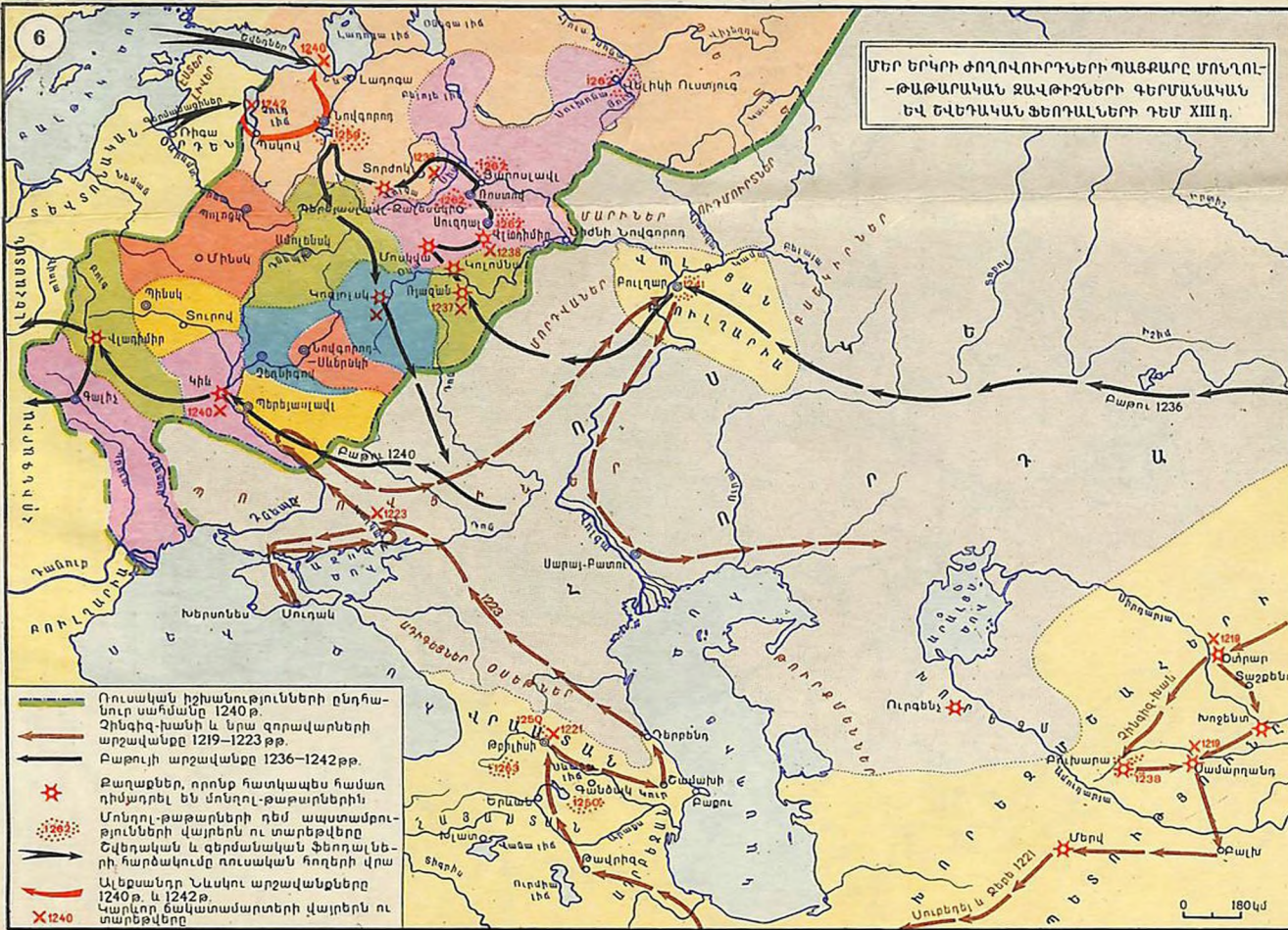

Հին Ռուսիայի Պետությունը
Կիևյան Ռուսիայի IX դ.-XII դ. սկզբին

ՌԻՏԱԿԱՆ ԻՇԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ XII դ.

- Մուսկովյան մեծ իշխանության տերիտորիան 1462 թ.
- Ռուսական գործերի արշավանքները միասնական պետություն ստեղծելու պայքարում
- XV դ. վերջին - XVI սկզբին Մուսկովյան մեծ իշխանությանը միացված տերիտորիաները
- Ռուսական գործերի արշավանքները XVI դ. երկրորդ կեսին
- XVI դ. երկրորդ կեսին Ռուսական պետությանը միացված տերիտորիաները
- Հարևան պետությունների տիրապետության տակ գտնվող ռուսական հողերի արևմտյան սահմանը
- Ռուսական պետության սահմանները XVI դ. վերջին
- Առևտրական կարևորագույն ճեղքները
- Դրանի թաթարների հարձակումը Մուսկովյան վրա

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՅՎԱԾ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԸՆԴԱՐԱԶԱԿՈՒՄԸ (XIV-XVI դդ.)

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՃԸ XVII դ.

Պուարկովի ուղին 1643-1646թթ.

Դեմնյովի ուղին 1648թթ:

Խաբարով | ուղին 1649-1651թթ.

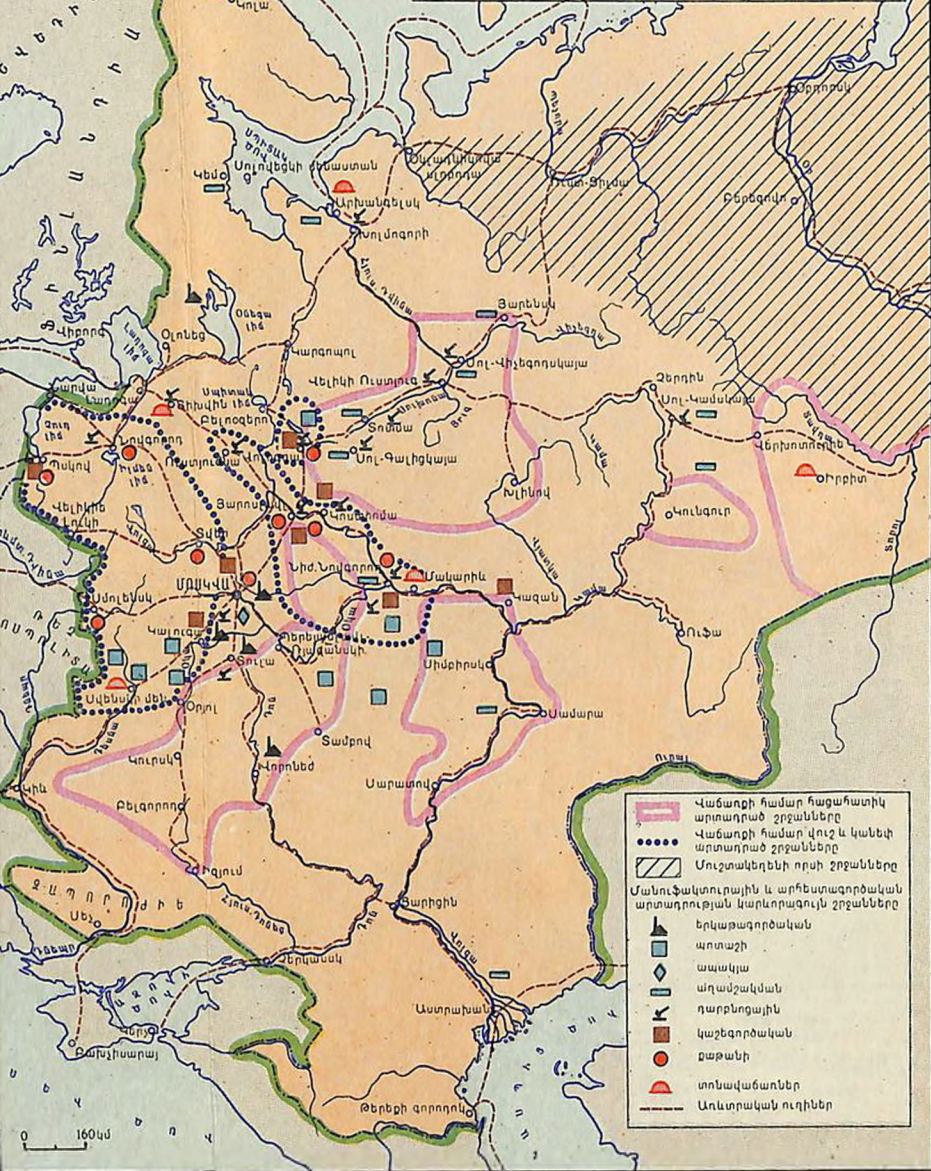
Առևտրական կարևոր ուղիները (գամաքա ին
և ծովային)

XVII դ. կարևորագույն տոնավաճառները

Բնակավայրերի հիմնման տարեթվերը

1633

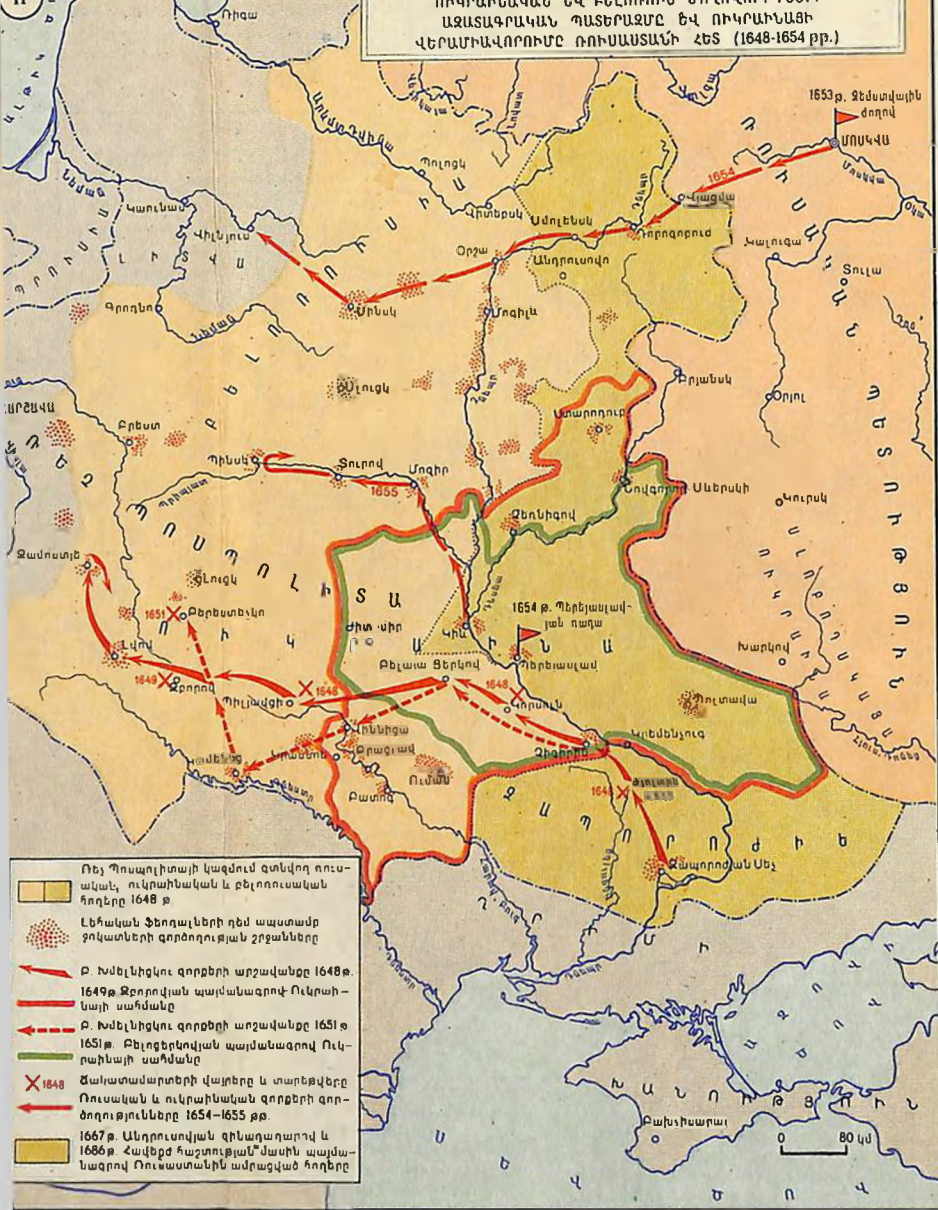
ՌԻՆՍԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ XVII Դ.
ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՍԸ

- Վանաձորի համար հացահատիկ արտադրած շրջանները
- Վանաձորի համար վուշ և կանեփ արտադրած շրջանները
- Մուշտակեղենի որսի շրջանները
- Մանուշակություն և արհեստագործական արտադրության կարևորագույն շրջանները
- երկաթագործական
- պղտաշի
- ապակա
- անդամակման
- դարբնոցային
- կաշեգործական
- քարանի
- տոնավաճառներ
- Առևտրական ուղիներ

ԳՅՈՒՂԱՅԻՆ ԿԱՆՈՒՄԱՆ ԴԱՏԱՐԱՎՈՐ XVII դ. ՍԿԶԲԻՆ: ՊԱՅԶԱՆ ԼԵ-
ՀԱԿԱՆ ԵՎ ՇՎԵՐԻԱԿԱՆ ՖԵՈՒՂԱՆԵՐԻ ԻՆՏԵՐՎԵՆՑԻԱՅԻ ԴԵՄ

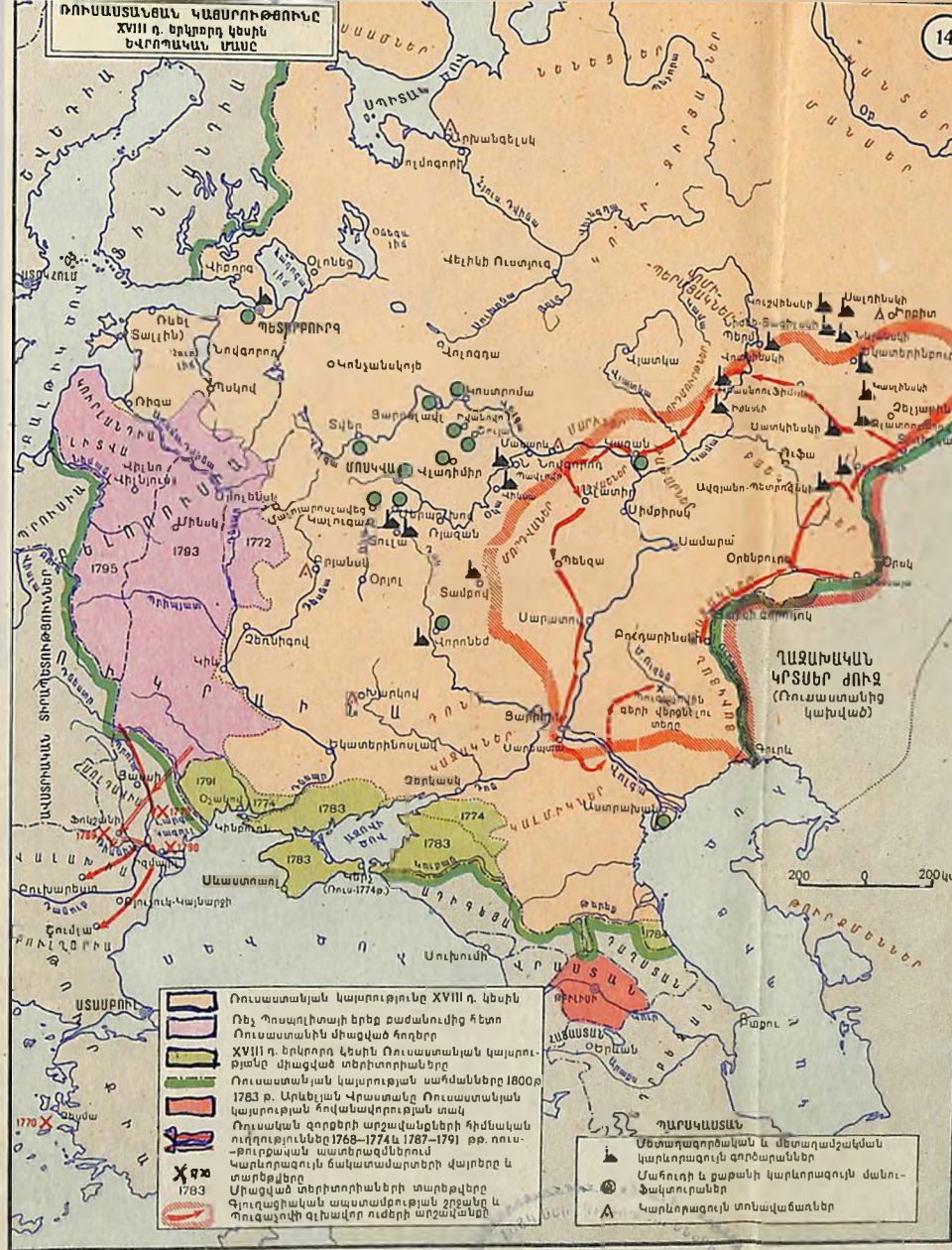

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻԱՆ ԿԱՅԱՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ
XVIII դ. երկրորդ կեսին
ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՍԸ

14

ՔԱՐՏԵԶՆԵՐԻ ՑՈՒՑԱԿ

- 1 Նախնադարյան համայնական կարգերը ՍՍՀՄ տերիտորիայի վրա
- 2 Ստրկատիրական պետությունները ՍՍՀՄ տերիտորիայում
- 3 Աշխարհական ցեղերի միությունները և նրանց պայքարը գոթերի, հոների, ավարների և Բյուզանդիայի դեմ IV–VII դդ.
- 4 Հին ռուսական պետությունը Կիևյան Ռուսիան IX դ.–XII դ. սկզբին
- 5 Ռուսական իշխանությունները XII դարում
- 6 Մեր երկրի ժողովուրդների պայքարը մոնղոլ-թաթարական զավթիչների, գերմանական և շվեդական ֆեոդալների դեմ XIII դ.
- 7 Ռուսական կենտրոնացված պետության կազմավորումը և ընդարձակումը (XIV–XVI դդ.)
(Ռուսական երկրների միավորումը Մոսկվայի շուրջը (1300–1462 թթ.))
- 8 Ռուսական պետության աճը XVII դ.
- 9 Ռուսաստանի տնտեսական զարգացումը XVII դ.
- 10 Գյուղացիական պատերազմը XVII դ. սկզբին Պայթար լենական և շվեդական ֆեոդալների ինտերվենցիայի դեմ
- 11 Ուկրաինական և բելոռուս ժողովուրդների ազատագրական պատերազմը և Ուկրաինայի վերամիավորումը Ռուսաստանի հետ (1648–1654 թթ.)
- 12 Ժողովրդական ապստամբությունները Ռուսաստանում XVII դ. 40–70-ական թթ.
- 13 Ռուսաստանյան կայսրությունը (XVII դ. վերջին–XVIII դ. I կեսին): Եվրոպական մասը
- 14 Ռուսաստանյան կայսրությունը XVIII դ. երկրորդ կեսին

Քարտեզների խմբագիր Ե.Լ. Սմիռնովա

Վերստուգող սրբագրիչներ Վ.Ե. Կոլենցև, Լ.Ֆ. Ռսկանյան

„ԼՈՒՅՍ“ ՀՐԱՏԱՐԱԿ ԶՈՒԹՑՈՒՆ 1973.